

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK

P. THEWREWK EMIL ÉS HEINRICH GUSZTÁV

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL
ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

KERÉNYI KÁROLY ÉS KOSZÓ JÁNOS

LI. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1927.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA.

Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

A Budapesti Philologiai Társaság 1927-ben.

A Társaság tisztviselői:

Elnök: *Némethy Géza.*

Alelnökök: *Bleyer Jakab és Császár Elemér.*

Elsőtítkár: *Vayer Lajos.*

Másodtitkárok: *Egry Gyula és Schwartz Elemér.*

Pénztáros: *Császár Ernő.*

Szerkesztők: *Kerényi Károly és Koszó János.*

Választmányi tagok:

Budapestiek:

Alszeghy Zsolt
Balogh József
Binder Jenő
Eckhardt Sándor
Finály Gábor
Förster Aurél
Friml Aladár
Garda Samu
Gombocz Zoltán
Gyulai Agost

Heinlein István
Hittrich Ödön
Hóman Bálint
Hornyánszky Gyula
Incze József
Kemenes Illés
Kornis Gyula
Kuzsinszky Bálint
Melich János
Moravcsik Gyula

Papp Ferenc
Pauler Akos
Petz Gedeon
Pintér Jenő
Pröhle Vilmos
Szigetvári Iván
Szinnyei Ferenc
Vári Rezső
Wagner József
Zlinszky Aladár

Vidékiek:

Birkás Géza
Csengery János
Darkó Jenő
Dézsi Lajos
Dóczi Imre
Erdélyi Pál
Gálos Rezső
Gulyás József
Gyomlay Gyula
Helle F. Hugó

Huszti József
Jirka Alajos
Kastner Jenő
Kmoskó Mihály
Kristóf György
Lajti István
Láng Nándor
Marót Károly
Módi Mihály
Pap Károly

Prácsér Albert
Rác Lajos
Schmidt Henrik
Thienemann Tivadar
Tolnai Vilmos
Vietorisz József
Werner Adolf
Zolnai Béla
Zoltvány Irén
Zsigmond Ferenc

Az Egyetemes Philologiai Közlöny dolgozótársai 1927-ben:

Balogh József
Boda István
Eckhardt Sándor
Elek Oszkár
Göttling János
Gréb Gyula
Gulyás József
Hankiss János
Hirschler Imre
Hornyánszky Gyula

Huszti József
Jirka Alajos
Kaiblinger Fülöp
Kastner Jenő
Kerényi Károly
Koszó János
Knudsen János
Lajti István
Losonczy Zoltán

Marót Károly
Máthé Elek
Moravcsik Gyula
Petrich Béla
Rác Lajos
Szidarovszky János
Tschert Margit
Tolnai Vilmos
Vári Rezső
Wagner József

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Balogh József</i> : Catullus egy <i>carmen famosum</i> -a	1
<i>Boda István</i> : Arany János „Különös Természete“ és az Arany-bal- ladák megrendült lelkű hősei	89
<i>Eckhardt Sándor</i> : Molière janzenista Terentiusa	18
<i>Huszt József</i> : Francesco Maturanzio magyar vonatkozású költe- ményei	7
<i>Kaiblinger Fülöp</i> : Egyszerű és összetett mult II—III.....	31, 104
<i>Kastner Jenő</i> : XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink	24
<i>Kerényi Károly</i> : ΑΣΤΕΡΟΒΑΗΤΑ ΚΕΟΑΥΝΟΣ	81
V., R.: Enotata e Dorothei Abbatis codice quondam Variano....	110

HAZAI IRODALOM.

<i>Birkás Géza</i> : A francia irodalom története. <i>Elek Oszkár</i>	122
<i>Csengery János</i> : Euripides elveszett drámáinak töredékei. <i>Jirka</i> <i>Alajos</i>	37
<i>Haug, J.</i> : Pätschknäiterchen. <i>Gréb Gyula</i>	39
<i>Karner F. Károly</i> : Pál apostol világnézete I. <i>Máthé Elek</i>	115
<i>Némethy, Geyza</i> : Ad Ciceronis De finibus. <i>Huszt József</i>	36
<i>Revue des Études hongroises et finno-ougriennes. H. J.</i>	123
<i>Révay József</i> : Petronius és kora <i>Kerényi Károly</i>	116

KÜLFÖLDI IRODALOM.

<i>Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau. XI—XVI. Rác Lajos</i> ..	61
Az ókereszténység és a középkor tanulmánya Amerikában. <i>Balogh</i> <i>József</i>	128
<i>Boll—Bezold—Gundel</i> : Stern Glaube und Sterndeutung. <i>Kerényi Károly</i>	47
<i>Bode—Tornius</i> : Goethes Leben. <i>Ch.</i>	134
<i>Cassirer, Ernst</i> : Die Begriffsform im mythischen Denken. <i>Marót</i> <i>Károly</i>	40
<i>Cassirer, Ernst</i> : Sprache und Mythos. <i>Marót Károly</i>	40
<i>Dante—Dornseiff—Balogh</i> : Über das Dichten in der Muttersprache. <i>Kerényi Károly</i>	51
<i>Danzel, Th. W.</i> : Handbuch der präkolumbinischen Kulturen in Lateinamerika. <i>Kerényi Károly</i>	126
<i>Deekelmann, Heinrich</i> : Die Literatur des 19. u. 20. Jahrh. im deut- schen Unterricht. <i>Koszó János</i>	133
<i>Diesterwegs Deutschkunde. Koszó János</i>	136
<i>England and the English. Koszó János</i>	136

Focke, Friedrich: Herodot als Historiker. <i>Lajti István</i>	Lap 46
Hankamer, Paul: Die Sprache, ihr Begriff und ihre Deutung im 16. u. 17. Jahrh. —ó—s.....	139
Kern, Otto: Die Religion der Griechen I. <i>Lajti István</i>	44
Kieckers, E.: Historische griechische Grammatik. <i>Szidarovszky János</i>	49
Köster, Herm.: Geschichte der deutschen Jugendliteratur. <i>K.</i>	133
Lehmann, E.: Der Sudetendeutsche. <i>Gréb Gyula</i>	137
L' esprit français. <i>Koszó János</i>	136
Linde, Ernst: Die Bildungsaufgabe der deutschen Dichtung. <i>Koszó János</i>	139
Nilsson, M. P.: A history of greek religion. <i>Lajti István</i>	43
Pongs, H.: Das Bild in der Dichtung. —ó—s.....	134
Rothacker, Erich: Logik und Systematik der Geisteswissenschaften.—ó—s	140
Schürz, Friedrich: Das altfranzösische Epos. <i>Hirschler Imre</i>	65
Soergel, Albert: Dichtung und Dichter der Zeit. <i>Koszó János</i>	138
Új német beszédművészeti és stilisztikai könyvek. II. <i>H. Göttling</i>	53
Újabb könyvek a középkori francia irodalomról. <i>Hirschler Imre</i> ..	58
Wege zur Dichtung. —ch.....	141
Winter, E.: Die Deutschen in der Slovakei und in Karpathorussland <i>Gréb Gyula</i>	67
Zilsel, Edgar: Die Entstehung des Geniebegriffes. <i>Kerényi Károly</i>	130
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TARSASÁG LII. KÖZGYŰLESE	262

VEGYES.

A magyar filológia ünnepe <i>Losonczy Zoltán</i>	69
A II. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. <i>Moravcsik Gyula</i> ..	146
A színháztudomány mai állása Németországban. <i>Hans Knudsen</i> ..	171
Az Orvosi Hetilap-ból	74
Burián János †. <i>Koszó János</i>	71
Csokonai újabban előkerült fordításaihoz. <i>Gulyás József</i>	160
Felelet Förster megjegyzéseire. <i>Hornvánszky Gyula</i>	72
Halottak beszélgetései. <i>Tolnai Vilmos</i>	165
Hyginusnak egy magyarországi eredetű, tirói jegyekkel írt kéziratá- ról. <i>Wagner József</i>	159
„Madách egyik gondolatának származásához.“ <i>Marót Károly</i>	170
Madách Ember Tragédiája római színének forrásaihoz <i>Tolnai Vilmos</i>	167
„Madách Imre Herakles-drámája.“ <i>Kerényi Károly</i>	170
Nyelvtani apróságok. <i>Szidarovszky János</i>	155
Otmár Schissel közleménye.....	175
Pótlás az I. s köv. lapokhoz. <i>B. J.—K. K.</i>	73
Beküldött könyvek	74, 176
Új könyvek	80, 291

INHALT.

ABHANDLUNGEN.

<i>Balogh, Jos.</i> : Ein carmen famosum von Catull	Seite 1
<i>Boda, Steph.</i> : Die „Absonderliche Natur“ des Joh. Arany und die seelisch gebrochenen Helden seiner Balladen	89
<i>Eckhardt, Alex.</i> : Molières jansenistischer Terentius	18

	Seite
<i>Husztli, Jos.</i> : Auf Ungarn sich beziehende Gedichte Francesco Maturanzios	7
<i>Kaiblinger, Philipp</i> : Einfache und umschriebene Vergangenheit II—III.	31, 104
<i>Kastner, Eugen</i> : Unsere aus dem Italicnischen übersetzten religiösen Schriften des 17. und 18. Jahrhunderts	24
<i>Kerényi, Karl</i> : ΑΣΤΕΡΟΒΑΗΤΑ ΚΕΡΑΥΝΟΣ	18
V., R.: Enotata e Dorothei Abbatis codice quondam Variano	110

BUCHBESPRECHUNGEN.

Vaterländische Literatur	36, 115
Ausländische Literatur	43, 126

VARIA.

Das Fest der ung. Philologie, <i>Losonczy Zoltán</i>	69
Der II. internationale byzantinolog. Kongress, <i>Moravcsik Jul.</i>	146
Der heutige Stand der Theaterwissenschaft in Deutschland, <i>Hans Knudsen</i>	171
Aus der ung. Medizinischen Wochenschrift	74
Joh. Burián † von <i>Joh. Koszó</i>	71
Zu den neuesten aufgefundenen Übersetzungen Csokonais, <i>Gulyás, Jos.</i>	160
Antwort auf Försters Bemerkungen <i>Hornyánszky, Jul.</i>	72
Gespräche der Toten, <i>Tolnai, Wilh.</i>	165
Über eine mit tironischen Zeichen geschriebene ungarländische Handschrift des Hyginus, <i>Wagner Jos.</i>	159
Zur Herkunft eines Madách Gedankens, <i>Marót, Karl</i>	170
Zur Quellenfrage der römischen Szene in Madáchs Tragödie des Menschen, <i>Tolnai, Wilh.</i>	167
Grammatische Kleinigkeiten, <i>Szidarovszky, Joh.</i>	155
Das Herakles-Drama von Madách, <i>Kerényi Karl</i>	170
Eine Mitteilung von Otmar Schissel	175
Nachtrag zu S. 1 ff	73
Eingesandte Bücher	74, 176
Neue Bücher	80, 191

TÁRGYMUTATÓ.

I. Klasszika filologia.

ἀκέφαλος 177.

Alexandria 177 k.

Apollonios Rhodios 83.

Aristoteles 73, 83.

ἀστεροβλήτα 81.

asztrologia 47 k.

Augenblicksgötter 42.

augurium 82 kk.

ἄξιος ταύρος 45.

Szt. Ágoston 129, 180 k.

carmen famosum 1 kk.

Catullus 1 kk., 63 k.

convicium 3 kk.

daimon 43 k.

Dorotheus abbas 110 kk.

Empedokles 81.

Epigenes 84 k.

Etrusca disciplina 84.

Franciscus Maturantius 7 kk.

fulgores 8 k.

genius 131 k.

Herakles 169 k.

Herodotos 46.

Hochgott 181.

Hyginus 159 k.

ὁμείς 158 k.

Juvenalis 168 k.

κακάγγελοι 73 k.

καλά ὀνόματα 52.

κεραυνός 81 kk.

λαμπαδίας 83

latin tizes számnemek 155

Lydus 84, 88.

mágia 181 k.

mythikus gondolkodás 40 kk.

Nicolaus Modrusiensis 8 s köv.

notae Tironis 159 k.

occentare 3 kk.

orphikusok 81 kk.

Szt. Pál 115 k., 179.

Petronius 116 kk.

φανταστική φύσις 75.

Philon 176 k.

Pindaros 53.

Platon 85 k., 176.

Plautus 4.

Plinius 83 kk.

πνεῦμα 75.

Seneca 83 kk., 170.

Synesios

Vergilius 82 kk., 127, 1.

Vitéz János 8 s köv.

II. Modern filologia.

álom 95—96

Arany János 89—104

Behaghel 108—109

determinizmus 90

Erlebnisaufsatz 55

Eschenburg 160—165

expresszionizmus 138

Geisteswissenschaft 141

Gessner 165

Gilliéron 33—36

Goldoni 165

Faludi Ferenc 28—29

Foulet 33—36, 107

Heine 169

Illyés András 25—27

Marot Clement 162

Meillet 31—32, 35—36, 107—108

Metapherbildung 135

praet. — pusztulás 104—109

Szinyei József 69—71

Vetési László 14 s köv.

Wicland 164

Wunderlich 105—108

CATULLUS EGY CARMEN FAMOSUM-A.

(c. XI.)

*Furi et Aureli, comites Catulli,
sive in extremos penetrabit Indos,
litus ut longe resonante Eoa
tunditur unda,*

*sive in Hyrcanos Arabasve molles,
seu Sagas sagittiferosque Parthos,
sive quae septemgeminus colorat
aequora Nilus,*

*sive trans altas gradietur Alpes,
10 Caesaris visens monumenta magni,
Gallicum Rhenum, † horribilesque † ulti-
mosque Britannos,*

*omnia haec, quaecumque feret voluntas
caelitum, temptare simul parati,
pauca nuntiate meae puellae
non bona dicta.*

*cum suis vivat valeatque moechis,
quos simul complexa tenet trecentos,
nullum amans vere, sed identidem omnium
20 ilia rumpens:*

*nec meum respectet, ut ante amorem,
qui illius culpa cecidit velut prati
ultimi flos, praeter eunte postquam
tactus aratros.*

Immár a költő is elszakad kedvesétől, aki régesrégén elszakadt ötöle, vagy helyesebben: érzi, hogy válnia *kell* attól a nőtől, akit feledni *nem* tud... A feledésre biztatta önmagát a c. VIII-ban: *nunc iam illa non vult, tu quoque, impotens, noli... sed obstinata mente perfer, obdura, vale puella.* (9–11.) Itt, a c. XI-ben, egészen különös módon búcsúzik Lesbiától: szörnyű szavakkal állítja pellengérré a nőt, száz meg száz legény céda kedvesét, aki a költő szerelmét bűnös kézzel tépte le. Jól érezzük, hogy ez a szerelem hervadtságában is kínos-keserves gyönyörűség. „Szerelem és gyűlölet” egyetlen szörnyű szenvedélybe folynak itt is össze, mint költőnk nagy disztichonjában (LXXXV.):

*odi et amo. quare id faciam, fortasse requiris.
nescio, sed fieri sentio et excrucior.*

A c. XI. utolsó két versszaka, amely ezt a küzdelmes szenvedélyt tükrözi, nem is adott fejtöresre okot, annál több baja volt a magyarázóknak a megelőző tizenhat sorral, amelyből első pillantásra csak annyi tűnik ki, hogy a költő keserű búcsúját nem közvetlenül Lesbiához intézi, hanem két pajtását bízta meg a „*vivat valeat*” közvetítésével. Furius és Aurelius Catullusnak több versében szereplő figurák, akiknek barátságát a költő jónak látja három fennen szárnyaló versszakon keresztül magasztalni: „ti, akik a világ végére eljőnnétek velem és a pokol minden veszedelmét megosztanátok barátotokkal,¹ tegyétek meg nekem ezt a kis szívességet, — menjetek el a lányhoz és . . .”

Miért érzi a költő szükségét annak, hogy a végső két versszakot, amely a költemény érzelmi és gondolati magvát magában hordozza, valamilyen keretbe illessze belé, hogy búcsúüzenetét forma szerint „inszenálja”, hogy mondanivalóját másokra bízta, — nem is egy, hanem két barátjára, — történetesen olyanokra, akiket egyéb verseiben rosszhírű, szánandó alakokként jellemez?² Miért kíván ez a búcsú „közvetítőket”, miért kell előzőleg a közvetítők barátságát a legkörülményesebben — a költeménynek külső felépítését és belső formáját megbontó módon — égig magasztalni? Miért kell derékban (15) megtörni a vers stílusát, — ezt századok óta minden magyarázó érzi, — miért kell a világ végének, „hetedhétország”³ patetikus ábrázolásából nagyhirtelen egy másik stílus disszonanciájába általfordulni? Ez a fordulat a *pauca nuntiate meae puellae non bona dicta* szavaknál következik el: de miért oly nagy áldozat e *non bona dicta* közvetítése, miért kíván meg olyan férfiakat, akik törhetetlen hívei a költőnek? Kétségtelen, hogy itt valamit nem értünk s ami homályban maradt, az korántsem a költőnek érzése, tehát nem a lírai elem, hanem ennek a versnek voltaképen való *célzata*, — a költemény belső formája és szerkezete.

Hogy e kérdésekre megfelelhessünk, fel kell tennünk, hogy a *non bona dicta* helyes fordítása nem „néhány zokszó” (Csen-gery), nem „ein paar nur, oh nicht freundliche Worte” (Weinreich), nem „a little message, not a kind message” (Cornish), — hanem egészen más.³

¹ Heinze Horat. kommentárjában I, 189 arra utal, hogy Pylades óta a törhetetlen barátság kifejezése: barátunkat mindenüvé, ezer veszedelemben is követni. V. ö. Hor. c. II, 6 (*Septimi, Gadis aditure mecum* . . .), ep. I, 11 (*vel per Alpium iuga inhospitalem* . . .); Prop. I, 6, 3.

² Együtt szerepel F. és A. c. XVI. 2; külön-külön: F. XXIII, 1 és XXVI, 1; A. XV, 2 és XXI, 1.

³ Hogy Friedrich kommentárjában miként igyekszik e három szót megközelíteni, arról alább, a 12. jegyzetben szólok. Ed. Norden-nak velem szívességből közölt értelmezését l. a 73 s k. lapon. A többi magyarázó kísérletre kiterjeszkedni meddő dolog volna; elfogadható útmutatás-vagy fordítást senki sem nyújtott. Ugyanígy nem foglalkozom itt részletesebben az (utolsó jegyzetemben röviden megvilágított) Caesar- és

Dictum a klasszikus latinságban ritkán használatos olyan értelemben, amelyet mi egyszerűen és szintelenül 'szó'val adhatnánk vissza. Rendszerint valamilyen tartalmi mellékzöngéje van, értelmét teljesebbé tevő jelzőt kíván, de ilyen jelző nélkül is kitűnik mondatbeli kapcsolatából, hogy a ,mondásnak, igének, varázsszónak stb., stb.' minő válóját vagy árnyalatát jelöli. Egyik ilyen árnyalati jelentése *dictum*nak: *maledictum, proburum, convicium*. Suetoniusnál Neróról ezt olvassuk: *mirum et vel praecipue notabile fuerit, nihil eum patientius quam maledicta et convicia hominum tulisse, neque in ullos leniorem quam qui se dictis aut carminibus lacesissent extitisse* (39). Cicero ezt írja, ep. ad Quint. fr. II. 3, 2: *ea res acta est, cum hora sexta vix Pompeius perorasset, usque ad horam VIII, cum omnia maledicta, versus denique obscenissimi in Clodium et Clodium dicerentur*. Ezek a mondatok, amelyek a *dictum* (*maledictum*) és a csúfolódás, csúfoló-dal, kántáló kipellengérezés között úgy szólnán egyenlőségjelet húznak, igen alkalmasak rá, hogy bevezessenek bennünket a rómaiak népi igazságszolgáltatásának egyik fejezetébe, a *convicium* bűncselekményének fejezetébe. A *convicium*, amely etimológiailag a *vox* szóval kapcsolatos, a személyi sértésnek (*iniuria*-nak) egyik válója: hangos szóval követt sértés. Ez a ,hangos szó' rendszerint valami kis csúfoló-rigmusnak kántálásából állott, amire volt egy igen régi ige: *az occentare*. Szorosan kapcsolatos e kipellengérezéssel és a büntetőtörvény intézkedésének nézőpontjából ezzel egy kategóriába tartozik valamely sértésnek költői vagy írásos formulázása és terjesztése: a *libellus famosus*, a *carmen famosum*. Mint Cicerótól tudjuk, már a XII-táblás törvény főbenjáró bűncselekménynek minősítette a becülelésértésnek e nemét: *nostrae duodecim tabulae cum perpauca res capite sanxissent, in his hanc quoque sancendam putaverunt, si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri* (de re p. 4, 10, 12.). Erre a *malum carmenre* céloz Horatius (Ep. 2, 1, 153) és Arnobius így ír róla: *carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinetur et vita, decemviralibus scitis evadere noluitis inpune ac ne vestras aures convicio aliquis petulantiore pulsaret, de atrocibus formulas constituisis iniuriis* (IV, 34.).

A római büntetőtörvénynek ezt az intézkedéscsoportját, amelyet Mommsen Römische Strafrecht-jében⁴ részletesen tárgyalta, a szokástörténet és a folklore nézőpontjából mesteri módon interpretálta (huszonöt év előtt!) Usener.⁵ Néki sikerült

Furius Aurelius „problémákkal“. Minden kommentátornak van valami mondanivalója; a legtöbb azt hiszi, hogy a két barát C.-hoz tolakszik és felkínálja kíséretét, vagy hogy Lesbia őket küldte el követekként C.-hoz és a költő e versben csak kínálkozást hárit el magától!

⁴ 794—808. II.

⁵ Italische Volksjustiz, Kleine Schr. IV. 356—382.

először a latin irodalom néhány, kellő figyelemre nem méltatott sorából a *conviciumnak* természetrajzát körvonaloznia. Különös szerencsével kutatott Plautusnál, akinek Pseudolus-ában az *occidentarenak* szabályszerűen lebonyolódó jelenetét állapította meg. A boldogtalan Calidorus csak úgy vél Ballióval, a kerítővel zöldágra vergődni, hogy nyilvánosan megcsúfolja. Azokban a sorokban, amelyek a csúfoló jelenetet előkészítik, újra találkozzunk a *maledictum* és *dictum* terminusokkal:

357 CAL. *Pseudole, adsiste altrim secus atque onera hunc maledictis.* PSEUD. *Licet. nunquam ad praetorem aequae cursim curram, ut emittar manu. C. Inger ei mala multa. P. iam ego te differam dictis meis.*⁶

A gazda és szolgálja most közrefogják az öreg kerítőt és elhalmozzák sértéseikkel; hasztalan, — nincsen olyan súlyos bánatalom, amit Ballio nevetve el ne viselne; a két elszánt „csúfoló” fel is hagy a meddő játékkal:
ludimus.

369 P. *In pertussum ingerimus dicta dolium. operam*

Íme, előttünk áll a *conviciumnak* legprimitívebb formája: a nyílt utca során való kipellengérezés. Számunkra, ismétlem, itt egyedül az fontos, hogy a *dictummal* e jelenetben ismételtlen találkoztunk, és pedig különféle változatban és fordulatban: a *mala multa ingerere = dicta ingerere* nem jelent egyebet, mint: „valakit csúfságokkal, sértésekkel elhalmozni a *conviciumnak* ritusa szerint”, ennek a szokásnak terminológiáját Usener a komédiából összehordta.⁷

Kipellengérezésre, a szigorúan tiltott önbíráskodásnak e nemére természetesen akkor volt szükség, ha valaki rendes úton nem juthatott igazához, javához, jószágához, — ha hasztalanul követelt valamit ellenfelétől. E ponton kapcsolódik a *convicium* a *flagitatio*val: a nyílt utca során való „követelődzéssel”, amelyben természetszerűen vád, sértés, csúfolódás fontos szerepet játszottak. Ugyancsak Usener volt az, aki Catullus c. XLII-jéről megállapította, hogy nem más, mint a *flagitationak* egy neme. A költő célja voltaképen az, hogy bosszút álljon egy leányon, akit szörnyű sértésekkel halmoz el; teszi ezt abban formában, hogy a tulajdon verseit, a „tizenegyszótagúakat” összezsúfolt: jöjjenek segítségére költőjüknek és vele együtt addig kántálják a „csúfnótát”, míg a leány vissza nem adja Catullusnak — verseskötetét; a költő és megszemélyesített versei ezek a csintalan utcakölykök, ezt fogják fujni a nő ablaka alatt:

⁶ Ez a fenyegetés már Balliónak szól: „Majd pokolba kergetlek én téged az én *dicta*-immal!”

⁷ V. ö. id. dolgozatának 46. j.-ét. Említést érdemel, hogy Catullus legújabb jeles magyarázójának, Krollnak (Leipzig, 1923), az annyira jelentős *non bona dicta* szavakhoz semmi megjegyezni valója nincsen.

11 (19) *moecha putida, redde codicillos,
redde, putida moecha, codicillos.*

Ha mindez nem használna, ha a sértések — mint Ballio esetében — süket fülekre találnak, a gyönyörűséges refrénnel lehet talán egyet sírólni is, hogy az, ami előbb sértő volt benne, most százszor sértőbb, csúfondáros vihoggá váljék:

24 *pudica et proba, redde codicillos.*

Egészen meglepő, hogy Usener, aki a verses *conviciumnak*, a *carmina famosanak* nyomait oly gondosan felkutatta Catullus verseiben,⁸ ebben a mi búcsúversünkben nem fedezte fel a *malum carment*. Catullus, kedves szokása szerint és lobogó temperamentumának megfelelően, szerelme elvesztése felett érzett bánatát egy rettentő szidalomba, egy ilyen *carmen famosumba* kívánta beléfojtani. Am könnyen lehet, hogy ehhez nem volt kellő bátorsága. Clodia-Lesbia iránt való szerelme talán nagyon is ismeretes volt és nem lehetetlen, hogy a leplezetlen sértést törvényes üldöztetésnek kellett volna követnie. De az is feltehető, hogy költői ötlet sugallta Catullusnak a *malum carmen* leplezését. A leplezés itt rendkívül bonyolult, — bonyolult számkra, de áttetsző a Catullus-korabeli római számára. A költő két, mindenre elszánt legényt biztat fel, hogy *Lesbia ajtaja előtt occentáljanak*,⁹ hogy cédaságát a népi igazságszolgáltatás fegyvereivel megtorolják és köztudomásra hozzák; a *flagitationak* és a *conviciumnak* hagyományos 'ritusa' szerint a megcsúfolandót 'kétfelől', *altrinsecus* kellett munkába venni.¹⁰ Catullusnak nincs sok mondanivalója, de ami van, az a legszörnyűbb: ez a nő százakkal szeretkezik egyszerre, senkit sem szerez, de mindenkit, aki hálójába kerül, lelkileg és testileg tönkretesz, mint tönkretett engem. Ez a *maledictum*, amelyet Furiusnak és Aureliusnak el kell vinniök Lesbia háza elé, de a *carmen famosum* terjesztőire is a legsúlyosabb büntetések várnak: a római törvény a csúfdalnak nemcsak szerzőjét, hanem terjesztőit¹¹ is teljes szigorával sújtja. Helyes lesz a *carmen famosumnak* nemcsak formáját, hanem terminológiáját is elkerülni és *mala dicta*

⁸ Ilyenekként jelöli meg a c. 29, 57; 23, 33-eket is.

⁹ V. ö. Plaut. Persa 569: *at enim illi noctu occentabunt ostium, exurent fores.*

¹⁰ V. ö. Plaut. Merc. 977: *ego adsistam hinc altrinsecus. quibus est dictis dignus, usque oncremus ambo.* Terentius Ad. 942-hez Usener a Scholiastából ezt idézi: *altrinsecus agentium flagitantiumque verba sunt.* A támadó kettősnek és a védekezőnek e hangos perpatvarából alakult ki alighanem az újkori vígjáték *hármás dialógusa*, amely oly gazdag komikus hatásokban. L. erre nézve Molière számos jelenetét; csak taláломra idézem itt a *Le medecin malgré luy* I, 2 és a *Le bourgeois gentilhomme* V, 1 jelenetét.

¹¹ Ulpian. Dig. 47, 10, 5, 9: *Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripserit composuerit ediderit dolove malo fecerit quo quid eorum fieret.*

ingerere helyett *non bona dicta nuntiaret* írni: aki a verset hallja, kacagva veszi tudomásul, hogy a költő itt finom leplet terít a legdurvább sértések köré. Ennek a leplező szándéknak, — amely, ismétlem, lehet ravasz bujkálás a törvény paragrafusai között, de lehet e bujkálásnak tréfás karikatúrája is — megfelel az, hogy Catullus barátainak elszántságát egészen szokatlán módon érzékelteti. Kétségtelen, hogy az, aki a költeményt először olvassa, az első tizennégy soron végig abban a hitben él, hogy itt a baráti ragaszkodásnak és áldozatkészségnek hellelnisztikusan körülményes magasztalását kapja, egy προσημπτικόν-t mígnem a tizenötödik vers hirtelen, de még mindig *kétértelmű* fordulattal¹² a csalódott szerelmes *malum carmenének* vad örvényeibe taszítja belé. Ez a „stílusváltoztatás” a hellenisztikus ízlésű költőnek fényes mutatványa, szinte parádé, amelyet még megtehető azzal, hogy a *meg nem írt, csak sejtetett carmen famosumot* az utolsó két sorban mégegyszer áthajlítja és egy harmadik stílusban csendíti ki: „E leány bűne, hogy szerelmem lehullt, mint mesgyén a virág, mikor az elhaladó eke vasa megérintette”, ez megint a „kesergő szerelem” hangja.¹³

(Budapest.)

BALOGH JÓZSEF.

¹² Tagadhatatlan, hogy a *bona dicta* szavak bizonyos tréfás, de nagyon is áttetsző kétértelműséget rejtenek magukban: nemcsak „csúfdalt”, hanem *bons mots*-t is jelölnek. V. ö. Cic. De or. II, 222: *dicere enim aiunt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta quae salsa sint*. Friedrich böbeszedű kommentárjában (Leipzig, Teubner 1908, 130) sokat sejtetően, de keveset mondóan azt jegyzi meg: „*Non bona dicta* Schillert in vielen Nüancen, die alle (?) vom Leser mitempfinden werden, sich zu einer besonderen Wirkung (?) zusammenschliessend”. Idéz is néhány helyet, anélkül, hogy végül is képes volna a „sok árnyalatot” valamiféle értelemben egyesíteni.

¹³ Ebben a megvilágításban alighanem közömbössé válik a századokon át sokat firtatott probléma: komolyan értendő-e költeményünk első fele, avagy ironikusan; ugyanígy teljesen jelentégtelen a költemény megértése nézőpontjából, vajjon a 10. versben a „nagy Cézárnak” emlegetése őszinte csodálatból fakad-e, vagy gúnyolódó szándékból. Furius és Aurelius ennek az inszcenált *carmen famosumnak* éppen úgy csak játékbábjai, mint ahogy a *monimenta magni Caesaris* nem több egy költőivé formált jelzőnél. F. és A. „problémájáról” sokat irtak, legutóbb Wilamowitz (Hellen. Dichtg. II, 307): „*Boten seiner Absage* sind F. u. A., intime Freunde, die mit ihm bis ans Ende der Welt gehen würden. So sagt er, *und wer das für Ernst halt*, habe sein *Vergnügen*“. Kroll szerint a c. XI. megírásakor F. és A. a költőnek *jóbarátai*; Jachmann (Gnomon I, 207) ezt igen megfontolandónak tartja: „*das II. Gedicht ist an sich schon sonderbar und fraglich genug*, darauf soll man nicht bauen“. Weinreich: „Ich habe nie begreifen können, wie man ganzen Eingang ernst nehmen und F. u. A. als wirkliche Freunde Catullus betrachten konnte, und freue mich der Übereinstimmung mit v. Wilamowitz und Jachmann.“ (Die Distichen d. Catull, Tübing. 1926, 89.) Weinreich felfogásától ugyanúgy eltérek, mint minden eddigi kommentárétól.

FRANCESCO MATURANZIO MAGYAR VONATKOZÁSÚ
KÖLTEMÉNYEI.

A cod. Ottob. Lat. 2011. a Pier Luigi Galletti által készített kéziratok katalógus szerint tartalmazza *carmina plura cuiusdam poetae Latini Perusini, cuius nomen deletum est*. Mivel a humanista irodalomra vonatkozó kézirat kutatásoknak egyelőre éppen az az egyik legfontosabb feladatuk, hogy eddig kellő módon nem értékelt, véglegesen nem tisztázott, esetleg a tudományban számon sem tartott anyagot hódítsanak meg a tudományos fel- dolgozásnak, a nem éppen biztató katalógusjelzés ellenére ez esetben sem mellőztem a kódex tüzetes átvizsgálását. Meggyőződésem szerint ugyanis éppen a névtelen kódexek, amiket rendszeren senki sem szokott bolygatni, ajándékozhatnak meg első- sorban bennünket, ha a szerencse istenasszonya is úgy akarja, humanisztikus kultúránknak eddig nem is sejtett, vagy elve- szettnek tartott emlékeivel. Ez a számításom hasonló esetekben már több ízben bevált; a jelen esetben sem volt, mint a követ- kezőkől kiviláglik, teljesen hiábavaló a fáradozásom.

Mindjárt a kézirat eleje (f. 2.) meglepetést tartogatott szá- momra. A dedikáció ugyan gondosan át volt mázolva a XV. századi kódex betűinél jóval sötétebb és frissebb tintával, azon- ban ennek ellenére megfelelő világítás mellett kétségtelenül ki- vehetőek voltak a következő, eredetileg verestintával írt szavak: [ad] *vir. Nicolaum Episcopum Modrusiensem Proemium*. A f. 17—f. 23-ig nem kevesebb, mint tizenöt költemény Nic. Modru- siensis-hez iratott, egy pedig Nic. Modrusiensis-ről szól. Nyil- vánvaló tehát — s ez kéziratunknak az első megjegyzésre méltó magyar vonatkozása —, hogy az egyelőre ismeretlen szerző iro- dalmi összeköttetésben állt a magyar humanizmus történetéből jól ismert Macsinjain Miklós modrusi püspökkel, Vitéz János jó barátjával.

Nem tartozik ugyan szigorúan véve tárgyamhoz, mégis fel kell használnom a kínálkozó alkalmat arra, hogy a fentiekkel kapcsolatban Nicolaus Modrusiensis magyarországi összekötte- téseit is röviden érintsem. Az újabb olasz kutatások ugyanis e tekintetben Fraknoi Vilmos kitűnő eredményei¹ után is örven- detes haladást jelentenek, amiről érdemes lesz tudomást ven- nünk. Már Carlo Frati cikke: *Evasio Leone e le sue ricerche intorno a Niccolò vescovo Modrusiense* (Bibliofilia XVIII.) sok becses, nálunk eddig figyelembe nem vett adatot tartalmaz. Leg- utóbb pedig Giov. Mercati, a vatikáni könyvtár jelenlegi tudós igazgatója foglalkozott — utolérhetetlen pontossággal felku- tatva Nicolaus összes elérhető munkáit és könyvtárának nagy- számú szétszórta darabjait — a mozgalmas életű humanista püs-

¹ Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára, Magyar Könyvszemle, 1897. — Fraknoi cikkén alapul Békesi összefoglalása, Magyar írók Hunyadi Mátyás korából, Kath. Szemle, 1902, 137—141. lk.

pök sorsával és munkásságával: *Notizie varie sopra Niccolò Modrussiense* (Bibliofilia XXVI.). A következőkben elsősorban az utóbbi terjedelmes értekezés jelentékeny számú magyar vonatkozású adataira kívánom néhány szóval felhívni tudósaink figyelmét.

Ismeretes volt eddig is irodalmunkban, hogy a cod. Vin² dob. Lat. 2431. Nicolaus Modrusiensis *De mortalium felicitate*² c. művének ajánlását tartalmazza Vitéz János váradi püspök² höz. Megtudjuk ebből, hogy Nicolaus egy felejthetetlenül szép telet töltött a váradi püspöki udvarban s ott gondolta ki munkájának theológiai szempontból meglehetősen aggályos alap² tételét: „Nosti etenim — írja Vitézhez³ — omnium sapientum sententia, qui de divinis scripserunt legibus, sancitum esse, humanum genus sui finis, cuius gratia procreatum est, nunquam rationem cognovisse; nec ullo naturae ductu ad eius cognitionem potuisse devenire, nisi divino illud nobis oraculo fuisset revelatum. At nobis contra visum est, praecipue ab illa foelicissima et a me semper memoranda hyeme, quam apud te Varadini cum plurimis viris doctissimis in bibliotheca illa tua dignissima inter innumera clarissimorum virorum volumina saepius residentes iocundissimam amoenissimamque transegimus. Videor enim mihi videre in ipsius naturae legibus misericordem deum ea reliquisse vestigia, ex quibus non magno labore nostrae conditionis statum colligere valeamus.“

Vannak ezenkívül Nicolaus magyarországi szereplésére vonatkozólag pontosan keltezett diplomáciai emlékeink is, melyekből kiderül, hogy Nicolaus 1463 őszén Veneziában Mátyás király oratoraként szerepelt és ott, egyébként sikertelenül arra igyekezett rávenni a köztársaságot, hogy a szerződésben előre megállapított segélyen felül, a török elleni hadjárat költségeire, a magyar királynak pénzbeli hozzájárulást is adjon.⁴

További dokumentumunk Nicolaus magyarországi működéséről Galeotto ismert művének, *De egregie sapienter et iocose dictis et factis Matthiae Regis* etc.⁵ Nicolausra nézve fölötte

² A munka tulajdonképpen két kéziratban maradt ránk. Mindkettőt leírja *Fraknoi* i. m. 16—17. lk. Az egyik a római Bibl. Casanatense B IV. 13. jelzetű XV. sz. hártakézirata. Ennek ajánlólevele: „Nicolaus episcopi Modrusiensis ad sanctissimum dominum Pium papam II. de mortalium felicitate incipit“. Egyébként a munka címe: „Dialogus de felicitate humana“ (ugyanott). A bécsi kézirat ajánlólevele: „Reverendissimo in Christo patri et domino Johanni Dei gratia episcopo Waradiensi Nicolaus episcopus Modrusiensis salutem.“ Ugyan-
ebben megtalálható a II. Piushoz írt ajánlólevelével is. Mindkét kéziratról megemlékezik Mercati i. m.

³ *Abel, Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*, Budapest, 1880, 168. l.

⁴ *Monumenta Hungariae Historica*. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. I. 242., 244., 259. lk.

⁵ *Irodalomtört. Eml. II.* 224—5. lk.

kedvezőtlen XIII. fejezete, melyben Galeotto elbeszéli, hogy Nicolaus II. Pius pápa követeként Budán töltött egy telet és folytonos áskálódásai következtében a király hirtelen eltávolította őt az országból. Galeotto látható rosszindulattal írja le, hogyan szegényítette meg a király a szép arcú, szelid beszédű, nyájas modorú, de a bárány külszíne alatt farkast rejtegető diplomata főpapot s hogyan kellett ennek a király haragja miatt szegényszemre, rövid úton — két napon belül — elhagynia az országot.

Fraknói a felsorolt adatok alapján, amiket még kiegészítenek Nicolaus tőle ismert kéziratok munkáinak magyar vonatkozású részletei, továbbá levéltári adalékok is, nagy vonásokban a következőképpen rekonstruálja a modrusi püspök magyarországi szereplését. Nicolaus 1462 dec. közepe táján indult útnak Olaszországból II. Pius megbízásából követi minőségben a belső szorongatott bosnyák királyhoz. Azt azonban egyáltalán nem tudja pontosabban eldönteni, mikor és mennyi ideig tartózkodott Nicolaus a bosnyák király udvaránál. Mindenesetre igen rövid időt tölthetett ott, mert egyik munkájában⁶ említi, hogy látta a Mátyás király által elfogott oláh vajdát, már pedig ez Fraknói érvelése szerint csak 1463 elején történhetett.⁷ 1463 elejétől fogva Nicolaus, rövid időt leszámítva, egyhuzamban nálunk volt végső távozásáig. Itt várta be Mátyás boszniai hadjáratát és csak 1463 őszén távozott tőlünk követi minőségben, mint Mátyás szolgálatában álló orator Veneziába. Innen hamarosan visszatért s 1463—4 telén Vitéz János udvarában élt. A Galeotto által elbeszélte esemény — aminek hitelességét azonban Fraknói kétségbevonja — 1464-ben játszódott volna le. Még ugyanezen évben Nicolaus végleg távozott tőlünk. Fraknói rekonstrukciója szerint tehát Nicolaus egy ízben tartózkodott hosszabb ideig hazánkban s magyarországi szereplésének minden ismert mozzanata erre az egyetlen ittidőzésre tömöríthető.

Lényegesen eltérő képet adnak Nicolaus magyarországi kapcsolatairól Mercati fejtegetései. Először is nagyfontosságú, kétségtelen hitelességű adata Mercatinak, hogy Nicolaus nem egyszer, hanem legalább két ízben járt nálunk. Ezt Nicolaus maga mondja *Defensio ecclesiasticae libertatis* c. kézirat (Vat. Lat. 8092 f. 60^v) művében, hol említi, hogy II. Pius őt ismételten Magyarországra küldte: „... me *rursus* in Panones destinat.“ S míg Fraknói egész határozottsággal állítja, hogy Nicolaus 1463 telét töltötte Vitéz János udvarában, mert az ő rekonstrukciója szerint Nicolaus csak egy ízben járt nálunk s akkor csak ez az egyetlen év marad hátra, addig Mercati lényegesen bővebb adatok alapján nem tud határozott évet

⁶ Bibl. Corsiniana. 127. sz. XV. sz. kézirat *De bellis Gothorum*. Az érdekes részletet idézik Fraknói és Mercati is.

⁷ V. ö. Fraknói i. m. 5. l.

megjelölni, csak azt tartja bizonyosnak, hogy a jelzett esemény időpontja 1463 előttre, talán jóval előbbre esik: „Non so in quale anno, ma certamente prima del 1463, e forse molto prima, Niccolò ha passato tutto un inverno in Ungheria a Gran Varadino in compagnia di moltissimi uomini dotti presso il vescovo Giovanni Vitéz frequentandone la ricca biblioteca...”

Mercati további adatai szerint Nicolaust 1463-ban Bosznia-ban találjuk, hol István királyt a török által elfoglalt erősségek megtámadására bírta rá. Mikor a török ezért kegyetlen bosszút állni készült, István király kérésére és II. Pius parancsára Nicolaus Mátyáshoz ment sok veszély között segítséget kérni, ami azonban, mint ismeretes, későn jött.

Mátyással, aki közben Szerbia területén harcolt a török ellen, Nicolaus Belgrád közelében találkozott 1463 nyarán: tehát a legjobb esetben ettől az időponttól számíthatjuk Nicolaus második magyarországi útját. Közben járt ősszel Veneziában s visszatérése után végigkísérte Mátyást boszniai hadjáratában. Ezekről az eseményekről maga írja említett művében (Vat. Lat. 8092. f. 60^v—61^r) a következőket: „His rebus non fractus, sed vehementius accensus Caesareus ille invictissimusque pontificis animus festinat externa querere presidia, quoniam domesticis Italorum se desertum animadverteret: dimittit per universas Christianorum provincias legatos ad Hispanos, Britannos, Gallos et Germanos et me rursus ad Panones destinat ad excitandum invictissimum regem Ungarorum illis miserandis Illiricorum reliquiis opem ferre, pollicentibus ad id bellum partem sumptuum quibusdam Italorum legatis. Capesso iussa nactusque regem haud longe a Belgrado cum victore exercitu incredibilique preda e Misia redeuntem paucis mandata expono; neque enim cupidissimus parandi animus multis se monere passus est. Ducit impigre, quamvis appetente iam hieme, milites in Illiricum et intra tres menses, me semper castra sequente, septuaginta ferme oppida Turcis eripuit ac ex clarissima totius regni urbe Jaize, in qua reges residere sunt soliti, hostes pellit, toto procul dubio regno pulsurus, si promisse ab oratoribus pecunie date fuissent.” A boszniai hadjárat megkezdése előtt s a „misiai” hadjárat befejezése után 1463 nyarán látta volna Mercati szerint Nicolaus a Mátyás által foglyul ejtett oláh vajdát, kiről később a *De bellis Gothorum* c. kéziratos művének I. könyvében olyan élénk leírás kíséretében emlékezik meg. A Galeotto által elbeszéltséget megszügyenítés, amennyiben valóban megtörtént, 1464-re lenne helyezhető. Amint azonban Fraknoi kétségbevonja Galeotto elbeszélésének hitelességét, úgy Mercati sem tud bízni a láthatóan elfogult humanista igazságszeretetében. Cáfolatképen felhozza, hogy a mindenre figyelő II. Pius irataiban erre az eseményre célzást sem találunk és hogy Nicolaus később is a legnagyobb tisztelettel beszél egyik munkájában Mátyásról, mint a keresztény hit egyetlen kiváló, nagy érdemű képviselőjéről. Ha a Galeotto által leírt megszügyenítés valóban megtörtént

volna, Nicolaus aligha tudott volna jó szívvel visszaemlékezni a magyar királyra.

Mercati kitűnő eredményeihez csak kevés a hozzátenni valóm. Abban teljesen egyetértek vele, hogy Nicolaus nem 1463 telén, hanem előzőleg volt Vitéz János udvarában. 1463 telének első felét Nicolaus Mátyás táborában töltötte Boszniában, a második felét pedig, 1464 első részét, Budán, a királyi udvarban. Világosan megmondja ezt egyrészt maga Nicolaus (... me semper castra sequente...), másrészt Galeotto (id. helyen: ... his peractis, quorum causa venerat, desedit Budae per totam hie mem...). Vitéz János udvarában tehát csakugyan előzőleg kellett Nicolausnak valamelyik számunkra a mostani tudásunk szerint meghatározhatatlan évben tartózkodnia. A Mátyással Belgrád közelében való találkozás időpontja talán közelebbről is meghatározható. Mivel 1463 aug. 1. és aug. 29-ről vannak Mátyástól Belgrádban keltezett okleveleink,⁸ valószínű, hogy e találkozás 1463 augusztusára esett. Megemlítem még, hogy ugyanekkor a király mellett tartózkodott Vitéz János⁹ s a boszniai hadjáratban Nicolaus-szal együtt részt vett Janus Pannonius is.¹⁰ Az oláh vajdát szerintem Nicolaus nem láthatta 1463 elején, mint Fraknói állítja, de ugyanezen év nyarán sem, mint Mercati feltételezi. 1463 elején Nicolaus még nem volt nálunk, 1463 nyarán pedig az oláh vajda már aligha lehetett Mátyás táborában. Mercati-t talán megtéveszti a Nicolaus elbeszélésében emlegetett „Misia“: cvvel a névvel azonban Nicolaus csak Szerbiát jelölheti, mert ez évben Mátyás itt harcolt a törökkel,¹¹ míg a vajda fogságra vetése az előző évben történt.¹² Az epizód időpontját kétségtelen pontossággal nem tudnám megmondani, csak e negatívumokat említhetem. Valószínű mégis, hogy Nicolaus az oláh vajdát fogságában Budán látta 1464 első felében.¹³ Nem tudok végleges álláspontot elfoglalni Galeotto elbeszélésének hitelességével szemben sem. El kell ismernem, hogy Fraknói igen ügyesen érvel, azt is meg kell engednem, hogy Mercati argumentumai fölötte nyomatékosak, ennek ellenére nagyon nehéz lenne elképzelni — ha nem is vesszük mindenben készpénznek Galeotto kissé nagyhangú kijelentését könyve elején: „... sed in hoc tam parvo volumine certa et indubitata continentur...“ —, hogy Mátyás életében Galeotto egy Korvin Jánosnak szánt könyvben teljesen alaptalan eseményeket mert volna ennyire kiszínezni. Ha minden nem is úgy történt, amint

⁸ *Fraknói, Hunyadi Mátyás király*, Budapest, 1890, 128. l.

⁹ Ugyanott: 129. l.

¹⁰ Ugyanott: 130. l.

¹¹ Ugyanott: 128. l. — V. ö. Galeotto Marzio megjegyzéseit „Misia“-ra vonatkozólag. Irod. Emlékek II. 235. l.

¹² Ugyanott: 124. l.

¹³ A szövegből nem derül ki a helyszín. V. ö. *Fraknói, M. Könyv-szemle*, 13. l. „Horum tyrannum... dum Pii secundi pontificis maximi apud Hunorum regem legati essemus, captivum vidimus.“

Galeotto előadja, valami konfliktusnak kellett lennie a magyar király és a pápai legátus között.

Visszatérve az Ottob. Lat. 2011. sz. kéziratához, melyből fejtegetéseink kiindultak, megállapíthatjuk, hogy a kódex ajánlása, továbbá a Nicolaus Modrusiensishez és a Nicolaus Modrusiensisről írt költemények annyiban magyar vonatkozásúaknak tekinthetők, amennyiben adalékokat szolgáltatnak a XV. sz.-i Magyarország történelmében és irodalmi életében egyideig bizonyos szerepet játszó modrusi püspök életére és irodalmi összeköttetéseire vonatkozólag. Annyit egyelőre a szerző személyének ismerete nélkül is meg lehet állapítanunk, hogy e költemények 1464 után, tehát olyan időben keletkeztek, midőn a modrusi püspöknek Magyarországgal már semmi összeköttetése nem volt.

Magyar szempontból több konkrétumot tartalmaz a kódex a továbbiakban. A f. 51^v találjuk a következő közleményt:

Ad Ladislaum Pannonium.

- Quas tibi, quas referam triplici pro munere grates,
 Portasti Veneta quod modo urbe mihi?
 An quot Hymettus apes, quot candida saxa Charistos
 Et mare, quot pisces, quot polus astra gerit,
 5. An quot mature messis cernuntur ariste,
 An quot silua feras, corpora puluis habet?
 Accipe cum domino, uates, rude carmen: amoris
 Indicium et grate pignora mentis habe.
 Crede mihi: uano tantas tibi syrmate grates
 10. Quisquis agit, donum maius habere cupit.
 Ille magis uero te complectetur amore
 Qui refert grates, quot numerare queas.

Néhány levéllel tovább (f. 62^v) a következő magyar vonatkozású költeményt találjuk, mely már címével is fokozott mértékben felkelti érdeklődésünket:

Ad Pompilianum Pannonium.

- Dic mihi, quid feci, quo te, dic, crimine lesi
 Ut fugias uultus, Pompiliane, meos?
 Dic mihi, cur nunquam recitas tua carmina nobis,
 Sepe soles media que recitare uia?
 5. Iam scola, iam pueri, tenere et nouere puelle,
 Iam reticet (*cod* recitet) uersus nulla taberna tuos.
 Solus pretereor, ueluti uiolenta Charybdis
 Queque uorat mersas Sirtis iniqua rates.
 At memini, quondam nobis tua scripta legebas:
 10. Ipse tui iudex carminis unus eram.
 Quin etiam multos tenuit domus una per annos,
 Communis nobis mensa torusque fuit.

- At dices: uiuos carpis, Francisce, poetas,
 Et uix quem tollas laudibus, unus erit.
15. Sint mi dii testes nullum me dente maligno
 Et nullum uerbis sollicitare meis.
 Sepe etiam uitium soleo laudare poete,
 Liuidulum ne me credula turba putet.
 Hanc per (cod pro) me fugias, cogor sic credere, causam
20. Quod recitas uersus, Pompiliane, meos.

Az első kérdés, ami e két költeménnyel kapcsolatban természetesen felvetődik, Ladislaus Pannonius és Pompilianus Pannonius kilétére vonatkozik. Ladislaus Pannonius — mivel az egyelőre ismeretlen szerző irodalmi összeköttetéseiből könnyű megállapítanunk, hogy e költemények a XV. sz. második feléből valók — alig lehet más, mint az e korban sokat szereplő Vetési László, kinek olaszországi élénk humanista összeköttetései közismertek s kit a kortársak vagy Ladislaus Vetesius, vagy Ladislaus Pannonius néven emlegetnek. Franciscus Philelphus pl. egy bolognai kéziratban ránk maradt levelében így ír neki: „Doctissimo ac eloquentissimo adolescenti Ladislao pannonio franciscus philelphus S.“ (Misc. Tioli XXXVI. f. 14^v). Ugyancsak Fr. Philelphus egy hozzá írt görög nyelvű levelét a következőképen vezeti be: „Φραγκίσκος ὁ Φιλέλφος Λαδισλάω Παννονίω χαιρεῖν.“ (Legrand, Cent-dix lettres grecques de François Filelfe d'après le Codex Trivulzianus 873, Paris, 1892, 115 l. Publications de l'École des langues orientales vivantes IIIe série, vol. XII.). Vetési önmaga az egyik kéziratban (Misc. Tioli XXXVI. f. 14^r) családi neve mellett szintén használja a Pannonius jelzöt: „Ladislaus uetesius pañonius ciuili discipline deditus.“ Nincs tehát okunk kételkedni abban, hogy az első költemény címzettje valóban Vetési László.¹⁴

Vetési László egyelőre meglehetősen elmosódott alakja XV. sz.-i humanizmusunknak, ámbár Janus Pannonius és Garázda Péter mellett eddigi ismereteink szerint is Olaszországban ő volt e korban a legtöbbet emlegetett magyar humanista író. A legbecsesebb — eddig ellenőrizhetetlen — adatokat összeköttetéseinek és munkásságának ismeretéhez Hegedüs István egy jegyzete szolgáltatta a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött Tioli-kéziratokból: a magyar irodalomtörténeti feldolgozásokban szereplő adatok jó része Tioli e jegyzetére vezethető vissza.¹⁵

¹⁴ Ezt az azonosságot különben más viszonylatban *Tioli* is megállapítja Misc. Tioli XV. számozás nélküli lapra írt jegyzetében, amiről azonnal szó lesz: „Nello stesso codice del Popolo vi ha una lettera di Francesco Filelfo... „Ladislao Pannonio“, il qual' debb' essere lo stesso Ladislao Vetesio.“

¹⁵ *Hegedüs István: Irodalomtörténeti tanulmányok olasz könyvtárakban.* Irodalomtört. Közl. VIII., 470—71. lk. *Tioli* nem említi Vetési leghéresebb beszédét: „Oratio ad Sixtum papam pro praestanda obe-

Erdemes lesz néhány pillanatra megállnunk e pontnál, ám bár Vetési László életéről és munkásságáról ez alkalommal nem kívánnék bővebben szólni. Itt csak vele kapcsolatban a Tioli-iratokat szeretném röviden ismertetni, melyekben igen nagy számú magyar vonatkozású anyag található. Pontos tartalomjegyzéküket a gyűjtő rövid életrajzával együtt Cancellieri munkája közli: *Notizie della vita e delle miscellanee di monsignor Pietro Antonio Tioli, nato in Crevalcuore a' XIX Maggio MDCCXII, defunto in Roma a' XX Nov. MDCCXCVI...* raccolte da Fr. Canc., Pesaro 1826. Tioli ugyanis hatalmas gyűjtőmunkával harmincöt ivretű kötetre terjedő, leginkább XV. századi humanista anyagot másolt le különböző, többnyire akkori római könyvtárakban található kéziratokból s becses irodalmi hagyatéka a bolognai egyetemi könyvtárba került. E gyűjtemény XV. kötetének egyik utólag beragasztott, számozatlanul maradt lapján (226. és 227. lk. között) található a már említett Vetésiről szóló értékes jegyzet, melynek adatai a szerző szerint egy a „*Libreria del Popolo*”-ban található kéziratra mennek vissza. Ugyanezen gyűjtemény VI. k. tartalmazza a Tioli által felkutatott, excerptált, vagy másolt kódexek betűrendes jegyzékét, melyből könnyű volt most már pontosabban megállapítanom, hogy Vetési iratait Tioli a „*cod. Bibl. S. Mariae de Populo No. 24*”-ben olvasta. További kutatásaim célja természetszerűleg az volt, hogy e kódexet valahonnan előkerítsem. A véletlen, jobban mondván maga Tioli segítségemre jött: gyűjteményének XXXVI. kötete ugyanis éppen a S. Maria d. Popolo azóta szétszóródott könyvtárának eredeti kódexe, melyben sértetlenül meg is leltem a Vetési-iratokat. Úgy látszik, Tioli a kódexet annyit másolta, hogy az végül is iratai között maradt s velük együtt került a bolognai egyetemi könyvtárba. A kétségtelen azonosságot döntően bizonyítja a Tioli-jegyzetek hivatkozásai: ban és a kódexben található lapszámolás azonossága. A kódex jelenlegi kötése különben a XVIII. sz. végéről való, mint azt egy ünnepélyes hangú bejegyzés elárulja: „*Miscellanea Variorum saeculi XV. Auctorum, quae cum blattis dudum colluctantia Ill.^{mus} ac R^{mus} Praesul P. Ant.^{us} Thioli Bononiensis in hanc pulchriorem formam sua impensa redegit anno Rep. Sal. MDCCCLXXVIII.*” A *cod. Ottob. Lat. 2011.* idézett költeménye tehát ehhez a Vetési Lászlóhoz szól, kinek iratait részben Tioli gyűjtőmunkája tartotta fenn számunkra.¹⁶ S megvallom, hogy a bolognai Tioli-iratoknak, amik ezt a becses zsákmányt megőriz-

dientia nomine Domini Matthiae, Hungar. ac Bohem. regis.” E beszéd kézíratait részben felsorolja és két XV. századi római kiadását is említi *Békési* i. m. 555—6. lk. V. ö. még *Fraknoi*: Mátyás király diplomatái, Századok, 1898, 399. l.

¹⁶ Van köztük kiadatlan és más kéziratokban eddig nem szereplő anyag is. Ennek behatóbb ismertetése túlmenne értekezésem keretein.

ték, aligha néztem volna ennyire pontosan utánuk, ha előzőleg a cod. Ottob. Lat. 2011. fel nem kelti különösebb érdeklődésemet Vetési László személye iránt.

Nem boldogultam ilyen könnyen a másik költemény címettel: Pompilianus Pannonius-szal. Ilyen nevű magyar humanista költőt a XV. sz. második feléből egyáltalán nem ismerünk. Egyik feltevés, amivel az ismeretlen magyar költőt megközelíteni próbáltam, az volt, hogy a név talán csak a humanistáknál elég gyakori csúfolódó kiforgatása Janus Pannonius (Pompilianus P.) nevének.¹⁷ Ezt a feltevést mintha támogatta volna az a körülmény, hogy az egyelőre ismeretlen perugiai költő versei között több található ferrarai személyekhez intézve, már pedig Janus Pannonius költői működésének java Ferrarára esik. Ilyenek: f. 57^v *Ad Franciscum Ariostum iure consultum et poetam ferrariensem*; f. 58 *Epigramma in Margaritam Ferrariensem*; f. 52 *Ad herculem Atestinum principem*; f. 80^v [I]ntrat borzaiacum Cesar dum maximus urbem kezdetű epigramma. Ahhoz azonban, hogy erre a kérdésre kielégítő választ tudjak adni, okvetlenül szükségesnek látszott az ismeretlen perugiai költő, a cod. Ottob. Lat. 2011. szerzője személyének meghatározása: enélkül lehetetlen volt további kombinációkba bocsátkoznom.

A kódex folytatólagos behatóbb tanulmányozása ennek a rejtélynek a kulcsát is kezembe adta. F. 71^r találtam a következő költemény-címet: *Franciscus Mataratius Suo Alphano Seuero S. P. D. A* f. 71^v olvasható ismét ugyanez a név: *Grecum poema sine certo auctore a d. Franc.º Mataratio translatum*. A Pompilianus Pannonius-hoz írt költeményben — mint látjuk — a szerző keresztneve: Franciscus. Hamarosan megállapítottam ezek után, hogy a kódex szerzője Francesco Maturanzio, perugiai humanista, kinek nevét olaszul és latinul a legkülönbözőbb formákban találjuk: Maturanzo, Maturanzio, Matarazzo, Maturantius, Mataratius.

A további tájékozódás már símán ment. Mindenek előtt megállapítottam, hogy a kódex elején található vallásos költeményeket Gio. Battista Vermiglioli a XIX. sz. elején egy sokkal rosszabb perugiai kódexből már kiadta: *Francisci Maturantii Perusini carmina adhuc inedita*. Perus. 1809. Typ. Baduel. Ugyancsak Vermiglioli megírta Maturanzio életrajzát is, a tőle ismert bőséges anyagnak, kiadott és kiadatlan műveinek, főleg a Vat. Lat. 5358 és 5890-ban lévő beszédeknek, leveleknek, továbbá három perugiai Maturanzio-kódex tartalmának felhasználásával: *Memorie per servire alla vita di Franc. Maturanzo oratore e poeta perugino. Raccolte la maggior parte dalle sue opere inedite da Gio. Batt. Verm. Accademico Italiano, Perugia 1807*. Ugyanezen adatokat még egyszer felhasználta Vermiglioli

¹⁷ Maga Janus Pannonius is szerette kiforgatni mások nevét: Basiniusból csinált B-asinust, Blasinust; Paulusból Phaulust.

a következő gyűjteményes munkájában: *Bibliografia Storico-Perugina, ossia Catalogo degli scrittori che hanno illustrato la storia della città, del Contado, delle Persone, de' Monumenti, della Letteratura ecc. compilato e con note bibliografiche ampiamente illustrato da Gio. Battista Vermiglioli. Perugia, Baduel, 1823.* Nagyon sok új adatot tartalmaz Maturanzio-ra nézve még a következő monografiája Vermiglioli-nak: *Memorie di Jacopo Antiquarj e degli studi di amena letteratura esercitati in Perugia nel sec. decimoquinto con un appendice di monumenti raccolte da Gio. B. Verm. Perugia, Baduel, 1813.* Megemlítem még, hogy a Tioli-íratok XXIV. kötetében (634. s. köv. lk.) szintén bőséges jegyzeteket találunk Maturanzio két kódexéből: a Vat. Lat. 5358. és 5890-ből. Ujabban Mercati emlékezett meg költőnkéről egyrészt Nic. Modrusiensisről írt tanulmányában, másrészt Perotti-ről írt kitűnő monografiájában: *Per la cronologia della vita e degli scritti di Nicolò Perotti, arcivescovo di Siponto, Roma 1925, Studi e Testi XLIV.*

Összevetve az eddigi feldolgozások által ismert anyagot az Ottob. Lat. 2011. tartalmával, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy az új kódex Maturanzio költői működésének ismeretére nézve elsőrangú fontosságú, mert azonkívül, hogy eddig már kiadott költeményeknek jobb szövegét találjuk benne, nagy mennyiségű új, eddig nem is sejtett költői munkával ajándékozta meg a további kutatást. Fokozza a kódex fontosságát, hogy valószínűleg Maturanzio kezeírása. Erre következtettünk abból, hogy f. 84^v a lapszálon a következő jegyzetet találjuk: *Carmina inemendata.* Tehát valószínűleg a költő az ezt megelőző költeményeket átjavította, míg a többi egyelőre nélkülözta a végső simítást. Ilyen széljegyzetet másolónál nem igen találunk. Fontos az is, hogy a leveleket tartalmazó Vat. Lat. 5890. ugyanez a kézírás: tehát ez a kódex is valószínűleg autográf.

A katalógus hiányos bejegyzésének kiegészítése céljából kutatásaim eredményét közöltem a vatikáni könyvtár igazgatóságával. Monsign. Mercati, kinek tudományos munkássága amúgy is több ponton érintette Fr. Maturanzio-t, annyira figyelemre érdemesnek tartotta e közlést, hogy a Perotti-monografiához írt pótlásában (Paralipomeni Perottini, Aggiunte a „Studi e Testi“ 44, 8. l.) külön megemlékezett e kéziratról. Jelentőségét Maturanzio költészetének ismeretére nézve a következő szavakkal foglalja össze: „L'Ottoboniano è della stessa mano che il Vatic. 5890, penso dell' autore; e come il 5890 per le lettere, così quello è di primo valore per le poesie del facile verseggiatore perugino.“ A továbbiakban Mercati arra való utalással, hogy maga a felfedező megfelelő módon ismertetni fogja a kéziratot (... pubblicherà una notizia adeguata del cod. Ott.), elhárítja a vele való bővebb foglalkozást. Megvallom, nem vagyok abban a helyzetben, hogy a kéziratot „megfelelő módon“ ismertessem.

Ez legalább is annyit jelentene, hogy a Vermiglioli által már kiadott költeményeket a kódex szövegével egybevessem, a perugiai kéziratok által is tartalmazott kiadatlan költeményeket szintén összehasonlítsam, vagy legalább megjelöljem, az eddig teljesen ismeretlen költemények történeti és irodalmi jelentőségét legalább vázoljam. Mindez olyan feladat, amit én, kit a magyar humanizmus érdekel elsősorban, nem vállalhatok, mert ez messze elvezetne tulajdonképeni érdeklődési körömtől. Azt azonban, mint a kódex szerzőjének első felismerője, kötelességemnek tartom, hogy legalább a kézirat tartalomjegyzékének közlésével — az egyes költemények címeinek, vagy, ahol ez hiányzik, a kezdősornak közzétételével — az érdeklődőknek némi fogalmat adjak a kódex jelentőségéről a XV. sz.-i perugiai humanizmus tekintetében s ezzel a támasztóponttal elősegítsem az esetleges további tudományos feldolgozást. Ezt a munkát már el is végeztem s a kódexre vonatkozó cikket valószínűleg majd az egyik olasz bibliografiai folyóirat fogja közzétenni.

Azt a kérdést kell még eldöntennem, mennyiben segíti elő már most a kódex szerzőjének ismerete a magyar vonatkozású részletek alaposabb megvilágítását? Nicolaus Modrusiensisre vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy ő Maturanzionak egyik befolyásos pártfogója volt s midőn Nicolaus fontos küldetésben IV. Sixtus flottájával 1472-ben a török ellen indult, magával vitte Maturanzio-t is. Erre az útra vonatkoznak a kézirat elején található vallásos költemények. Maturanzio ezt az alkalmat felhasználta a görög nyelv alaposabb elsajátítására: hosszabb ideig Rhodos szigetén maradt s onnan több levelet írt a már visszatért Nicolausnak, amik ránk is maradtak. Ladislaus Pannoniuszal való összeköttetései nézve semmi új adatot nem tartalmaznak Maturanzio egyéb munkái; pl. leveleiben egyáltalán nem emlékezik meg róla. Pompilianus Pannoniusról Maturanzio életkörülményeinek bővebb ismerete után sem tudok többet. Az új adatok megdöntik azt a feltevésemet is, hogy Pompilianus P. esetleg azonos lehet Janus Pannonius-szal. Vermiglioli ugyan Maturanzio életrajzában lehetők tartja, hogy ez 1464-ben s a következő években szerzőnk Ferrarában élt¹⁸ s az is kétségtelen, hogy Janus Pannonius 1465-ben rövid ideig Ferrarában is tartózkodott Rómába való utazásának, majd visszautazásának állomásaként, de a futólagos ismeretség lehetősége egyáltalán nem nyújt kielégítő alapot Pompilianus P. és Janus P. azonosítására, hiszen

¹⁸ *Memorie ecc.* 13—14. lk. „...ci ha pero una qualche probabilità a credere, che egli nel 1464 potesse essere in Ferrara... In quest'anno medesimo fu decorato della porpora cardinalizia fra Francesco da Savona dell'ordine dei conventuali, che fu poi Sisto IV., ed in una delle tante orazioni di Francesco, congratulandosi col nuovo cardinale anche per parte de' suoi perugini, così termina: Valeat dominatio vestra, Ferrariae.” — Vermiglioli feltevésének helyességét megerősítik Maturanzio levelei. (*Vat. Lat.* 5890.)

Pompilianus Pannonius és Maturanzio között a költemény adatai szerint hosszantartó, benső ismeretségnek kellett lennie. Egyelőre tehát lehetetlenség Pompilianus Pannonius személyét közelebbről meghatározni: úgy kell őt elkönyvelnünk, mint a XV. sz.-i magyarországi latin költészet egyik, csak költői neve után ismert képviselőjét. Talán a további kutatások során egyszer a véletlen hozzásegít bennünket a probléma kielégítő megoldásához.

(Szeged.)

HUSZTI JÓZSEF.

MOLIÈRE JANZENISTA TERENTIUSA.

Molière latin forrásairól már sokat írtak, sőt már életében köztudomású volt, hogy melyik darabjai dicsekedhetnek előkelő antik származásukkal és mikor Boileau az *Art poétique*-ban megcenzurálja jó barátja vaskosabb tréfáit, ezt írja a *Fourberies de Scapinre* célozva:

... Et sans honte à Térence allié Tabarin...

Így tudjuk, hogy az *École des Maris* alap gondolatában és egyes verseiben vannak terentiusi reminiscenciák, de főleg a bolondos *Fourberies de Scapin*-ban lehet felismerni a nagy latin költő tanulmányozását. Ezenkívül még a *Dépit amoureux* és az *École des Femmes* egy-egy helyén találtak a szorgalmas Molière-kommentálók terentiusi nyomokat.¹

Egyet azonban elmulasztottak: nem kutatták, miféle Terentius lehetett az, amit Molière olvasott? Nem kutatták, talán mert Molière jó latin hírben áll és fel sem tették róla, hogy ne valamelyik humanista teljes kiadását használta volna.

Pedig ha jobban megnézzük a dolgot, az eredmény meglepő: Molière egy híres janzenista író valláserkölcsei szempontból átdolgozott két nyelvű iskolai Terentiusát olvasta, még pedig inkább a francia szöveget, mint a latint!

A szóbanforgó könyvet a század egyik leghíresebb janzenistája, a nagy eszű Louis-Isaac Lemaistre de Sacy írta, kit röviden csak M. de Sacy-nak hívtak. 1613-ban született és kezdetől fogva Port-Royalhoz tartozott. Pascallal folytatott beszélgetései a világi bölcseletről nagy történeti értékűek; ő volt Pascal *directeur de conscience*-a. Félénk tartózkodásból csak 1650-ben engedte magát pappá szenteltetni. A század második felének egyik legnagyobb irodalmi botránya volt M. de Sacy szentírásfordítása, melyben megkísérelte, hogy a szentírást a század kifinomult és az ő janzenista puritán ízléséhez képest megtisztítva adja a profán olvasóközönségnek. Janzenizmusért három esztendő telt a Bastille-ban (1666—1668), éppen akkor, mikor Molière a *Tartuffe* nehéz harcát vívta ellenfeleivel.

Terentiusának első kiadása 1647-ben jelent meg, ugyan-

¹ Molière és Terentius esztétikai összefüggéséről szépen értekezett Huszti József: *Terentius a világirodalomban*. Bp. Szemle, 1914.

ebben az évben egy bilinguis Phaedrusa is. A latin klasszikusokan gyakorolta először azokat a fordítási elveket, melyek aztán hírhedt Szentírásához vezették. Terentiusának nagy sikere lehetett, mert előttem fekszik az 1669-i *hetedik* és az 1682-i *kilencedik* kiadása. Ime az előbbi teljes leírása:²

COMEDIES | DE TERENCE, | TRADUITES EN FRANCOIS, | AVEC LE LATIN A COSTÉ, | ET RENDUES TRES-HONNESTES | en y changeant fort peu de chose, | Pour servir à bien entendre la Langue Latine et à bien traduire en François. | SEPTIEME EDITION, | reueüe et corrigée, avec des Notes. | A PARIS | Chez MILLE DE BEAVJEU, rue de Remis, | au coin de la rue Chartiere, près le Puits certain. | M,DC.LXIX.

M. de Sacy Terentiusnak csupán három vígjátékát adta ki és fordította le: az *Andriát*, az *Adelphit* és a *Phormiont*. A három közül kettő, mint láttuk, Molière két vígjátékának forrása. M. de Sacy kettős munkát végzett: először is elővette a Heinsius-féle Terentius és eltávolította a három darabból mindazt, ami janzenista keresztény szeméremzékét és jóízletét sértette. A *leno* helyébe mindenkor a *mercator servorum* lép, a meretrix *puellává* vagy más effélévé változik. Minden a részegeskedésre és a nemi életre vonatkozó szó és kifejezés elmarad.

De tovább is ment. Semmiféleképen nem tartotta illendőnek, hogy úgy az *Adelphiben*, mint a *Phormionban* holmi elrabolt vagy megvásárolt rabszolgaleány legyen a vígjátéki ifjú titkos felesége: efféle liaison nem tűrhetett a XVII. század társadalmi felfogása és az ő puritán erkölcsisége. Ezért átalakította magát a cselekményt is és mindkét darabhoz egy-egy jelenetet írt latinul, melyhez persze a francia fordítást is mellékelte. Mindkét jelenetben az derül ki, hogy az infamis származásúnak tartott leányzók tulajdonképpen nemesek és csak valami gyermekkori szerencsétlenség folytán kerültek el szüleiktől, akik a darab végén fel is ismerik őket. Saját bevallása szerint centokból állította össze ezeket a jeleneteket, sőt a *Phormionban* közelebbi forrást is megjelöl: Plautus *Captivi*-ját, ahol csakugyan találunk hasonló elemeket.

Mindezeket a változtatásokat M. de Sacy az „erkölcsi és polgári tisztesség kedvéért” tette, s szerinte jóízű emberek „természetes eszük” világánál is be fogják látni, hogy el kellett hagyni, amit ő elhagyott és hogy lehetetlen volt ezeket a részleteket franciára fordítani, „avec l’approbation des honnestes gens”. Ő nem bálványozza annyira az antik írókat, hogy szent és sérthetetlennek tartaná minden szavukat, mert fontosabb a gyermekek lelki tisztasága, mint az antik író szövege s akik másképp gondolkoznak, pogányabbak a pogánynál, mert még

² Az első kiadást leírja Quérard: *Les supercheries littéraires dévoilées*, Paris, 1852; no 6810. Ugyanott említ egy hatodik kiadást, mely 1667-ben jelent meg. Az idézett kiadás a Nemz. Múz.-ban, a kilencedik a Budapesti Egyetemi Könyvtárban van meg.

Quintilianus is előbbre tette a tanításban az erkölcsöt a tudásnál.

Másrészt igyekezett tisztességes francia nyelven visszaadni a latin író t s erre különös gondot fordított, mert „idegenek jönnek naponta két-háromszáz mérföld messzeségből Párizsba, hogy nyelvünket itt tanulják és mi, akik itt születünk, nem tudjuk és miután tíz vagy tizenkét éves korunkban megtanultuk a latint és a görögöt, sokszor kénytelenek vagyunk meg tanulni a franciát harminc éves korunkban“.

Ez a fordítás természetesen teljesen szabadon követi az eredetit. És éppen ezért lehetséges megállapítani, hogy Molière milyen viszonyban áll a kettős szöveghez.

Idézzük mindjárt a legfeltűnőbb egyezéseket:

<i>Terentius</i> Phormion, IV, 3.	<i>M. de Sacy</i> fordítása	<i>Molière, Fourberies de</i> Scapin II, 8 (II, 5)
<i>Geta.</i> At primo homo insanibat.	<i>Ge.</i> D'abord il m'a dit des folies.	<i>Argante.</i> Qua-t-il demandé?
<i>Chremes.</i> cedo, quid postulat?	<i>Ch.</i> Mais enfin que demande-t'il?	<i>Scapin.</i> Oh! d'abord des choses par-dessus les maisons.
<i>Ge.</i> Quid? nimirum: quantum lubuit.	<i>Ge.</i> Ce qu'il demande? Tout ce qui luy est venu en fantaisie, cela est pardessus les maisons.	<i>Arg.</i> Et quoi?
<i>Ch.</i> dic.		<i>Se.</i> Des choses extravagantes.
<i>Ge.</i> si quis daret Talentum magnum.	<i>Ch.</i> Mais encore?	<i>Arg.</i> Mais encore?
<i>Ch.</i> imo malum hercle: ut nil pudet!	<i>Ge.</i> S'ils me pouvoient donner, dit-il, cinq cens écus.	<i>Sc.</i> Il ne parlait pas moins que de cinq ou six cents pistoles.
<i>Ge.</i> Quod dixi adeo ei...	<i>Ch.</i> Cinq cens coups de baston plutôt. N'a-t'il point de honte?	<i>Arg.</i> Sinq ou six cents fièvres quartaines qui les puissent ser-rer! Se moque-t'il des gens?
	<i>Ge.</i> C'est ce que je luy ai dit aussi...	<i>Sc.</i> C'est ce que je lui ai dit...

Az eredeti „quantum lubuit“ mondata a fordításban és Molière-nél is a sajátos „pardessus les maisons“ kifejezéssel van visszaadva. Ehhez járulnak még a *Mais encore?* és a *C'est ce que je lui ai dit* szószerinti egyezések és a „talentum magnum“, „cinq cents écus“, illetve „cinq ou six cents pistoles“ fordítása, valamint a rákövetkező szörnyűkődő felkiáltás hasonló szerkezete, mely a latin eredetitől lényegesen eltér.

Már ez a párhuzam egymagában eléggé igazolja állításunkat. De általában kimondhatjuk: ahol Molière-nél Terentiusi reminiscenciákat találtak, ott mindig a Sacy-féle francia szöveg áll Molière-hez közelebb, mint a latin eredeti. A továbbiakban többször előfordul a „decem minas“ kifejezés, melyet a Sacy-féle fordítás „vingt pistoles“-al értékel át és Scapin is „vingt pistoles“-onként emeli a képzeletbeli követelő számláját. Midőn a szolgák elmesélik, hogyan szeretett bele uruk a szegény leányba, Terentius Getája így írja le (I., 2.): „Capillus passus,

nudus, ipsa horrida: *lacrumae*, vestitus turpis, ut, ni vis boni in ipsa inesset forma, haec formam extingueret.“ A fordításban ez így hangzik: „Elle estoit toute déchevelée, nuds pieds, toute en désordre, *fondante en larmes* et si mal vestue, que si sa beauté n'eût été extraordinaire, elle eût été étouffée par toutes ces choses.“ Molière-nél egy egészen hasonló jelenetben ezt olvassuk (I., 2.): „Nous entrons dans une salle, où nous voyons une vieille femme mourante, assistée d'une servante qui faisoit des regrets, et d'une jeune fille toute *fondante en larmes*, la plus belle et la plus touchante qu'on puisse jamais voir.“ Ime megint egy speciális kifejezés, melynek grammatikai különösségét a kommentárok külön megemlítik s amely mind Sacy fordításában, mind Molière darabjában megvan, míg a latin credetiben csak „*lacrumae*“ áll. Ugyanebben a jelenetben Octave így fordul Scapinhez: „Ah! Scapin, si tu pouvais trouver quelque invention...“ A kommentárok megemlítik, hogy Terentiusnál is hasonló helyet találunk (I., 4.): „Nullus es Geta, nisi jam aliquod tibi *consilium* celere repperis...“ Ez a *consilium* a fordításban megint úgy hangzik, mint Molière szövege: Geta, tu es perdu, si tu ne trouves promptement *quelque invention*...“

Molière darabjában Léandre szerelmesét. Zerbinette-et, cigányasszonyoktól váltja ki az apjától furfanggal kicsalt pénzben. Végre aztán kiderül, hogy Zerbinette előkelő származású (III., 12., illetőleg 11.): „*Léandre*. Mon père, ne vous plaignez point que j'aime une inconnue, sans naissance et sans bien. Ceux de qui je l'ai rachetée viennent de me découvrir qu'elle est de cette ville et d'honnête famille; que ce sont eux qui l'y ont dérobée à l'âge de quatre ans; et voici un bracelet, qu'ils m'ont donné, qui pourra nous aider à trouver ses parents. *Argante*. Hélas! à voir ce bracelet, c'est ma fille que je perdis à l'âge que vous dites.“

Igy tehát Octave apja a karperecről felismeri, hogy az ő lánya az, akit barátjának, Géronte-nak a fia el akar venni s akit kis korában elloptak tőle.

A francia kommentárok nem tudtak mit kezdeni ezzel a jelenettel, melynek nincs nyoma Terentiusnál s amely most már a második felismerési jelenet, mert Géronte, a másik apa már felismerte Hyacinthe-ben titkos gyermekét, éppúgy, mint a *Phormion*-ban szereplő bigámiát elkövetett apa. Despois-Mesnard kiadásában pl. ezt olvassuk (VIII., 513.): „Ez a második felismerés, mely a másik szerelmes pár sorsát dönti el, nincs meg Terentius *Phormion*-jában; itt megkönnyíti a házasságot, melyet egy vígjáték végén megkívántak modern erkölcsaink; de az antik Zerbinette maradhatott család híján, a nézők megelégedtek vele és szeretőjével való vonatkozásban egy kevésbé komoly és kevésbé tartós viszonytal is.“

Valóban a modern ízlésnek megfelelő változtatás ez, csak-

hogy nem Molière eszelte ki, hanem M. de Sacy. Ő gondolta ki ezt a fordulatot, hogy megmentse a társadalmi morált. *Phormion* V. felvonásához ír egy kilencedik jelenetet, melyben kiderül, hogy Phedria kedvese, Pamphila, egyik gazdag polgárnak, Phanocratesnek leánya, kit egy gonosz rabszolgája elrabolt és eladott: „Cet esclave ayant résolu de s'enfuir, prit avec lui une fille de Phanocrate, qui n'avoit alors que cinq ans, l'ayant fait passer avec lui en l'Isle d'Eubée, la vendit à un certain Marchand, nommé Lyque.” Ez adta aztán tovább Dorionnak. De a rabszolgát elfogták és bevallotta tettét.

Hát a karperec? Ez is megkerül, de egy másik darabból. Az *Adelphi*-be toldott felismerési jelenetbe (V., 10.) tette bele M. de Sacy, hogy az ifjú rabszolgánő-kedvesében felismerik egy előkelő polgár leányát, kit apja, mert leánynak született, kitétetett csecsemő korában. S a felismerést az ujján viselt gyűrű teszi lehetségessé: „Naustrate la mere ayant veu Callidie, l'a reconnue à quelques traits de son visage et à son anneau.” Ez a gyűrű Molière karperecének felel meg. Argante is észrevéve a karperecet, így kiált fel: „Oui ce l'est et j'y vois tous les traits qui m'en peuvent rendre assuré.” Tehát mindkét darabban a vonások is hozzájárulnak az elvesztett leány felismeréséhez.

Így kerül be a szigorú janzenista erkölcsi felfogás Molièrenek éppen abban a vígjátékába, melyben azt igazán nem kerestük volna.

Az *École des Maris* és az *Adelphi* viszonya már nem oly szoros, mint az előbbi daraboké. Itt a hatás általánosabb természetű és nehéz szószerinti párhuzamokat találni, de ha az utánzás szövegszerűbb, Molière M. de Sacy francia szövegére emlékeztet inkább, mint a latin eredetire. Sganarelle boldog elvakultságában így kiált fel (II., 4.): „Ma foi! les filles sont ce que l'on les fait être...” A párhuzamos helynek, melyre utalni szoktak, francia fordítása így hangzik (III., 4.): „Les enfans sont ce qu'on veut qu'ils soient...” Ellenben az eredetiben lakonikusan csak így: „Quisque suum vult esse, ita est.”

A *Dépit amoureux* aggódó apája azon töpreng, hogy a szülők sohasem tudják, mi várja őket, ha hazajönnek, hogy nem mondják-e (II., 6.): „Votre fils a la fièvre, ou jambe ou bras cassé.” Terentius Micionja csak ennyit mond (I., 1.): „... aut perfrerit aliquid.” A francia fordítás ellenben: „... et qu'il ne se soit rompu quelque bras ou quelque jambe?”

És végül az *École des Femmes* Chrysalde-ja szerint a házasság olyan, mint a kockajáték, amiben a szerencsét úgyesen kell korrigálni (IV., 8.):

Je dis que l'on doit faire ainsi qu'au jeu de dés,
Où s'il ne vous vient pas ce que vous demandez,
Il faut jouer d'adresse, et d'une âme réduite
Corriger le hazard par la bonne conduite.

Ezzel a helyvel kapcsolatban a kommentárok emlékeztetnek az *Adelphi* egyik helyére (IV., 7.): „Ita vita est hominum

quasi cum ludas tesseris: Si illud quod maxume opus est, jactu non cadit, Illud quod cecidit forte, id arte corrigas.“

Ezt M. de Sacy így fordítja: „Voyez-vous, il faut vivre en ce monde, comme quand on joue aux dez, Si en les jettant, ce que vous demandez n'arrive pas, il faut corriger par vostre adresse ce qui est arrivé par hazard.“

Könnyű észrevenni a francia szöveg és Molière szözszerinti egyezéseit, melyeknek nyoma sincs a latin eredetiben, különösen feltűnő a „ce que vous demandez“ kifejezés azonossága.

Bevallom, eléggé különös eset, hogy éppen Molière, kinek filozófiája nem áll éppen kegyesség hírében, egy janzenista megtisztított és a keresztény erkölcs szellemében átalakított Terentiusát olvasta. Valóban M. de Sacy a betoldott jelenségekbe igyekezett bizonyos janzenista gondolatokat is bevinni, pl. elmékedéseket az isteni gondviselés hatalmáról, mely az emberi sorsot az ember tudta nélkül igazgatja (*predestinatio*) s így Molière is olvasta azokat, hiszen felhasználta egyes elemeit.

De talán nem is annyira a szelleméért olvasta a nagy francia író M. de Sacy fordítását, hanem mert kétnyelvű volt és mert kényelmesebb volt neki a francia szöveget használni. Ez ugyan ellene mond annak, amit általában jól értesült 1682-i életírója (talán La Grange) állít, t. i., hogy már az iskola padjaiban kitűnő humanista volt. „S'il fut fort bon humaniste, il devint encore plus grand philosophe. L'inclination qu'il avoit pour la poésie le fit s'appliquer à lire les poètes avec un soin tout particulier: il les possédoit parfaitement, et surtout Térence; il l'avoit choisi comme le plus excellent modèle qu'il eût à se proposer, et jamais personne ne l'imita si bien qu'il a fait.“ Ez így nem egészen áll meg azok után, amiket megállapítottunk, mert ha behatolt is a nagy latin író szellemébe, mégsem annyira eredeti formájában ismerte és tartotta emlékezetében, mint inkább abban az enyhített, keresztény polgári erkölshöz szabott alakban, amint M. de Sacy fordításában találta. S az állítólag már az iskola padjaiban tanulmányozott Terentius helyét ez a francia Terentius foglalta el, melyet csak 25 éves korában olvashatott, mikor első kiadása megjelent.³

ECKHARDT SÁNDOR.

³ 1670-ben megjelenik Terentius három más darabjának a kétnyelvű kiadása: *Comédies de Térence, nouvellement traduites (savoir, l'Eunuque, le Fâcheux à soi-même et l'Héclyre), avec le latin à costé, et rendues très-honnêtes en y changeant fort peu de chose, Paris, Thiboust, Barbier szerzőjének Étienne de Martignac-ot tartja, aki láthatólag még a címben is M. de Sacy-t utánozta. Molière alig ismerhette. Ellenben érdekes volna összehasonlítani Molière *Avare*-jával és *Amphitryon*-jával a század egyetlen bilinguis Plautusát: *Les comédies de Plaute avec des remarques en latin et en françois, par M. D. A. D. V. (Michel de Marolles abbé de Villeloin) Paris, Pierre l'Amy, 1658, 4. köt. Sem ez, sem az előbbi mű nincs meg a budapesti könyvtárakban.**

XVII. ÉS XVIII. SZÁZADI OLASZBÓL FORDÍTOTT VALLÁSOS MŰVEINK.

A XVII. században nagy erővel meginduló katolikus ellenhatás a papok tudományos kiképezésére és igaz vallásos szellemenben való nevelésére szoros kapcsolatot keresett és tartott fenn Rómával. XIII. Gergely pápa itt Szántó István jezsuita közbenjárására már 1578-ban megalapította a magyar kollégiumot, melyet két évvel utóbb a Collegium Germanicum-mal egyesített.

Ez az intézet rendkívül nagy hatással volt a magyar ellenreformáció alakulására. Különösen mióta Pázmány Péter 1629-ben nagyobb alapítvánnyal fedezte az utazás költségeit, sietett sok lelkészünk Rómába, hogy itthoni filozófiai tanulmányait ott a theológiával egészítse ki. A megalapítástól 1782-ig a Collegiumnak közel 500 magyarországi tanítványa volt.

Az intézménynek közvetlen nagy hatását a magyar ellenreformációra az bizonyítja legjobban, hogy Pázmány Péter három utódja az érseki székekben — Lósy Imre, Lippai György és Szelepcsényi György — itt készültek föl a harcra. A püspökségek egy igen tekintélyes részét is a Collegium volt tanítványai töltik be. Ezek azután igyekeznek a Rómában tanultakat itthon érvényesíteni. Mindenekelőtt látták a szeminárium rendszer nagy hasznát és ilyeneket maguk is mindenfelé alapítanak. Lippai érsek a római intézet mintájára rendezi be a nagyszombati Studium generale-t, melyet Collegium Rubrumnak hívtak, mert tagjai a Collegium Germanicum Hungaricum vörös talárát hordták.¹

Másrészt azonban hazatérő papjainknak arra is volt gondjuk, hogy azokat az olasz könyveket, melyeknek különösen nagy hasznát tapasztalták, magyar híveik épülésére lefordítsák. Hiszen az olasz nyelvet volt elég módjuk megtanulni. Nagyszombatban Franciscus Pizzoni volt a Polemia tanára, Grázban is nagyrészt olasz jezsuiták tanítottak, a római Collegium szabályzata pedig előírta, hogy a növendékek egymás közt olaszul beszéljenek, és étkezés közben olasz könyv olvassanak föl.

Miután Pázmány Péter a reformátusokra zúdította a katolikus hitvédelem egész fegyvertárát és az ellenreformáció sikere biztosítva volt, népszerű, léleküditő könyvekre volt szükség az igaz hit életbentartására. Erre elsősorban azoknak a könyveknek lefordítása látszott alkalmasnak, melyek — mint Tarnóczi István jezsuita atya mondja — „mindenféle nyelvre lefordítottak úgy,

¹ Cardinal Andreas Steinhuber: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum. 1895. — Fináczy Ernő: A magyar közoktatás története Mária Terézia korában I. 61—62. ll.

hogy a könyvnyomtatók nem győzték nyomtatni és valaki megkaphatja, mint lelki kincsét úgy tartja“.²

Ezek között első helyen a legenda-gyűjtemények állanak. Ebbe a csoportba tartozik Illyés András következő munkája:

1. *Illyés András: A' keresztyeni életnek példaja vagy tüköre, Az-az: A' szentek elete. Mely minden szorgalmatossággal, Nevezetes Autorok Irásiban, kivált keppen Villegas Alfonsus irásiban felkerestetet sommában foglaltatot, és Olaszbol Magyarra fordittatot* ... (5 részben. Nagyszombat 1682—83.)

Illyés András (1637—1712) 1663-ban került a római Collegium Germanicum Hungaricum-ba. Alkalmassint az étkezésközi fölolvasások indították itt arra, hogy „különbféle olasz könyvekből a Szentek életét olaszul megírja“.³ „Midőn ennek előtte sok esztendőkkel Erdélyben és Magyarországon által mennék, és azoknak a részeknek el pusztúlt és eretnekséggel gonoszúl megrítított szinit szemlélném: még akkor meg-indulni és minden igyekezetemet arra fordítani kezdettem, hogy naponként üdvösségnek gonoszabb veszedelmére csendő édes hazámnak, csekély értékemmel segítséget nyujtanék. Annak okáért midőn Rómában tanólnék külön-külön bölcs Olasz Autorok Irásiból szorgalmatos igyekezettel a nagy szentek Eletét meg-irtam, és rövid sommába foglaltam. Rómából ki-jővén, a' mire engem édes Hazámhoz és Romai igaz hithez lelki szeretetem gerjesztett, Magyar Országban tiz esztendő alatt, sok helyeken sok lelkeknek üdvössége keresésében Megyés Pap szolgáltam. Az idő alatt választott órákon Szent dologban foglalatoskodtam: és azon Szenteknek életit, melyeket olasz nyelven meg-irtam vala Magyar nyelvel is megajándékoztam“.⁴

Illyés legendáriuma főleg a következő munkák alapján készült:

1. *Nuono leggendario delle più scelte e esemplari vite di tutti i santi* ... raccolto da graui et approuati Autori, e dato in luce per auanti in lingua Spagnuola da R. Sig. D. Alfonso *Viliega* di Toledo, Teologo e Predicatore; sotto il titolo di ... *Flos sanctorum*. (Venetia MDCXII.)

2. *Flos Sanctorum* cioè vite de' Santi scritte da Padre Pietro *Ribadeneira* Toletano della compagnia di Giesù diviso in due parti ... Tradotte di Spagnuolo in lingua italiana da D. *Gratiaria* Gratii Senese. (II. kiad. Milano 1612.)

3. *Vite di tredici Confessori di Christo*, scelte da diversi Autori, e nel Volgare italiano tradotte dal P. Gio. Pietro *Maffei* della Compagnia di Giesù. (Brescia 1595.)

Ezek a munkák — mint *Sommervogel* nagy jezsuita-lexikona bizonyítja — számos kiadást értek; franciára, németre ismé-

² Magyar könyvszemle 1888. 239. l.

³ Illyés András: *A keresztyeni jóssagos tekkiletességnek Gyakorlatossága*. Nagyszombat 1688.

⁴ 1743-i kiadás Előszava.

telten lefordították őket. A magyar szerző kívülük más kisebb, egyes szentekre vonatkozó munkákat is ismer.

Illyés András arra a feladatra vállalkozott, hogy az igen terjedelmes olasz gyűjteményekből rövidebb, a magyar katolikus közönség által haszonnal forgatható legendáriumot állítson össze. Műve tehát nem egyszerű fordítás, s az ily több helyről szedegető, rövidítő munka nehézségéről méltán panaszkodik. Hasonlít Viliega munkájához, mely viszont Lippomani Lajos bergamoi püspök és Lorenzo Surio Cartugiano nagy munkáinak népszerűsítése, mert — mint Illyeink mondja — „... a mi édességes Istenünk az ő kegyességes gond-viselése által az ő Anyaszentegyházának kezdetétől fogva, olyan embereket rendelt, kik a Szentek dicsőségét megírnák: mi képpen szolgáltak az Istennek: meg-győzték az őrdögöt, a' testet és a' világot. Ez-okáért én magamtól semmit sem írtam...“ A feladat tényleg kényes volt. Viliega maga is mentegőzik, hogy a kanonizált szentek életét együtt adja a nem kanonizált, de szent életű emberekével; de a kanonizáló eljárás gyakran csak nagysókára indul meg, másoknál pedig vitás vajjon kanonizálta-e őket az egyház, vagy sem.

Illyés András — kihagyva Villegás ószövetségi-szentekről szóló könyvét — nagyjában követi a használt munkák beosztását, s mint amazok, minden életrajza előtt megjelöli forrásait. Szent István király életét Maffeus Péter után, Szt. Lászlóét Picus Ranuccius páрмаi doctor, magyarországi Szt. Erzsébetét Szt. Antonius és Montánus Jakab után írja.

E munka nagy olvasottságát és kedveltségét eléggé bizonyítja XVII. és XVIII. századi ismételt kiadása, valamint az a dicséret is, melyet a szerző által „1639. esztendőben világosságra bocsátott“ latin fordításáról „Bécsben a Szent Irás Magyarázó Fő-Doctorok töttek deákul... Hadgyátok a Szenteket a Szentekről írni, hogy azoknak pennája az emberi cselekedeteket igazgassa...“⁵

Illyés András azután „Megrövidített Ige“ címen prédikációs könyv alakjában is kiadta Bécsben a szentek életét (Szabó Károly: Régi Magy. Knyvt. 1416. sz. I. még 1415, 1417, 1485. sz.). Példáját István öccse is követte: „Sertum Sanctorum. A' Dicsőült Szentek Dicseretinek jó illatú virágiból kötött koszorú“ c. munkájával (Nagyszombat 1708.). Az ügyes kompilátor és fordító munkája tehát nálunk termékeny talajra talált, s „az eretnekség elűzésében, a sok romlottság közepette a jóban való megerősítésben“ derekasan közreműködött.

Ugyanezt a célt szolgálja egy másik fordítása is:

*II. A' Keresztyeni Jossagos-Cselekedeteknek és a tekelle-
tessegnek gyakorlatossaga, Melly a' Jesus Tarsasagbeli Tiszte-
lendő Rodericus Alfonsus Spanyol pap-által Spanyolúl meg-*

⁵ L. az 1743-i kiadás Előszavát.

irattatott, annak-utánna különb-féle nyelvekre; Mostan pedig Olaszból és Deákból szorgalmasan megmagyaráztatott Illyes Andras által . . . (I—III. rész. Nagyszombat 1688, 1701, 1708.)

Rodriguez Alfonz spanyol jezsuita (1547—1616) 1609-ben megjelent művének első olasz fordítása:

Esercizio di Perfettione e di Virtù Christiane. Composto dal P. Alfonso Rodriguez, Sacerdote della compagnia di Giesù . . . tradotto dalla lingua Spagnuola nella Italiana dal Segretario Tiberio Putignano. (I—II. rész. Róma 1617, 1619. III. rész. Milano 1619.)

Rodriguez könyve rendkívül népszerű volt. Már Illyei idejében többször is lefordították latinra és olaszra s alig van nyelv, melyre át ne ültették volna. Illyei András Pater Vid László, későbbi osztrák provinciális buzdítására magyarította.

A fordítás módjára vonatkozólag az „Előljáró Beszéd a' Kegyes Olvasóhoz“ tájékoztat. Már Rómában megvette a könyvet olaszul és Vid megküldte neki latinul is: „Igen használt pedig, hogy deákul is elküldötte nekem azokat, mert olaszból és deákból sokkal jobban és könnyebben lőtt a fordítás, hogysen magán akármelyikből lehetett volna: mert ahol edgyikben homályos értelem volt, világosan volt a másokban; mindazáltal inkább követtem az olasz Autort a szoknak és igiknek folyására nézve.“

Illyés András Erdélyben a Szt. István-szemináriumot alapította a római Collegium mintájára, s ebben öccse volt nagy segítségére, ki ugyancsak Rómában tanult és bátyja utóda lett az erdélyi püspökségben.⁶

Illyés István is valószínűleg olaszból és latinból fordítja a következő munkát:

III. Készület a' jól meg-haláshoz, Szép oktatásokkal . . . először Frantziául, az után Olaszul és Deákul bévebben: Most pedig Illyés István Szent Jóbi apátúr által . . . Magyarul rövidben, és némely változással, s' néhol hozzá-adással is kibotsáttatott . . . (Buda, Nagyszombat 1781.)

Az előszó biznysága szerint a fordítás 1693-ban keletkezett. Eredetije előttem ismeretlen.

IV. Johanna Maria a Cruce: Corona misteriosa . . . Composita à multum Venerabili Matre Joanna Maria a Cruce, fundatrice Moniali, et Abbatissa, venerabilis Monasterij S. Caroli Roboreti. Cum litentia Superiorum, Impressa Idiomatico, Roboreti, per Antonium Golo, Anno 1688, Repressum Tyrnavie . . . (Nagyszombat 1694.)

Johanna Maria della Croce, a keresztény miszticizmus egyik híres képviselője, Roveredoban (Tiról) élt 1603—72-ig. Jámbor gyermekkor után szülővárosában tanított, majd jótékony intézményeket és nőegyletet alapított, melynek példája Trient kör-

⁶ Steinhuber II. 131—132, 426 ll.

nyékén is elterjedt. Szerzetesházban egyesített több vidékbeli jámbor nőt. 1637-ben lelki tapasztalatait le kezdte írni, mit kézírásban szélteben olvastak. Sokan ördögösnek mondták, de az egyházi vizsgálat sem életében, sem műveiben nem talált kivetni valót. 1646-ban megkapja a pápa engedélyét, hogy Roveredoban Clarisseumot alapíthasson. Misztikus elragadtatásában Jézus eljegyezte, majd stigmák jelentkeztek kezein; gyógyított, tanácsolt. „Ertheilte Rat und Weisung an die Obersten Feldherren des kaiserlichen Heeres, blieb fortwährend in schriftlichem Verkehre mit Kaiser Leopold, erteilte ihm heilsamen Rat gegen die ungarischen Rebellen...⁷

Érthető, hogy nálunk is érdeklődést keltett.

V. *Masseius (Josephus) Vita Venerabilis Viri Et Esimii Theologi Suarii e societate Jesu. Composita Italicè à Josepho Masseio, et latine reddita a Benedicto Rogaccio...* (Nagyszombat 1693 és 1694.)

Eredetije: *Vita del Venerabil servo di Dio et esimio teologo P. Francesco Svares della compagnia di Giesu. Scritta dal P. Giuseppe Massei della medesima Compagnia.* (Róma 1687.)

A raguzai születésű Rogaccio Benedek latin fordítása 1743-ban újra megjelent.

VI. *Praxis Geminae devotionis In Magnum Indiarum Apostolum, D. Franciscum Xaverium... Olim ex Hispanico et Italico idiomate... Afflictorum & sub varijs Acumnis gementium solatio & utilitati excerpta...* (Tyrnaviae 1695.)

VII. *Kilenczed Napi Ajtatossagnak Gyakorlása, és módgya dicsőséges Xaverius Szent Ferenchez... Fordítottatott ez előtt Spanyol és Olasz nyelvből Deákra, most pedig... Magyar nyelven is ki-bocsáttatott...* (Nagyszombat 1700.)

VIII. *Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes ember.* Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította Olaszbul Faludi Ferentz. (Nagyszombat 1748.)

Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes asszony, utóbb pedig: a hadi és udvari embereket néző közbeszéd. (Nagyszombat 1748.)

Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes urfi. Irta Faludi Ferentz. (Nagyszombat 1771.)

Darrel Vilmos (1651—1721) angol munkájának olasz fordítása a következő:

Il gentiluomo istruito nella condotta d'una virtuosa e felice vita. In tre parti. Scritto dal Signor Dorell Gentiluomo inglese Cattolico pell' istruzione d'un giovane Cavaliere Inglese a cui è aggiunto un avvertimento alle Dame. Tradotto... da Francesco Giuseppe Morelli Sacerdote Fiorentino. Terza editione... Padova 1746.

A „Nemes ember“-nek az olasz könyvben a I^a parte, a Nemes asszonynak és a hozzácsatolt két közbeszédnek a Supplemento

⁷ Wetzer—Welte: Kirchenlexikon.

alla prima parte, a Nemes urfinak a III^a parte felel meg. Nem fordítja Faludi a közbül eső II. részt, melynek címe: „Il Gentiluomo istruito nei veri principi della religione. Con una piena confutazione dell' Ateismo e Latitudinarismo.“

Faludi első két munkája fordítás, a harmadik szabad átültetés, helyenként átdolgozás.⁸

IX. Az igaz Penitentzia-Tartó Bűnösnek eleven példája, mellyet a Penitentzia-Tartó Dávid királynak példája és ötvenedik zsoltára szerent minden megtérő bűnösnek hasznára olasz nyelven eléadott Diotallevi Sándor Jézus társaságának szerzetes papja. Magyarra fordítá Molnár János ugyanazon társaság-béli szerzetes pap. (Nagyszombat 1763.)

Eredetije Alessandro Diotallevi rimini-i születésű reggioi és forli-i rektornak következő munkája: L'idea d'un vero penitente ravvisata nel penitente Rè Davide. Da lui espressa nel Salmo Cinquantesimo, e proposta da imitare ad ogni Penitente Cristiano. Venezia 1716.

A munkának latin fordítása is megjelent nálunk: *Diotallevi Alexandri Idea veri poenitentis . . . in latinum idioma translata a R. P. Ignatio Kistler. Cassoviae 1761.* Molnár fordítását Bar-kóczy Ferenc esztergomi hercegprímásnak, a Collegium Germanicum Hungaricum volt tanítványának, ajánlja. Az utóbbi maga akarta lefordítani ezt a könyvet, melynek imaszerű lelki magábaszállással végződő fejezetei Dávid király példáját tartják oda tükrül a bűnösnek, hogy megtérjen. De elfoglaltsága miatt másra kellett azt bízni. A buzgó munkásságú Molnár János, ki Kazinczyval is összeköttetésben állott, azután derekasan megfelelt az érsek várakozásának: Élvezetes, érdekes, magyaros előadásban adta vissza eredetijét.

X. Ezekhez a jezsuita-fordításokhoz még egy protestáns átdolgozó munkáját kell csatolnunk, mely a katolikus Nagyszombat ellenpólusán, Debrecenben jelent meg:

Isten ajandekaval valo kereskedes. Avagy Énekek Enekenek Magyarazattya . . . Melly nagyobb részént Az Isteni tudományban méllyen forgott kegyes Férfiúnak, Deodatus Janosnak, a' Szent Könyvre Olasz nyelven tött értelmes jedzésiből vétetett: és azon nyelvből közönséges haszonért Magyarra fordittatott . . . Debreczeni K. Janos, Jesus Christusnak méltatlan Szolgája . . . által. (Debreczen 1693.)

Debreczeni Kalocsai János átdolgozása a következő olasz bibliafordítás után készült: *La sacra biblia tradotta in lingua italiana e commentata da Giovanni Diodati di nation lucchese. Seconda edizione 1641.*

Diodati az üldözések elől Genfbe kivándorolt luccai nemesi családból származott. 21 éves korában már a genfi akadémián

⁸ Beljak Pál: Faludi eredetiségének kérdése Ir. K. 1895. 153. l. — Belaagh jegyzetei a Nemes úrfi kiadásához. (Jeles írók iskolai tára XXXIX. köt.)

tanított, s mindvégig az ortodox kálvinizmust vallotta. Olasz bibliafordítása (1607) — melynek hatása vetekedett a Lutherével — nagy becsben állott a kálvinisták előtt:⁹ Így került el Debreczenbe is.

Mikor Debreczeni K. János Szakács Mihály költségén kijutott külföldre,¹⁰ azon igyekezett, hogy otthoni hitsorsosain segítsen:

„... Látván azért, hogy nemzetemnek Dicsiretes ifjai közül Sidó, Görög, Angliai és Belgiumi nyelven tudók ugyan bokrosával találatnak, kik, ezek által édes nevelő hazájoknak használhatnak: Fordítottam erre elmémet, ... hogy az Olasz nyelven kapdosnék ... egyedül csak ama dicsiretes, nagy emlékeztűs, s tudosok előtt nagy híru Theologus embernek, Deodatus Jánosnak Olasz nyelven iratott, szép jedzésekkal és Magyarázatokkal meg-ékesített Bibliájáért ...

„Erre penig legelső alkalmatosságot szolgáltatott ama híres Groningai Akadémiában való lakásom, hová legelső felmenetelemben léptem volna. Holott midőn ... ama mély tudománnyal fénlő Nagy Theologust halgatnám, vöttem eszembe az Olasz bibliának gyakor forgatásából és előtte lételéből, ennek becsületes, kedves és hasznos voltát.“ Mikor pedig Franeckerában a nagy tudományú Walkchenier kezében is ezt a bibliát látta, annál inkább felgerjedt az olasz nyelv tanulásának kívánására. Összebeszélt tehát barátjával, Felföldi Váczi Istvánnal, hogy Walkchenierhez járnak „privatim“ olasz órákra, de ezt titokban kellett megtenniök, mert ő Theologiae és nem Linguae professor volt. Csakhamar annyira vitték, hogy maguktól is „elébb mozdulhattak e’ nyelvnek megértésében, expositiojában és a Bibliára tött jedzéseknél fordításában.“

Itthon azután megállapodott idejében, de főleg mikor kora már hanyatlani kezdett, foglalkozott sok gonosz nyomorúságok közt az Énekek Énekének magyarázatával Deodatus szerint: „Sokszor csak letőttem és sokáig fel nem vettem, másutt is rejtegettem és dugdostam ...“ Ezért készült el csak 1690-ben munkájával.

Ami átdolgozásának módját illeti, az előszó bőven kielégíti nemcsak a kegyes olvasó, hanem a filológus kíváncsiságát is. „E munkában — mondja — nem a Magyar fordítást követtem; hanem az Autorét, mert a magyarázatok az Autor fordításának szavait követik, Ki fordítását ... nagyobb részt igen a fonshoz, avagy a Sidó betűhöz szabta.“ Másrészt azonban az eredeti kommentárjait „a’ Praedikálásnak voná rámájára“, és több jeles tudósok véleményét is számon tartotta.

S mindezt puritán igénytelenséggel akarja előadni: „A magyarázatokat igen hosszas, és mesterséggel egybe szűtt font szókkal, sem pedig cifra, czikornyás, tarafarás, és piperés beszé-

⁹ Albert Hauck: Realencyclopädie für Protestantische Theologie und Kirche, Leipzig 1898. IV. köt.

¹⁰ Dr. Kiss Áron: Debreczeni Kalocsa János (Debreczeni prot. lap 1883.).

dekkel nem töttem, hanem . . . a szónak rövidségét és simplicitását követtem. Először azért: Mert tudtam, hogy az igaz kedvesség nem a szók ékességében, hanem a dolognak értelmében és valóságában áll.“ „Másodsor, mert nincs hajlandósága a cifrán íráshoz.“ „Harmadszor: mert szép és gyönyörű dolognak tartottam mindenkor a nagy és mélységes dolgoknak együgyűképpen, rövideden de értelmesen és könnyen való ki-fejezését és ki-mondását . . . Hogy így az emberi elme (aki magában elég homályos és tompa) ne nehezítettessék; hanem inkább segítessék.“

S mint az egyik üdvözlő költemény mondja, nemzetének nagy vigasságára volt, hogy „illy tudos munka született világra“, a nem számos magyar könyveket gyarapítva. Szilágyi Márton, a debreczeni Scholának egyik Moderátora, pedig így zengi a szerző dicséretét:

Tiszteletes férfi, Isten ujja s keze,
Magyar Nemzetünkhöz Contestált jó kedve,
Hogy általad köztünk nagy Diodat elme,
S könyvedben ragyogna elméjének fénye.

Hogy ebben használtál az Isten házának,
Currentibus annis a Magvar Sionnak,
Írásit fontoltad Olasz Diodatnak,
Méltán neveztesél Magyar Diodatnak!

Ezeknek a fordításoknak főleg szellemtörténeti értékük van. Legnagyobb részük jezsuiták műve, és az akkori katolikus közönség fő szellemi táplálékát képezték. Már a címlapon megjelölik forrásukat, az előszóban is hivatkozva arra, hogy valami tekintélyes könyvet fordítanak, vagy dolgoznak át. Stílusának cikornyátlan egyszerűségéről, mely a jámbor tartalomtól szégyelné elvonni a figyelmet, Debreczeni Kalocsa külön is megemlékszik. Van azonban e fordításoknak irodalomtörténeti értékük is, mely mindeddig csak Faludinál részesült méltánylásban. Illyés András és Molnár János szép, magyaros stílusuk révén megérdemelnék, hogy helyet kapjanak prózánk fejlődésének történetében, annál is inkább, mert épp azt az ürt töltik ki, mely Pázmányt Faludi Ferentől választja el.

(Pécs).

KASTNER JENŐ.

EGYSZERŰ ÉS ÖSSZETETT MULT.

Nyelvfejlődés-tanulmány.

II.

Meillet a szóbanforgó ténycsoportot *célszerűségi* okokból igyekszik magyarázni: az ősi praet. morphológiai szempontból komplikált volt, időképzőszemélyrag egybeolvadt, a tőhangzók differenciáltak (trag, trug; pouv-, pu-; mett-, mis); ez a rendszertelenség a nyelvet tanulóknak felesleges, célszerűtlen nehézségeket okozott; minthogy időközben kialakult egy minden igére alkalmazható körülírt forma és ez jelentősen annyira absztrahálódott, hogy a praesens perfectum mellett még a praeteritum funkcióit is végezhetette, a beszélők kerülték

a komplikált „egyszerűt” és szívesen pótolták az egyszerűbb képzésű összetettel. Hozzáfolyamodtak akkor is, ha a simplex kétértelműsödött (je finis = végzek és végeztem, je dis; er spielt’).

Ez az elmélet egyébként már bennfoglaltatik Meilletnek 1906-ban mondott Collège de France-i székfoglalójában, mely az általános nyelv-tudomány programját adja.¹ Ez ilyfajta — lényegében teleologikus — magyarázat összevág Jespersen fejlődésméleteivel. Igaz ugyan, hogy a fentebb közölt törvény („Die Sprachentwicklung zeigt ein Fortschreiten zu kürzerer und frei kombinierbaren Formen”) az akkor divó naturalisztikus pozitivismusnak megfelelően csak a külső megnyilatkozást vonja be a formulába és óvakodik a jelenségek mögött rejlő okot — *az embert* — is belevonni, már a *Progress*-ben a részletes tárgyalás folyamán, mely különösen a főnévflexió pusztulását szemlélteti, mégis folyton bukkanunk teleológikus elmékedésekre. Nem alaptalan tehát a Jespersen-*Meillet*-irányzat ellen hangoztatott az a vád, hogy teleologizálnak; így újabban Falk, a skandináv nyelvészet egyik kiváló képviselője katedrájáról szigorúan óvja tanítványait a dán-francia iskola teleologisztikus felfogásától, lelkükre kötvén a német néplélektani és nyelvtörténeti módszerek felé való orientálódást.²

Meillet magyarázata tehát nem egyéb, mint Jespersen általános fejlődéstörvényének egy kis körre való alkalmazása. Bár a francia tudós idevonatkozó dolgozataiban nem hivatkozik a modern nyelv-tudomány megalapítójára, más írásaiból tudjuk, hogy nyelvevolúció dolgában mesterének vallja a hívőkben folyton gyarapodó dán nyelv-filozófust.³ Amikor tehát M. felfogását és módszerét ismertetjük, egyúttal elősegíteni kívánjuk azon — közlönyünk hasábjain is kifejezett — ama törekvést,⁴ hogy J. eszméi nálunk is szélesebb körben termékenyítőleg hassanak.

*

Az exakt nyelvtörténészek azonban joggal vethetik ellen: addig míg nem sikerült a praktikus ész nyelvfejlesztő működését konkrét példákon, szoros időbeli egymásutánban lefolyt jelenségsoron, a nyelv-történeti módszer eredményeit evidenciában túlhaladó világossággal megmagyarázni, addig „a teleologikus principium mint hypothetikus határfogalom szerényen meghúzódhatik a nyelvtudományban, de centrális magyarázó principium szerepet nem követelhet magának.”⁵

¹ V. ö. *Linguistique historique et linguistique générale* (1920) 12—13. — Ugyanitt (149—174.) újból közölve látjuk a GRM-cikket, kiegészítve újabb adatokkal és bővítve a német felfogással szemben folytatott polemiaival (l. alább).

² V. ö. Sommerfelt, *La philosophie linguistique française*, Bull. Soc. Ling. 1925. I. 22—34. — Sommerfelt azt hiszi, hogy védelmébe kell vennie mestereit a teleologizálás vádja ellen, amire nézetem szerint ma már semmi szükség sincs.

³ V. ö. Meillet cikkét a *Revue de deux Mondes*-ben.

⁴ V. ö. E. Ph. K. L. 136. l.

⁵ Így vélekedett a hazai nyelvészeti kritika még 1912-ben Alk. Nyelvt. című munkámmal kapcsolatban, nevezetesen Schmidt József (E. Ph. K. XXXVI. 800.), továbbá Csüry Bálint, Teleologia és Nyelv-tudomány (M. Nyelvőr, 1912 máj.) és mások, kik telephobijuknak szóbelileg adtak kifejezést. Akkor még a teleologia volt *érthetetlen*, ma már kezd virradni a célszerűségi magyarázatoknak, holnap pedig a telephobia lesz *érthetetlen*.

Azért hát tanulmányoznunk kell az egyes nyelvek megfelelő törzsténetszakaszát, azokon belül kell a *praet.* defektusait szemléltetnünk, igazolnunk kell a versengő forma clónyeit az ősivel szemben, ki kell mutatnunk a történeti összefüggést a defektuozítás és a csere között, folytonosan vitatva a másirányú megfejtési kísérletek érvényét.

A franciára vonatkozólag könnyű a dolgunk. Ahogyan Meillet Jaspersentől nyert szuggesziót, így indította a francia nyelvészet doyenje részletkutatásra az ő tanítványát *L. Foulet*-t, a francia történeti syntaxis szépsikerű művelőjét. Foulet egyenes hivatkozással mesterének tárgyalt cikkére; és a jelenség tipikus voltának teljes tudatában tárgyalja a kérdést „*La disparition du prétérit*” című értekezésében.⁶ Vele egy időben, de tőle függetlenül *J. Gilliéron* széleskörű nyelvgeographiai ismeretével és szinte forradalmi fejlődésméleletével a *prétérit* pusztulásra vonatkozólag hasonló eredményekre jutott.⁷

Foulet minta-értekezését romanista olvasóim bizonyára ismerik: legpontosabb részletkutatás párosul benne meggyőző okfejtéssel, szellemes előadásban. Általános nyelvtudományi jelentősége indokolta teszi behatóbb elemzését. F. kutatja a multidők használatát a középkori verses költészetben, a prózai irodalomban, a régebbi és mai köznyelvben, a grammatikusok szabályozó törekvéseiben. Végigkíséri a két forma harcát az egyeduralomért, kiindulva a latin stádiumból, ahol *scripsi* aorist és perfektfunkciót végez, fel egészen a mai „*langue parlée*”-ig, mely lényegileg visszatért a klasszikus latinság stádiumához, amennyiben itt is egy forma — *j'ai écrit* — végzi az aorist és perfekt kifejezés munkáját. A fejlődés fázisai nagyjában a következők.

1. Már a latinban találkozunk *esse+part praet.*, illetőleg *habeo+part. praet. acc.* szerkezetekkel, szűkre szorított, de mindinkább terjeszkedő funkciókörrel.

2. A román dialektusok külön életében e két szerkezet mind absztraktabbá válik, a *habeo amatum* (patrem) szorosabbra kapcsolódik egymáshoz, az *amatum* elveszti adsubstantivikus és passzív jelentését, pusztán a cselekvés befejezettségét jelenti, gyakran főnév nélkül (*habeo caenatum*), a X—XI. században már minden igével szerkeszthető és képes a *scripsi* funkcióinak *praesens perfectum* részét elvállalni. (A germánságban az átalakulás menete feltűnően egyezik az itt vázolt fejlődéssel, v. ö. különöscn H. Paul, *Die Umschreibung des Perfekts bevezető fejezetét.*)

3. A XII. században kezdődik a *composé*nak benyomulása a *simple* működési körébe: az aoristba. Az ily határsértési kísérletek eleinte nem a tudatlan, figyelmetlen, fegyelmetlen nép részéről történnek, nem is hanyag prózában, hanem pl. Aucassin et Nicolette verses részeiben. Magyarázata: a költő e szokatlansággal stílushatásokra törekszik. Tudjuk: a *poetica licentia* és az *ignorantia publica* a legtermékenyebb nyelvalkotók.

4. Már a XV. századtól kezdve találkozunk aorist-jelentésű *composé*kkal a köznapi társalgás és az intímabb levelezés nyelvezetében (Rabelais). Eleinte elszórtan, „timidement”, azután nem-szépírodalmi szövegekben, úgyannyira, hogy már 1565-ben a híres graecista *Henri Etienne* (Conformité du langage français avec le grec) elsőnek állapítja meg azt, mit 350 esztendő óta nem szűnünk hallani: „Még kiváló írók-

⁶ Romania, XLVI. 1920. 271—313.

⁷ La Faillite de l' Etymologie phonétique, 1919, 102. 1.

nál is gyakran fordul elő, hogy cselekvények, melyek préterit-tel mondatok ki, ismétléskor „aorist”-ba (értsd: *passé indéfini*) tétetnek és megfordítva. A konfuzió tehát már a szellemi élite körében is beállott. A polgárság és a nép, melyre sem iskolák, sem régi könyvek, sem másfajta irányító, egységesítő, fegyelmező befolyások még nem hatottak, úgy érzi, azaz érti, hogy a *composé* minden esetben helyettesítheti a *simplex*-t, de reciprocitás nélkül! A parafait illetéktelen használata bizonyára ordiner benyomást tesz, de a préterit túlnyomó használata *komikus* hatást vált ki. „Ezzel a scripsi sorsa meg van pecsételve.” A mindennapi nyelvhasználat szempontjából egyikük feleslegessé vált. A *simplex* pótolva volt még mielőtt helyét elhagyta volna. Ami ezután következik, az egy elavult, felesleges, kivénült faktornak lassú kiszorítása a „*langue parlée*”-ból, de *nem* a *langue littéraire*-ből, és *nem* a nyugati és déli nyelvjárásokból.

Itt aztán Foulet rátér a cserének indokolására. Tetszi azt — önkéntelenül is — teleologikus okfejtéssel, vagyis a *cselekvő közegek előtt nem-tudatos célszerűségi motívumok alkalmazásával*. A nyelv-közösség azért használt inkább *jai chanté*, *je suis resté* szerkezetű mul-tat, mert rájött arra, hogy vele úgy a befejezett jelent, mint az egy-szerű mulat tudja jelölni; viszont a *je donnai*, *je restai* a befejezett jelent már nem tudja jelenteni. Másodszer azért, mert a *prét.* rago-zása nem volt oly egyöntetű, mint a *composé*-é: az utóbbinál csak az egyébként is sűrűn előforduló *jai*, *tu as* — *je suis*, *tu es* formákat kel-lett összekapcsolni az egyébként is sűrűn használt *part. passé*-val, tehát egy könnyű képzésű formával. Foulet azonban nem fedi el az érem másik oldalát sem, t. i. a *passé composé* gyengéit: nehézkes (*nous avons chanté 5 szótag*) ismétléskor monoton (*il a... , il a... , il a...*) és harmadszor „*encombrant*” azaz nehezen kezelhető (*nous ne l'avons pas encore vu*). E kifogásokra majd visszatérünk. Mindent mérlegelve, a *composé* köznapi használatra célszerűbb a kétmúltúságnál.

A pusztulás főoka ezek szerint a préterit-képzés rendszertelen-ségében keresendő. Sok, gyakori használatú ige külön *prét.*-tövet alkot; *put*, *fit*, *vit*, *dit*, — a személyragok különböznek minden más *tempus* ragjától (*âmes*, *âtes*, *èrent*) stb.; e rendellenesség következtében a for-mák elsajátítása és emlékezetbentartása *psychikai nehézséget okoz*. A nyelv-közösség magára vállalja a *physiologiai munkatöbbletet*, csak-hogy megszabaduljon a *psychikai energiapazarlástól*.

Van ennek a formai szétzüllésnek egy ellenszere: az analógia. Oly nyelv-közületekben, hol ez az ellenszer szabadon működhetett, hol sem iskolai, sem iskolán kívüli nyelvművelés — és ez alatt rendszerint nyelvőrzést kell értenünk — nem állta útját a fejlődésnek, ott a szét-züllő formát *belső* rendszabályozás többé-kevésbé egységesítette, megifjította — életét meghosszabbította. Ez történt a nyugati és déli nyelvjárásokban. Itt érvényesül az, mit legújában Behagel is vall: „Die Analogie beseitigt erbarmungslos die lautlichen Besonderheiten, die nicht Träger einer besonderen Aufgabe sind; für eine Funktion nur ein Ausdrucksmittel, das ist das Losungswort der Entwicklung” (D. Synt. II. előszó; ha ez nem teleogizálás, akkor nem tudom mit nevezhetünk annak). De az analógia nem autonóm, az is csak eszköz a szuverén szellem szolgálatában. A kiegyenlítődési törekvések termé-szetesen a párizsi és a keleti köznyelvben is mutatkoztak, sőt Foulet szerint a XVI. században meglehetősen előrehaladott stádiumba jutottak. A legtöbb ige a *cantare* típushoz tartozván, azt hihetnők, hogy ehhez analogizálódik a többi; de nem ez történik, bizonyára azért nem, mert ez a legváltozatosabb paradigma: *chantai*, *as*, *a*, *èrent*. Bár tájanként

ennek egységesítésére is folynak kísérletek (je chanta, ils chantarent), mégis a másik főtypus (is, it, imes, ites, irent) az, mely magához vonja a többieket. Volt idő és nyelvtérület, amikor és ahol *il donnit, il finit és il couritet* mondtak; számos patois ma is így mondja. Hogy ez az egység nem tudott általánosodni, annak valószínű okául F. a grammairiens-ek már eléggé hatásos befolyását állítja. A nyelv őrei nem győzik a *donnit*-féléket megróni, miközben folyton a latin tradícióra hivatkoznak. Ma pedig Foulet rója meg a grammairiens-eket a nyelvfejlődés szelleme nevében, mondván: ime, ezek a latin grammatika iránti tiszteletből megakasztották a francia grammatika fejlődését. „Inkább támogatniok kellett volna az egységes típus kialakulását — így szól —, ha azt akarták, hogy a préterit megmaradjon. Nem is sejtették, hogy kritikájukkal maguk dolgoztak a préterit pusztulásán.“ Szokatlan hangok a philológia berkeiben.

Rövidre fogom a tóbbit. A XVII. század óta folyik a harc: a nyelv művelők részéről a két mult pontos megkülönböztetése érdekében, a beszélő tömegek részéről a fejlődés irányában haladó analízis és egybefoglalás érdekében. Az előbbieket a legraffináltabb használati utasításokat eszelték ki, pl. a híres „règles de 24 heures“²; t. i. ami ma történt az *j'ai vu*, ami tegnap esett meg az *je vis*. Továbbá: a folyó héten, a folyó hóban, a folyó esztendőben *j'ai vu*, a már lefolyt időszakban *je vis*.

Átlagos intelligenciájú emberek nem tudják e finom árnyalatokat felfogni, az uszus mindinkább kisiklik a szabályok alól, erre az események után sántikáló nyelvészek újabb szabályokat állítanak, ezek is elavulnak, a nyelvélet ezeket is demontálja. Csak az irodalmi nyelv — vers és próza — élnek az egyszerű multtal: stílusesszéközze vált. Az írók féltve őriznek minden különbözést bármily csekély legyen annak grammatikai jelentősége, a nyelv művészek esztétikai hatásokra még azt is felhasználják, hogy valami *nincs meg* a köznyelvben. Ha egyébre nem, hát archaizálásra értékesítik a kivesző formákat. De van a *passé simple*-nek még egy erénye, melynél fogva Foulet is még hosszú életet javasol neki a *langue littéraire*-ben: ez a *rövidsége*. És itt nem annyira a fiziológiai kényelmességre céloz, mint a rövid pattogó forma szimbolikus erejére; rendkívül alkalmas az *il vit* a rövid pattogó momentum és perfektív cselekvény kimondására: *il se tut* = elhallgatott, *quand il sut* = amikor megtudta, *il connut* la misère = megismerte a nyomort, továbbá az idézetek után odavetett *dit-il, fit-il, s'écria-t-il*.³ De ugyanazon paradigmának *nous donnâmes, vous sâtes, nous regar-dâmes, vous coupâtes* formái ma már csak mosolyra deritenek, már pedig *le ridicule tue*.

Meillet és a francia nyelvfejlődés többi hívei nem elégszenek meg a tények száraz konstatálásával. Aki felfedezte az értéket, törekszik — mint igaz ember — az érték megvalósítására; aki egyszer rájött arra, hogy a beszélő emberiség nem volt esztelen és akarattalan áldozata bután és vakon működő, lelkét ide-oda lökdöső képzetársításoknak, hanem, hogy a népléleknek esze is van, mely a maga beszédformáit *okostítja*, az — ha egész ember — maga is fog közreműködni az evolúción, tudományos alapon fog alkotni. Meillet az utóbbi években nemcsak mint beszélő, hanem mint író is kerüli a *passé simple*-t; helyette *composé*-t használ: vesszen, ami veszendő, jöjjön, ami jövendő! E törekvésekben nagy veszélyt látnak az írók és nyelvésztéták, nevezetesen Thérive és Boulenger (Les soirées du Grammaire-Club, 106.

* Vessük össze ezt a magyar „mondá“, „gondolá“ vitalitásával.

lap). Thérive inkább így vélekedik: éljen a francia irodalmi nyelv tovább — *mint holt nyelv*, semhogy a köznyelvvvel együtt éljen bomló-romló életet.⁹

Kinek van igaza? — még nem döntjük el. Annyit azonban már most megállapíthatunk: az 1912 körül még eretnekségnek minősített értékelő és alkotó nyelvtudományi felfogás napjainkban a legkomolyabb tudósok gondolkozásába is kezd behatolni. Amikor itthoni kritika azt hitte, hogy a nyelvfejlődés alapján való tudományos nyelvfejlesztés gondolatát *hahotájával* örökre elnémította, akkor megjelenik Jespersen és 1914-ben — energetikai fejlődéelméletének végső konzekvenciáit levonva — azt hirdeti: „Man untersucht die Wirklichkeit wissenschaftlich um schliesslich nach bestem Vermögen die Wirklichkeit umzuformen und die Zukunft schöner und besser für die kommenden Geschlechter zu gestalten.“ (Előadás az 1914-ben Brémában tartott Neuphilologentag-on, megjelent Scientia 1924. Sept.).

Láttuk, hogy a francia nyelv részletes története is fényesen igazolja Meilletnek teleologikus magyarázatát: a morfológiai rendszertelenség okozta szabálytalanságok megtanulás és megtartás szempontjából — tehát lélektani szempontból — célszerűtlenné tették a préteritot, minék következtében a franciák szívesebben alkalmazták az egyszerűbb képzésű, lényegében hasonló jelentésű composét. Ott, hol az analógia szabad működése folytán a rendhagyóságok többé-kevésbé kiegyenlítődték, ott a megreparált szintetikus formák késleltetik a radikálisabb reformot, az analízálóást.

Gilliéron valóságos forradalomnak minősíti a passé défini (és leszármazottjának a subj. imp.-nak) pusztulását. „Avec elle commence pour le verbe une nouvelle ère. — Il était logique et opportun que cet état de choses illogique et inopportun prit fin, que l'esprit y mit l'ordre.“¹⁰ — És nagyobb logikusságot szeszélyes történeti és alacsonyrendű psychikai okok hoznák létre? És az ember legfenségesebb fakultásának, a *lóγος*-nak nem volna semmi köze az ember legszemlélibb művének, a nyelvnek kialakulásában? Hígyje, ki tudja!

KAIBLINGER FÜLÖP.

HAZAI IRODALOM.

Némethy, Geyza, *Ad Ciceronis De finibus* I. I. 7, 23 et III. 12, 40.

(Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XXIV. 9. Budapest, 1927. 9 I.

Némethy *De finibus*-fordítása 1901-ben jelent meg. Ezt megelőzőleg, 1900-ban, a szóbanforgó két helyet Némethy az EPhK. XXIV. 779 s köv. lk. már külön próbálta magyarázni. Eredeti értekezésének szövegéből jó részt átvett ugyan mostani rövid tanulmányába, ennek ellenére felfogása I. 7. 23-ra vonatkozólag azóta lényegesen módosult. Ő maga mondja első kísérletére való hivatkozással: „nunc autem meliora doctus eandem quaestionem iterum tractandam mihi proposui“.

Az utóbbi helyet Madvig reménytelenül romlottnak tar-

⁹ Thérive, *Le français langue morte?* 1922. Alap gondolatai: 1. legyen minden francia ember bilinguis, ismervé köznyelvet és alig változó irod. nyelvet; 2. „en linguistique il faut être réactionnaire.“

¹⁰ La Faillite 102. l.

totta, ami persze nem akadályozta meg a tudósokat abban, hogy elfogadható értelmezést ne keressenek. Némethynek már az első kísérlete igen figyelemreméltó. Alapfeltevése mindkét esetben az, hogy a 22. § és a 23. § között nincs lacuna. Míg azonban először csak jelentékeny szövegmodosítással (*sciscat* helyett *tacita*) tudott a helynek többé-kevésbé elfogadható, bár eleve önkényesnek tetsző értelmezést adni, addig most *sciscat* helyébe *asciscat*-ot illeszt, s e jelentéktelen szövegváltoztatással egy mind formailag, mind tartalmilag teljesen ki-elégítő magyarázatnak alapját rakja le. Az *asciscat* konjekturára már Orelli gondolt; azonban Orelli a *probet*-et is módosította *reprobet*-re, hogy az előbbi a *voluptas*-ra, az utóbbit pedig a *dolor*-ra vonatkoztathassa. Némethy a *voluptatem et dolorem* szavakat *illud* értelmezőjének veszi, viszont az *illud* szót az előző mondatban található *iudicium veritatis*-ra (= κριτήριον) vonatkoztatja. Értelmezésének lényegét össze foglalja a köv. mondat: „Confirmat autem (Epicurus) *illud* (iudicium veritatis) vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, *asciscat et probet, id est voluptatem et dolorem.*“

III. 12. 40.-re vonatkozólag Némethy megismétli szellemes megállapítását, hogy a szerencsétlen *tacita* jelző a λόγος s a κριτήριον kettős értelmének köszöni létét s az άλογος, illetőleg χωρίς λόγου kifejezésnek helytelen fordítása. Az első értekezést ez alkalommal kiegészíti még a De fin. I. 30.-ra való utalás, hol Cicero Epikurosnak hasonló tartalmú szövegét helyesen értelmezi.

Összevetve az I. 7. 23. értelmezését a 27 év előttivel, könnyen megállapíthatjuk, hogy az újabb magyarázat sokkal egyszerűbb eszközökkel dolgozik, sokkal logikusabb, pontosan megfelel Epikuros tanának s valószínűleg a jövőben állandó elemé marad a *De finibus*-interpretációnak.

HUSZTI JÓZSEF.

Euripides elveszett drámáinak töredékei. A maga recensálta görög szöveg szerint fordította s magyarázatokkal ellátta Csengery János. (Görög és latin remekírók. Kiadja a M. T. Akadémiának classica philologiai bizottsága.) Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Ny. 1926. 8°. 356 l.

Klasszikus író fordítójának nehézségei csak hatványozódnak, ha töredékek átültetésére adja magát. Szinte elháríthatatlan akadályt alkotnak az ilyen kisebb-nagyobb részletek, melyeknek az összefüggésben való helyét sokszor a rekonstrukció sem tudja pontosan megállapítani. Ilyen esetekben csak finom érzéke vezetheti a fordítót s őt is csak akkor, ha ugyanazon műfaj hiánytalan darabjainak fordítása által már teljesen megéledződt. Csengery Jánosban ilyen avatott fordítóra találtak Euripides fragmentumai. Neki köszönhetjük már eddig is, többek között, a görög tragikus triász teljes műveinek mesteri fordítását s már előre biztosak lehettünk abban, hogy ez a fordítása sem marad semmiben sem eddigi remekei mögött.

Pedig jórészt töretlen úton kellett járnia. Csupán Arany Aristophanes-fordítására és Fináczy Ernő Lycurgus Leocrates elleni beszédének fordítására támaszkodott. Azok a művek ugyanis, amelyekben elszórtan maradtak ránk a fragmentumok, alig vannak lefordítva: Athenaeus, Aelianus, Diogenes Laertius, Strabo stb. még mindig lefordításra várnak. Egyedül Platon Gorgiasa, Gellius Attikai éjszakái és Aristoteles Nikomachosi etikája olyan művek, amelyekben euripidesi fragmentumokat lefordítottak. Erdemes e helyeket kiírni, mivel Csengery nem említi őket s mert élénken illusztrálják azt a fel fogást, mely szerint az ilyen beleszótt fordítások teljesen nélkülözik a helynek a darab szempontjából való átértzését. Habernern Jonathán Aristoteles Nikomachoshoz címzett etikája c. fordításában (Budapest, 1873.) a 135. lapon olvasható a 69. töredék verses fordítása: „Anyámat ölte ő, egy szóval mondom, hogyan, Az akarót akarva, vagy az akarót nem készakarva.“ Csengerynél: „Alkmeon: Anyám' megöltem, úgy van, a szavam rövid. Phegeus: Akarva vagy nem? S ő kívánta vagy nem ő?“ Péterfy Jenő a Filozófiai Írók Tára 10. kötetében (Platon válogatott művei. I. Gorgias. Philebos. Bp. 1893. a 80. lapon) csak a 183. fragmentum verses fordítását adja, a 185., 186., 188. és 703. töredéket csak prózában fordítja. Fordítása így hangzik: „Abban jeles mindenki s arra tör, S élte javát is abban tölti el, Miben érzi, hogy túltesz önmagán.“ Csengerynél: „Mindenkilám, Abban kíván kitűnni, tündökölni ép'. És törekedve abban tölti a napot, Miben magát a legkiválóbbnak hiszi.“ A 459. töredék korábbi verses fordítását Barcza-Sóós A. Gellius „Attikai éjszakák“ c. fordításában találjuk meg (Görög és latin remekírók. Kiadja a M. T. Akad. class. phil. bizottsága. Bp. 1905.) a következőképen: „Ha férjem véred csak akarta ontani, Végpercedig tenned neked sem volt szabad“. (I. köt., 417. l.) Csengery fordítása: „Férjem ha csak *akart* megölni, néked is *Akarod* kellett vón csak, míg elszáll dühöd.“

Ami az Aristophanes idézte euripidesi helyeket illeti, azokat a fordító alig néhány kivétellel Arany János fordításában nyújtja, amint a Bevezetésben mondja: „nemcsak kegyelemből, hanem a reménytelen verseny elől hódolattal kitérve.“ (10. l.) Még így is eltér azonban fordítása Aranyétól a 701., 711. és 713. töredékben, amit a magyarázó jegyzetek megfelelő helyén a megokolással együtt mindig jelez is. Még egy helyen használt fel régebbi verses fordítást: a 362. töredékben, amelyet Fináczy Ernő szép fordításában ad.

Egyébként a kiadvány teljes mértékben megfelel azoknak a követelményeknek, melyeket a bizottság első kiadványának előszavában találunk megállapítva. (Anakreon. Görögül és magyarul. Fordította: Pónori Thewrewk Emil. Bp. 1885. XII. lap.) A fordítás a legjobb szövegeken alapul. A régebben ismert szövegekben Nauck kiadásán s evvel kapcsolatban az idézetek

forrásaival való gondos összevetésen alapul, míg az újabbakra vonatkozóan a papyrusleletek eredeti publikációira s nem utolsó sorban Arnim Supplementumára támaszkodik. Így beilleszti Nauck összeállításába a Hypsipyle, Antiope, Leláncolt Melanippe, Phaeton, Stheneboia és Krétaiak fragmentumait is. Eppen ezek szempontjából lett volna kívánatos, hogy a mű az eredeti terv szerint bilinguis kiadásban jelenjék meg. Nem vét a fordító a helyes magyarság ellen sem s a tartalombeli és alakbeli hűséget sem hanyagolja el. A követelmények további pontjai közül nem kellett megfelelnie a dolog természetéből annak, hogy rövid előszóban számot adjon fordítói eljárásáról, erre a tudós szerzőnek gazdag fordítói multjánál fogva nincs is szüksége. El kellett maradnia Euripides élete és munkái irodalmi méltatásának is, minthogy ezt a Herakles és Hippolytos s Euripides drámáinak előszavában már annak idején úgyis megkaptuk. Megfelelnek a jegyzetek is, melyek gondos összeállításban tartalmazzák az egyes darabok történeti háttérét, az egyes töredékek forrásainak megjelölését s a soroknak valószínű elhelyezkedését a darabokban.

Külön ki kell emelnünk azt a bámulatos könnyedséget, amellyel Csengery nehéz görög szerkezeteket felold. Se szeri, se száma a pompásnál pompásabb magyar szavaknak, találó kifejezéseknek. Nem is lehet jobbat ajánlani az ilyen fordításoknál elsősorban is középiskolai tanároknak, akik a magyar klasszikusok (főként Vörösmartv és Arany) nyelvén kívül, éppen ezekből nyerhetnek legtöbb anyagot szókincsük felfrissítésére s nyerneik ösztönzést a görög szerkezetek magyaros fordítására. De nagy hasznát látja ilyen találó fordításoknak philológiai szótárirodalmunk is, amelynek fejlesztése szempontjából csak kívánatos a klasszikus írók intenzív fordítása.

A kötet kiállítása szép. Javítandó a szövegben: levtiót h. lectiót (9. l.), előroduló h. előforduló (242. l.), 591. h. 590. (315. l.). (Budapest.)

JIRKA ALAJOS.

J. Haug: Pëtschnäiterchen of der Poppers Wesser gepëtscht von Kujäun. Budapest, é. n., 16°, 274 + XI l. Ara 3:20 P.

Pëtschnäiterchen (csesztetés) mint nyelvjárási műszó a poprádvölgyi német fiúk egy kedvtelésének a neve, t. i. lapos követ úgy pattantanak a víz felszínén, hogy hosszú ívekben többször ugrándozik rajta. A Szepesti Szövetség kiadásában megjelent fenti verskötet szerzője, a nem régen elhunyt Haug Gyula tanár e címmel jelképesen kifejezi azt, hogy költeményeit szcerényen szintén csak szabad órái játékos kedvteléseinek tekinti.

S valóban leginkább sikerültek és élethűek azok a költeményei, melyekben gyermekkori élményeit, a szepesszombati fiúknak bolondos csinyeit, fürdési szokásait stb. élethűen és szemléletesen beszéli el; hasonlóképp megkapó egy fiatal kecskebak (Nazi) rakoncátlankodásainak tréfás leírása, Der thëfije

Mische (50. l.) c. költemény is élénk és fordulatos tréfás történetkét vázol jó környezetfestéssel, de némely más tréfás költeményének nem mindig szerencsésen választja meg a tárgyát.

Komoly dalai közül a Schnitters Lied (149. l.) a szeptesi műköltszetben új egészséges hangot üt meg, bár itt-ott a természetellenes szörend károsítja benne a naiv hatást. Címéül is helyesebb lett volna Mähders Lied. Más dalok, pl. Liebesgräum (146. l.), Was es mer (148. l.) ellentétekben mozgó hatásos fölépítésükkel ötlenek fel, amit a refrain még fokoz; de nem egy dala szétfolyó és ellaposodik. Szeptesi szülőföldjéhez intézett költeményeiben gyakran terjengősségre ragadja heve, ami a kifejezőerő rovására megy. Nagyon sikerültek Pctófi sok dalának és számos magyar népdalnak a szeptesi nyelvjárási fordításai.

Az egész kötet városi német nyelvjárásban van írva, melyet Haug ugyan általában jól kezel, de itt-ott belevegyülnek helytelen szóalakok, meg természetellenes szörend is; rimelése és verstechnikája sem mindenütt kifogástalan. Az olvasóközönség szempontjából sajnálatos, hogy a költő nem alkalmazta az egységes népszerű nyelvjárási hangmegjelölést, melynek szabályait közöltem a „Zipser Heimat“ 1922. évfolyamának 3. számában. A csinos kiállítású kötet végén álló betűrendes szómagyarázatok távolabb álló olvasóközönség szélesebb rétegei számára is élvezhetővé teszik a szeptesi nyelvjárási irodalomnak e legújabb figyelemreméltó kötetét.

(Aszód.)

GRÉB GYULA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Ernst Cassirer: Die Begriffsform im mythischen Denken, 1922, 62 l.; *u. a.: Sprache und Mythos, Ein Beitrag zum Problem der Götternamen, 1925, 87 l. Studien der Bibliothek Warburg I. és VI., B. G. Teubner, Leipzig.*

Ernst Cassirer, az élő filozófusok egyik legnagyobbja, 1923-ban kezdte meg a szellemi kifejezésformák általános elméletét feldolgozó nagy műve kiadását (Philosophie der symbolischen Formen I.: Die Sprache); II. kötete, Das mythische Denken, 1925-ben jelent meg, tehát már csak a befejező harmadik rész, a tudományos gondolkodás alaktana (vagyis a tulajdonképeni ismeretelmélet,) várat magára. Minthogy e szélesen felépített alapvetésre, befejezése után, nekünk is majd vissza kell térnünk, a fentírt két előkészítő, ill. kiegészítő tanulmány általánosan, tudományelméleti gyökereinek kritikáját ezúttal elmellőzhetjük.

Egyébként az első dolgozat az ismert ténnyel indul, hogy a létező osztályozását de facto nem eszközölhetjük a dolgokban rejlő vonások szerint, amint ezt a naiv realizmus hitte. Pusztán logikai szempontból is tarthatatlan a hagyományos elképzelés, mely szerint a fogalom úgy jön létre, hogy a dolgok legszilár-

dabb vonásai közül összehasonlítással válogatjuk ki a közöset. És még inkább tarthatatlan, ha a gondolkozás egyéb, nem specifikusan logikus területének és irányainak a szempontját is tekintjük. Minden ismertető jel, minden divíziós alapul vett objektív „tulajdonság“, csak a feldolgozó szellemiség (helyesebben a tudatállapot és -képesség) függvénye. A világnak mindig szükségképen olyan képe van, amelyet belenézünk (pontosabban belenézhetünk), és a valóságban általunk feltett bizonyosságok és vonatkozások gondolkozásunk sajátos beállítottsága szerint változnak. Így Cassirer vázlata is azon feladat, t. i. a „vergleichende Morphologie der Erkenntnisformen“ egyik megoldási kísérlete, melyet Spengler is (Der Untergang des Abendlandes I. 1920¹⁵ 22, 88, l.) kitűzött, sőt jellemzően operálnak mindketten a számfogalom fejlődésének elemzésével is.

E szerint a modern, analitikus-tudományos okságfogalom nem magától értetődő birtoka szellemiségünknek, hanem egyik késői (vagy ahogy inkább mondanám: nem minden emberfajta által egykép megszerezhető) vívmánya. Ezzel szemben élesen válik el az ú. n. mythikus gondolkozás, mint mely két tartalom hasonlóságát a két jelenség lényegbeli azonságának szokta tulajdonítani. Utóbbin alapszik minden ú. n. analógia-, varáz- és az ilyen szemléleti mód rendszerré fejlesztése az, amit Cassirer asztrológiai világnézetnek nevezget. Kár, hogy talán ökonómiai okokból, a „komplex“ gondolkozásmód, mely az analitikus és mythikus diathesis alapvető különbségét érzékeltetné, szerző ezen dolgozatán belül¹ nem talált kellő megvilágításra. Am ez egy ilyen kiragadott részletvizsgálatban éppoly érthető és elkerülhetetlen (v. ö. a bevezetést!), mint az az aránybontó engedmény, mellyel Cassirer a gondolkozásmódok különféleségeit mindig a Kant-féle tér és időgondolatokhoz viszonyítgatva igyekszik megrögzíteni.

Közelebről érint bennünket a *második* tanulmány, amely kifejezetten H. Usener (Götternamen, Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung, 1896) problemafelvetésébe kapcsolódik be. Csak a választ próbálja más úton; t. i. nem a nyelvést és vallástörténet, hanem az ismeretelmélet segítségével. Már Usenertől ered nevezetesen annak éles megpillantása, hogy nem lehet az isteni személyek keletkezésének, fejlődésének stb. történetét adni, csak a hozzájuk fűzött képzetekét, és minthogy ezeknek megvannak a maguk törvényei, e vallásos képzetek alaktana lesz épen tárgya az ú. n. mythológiának (i. h. 330. l., V. kk. stb.). S ugyanígy Usenertől ered az a kiegészítő, fontos tétel is, hogy a képzet („név“) tudatunkban való támadása

¹ Cassirer fentebb idézett munkáin kívül utaljuk az érdeklődőket egy másik hamburgi kutató, Th. W. Danzel már 1921-ben megjelent Prinzipien und Methoden der Entwicklungspsychologie c. alapvetésére (Handb. der biolog. Arbeitsmethoden Abt. VI. Teil C, Heft 2.) és ugyane szerző dolgozatára AfRW, 1922.

(„Entspringen“) nem történelmi fejlődésnek, hanem a szellem fenomenológiájának a talaján áll: időn kívül való.

Míg azonban Usenernél az „Augenblicksgötter“ megteremtése jelzi a vallásos fogalomalkotás legmélyebb elérhető rétegét, az ethnológia és az összehasonlító vallástörténet eredményeinek sikerült a közben elmúlt három évtized alatt egy további lépéssel visszafelé segíteniök. A mana² (és a neki negative megfelelő tabu²) fogalom gondolatilag jellegzetes indifferenciája (semlegessége) és e fogalmak túllépése azon, ami számkra a szellemiség ismérvét kimeríti, megtanított a szók egy *in statu nascendi* állapotot észrevennünk, amely még nem áll a jelek szerint osztályozódó dolgok világának alapján, hanem minden felosztást majd csak lehetővé tesz. Az ilyen „mythikus“ szó, szemben a logikussal, nem törekszik extenzív kifejezésre, hanem intenziválódásra; substantialis létezés és erő is, melyben kép és dolog egybesűrűsödnek: transsubstantiálizálódnak.³ És általában minden szó ilyen, vagyis eredetileg minden szó-fogalom átmege ezen fokon. Ahogy e tény tudata talán legvilágosabban tükröződik azon mythikus kosmogoniákban, melyek a szó teremtő jelentőségén épülnek s a szót a teremtő istennel szoros összefüggésben vagy egyenesen az istenteremtő erő gyanánt mutatják; a János-evangélium kezdetén csakúgy mint az uitotoknál (Preuss, Religion u. Mythologie der Uitoto I., 25. k., II., 659. l.). Mert egy ilyen, a szókat termő anonym diathesis, a mythikus vallásos érzés ilyen általános potencialitása adja csakugyan, egyedül ez adhatja a szóknak ama szóelőtti nyersanyagát, mely a démont, ill. istent jelző szót megteremheti. Ezért is irányul minden misztika „auf eine Welt jenseits der Sprache, auf eine Welt des Schweigens“ (Cassirer, 60. l.);³ és ezért divergál majd az így elválasztott, illetve összekötött két világ (t. i. az egységes-mythikus és a differenciált-gondolati) azon pontból, melyet közönségesen a metaphorikus gondolkodás nevével neveznek (mi sublogikus pillanatnak nevezzük). A pontból, amelyben az, amit az utólagos gondolkodás átvitelnek lát, valódi és közvetlen identitás volt.

Sajnos, Cassirer erre vonatkozó legérdekesebb fejezetének (68—80. l.) taglalásába messzemenő vita nélkül nem bocsátkozhatunk. Kétségtelen azonban, hogy a szó „fejlődését“ mindig

² A szó hatalmára vonatkozó képzetek gazdag irodalmából Cassirer forrásaihoz l. még Hornyánszky Gyula cikkén kívül (A szó hatalma. EPhK., 1914.) P. Heinisch, Das „Wort“ im AT und im alten Orient, 1922 (Bibl. Zeitschr. 7—8. füz.) és K. Schmidt pater kritikával olvasandó könyveckéit: Das schaffende Wort és Am Anfang war das Wort (mindkettő Gleiwitz, é. n.).

³ Carlyle után, aki pl. a költészetet a hallgatás és a szó szimultán művének mondja, írja most H. Bremond abbé is, persze szintén csak a költészetre vonatkozóan, La poésie pure 1926, 121. l.: „Sous le bruit de mots de la prose, une oreille poétique entendra les musiques du silence.“ (V. ö. általán 118. kk. II.)

egy, csak a levést érzékeltető hangos kifejeződésnek az így vagy úgy levést kifejező, logikus szóba való átmenése fogja jelezni, vagyis e nyelvi processus nyilván ott fog a legjobban megtetszeni, ahol a nyelv harca a legnehezebb. Tehát a különféle nyelvek létigéinek (a copulának) és az én-fogalomnak máskacs küzdelmeiben, hogy a konkrét, érzéki (legtöbbször helyhez kötött) alapjelentésüktől megtisztuljanak.

E könyvet olvasni kell minden filológusnak.
(Budapest.)

MARÓT KÁROLY.

Nilsson, M. P.: A history of greek religion. Oxford, Clarendon Press, 1925. 8°, 310 l.

E könyv azokból a felolvasásokból nőtt ki, amelyeket Nilsson 1920-ban az uppsalai egyetem vendégeként tartott. A legnagyobbbrészt teológusokból álló hallgatóság igényeinek megfelelően a görög vallásnak szigorúbb értelemben vett történelmi rajza helyett inkább általános fejlődéstani szempontokat vet fel s azoknak az erőknek a természetét kutatja, amelyek e vallás kialakulását, virágzását s lehanyatlását okozták. Mint részletkutatásaiban, itt is igyekszik lehetőleg megmaradni az egyetlen biztos talajon, a kultusz analízisén, ez nála a belső mag, amely körül az egész görög vallás kikristályosodik. A könyv legsúlyosabb fejezete az első, mely a kréta-mykeni vallásnak a görögben fennmaradt nyomait kutatja. Ez a probléma ma már a legelső sorba nyomult fel s megoldása a görög vallástörténet elsőrendű érdeke. Nilsson idevágó kutatásairól folyóiratunk már többször megemlékezett, ezúttal csak legújabb hipotéziséről lesz szó, melyet az utóbbi időkbén mind erőteljesebben hangoztat s amelyet legutóbb is a berlini Religionswissenschaftliche Vereinigung folyó évi februári ülésén Wilamowitz-Möllendorff helyeslésétől is kísérve újra élesebben megfogalmazott. Eszerint az istenségnek gyermekalakban való tisztelése speciálisan minoszi örökség a görög vallásban. Kréta — s csakis Kréta — tele van Zeus születésére és gyermekségére vonatkozó mitoszokkal, sőt a diktei barlangban évenként egyszer tűz lángol fel, „amikor a vér megered Zeus születésekor“, ez utóbbi adat tehát határozottan periódikus vegetációs kultuszra mutat. Hasonlóan adatok vannak Hyakinthos, Erichthonios, Dionysos születéséről, illetve felneveltetéséről, valamennyi ősi, görögök előtti isten. Anélkül, hogy érdemben belemennék most e rendkívül érdekes ötlet megvizsgálásába, csak arra mutatok rá, hogy a gazdag — mindenesetre kétes bizonyító erővel bíró — krétai képanyagban egyetlen gyermekábrázolás sincs. További fejezeteiben szól N. a görög mitosz alkotóelemiről, nagyjában Wundt ismert fejtegetéseit követve; a görög vallás primitív alapjairól és az istenvilágról, amely fejtegetésénél mintha túlságosan éreznők a Feuerbach-féle vallásfilozófia szellemét. A homéroszi vallásról írt fejezetben különösen érdekes a *daimon*-ról vallott nézete, amelyet Usenerrel ellentétben

ő sem tart u. n. Augenblicksgottnak, hanem valami differenciálatlan és személytelen fogalomnak, amellyel a homéroszi ember kifejezésre juttatja azt, hogy itt valami magasabb erő nyilatkozott meg. A legalizmus és miszticizmus c. fejezet az apollói, dionysosi és eleusisi vallást tárgyalja s végül különös szimpátiával az orphismust. A következő rész Athén példájával igen meggyőzően szemlélteti, mint támogatták egymást állam és vallás s mint vesztette el a politikai hatalmától megfosztott államban a kultusz legerősebb támaszát, miután a stoa szimbólizmusa s Euhemeros historizmusa s végül a hatalmasan előretörtő asztrológia alapján rendítették meg.

(Berlin.)

LAJTI ISTVAN.

Kern, Otto: Die Religion der Griechen. I. Band: Von den Anfängen bis Hesiod. Berlin, Weidmann, 1926. 89, VIII, 309 l.

Míg Nilsson fent ismertetett könyve inkább csak általános, elvi megfontolásokat ad, addig Kern műve három kötetre tervezett rendszeres görög vallástörténet, amely amellett nem az adatok teljességét tartja szem előtt, mint Gruppe hatalmas kézikönyve, hanem az összefüggő és jól átgondolt történelmi feldolgozást. Gruppe kézikönyvétől azonkívül igen szerencsésen elválasztja őt a világos gondolatmenet, a művészi kifejezés és a magasabb szárnyalás, viszont egy veszedelmes vonás közös vele: a görög vallásnak a Keletről való származtatása, ezúttal azonban nem a szemitáktól, hanem a legújabb csillagoktól, a kisázsiai lyd-phryg-hettita elemektől. Igaz ugyan, hogy a tudományt igen sokszor éppen a nagy tévedések vitték előre, mégis jobb volna, ha az asszirológia történetének tanulságán okulva várnánk egy ideig, míg a hettita szövegek olvasásának első mámorea lehiggad. Mindamellett Kern műve az első nagyszabású kísérlet a görög vallás fejlődéstörténetének egységes rajzára s csak természetes, hogy az anyag hiányossága és megfelelő előmunkálatok nélkül igen sokat kellett hipotézisekkel dolgoznia.

Az első fejezet a fetisizmussal, az állat- és fa-kultusszal s végül az antropomorfizmus első jeleivel foglalkozik, mint a görög vallás fejlődésének első fokozataival. Ez a szisztematizáló evolúciós elmélet ma már meglehetősen hitelét vesztette s következetesen keresztül vinni K.-nek nem is sikerült. Ennek az elméletnek az érdekében felmelegíti Reichel elméletét a görögök előtti trónkultuszról, mint az antropomorfizmust megelőző fázisról, amire pedig egyetlen biztos kultuszi adat sincs. Reichel hipotézise maga olyan ábrázolásokon alapult, melyeket azóta oltárasztalnak, ill. kultuszfaçade-nak minősített az archeológia. A görög vallás kisázsiai kapcsolatainak bizonyítása érdekében azt állítja K., hogy a krétai vallás kettős fejszójét tartó istenség hadi isten, mint a megfelelő kisázsiai isten, pedig Krétán soha sincs férfialak kezében kettős fejsze. Elhibázott továbbá Kréta feltűnően primitív vallási tárgyaiból egy úri s egy népi vallásra következtetni, mikor ezek a feltűnően primitív leletek

éppen a palotákból kerültek elő. A következő fejezet az ú. n. chthonikus istenségeket tárgyalja, akik közé helytelenül olyan isteneket is sorol, akiknek működési köre — mint pl. Hekate vagy Artemisé — nem a földdel függ össze. K. törekvése azonban a görög vallás régibb rétegeiben minél több chthonikus elemet kimutatni, így lesz az oroszlán chthonikus állattá s így lesz a sírokban található tojás a felsarjadzó élet szimbóluma (amit pedig pl. jobban magyarázhatunk azzal, hogy az egyszerűen a halott számára odatett élelem volt), a megkövezés a chthonikus hatalmaknak szóló devotio. Legélesebben ütközik ki K. vallástörténeti darvinizmusa az antropomorfizmusról szóló fejezetben, ahol egész biológiai módszerrel igyekezik kimutatni az antropomorfizmus kialakulásának fokozatos menetét. Amellett erősen kiemeli a kisázsiai és krétai vallás szerepét ennek a kialakulásában, ami nemcsak szükségtelen, de nem is valószínű, hiszen éppen a görög-előtti időkre visszavezethető istenekben van a legtöbb theriomorf elem s éppen a leginkább eredeti görögnek mondható Zeusban van talán a legkevesebb. Igen szép fejezetei a könyvnek azok, amelyek a hely és vallás viszonyáról s az univerzális és a speciálisabb istenekről szólnak, bár sok tekintetben elmaradt nézeteket vall, mint pl. amikor az Orthia oltáránál való ostromozást régi emberáldozat maradványának mondja, vagy amikor Apollont még mindig pásztoristennek tartja. Igen különös a misztériumok eredetéről szóló elmélete. Szerinte a misztériumok egy elnyomott népnek, a görögök által leigázott őslakoságnak a vallása, ezért ünnepeik őket később is titokban. Eltekintve attól, hogy a kétségtelenül az őslakoságra visszavezethető kultuszok rendes nyilvános kultuszok voltak a görög korszakban is, hogyan magyarázható az, hogy pl. az eleusisi misztériumok sokáig éppen egy igen előkelő család kezében voltak s hogy a misztériumok éppen állítólagos hazájukban nyilvánosan *φανερώς* ünnepeltettek. Hogy mily elfogult tud lenni kedves elméletei érdekében, azt élénken illusztrálja, amikor az *ἄειος ταύρος* kifejezést az elisi Dionysoshymnusban a samothrakei *Ἄειερος* és *Ἄειόκερσος* kabirnevekké hozza összefüggésbe: az *ἄειος* szó a hymnusban a bizonyosan phryg eredetű kabirnév első részénck elgörögösített változata s Dionysos phryg isten. Az olymposi Zeusvallás győzelméről szóló fejezetben Zeusnak Themissel való kapcsolatával bizonyítja az előbbinek eredetileg chthonikus jellegét. A hivatkozott helyeken Themis mint a jog és törvény őre szerepel s nem mint földistenség s így Zeus is mint a politikai élet védelmezője lebeg a költő előtt. Ilyen tévedéseket elkerülhetne K., ha megmaradna a kultusz alapján s nem menne át a mythosmagyarázat szárnyalóbb, de megbízhatatlanabb területére. Túl-ságosan sok hitelt ad sokszor költői helyeknek is, pl. az eleusisi misztériumok krétai eredetét a Demeterhymnus ama helyével bizonyítja, ahol Demeter Eleusisra érkezésekor azt meséli, hogy Krétáról jön: ez az érv maga igen gyenge, ha meggon-

doljuk, hogy Demeter az illető helyen, mint hasonló helyzetekben Odysseus, nem az igazat mondja. Abban azonban nagyon igaza van, hogy a krétai Demeterkultuszok feltűnő nagy száma meggondolásra késztet az eleusisi misztériumok eredetére vonatkozólag. A könyv utolsó fejezetei Hesiodosról és az archaikus-kori jámborságról szólnak azzal a meleg érzéssel és költői lendülettel, mely Kernnek mindenütt legnagyobb erőssége.

Kern könyve minden nagy tévedése ellenére is igen szépen megírt, világos és alapos filológiai iskolázottságról tanuskodó munka, melyet őszintén ajánlhatunk annak, aki a görög vallás iránt érdeklődik. Egy hosszú és gazdag filológiai munkásság koronájának lehet tekinteni ezt a könyvet, melynek folytatása elé a legnagyobb várakozással tekintünk.

(Berlin.)

LAJTI ISTVÁN.

Focke, Friedrich: Herodot als Historiker. (Tübinger Beitr. z. Altertumswissenschaft, 1.) Stuttgart, Kohlhammer. 1927. 8°, 59 l.

E formásan és rendkívül élvezetesen megírt munka Herodotos történetírói arcképét rajzolja meg. Előbb megcáfolja azt a nézetet, mintha Herodotos célja az lett volna, hogy a görögök és a barbárok küzdelmét leírja, vagy hogy Athént, a perzsa háborúk hőseit dicsőítse. Herodotos egyszerűen *εργα και γυνόμενα* eseményeket és (dicső) tetteket ír le s hogy ezek közt a perzsáknak oly feltűnően nagy szerep jut, azt megmagyarázza szűkebb hazájából természetszerűleg magával hozott érdeklődése, ahol a közeli perzsa hatalom az érdeklődés középpontjában állott. A sok excursus nála nem excursus, nem szerkezetbeli tökéletlenség, hanem stílusbeli szükségesség, amely a herodotosi mű architektonikájába beletartozik. Az organizálás, a szisztematizálás távol esik tőle. A tények és valóságok érdeklik őt mint kutatót és gyűjtőt elsősorban. Az esemény önmagában, mint észlelt valóság volt fontos, nem pedig mint egy okosági láncolat tagja, amely dinamikusan előre vagy hátra mutat. Ezt a történetírói szemléletet, mely az eseményeket mint izolált, nyugodt valóságokat tekinti, az oknyomozóval, mint dinamikussal (Thukydides) szemben statikusnak lehetne nevezni. Ebbe a szemléletbe jól beleillik Herodotosnak vallási felfogása, ez a természetfeletti pragmatika, mely szerint a világ folyása nem állandóan folyó egységes fejlődés, hanem egyes elszigetelt, mindig újabb isteni beavatkozástól megmegelőkött részletmozgások sorozata. „Der *ἀλήθεια* wie dem *κλέος* dienend, verband er mit dem Bemühen des Forschers um *Tatsächlichkeiten* den dichterischen Sinn für *Farben und Tönen*.“

A könyv gondolkodó fő munkája, akit követni mindig élvezetes és tanulságos. Ahogy egységes szemléletben összefogja egy kor szellemi életének minden megnyilvánulását, tudományát, művészetét s költészetét és ahogy ezekben megtalálja

az egységes, jellemző stílust, az a legmodernebb követelményeknek is megfelel. Altala a görög szellemtörténet egyik izgató problémájához jutottunk közelebb.

(Berlin.)

LAJTI ISTVÁN.

Franz Boll: Stern Glaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie, unter Mitwirkung von Carl Bezold dargestellt. Dritte Auflage, nach des Verfassers Tod herausgegeben von W. Gundel. Mit 48 Abbildungen im Text und auf 20 Tafeln sowie einer Sternkarte. 1926. B. G. Teubner, Leipzig—Berlin. 8-r. XII + 212 l.

Közlönyünk annak idején felhívta olvasóink figyelmét az *Aus Natur und Geisteswelt* c. gyűjtemény egyik füzetére, amelyről akkori ismertetője¹ nem sejtette még, hogy egy, a maga bűvárlatát az antik vallás- és tudománytörténelem legsívárabbnak tetsző tetületén elkorlátozó, de munkájának eredményében minden korláton túl átfogó, hatalmas filologus-címűnek oly alkotása, amely tudományunk, s az általános műveltségtörténelem számára kincs marad — igen hosszú időre. Az, aki egyedül pótolhatná egy külső kereteiben nagyobb szerű, részleteiben gazdagabb összefoglaló munkával, 1924 júliusa óta nincs az élők sorában. Célzok éppen a könyv megalkotójára, Franz Bollra², mert a még előbb elhunyt Bezold csak az egész munka $\frac{1}{6}$ részének szerzője. Anélkül, hogy e kiváló asszirológus érdemét kisebbíteni akarnók — amivel ő hozzájárult a könyvhöz, az a babilóniai astrologiájának, rövidege ellenére is kritikailag mértékadó összefoglalása — Boll humanista-szellemű előadóművészetének kell tulajdonítanunk azt is, hogy ez a legmagasabb tudományosság színvonalának megfelelő munka az említett népszerű tudományos gyűjteményben a művelt közönség szélesebb köréhez az utat rögtön megtalálta: 1918-ban jelent meg először, s 1919-ben, az akkori idők silány kiállításában már 2. kiadásban is.

Örvendetes meglepetésben részesít tehát a kiadó most, amikor a Warburg-könyvtár kezdeményezésére a nagyértékű munkát hozzá méltó köntösben jelenteti meg: nagy-nyolcadrétű alakban, stílszerű egész vászonkötésben, jó papíron, világos latinbetűs nyomással s a megszaporodott illusztrációk számára fényes lapokkal. Mert a könyv tartalmában is gazdagodott. 1—84. lapjain a 2. kiadás szövegét adja ugyan, jelentéktelen változtatásokkal, melyeket a szerző kézipéldányán még maga eszközölt volt, nagyobbik fele azonban (85—205. l.) egészen új. W. Gundel, egy szintén nagyobb közönség előtt is ismeretes astrologia-történeti tudós munka, *Sterne und Sternbilder im Glauben des Altertums und der Neuzeit* (Bonn, 1922), s számos csillagászati vonatkozású cikk szerzője Pauly-Wissowa-Kroll *Realencyclopädie*-jában, vállalta magára azt a feladatot, hogy

¹ Lajti István: *Egy. Phil. Közl.* 42[1918]443.

² Főbb műveinek felsorolása *Egy. Phil. Közl.* 46[1922]45.

Bezold, de főképen Boll szövegébe „Nachträge“ címén és formájában kiegészítő jegyzeteket csatoljon. Ezeknek nagy körültekintéssel összeállított és megstilizált, s az alapul szolgáló szöveg betűtípusában nyomtatott sorozata az astrologia történetére vonatkozó újabb irodalmat s a legfontosabb forráshelyekre való utalásokat bőséges bibliografiai adatokkal tartalmazza, s így az eredetileg csak általános tájékoztatásra szánt munkát most már egyúttal a kutató elsőrangú kézikönyvévé teszi. Ugyanezt a célt szolgálják a különválasztott hosszabb adalékok: „Die Texte der Laienastrologie“ (173—183.); „Die lateinische Astrologie des Mittelalters“ (183—187.); „Eine neue Liste der Dodekaoros“ (187—191); „Wem diene die Tabula Bianchini“ (191—200.); „Weltperioden und Planetenlauf“ (200—205.). Ez az utóbbi exkursus, nézetem szerint kétségtelenné teszi azt, hogy a világ megújulásának — az örök visszatérésnek — stoikus tana, mint azt Nilsson már 1916-ban valószínűnek tartotta, keletről köleszött astrologiai gondolat.

Bizonyos, hogy Gundel maga elég óvatos formában foglalja el ezt az álláspontot. De éppen azért ragadtam ki e példát, amely különben nemcsak a filologust érdekelheti, mert a tudomány haladásának irányára jellemzőnek tartom azt, hogy Boll ezt az ily fontos részletig menő egyezést a stoa és az astrologia fatalizmusa közt csak megemlíti (78. l.), de a közvetlen függés valószínűségét nem sejteti. Nem mintha nem gondolt volna rá, hanem bizonyára, mert túlságosan merésznek tartotta a gondolatot. Az a szigorú megkülönböztetés általában, amely Boll számára, s a kutatás első tájékozódásának helyessége érdekében szükségszerűen is, a Nyugatot és Keletet elválasztja — t. i., hogy a görögök a hellenisztikus kor kezdetéig a tudományos astronomia, a chaldaeusok a babonás csillagimádás és csillagjóslás képviselői — mindkét oldalról a lényegyet nem érintő, de a részletekben annál meglepőbb módosításokra szorul. A keleti viszonyok megvilágítása szempontjából kár, hogy Gundel *Hugo Gressmann* rendkívül hasznos dolgozatát, *Die hellenistische Gestirnsreligion* (Beiheften zum Alten Orient 5, Leipzig 1925), amely ennek a haladásnak éppen ilyen formájú megállapításából indul ki, nem ismerte még. Az „astrologia Platonica“³ra vonatkozó lapjai ellenben (91—95.) — ilyesmiről a filológiai irodalomban majd száz évig egyáltalán nem volt szabad szónak esnie — így is bizonyítják az 1919 óta beállott változást,³ akár csak, mint kiemeltük, a régi-stoa és az astrologusok tanítása közötti összefüggés történeti felfogása.

Minden tekintetben, olvasmánynak és alapvető szakmunkának egyaránt beváló könyv ez: sajnos, hogy egy szépséghiba illusztrációi közé belécsúszott. A 32. ábra (XVII. tábla) a fer-

³ Gundel itt már Reitzenstein és Schaefer 1926-ban megjelent fontos tanulmányait is (*Studien zum antiken Synkretismus — Aus Iran und Griechenland*) ágyelembe vette; alkalmunk lesz rájuk visszatérni.

arai Palazzo Schifanoia astrologiai freskói közül a „bika“ uralmának képét kellene hogy mutassa — ennek felel meg Boll magyarázó leírása a 61. lapon — s helyett a „kos“-ra vonatkozó freskó mását hozza. Ez a 2. kiadással szemben tagadhatatlanul változás *in peius*, de az egésznek, a jelen pillanatban elérhető mértékéig teljesen kielégítő *melius*-ával szemben nem is vehető számításba.

KERÉNYI KÁROLY.

Dr. E. Kieckers: Historische griechische Grammatik. I—IV.
Sammlung Göschen. 1926. I. 134, II. 190, III. 1118, IV. 142 l.

*Kieckers*nek, a dorpáti egyetem tanárának négy részben megjelent görög történeti nyelvtana első részében a hang-, második részében az alak-, harmadik és negyedik részében a mondatant adja. Tehát a jelentéstant leszámítva, amelyre a görög nyelvet illetőleg még nélkülözünk összefoglaló kézikönyvet, teljes görög nyelvtant kapunk a *Sammlung Göschen* e legújabb négy füzetében. Szerző nem törekszik eredetiségre sem anyagban, sem elméletekben. Nem vet fel új problémákat, nem fejt meg régi meg nem oldottakat, hanem ad a legkiválóbb összefoglaló kézikönyvek alapján a nem nyelvész filológusok és a tudomány elemeibe behatolni készülő kezdő nyelvészek kezébe világosan megírt, áttekinthető, a nyelvjárásokra is kiterjeszkedő tankönyvet. Többet nyújt, mint *Sommer*nek második kiadásban 1919-ben megjelent füzeté, a *Sprachgeschichtliche Erläuterungen für den griechischen Unterricht*, amely a középiskolai hang- és alaktan tudományos megvilágítását célozta, de viszont kevesebb előismeretet tételez fel, mint a szakemberek részére írt *Hirt*-féle *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre* vagy a szerző legfőbb forrását alkotó *Brugmann-Thumb*-féle *Griechische Grammatik*. Németnyelvűek számára készült olyanféle könyv, mint *Laurand*nak *Grammaire historique grecque*je (1920), de tartalmasabb, s ha az eredetiséget nélkülözi is, nem pusztán kivonat, mint ez, hanem vérbeli nyelvész munkája, aki kritikával használja fel a legjobb forrásokat.

Elméletei akár az indogermán alapnyelvre, akár a görög nyelvtörténetre vonatkozókat tekintjük, általában azok, amelyeket *Brugmann-Thumb* kézikönyvében találunk. A szerző tudatosan kerülte más elméletek ismertetését, jöllehet ezeknek az ismerete nem egy helyen felfelcsillan nyelvtanában. Ebben nem tudunk egyetérteni vele. A könyv értékét bizonyára nagymértékben emelte volna, ha az övétől eltérő felfogásokat, feltevéseket és elméleteket is közölte volna. Így az olvasó csak azért, hogy a mű egységes legyen, egyrészt nem látja a tudomány eleven életét, fejlődését, másrészt abba a téves hitbe eshetik, hogy csupa megállapodott, kétségbevonhatatlan igazságot kap. Hogy ez az eljárás hova vezet, különösen ha nem is következetes, elég a sonans elméletre utalnunk. Szerző a *Saussure-Brugmann*-féle elmélet alapján állva, miután végig tárgyalta a sonans nalisokat és liquidákat, majd a sonans és consonans

nasalis és liquida kapcsolatokat, így kezdi a hosszú sonans nasalisok és liquidák tárgyalását: „Ob für die Grundsprache auch lange silbische Nasale und Liquiden anzusetzen sind, ist noch immer nicht sicher und einstimmig ausgemacht.“ Ebből természetesen azt következtetheti az olvasó, hogy a sonanselméletnek csak a hosszú sonansokra vonatkozó feltevései kétségesek, pedig a valóság az, hogy ezek meglétét akárhány olyan nyelvész is felteszi, aki a sonans és consonans nasalis és liquida kapcsolatokat kétségbe vonja. S ha már a szerző itt szükségét érezte annak, hogy kétségeit kifejezze, szinte érthetetlen, miért mellőzte Schmidt János—Hirt feltevéseinek a közlését. Ennek meg kellett volna történnie, s pedig itt is, másutt is az elméletek képviselőinek a megemlítésével. Hiszen a nyelvtörténetnek egyben a tudomány történetének is kell lennie, s bizony hasznos szolgálatot tesz, aki már az elemi ismeretek közlése közben megismertet a legnagyobb tekintélyekkel is. S ha a szerző fél, hogy a kezdő olvasót zavarja a többféle elmélet és a sok név, petit betűs szövegrészek szedésével könnyen lehet ezen is segíteni.

A tárgyalás módja általában igen világos, az anyag elrendezése arányos. Egyes helyeken azonban mégsem vet számot a szerző azzal, hogy nem szakemberek számára ír. Így szűkszavú, amikor a „Hauchdissimulationsgesetz“²et tárgyalja. Aki a germán hangtanban is bír némi jártassággal, annak sokat mond a görög πεύθομαι és a szanszkrit *bōdhati* mellett a gót *faurbiudan*, azonban akinek ilyen ismerete nincs, aligha fogja megérteni belőle, hogy nem indogermán alapnyelvi, hanem egymástól független görög és szanszkrit nyelvjelenségről van szó. A görög példa is csak a nyelvészetben jártas számára magyaráz szőkezdő πειθével a szanszkrit *b*-vel szemben.

Az alaktanban hiányát érezzük a szóképzésnek és az összetételnek, a nominalis ragozásban pedig az indogermán névragozás táblázatos feltüntetésének a görög névragozási táblák előtt vagy velük együtt. Annál inkább dicséretreméltó, hogy az alaktan végén kapunk áttekintést a legfontosabb ígék tempusképzéséről az attikai nyelvjárásban. Ezt az áttekintést természetesen még hasznosabbá lehetett volna tenni etymológiával és ablautmagyarázattal. Helyeselhető, hogy szerző arra a közönségre való tekintettel, amelynek füzeteit szánta, az alaktani anyag beosztásában a középiskolai nyelvtanokat követte, továbbá, hogy a következetesen adott paradigmák után először az egyes alakokat magyarázza meg s utánuk apróbetűs szövegben nyelvjárási alakokat közöl és fejteget.

A mondattan anyagban alig ad többet a leíró nyelvtanoknál, de tárgyalása tudományos, s a szerzőnek filozófiai készültségéről tesz tanúságot. Feltűnő azonban, hogy meg sem próbálkozik a mondat fogalmának a meghatározásával. Kifizeti az olvasót azzal, hogy „Eine einheitliche und allgemein anerkannte Definition des Begriffes ‚Satz‘ hat die Sprachpsychologie noch nicht gefunden.“ Ha ez igaz is, mégis csak érdekelhet, hogy

miféle kísérletek történtek erre, s ha az újabb elméleteket mel-
lőzi is, legalább *Pauléval* és *Wundtéval*, továbbá *Delbrücknek*
az ő elméletükről való felfogásával megismertethetne. Igaz,
hogy itt *Brugmannra* hivatkozhatik (Indogermanische For-
schungen 1925, 43. évfolyama pótkötete). De legalább az ő pél-
dájára a maga felfogásához legközelebb álló mondatmeghatáro-
zásból indulhatott volna ki. Egyébként a mondatban tárgyalásá-
nál már nem ragaszkodik oly szigorúan *Brugmann-Thumb* kézi-
könyvéhez, hanem *Sommernek* („Vergleichende Syntax der
Schulsprachen“ 1921) és *Wackernagelnek* („Vorlesungen über
Syntax“, 1924) kitűnő munkáit is felhasználta. Azonban itt az
összehasonlító példák csak kevés magyarázó latin és német
nyelvire szorítkoznak, ami ugyan kisebb hiány, mint a nyelv-
járások elhanyagolása, pedig *Bechtel* munkássága („Die griechi-
sche Dialekte“ I—III., 1921—1924) már a nyelvjárások mondat-
tanának a tárgyalását is lehetővé tette.

Mіндеzt egybefoglalva, *Kieckers* műve rendkívül használ-
ható segédkönyv, illetőleg bevezető munka. Ha újat nem is hoz,
tévedések nem akadnak benne, s szerzőjét nemcsak tudományá-
ban jártas tudósnak, hanem kiváló tanítómesternek is mutatja be.
(Budapest.) SZIDAKOVSKY JÁNOS.

**Dante Alighieri: Über das Dichten in der Muttersprache (De
vulgari eloquentia).** Aus dem lateinischen übersetzt und erläutert
von *Franz Dornseiff* und *Joseph Balogh*. 1925. Otto Reichl Verlag
in Darmstadt. 4-r. 104 l.

Dante félbenmaradt nyelvméleti és költészettani művecs-
kéjének e fordítását Balogh József, kinek az ő-kereszténység s
a középkori latinság körébe vágó dolgozatai ismeretesek, és a
hellén középkor költői nyelvének finom érzékű kutatója Franz
Dornseiff (v. ö. *Pindars Stil* c. tanulmányát, Berlin 1921) együt-
tes munkájának köszönhetjük. Közös tanulmányukat, mint a
bevezetésből megtudjuk, Balogh kéziratosa magyar fordítása és
Dante e dolgozatának a scholastikus filozófiához való viszonyát
illető kutatásai készítették elő; Dornseiffet a benne való része-
vételre főképen az a lehetőség készítette, hogy az újabbkori
európai irodalom egyik legnagyobb nevével kapcsolatban nyí-
lik itt alkalom az antik hagyomány hatását és továbbképzését
megfigyelni. E sorok írója, akitől a középkor szakszerű tanul-
mányozása még távolabb esik, szintén elsősorban a klasszikus
filológus érdeklődésével vette kezébe a síma és világos német-
séggel folyó, külső kiállításban is ízléses fordítást — és természe-
tesen egyúttal azzal a kíváncsisággal, amelyet egy nagy költő
műhelyölcséletének ilyen közvetlen tolmácsolása méltán kelt-
het — s nem mint hivatásos közép-latinista avagy romanista.
Az itt következő észrevételek ennél fogva a fordításban és a
hozzá csatlakozó magyarázatokban rejlő tudós-munka érdemét
legfeljebb annyiban érintik, hogy hasznosságát közvetve bizo-
nyítják.

Azt azonban rögtön meg kell jegyeznünk, hogy ha az olvasó pusztán az antik irodalomelméleti hagyományok továbbélését keresi Dante De vulgari eloquentiájában, bizonyosan csatlólvá fogja letenni. Erről meggyőző egy pillantás a fordítás végén elhelyezett jegyzetekbe, ha szemünk ott a görögbetűs idézeteket keresi. S ez természetes is: az az aristotelizmus, amelynek Dante itt nyelv- és irodalombölcseleti képviselője, egyfelől ugyan szívósan őrzi az ókorból megfogyvá rámaradt örökséget, másfelől azonban a középkor elején még élő antik gondolatok változatosságának könyörtelen letarolója. A beszédnek (λέγειν, loqui) a későbbi aristotelesi filozófiába felvett stoikus meghatározása, a páratlan szám előkelőségéről szóló újpythagoreus tan, ez úgyszólván minden, ami ilyenműt a jegyzetek — az Aristoteles műveire való utalásokon kívül — nyújthatnak. Egyedül az I. könyv 2. fejezetének az Istenben való tükrözés tanát tárgyzó jegyzete kell, hogy egy egészen más ízlésű gondolatvilágot felidézzen. De épp ez a jegyzet fontos kiegészítésre szorul. Itt ugyanis első helyen Szt. Pál volna idézendő (II. Kor. 3, 18.), kinck egy hellenisztikus vallásos gondolatra visszavezethető kifejezése v. ö. R. Reitzenstein, Hist. Monarchorum und Hist. Lausiaca, Göttingen 1916, 242. kk.), hozzá való magyarázatul az egész pogány eredetű misztikus elméletet fenntartotta. S amennyiben ennek az újplatonikus-középkori fénymetafizikával való összefüggésére rámutatunk, mint a szóbanforgó jegyzet joggal teszi, nem szabad említetlenül hagynunk az erre vonatkozó alapvető munkát: Cl. Baeumker, Witelo, ein Philosoph und Naturforscher des 13. Jh.-s (Beitr. z. Gesch. d. Philos. d. M.-A.-s, III, 2, Münster 1908, I. még Dantera vonatkozólag, Der Platonismus im Mittelalter, akad. ünnepi beszéd, München, 1916¹).

Azon sem szabad csodálkoznunk — a középkornak újabbban ismét mind nagyobb erőre kapó túlbecsülésével szemben ezt is nyomatékosan ki kell emelnünk — hogy Dantenak ez az elméleti műve a hasonló tárgyú reánkmaradt antik irodalom színvonalát a szellem könnyedsége, vagy a gondolkodás tárgyilagossága tekintetében (a formális esztétikai szempontot természetesen egészen kirekesztve) távolról sem közelíti meg. Bennünket azonban, mint antik költői alkotások magyarázóit is, nem a scholastikus modorú levezetések bukácsoló gondolatmenete érdekel, hanem a románvérű művész gyakorlati nyelvésztétikája, amely mögött néha a modern nyelvtudományhoz méltó nyelv-élettani megfigyelések rejlenek; érdekel a καλὰ ὄνματα — a „szép szavak“ — felújuló kultusza, és szívesen követnők, mint nem romanisták is, Dantenak a canzone-költés technikájára vonatkozó szabályait, ha itt a jegyzetek cserben nem hagynának. Különösen nélkülözzük a fogalmak tisztázását a II. könyv 9. fejezetével kapcsolatban, pedig itt, érdekes véletlenképen, különös összecsengés üti meg fülünket a szóhasználat

¹ Ismertettem *Egy. Phil. Közl.* 43[1919] 157 k.

ban — éppen a hellén középkor representatív költőjével, Pindarossal. Dante a *stanza* („= strófa“: ennyi a fordítók egész magyarázata a fejezethez) szóban a szó b á t érzi (Balogh-Dornseiff fordítása szerint): „Stanze (stantia = Zimmer)... d. i. geräumige Wohnung (mansio capax) und Lagerraum (receptaculum) der ganzen Kunst.“ V. ö. Pindaros Ol. VI 1. kk. (Dornseiff fordításában, Leipzig 1921): „Goldene Säulen aufrichtend unter der wohlummauerten Vorhalle des Saales (θαλάμου) wollen wir einen stolzen Palast (μέγαρον) bauen“ (költeményét érti az épületen); s még inkább a közvetlen folytatást: „Beim Beginn des Werks tut es not, ihm eine weitleuchtende Stirn (πρόσωπον) geben,“ a következő fejezettel (II 10.): „Wenn vorher keine Wiederholung ist, sagen wir, dass die Stanze eine Stirn hat (frons).“

Szükségesnek tartottuk e hasonlatosságokra, talán megvilágításra érdemes hátterük miatt rámutatni, annál is inkább, mert feltehető, hogy az aránylag kis példányszámban megjelent fordítás nemsokára második kiadásban fog megjelenni. Ennek az érdekében említjük meg azt is, hogy az I 10. fejezet jegyzeteinek számozása körül zavar van.

(Budapest.)

KERÉNYI KÁROLY.

Új német beszédművészeti és stilisztikai könyvek. (Folyt., II. rész.)

A német kiejtésre vonatkozó könyvekről már beszéltünk. Az a célunk most, hogy az újabb stilisztikai műveket is megvizsgáljuk. E téren már történtek előbb is kísérletek, melyek azonban a saját koruk hangulatának megfelelően tekintették és bírálgatták a stilisztika kérdéseit. Mindenütt eltulodások észlelhetők bizonyos idő elteltével. Feltűnően jelentkezik ez a nagy kultúrköröknél és kevésbé látszik meg a közelmúlt évek kis változásaiban. Geissler könyvének szemlélésénél láttuk, hogy a szerző eltér a naturalizmus nézeteitől és tanaitól, mert közben új világnézet lett úrrá.

Walzel Oszkár szintén e tárgyról beszél az ő „Handbuch der Literaturwissenschaft“¹ c. nagyszabású művének „Gehalt und Gestalt“ című főértekezésében (I. VIII, Gestalt, IX, Ungebundene Rede, X. Tektonik von Dichtung. 178—264.). A 250. lapon kapcsolatban a feltárt remekművek tárgyalásával, ezeket mondja: „Auch diese Neigung wurzelt in dem deutschen Bedürfnis, das Werden dem Sein vorzuziehen, in dem Wunsche einer naturwissenschaftlichen Zeit, vom abgeschlossenen Kunstwerke zurückzugehen zu dessen Vorstufen.“ — Tehát itt is látjuk a naturalizmustól való eltérést. Ugy találja az eddigi poétikában, általában a költői művek jellemrajzában, hogy inkább törődnek azzal a kérdéssel: milyennek kellene a költői műveknek tulajdonképen lenniök, mintsem alaposan mérlegelnék, „was sie eigentlich sind“. Azonban ő

¹ Handbuch der Literaturwissenschaft. Herausgegeben von Dr. Oskar Walzel. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Wildpark-Potsdam. O. Walzel, Gehalt und Gestalt.

Utalunk még más művére: Das Wortkunstwerk, Quelle u. Meyer. Leipzig, 1926.

még akkor sem látja a sikert, amikor már a tekintet, a szemlélési mó-
 l is a törekvésreméltó cél felé fordult. Találóan alkalmazza az „alsóbb és
 felsőbb matematiká”-ról szóló hasonlatát, amikor így szól: „Ich glaube
 der Metrik und Stilistik, die in unseren Lehrbüchern vorgetragen wird,
 keinen unberechtigten Vorwurf zu machen, wenn ich sie als niedere
 Mathematik bezeichne und die Forderung ausspreche, dass man auf
 dieser Stufe nicht stehen bleiben darf, wenn anders die Gestalt von
 Dichtungen wirklich ganz gewürdigt werden soll. Metrik und Stilistik
 begnügen sich fast durchaus von den einfachsten Verknüpfungen der
 Wörter zu berichten. Welche Bedeutung solcher Wortverknüpfung im
 Ganzen eines Dichtungswerkes zukommt, bleibt meistens unerörtert.“
 (185.) Az egésznek áttekintésére van szükség.

Walzel Oszkárnak elsősorban az egész alak kimutatása fontos.
 Alakon érti mindazt, „ami a külső és belső érzékre hat, ami a fülhöz
 vagy szemhez szól, vagy ami a hallási v. látási képzeteket életre *kelti*”.

Ilyen szempont szerint bírálja meg R. H. Meyer és E. Elster²
 stilisztikáit. Meyer szerint, aki a naturalisztikus korszellem hatása
 alatt áll, a temperamentum a legfelsőbb föltétel, amelyből levezethet-
 jük az alkotás művészi ellentéteit. Elsternél is az alkotó lelke a remek-
 mű előfeltétele, nem áll középpontban a műnek alakilag való közvetlen
 megvizsgálása.

Walzel O. gondolatai már kisebb értekezésekben is visszhangra
 találnak. Így pl. amikor Wilhelm Schneider az ő „Kleine deutsche
 Stilkunde”-jében³ azt írja, hogy „a legtöbb, amit ebben a kis könyv-
 ben meg lehetett említeni, még csak kezdet, amit Walzel „alacsonyabb
 matematiká”-nak nevez”. Az alacsonyabb matematikán kell fel-
 épülnie a magasabb matematikának, amelynek aztán az a feladata,
 hogy a nyelvi formákat általánosabb forma-kategóriákba tömörítse és
 hogy egy költemény alaki egészét (Gesamtgestalt-ját) a hozzája tartozó
 tartalomhoz való viszonyában fogalmilag megragadja. (48. l.)

Schneider aztán egy másik kis könyvecskéjében példákat sorol
 fel a stílusvizsgálatok újabb művészetéből. A példákat nagy írók
 (Heine, Kleist, Stifter, Keller, Nietzsche) műveiből meríti.⁴

Ezen kis könyvet Schneider már az előszóban kizárólag stilisztikai munkának nevezi. Foglalkozik a nyelvi kifejezéssel, a hatás okait kutatja, a nyelvi formák részleteit vizsgálja és méltatja a stílusbeli minták összbenyomását. Először is a „szó lényegét” (Wesen des Wortes) vizsgálja, amelynek értelmi tartalma mellett van még érzékre ható értéke is. A szónak van teste és lelke. Schneider a szótést tárgyalásánál élesen megkülönbözteti a „Rhythmus”-t és a „Numerus”-t. A numerus, a mondat felépítése a hangzásbeli hatását tekintve: szünetek, a mondat dallamossága, ritmus (a tulajdonképeni értelmében: a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagoknak, az erős és gyenge akcentusoknak rendje), és végül az előadás tempója. Ha a szótést hatásához még hozzákapcsoljuk a szó lelkéét is, meg van alapozva a nyelv esztétikus értéke. A szó lelkének érzékkel felfogható értéke a szónak jelentéséhez van kötve. Világosságot és tárgyilagosságot minden írásműtől követelhetünk.

² Richard H. Meyer, *Stilistik. Deutsche Stilistik, Handbuch des deutschen Unterrichts*, 2. Aufl., 1913. — Ernst Elster, *Stilistik*, Halle, 1911.

³ Wilhelm Schneider, *Kleine deutsche Stilkunde, Deutschkundliche Bücherei*, Leipzig, 1925.

⁴ Schneider, Wilhelm: *Deutsche Kunstprosa. Deutschk. Bücherei. Quelle u. Meyer, Leipzig, 1926.*

A pontosság azonban — feltételezve az érzékek és az értelem élességét — csak kívánivaló többlet. A költészetben a túlzott világosság természetesen sokszor káros hatású lehet. Schneider végre a szót még mint grammatikai kategóriát is értékeli, amennyiben azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a szót nemcsak magában, vagy szembeállításban, vagy összehasonlításban lehet hangsúlyozni, hanem grammatikai hovatartozásában is, aszerint, amint az főnév, melléknév, stb.

Ez a kis könyv tehát kizárólag a stílusismével (Stilkunde) foglalkozik. Ha ezt azzal a szándékkal tanulmányozzuk, hogy belőle saját stílusunkat finomítsuk, akkor stílustannak nevezhetjük. Itt az a cél, hogy útmutatást kapjunk a helyes kifejezésre és a stílus ápolására nézve. Az utat ebben a tekintetben már régebben megmutatták, de behatóbban még csak a legújabb korban kezdtek e téren működni. Ezen új törekvés ismét követelésekkel lépett fel az iskolákkal szemben. Az eddigi német tanítási módszer — mely a fősúlyt olyan fogalmazásokra helyezte, amelyek valaminek elbeszélését, megfigyelését, avagy tárgyalását tartalmazták — nagy változáson ment át. Ugyanis az ú. n. „*Erlebnisaufsatz*“ lépett helyébe, melynek az a lényege, hogy egyénileg átélt tapasztalatokat kell fogalmazni.⁵

Kitünő bepillantást enged a német fogalmazás tanításába W. Schneider egyik újabb könyve. Joggal állíthatjuk, hogy Schneider vezető szerepet játszik a stílus tanításában. Az ő műveinek tanulmányozása nagy hasznára lehet a német nyelv akármelyik tanítójának.⁶

Miután az itt előforduló túltengéseket kiküszöbölték, ennek az új iránynak teljes létjogosultsága van. A minden sablonosságtól mentes fogalmazvány most újabb követelményekkel áll elő a tanulóval szemben. A német nyelv ápolását és tisztítását kívánja meg. A régebbi művek⁷ helyébe újabbak léptek, melyek a tanítóknak különös tekintetben, az írók nagy nyilvánosságának általánosságban segítettek. Alapvető marad e tekintetben Eduard Engel műve.⁸ Ezen mű előszavában olvasható: „Dies ist ein Buch der Lehre von einer Kunst, und doch ist das Wichtigste aller Kunst, das Können, unlehrbar.“ (Ez a könyv művészetet akar tanítani és mégis, ami a művészethez legfontosabb: a rátermettség, nem tanítható.) Ezzel mindama törekvés dugába dőlné, mely a stílusképzést tanulmánytárgyként tünteti fel. Ezt azonban mások megcáfolják. Dr. Broder Christiansen⁹ azt mondja a „Kunst des Schreibens“ című könyvében: „Miért mennek azok, kik festőknek

⁵ Rudolf Hildebrand nyomán: Jensen és Lamszus. Unser Schulaufsatz ein verkappter Schundliterat, 1910. Tőlük még: Der Weg zum eigenen Stil. Braunschweig (Westermann).

⁶ Schneider, Wilhelm: Deutscher Stil- u. Aufsatzunterricht. Diesterweg, Frankfurt/M., 1926.

⁷ Andresen, Karl Gust.: Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen. 11. Aufl., 1923, Reisland, Leipzig. Hrg. Franz Söhns. — Dunger: Zur Schärfung des Sprachgefühls, herausg. vom Deutschen Sprachverein. 6. Aufl., 1922. — Schröder Otto: Vom papiernen Stil. Teubner, Leipzig, 9. Aufl., 1919. — Vockeradt, H.: Das Studium des deutschen Stiles an stilistischen Musterstücken. Paderborn, 5. Aufl., 1915. — Weise, Oskar: Deutsche Stillehre. Teubner, 5. Aufl., 1923. — Wustmann, Gustav, Allerhand Sprachdummheiten, W. de Gruyter, 19. Aufl., 1923.

⁸ Engel, Eduard: Deutsche Stilistik. Leipzig, 30. Aufl., 1922.

⁹ Broder Christiansen: Die Kunst des Schreibens. Eine Prosa-schule (in 12 Briefen). Felsenverlag, Buchenbach in Baden.

és szobrászoknak készülnek, mesterhez? A művészet legutolsó foka igaz, átruházhatatlan, ezt a mester nem adhatja meg, emiatt aztán tegye ölse kezeit és ne törődjék a neveléssel? Avagy talán fölöslegesen pocskéolja el fáradozását, ha többet nyújt, mint pusztá szabályokat és óvásokat és hogy ha gyakorlattal nevel? És miért volna ez az írás művészetében másképen? Nem éppen olyan lehetséges itt is, mint a festőművészetben, a tanítás és a tanulás?"¹² levelében Christiansen azokkal szemben, akik tanulás céljából jönnek hozzája, kitűnő mesternek mutatkozik. Aki a német nyelvet a maga egészében, gazdagságában valóban meg akarja ismerni, annak ezt a művet nem egyszer, hanem igen sokszor el kell olvasnia. E műből megtudjuk még azt is, hogy a német nyelv a költészetre egyáltalában nem alkalmatlan hideg nyelvi dióma, hanem számos nyelvnel sokkal jobban megfelel minden gondolatnak, minden hangulatnak szóba való öntésére. Továbbá különösen alkalmas ez a könyv külföldiek számára, mivel a legszebb stíluspróbák fordulnak elő benne. Természetesen csak akkor válik igazán gyümölcsözővé a vele való foglalkozás, ha az olvasó a német nyelvnek már meglehetősen birtokában van. A könyv tulajdonképeni célja az, hogy irodalmi működésre útmutatást adjon.

Tehát ez a könyv nem nyújt stílustant, ahogy ezt a külföldi olvasó megkívánja. Tisztára stílustanító könyvet még a mai napig nem írtak. A magánszorgalomból tanulónak és tanítónak tehát népszerű iskolai könyvekhez, vagy középiskolák alsó osztályú könyveihez kell segítségért folyamodnia. Ajánlatos e tekintetben Ernst Lüttge könyve.¹⁰ Ez egészen egyszerű szövegeket és hozzátartozó gyakorlatokat tartalmaz. Feladata az, hogy élesítse a nyelvérzékét és bővítse a nyelvtudást.¹¹

Wilhelm Schneidernek szerencsés ötlete volt az, amikor annak a célnak elérésére, hogy t. i. meg kell újítani a fogalmazásnak és a stílusnak eddigi tanítását, — ismert élő íróktól sok éppen idevágó kijelentést gyűjtött. Sok jó tanács rejlik ezen gondolatokban, amelyekből egynehányat Schneider maga is értékesít a „*Neue Wege zur Stilbildung*”¹² c. könyvében. Ez a könyv sok értékes segélynyújtást tartalmaz az idegenek mindinkább mélyebbreható nyelvtanulmányozásához. Itt is különösen értékesek a közölt nyelvpróbák.¹³

Nincsen hiány az ilyen gyűjteményekben, de „egészen a régi iskola szellemében vannak írva,¹⁴ vagyis olyan mintaművekből állították össze, melyeknek célja az általános megcsodáltatás”. Ezeket a szavakat Otto von Greyerz mondja „*Stilkritische Übungen*”-jaiban.¹⁵ Ennek

¹⁰ Ernst Lüttge: *Der stilistische Anschauungsunterricht. I. Teil: Grundlegende Rede- und Stilübungen.* Wunderlich, Leipzig, 1923.

¹¹ Helene Luther, *Die Behandlung der Stilkunde im deutschen Unterricht.* (Deutschunterricht und Deutschkunde H. 9.) Berlin, 1925.

¹² *Meister des Stils über Sprach- und Stillehre.* Beiträge zeitgenössischer Dichter und Schriftsteller zur Erneuerung des Aufsatzunterrichtes. Herausg. von Wilhelm Schneider. 2. Aufl. Teubner, Leipzig, 1923.

¹³ Wilhelm Schneider, *Neue Wege der Stilbildung.* Ein Beitrag zur Erneuerung des Aufsatzunterrichtes. (Wege und Winke. Schriften über pädagogische Gegenwartsfragen. Heft 18.) Heidelberg, 1922.

¹⁴ Oskar Weise, *Musterstücke deutscher Prosa zur Stilübung und Belchrung.* 6. Aufl. 1924. Teubner. — E. Engel, *Deutsche Meisterprosa.*

¹⁵ Otto von Greyerz, *Stilkritische Übungen.* Namenlose Textproben zur Übung des sprachlichen Stilgefühles. I. Stücke in ungebundener Rede. Klinkhardt. Leipzig, 1925.

célja nem az, hogy stílustant nyújtson; nem ad mérvadó tant, hanem csak anyagot, hogy a tanuló gyakorolhassa magát mind a saját, mind pedig idegen írásművek megítélésében. Így a szövegpróbákat eredetük ismertetése nélkül, tarka összevisszaságban találjuk. Ez a könyv is sokat tartalmaz olyanok részére, akik a németet annyira bírják, hogy képesek megismerni és megítélni egy bizonyos írásmód finomságát és sajátosságát, ennek jó és rossz oldalait. Megjegyzendő azonban, hogy a nyelvérzék itt már előfeltétel, úgyhogy ez a könyv a tanításnak inkább befejezését, mintsem kezdetét jelenti.

A német stílus történetét két új könyv nyújtja: Hoffmann-Krayer¹⁶ és a „Grundzüge der Deutschkunde“ egy fejezete. Hg. v. Hoffstätter-Panzer.¹⁷

Irodalomtörténeti olvasó- és kézikönyv Borbein-é, amely nagyon jó választékot nyújt.¹⁸

„Die Schönheit unserer Muttersprache“ címmel¹⁹ adott ki Kieseritzky egy művet, amelynek különösen az a célja, hogy a sokat megszólalt német nyelvet esztétikai értéke szerint vizsgálja. Vannak benne olyan szempontok is, amelyek más nyelvek hasonló tanulmányozására nagy haszonnal lehetnek.

Függelékkeppen említsünk meg még néhány könyvet, melyek általánosságban éppen úgy hozzájárulnak a német nyelv tanításához, mint a nyelvtanok és a „segédkönyvek a német kultúra elsajátításához“.

A külföldiek tanítására különösen két igen jó grammatika szolgál. I. Müller-Preusser „Grammatisches Übungsbuch“²⁰ (im Anschluss an „Deutsch im Auslande“).²⁰ Különösen értékes ez a grammatika az ó gazdag gyakorlatai révén. II. Walter Weber „Deutsch für Ausländer“²¹ című könyve, amelyik magát a gyakorlatot öleli fel. (Weber a berlini egyetem megfelelő intézetének tanára.)

Azután megemlítendőek Klaudius Bojunga²² könyvei, aki nagy átalakítást akart előidézni a német nyelvtanítás terén. És ezt a célját részben el is érte a német Germanistenverband vezetése révén. A német nyelvtanításra különösen alkalmasak az áttekinthető táblázatok, amelyek a főnév- és igeragozást stb. szemléletes módon ábrázolják. Igen kitűnő Florstedt-Stieber új német nyelvtana, amely a porosz középiskolák új irányvonalaik alapján készült. Egy rövid német mondattant írt Otto Behaghel.²³ Otto Wasserzieher Hugo Rosnerrel együtt egy

¹⁶ Eduard Hoffmann-Krayer, Geschichte des deutschen Stils in Einzelbildern. Quelle und Meyer. Leipzig, 1925.

¹⁷ Hoffstätter-Panzer, Grundzüge der Deutschkunde. Teubner. Leipzig, 1925.

¹⁸ Borbein O., Literaturgeschichtliches Hand- und Lesebuch. Velhagen u. Klasing. 5. Aufl. 1926.

¹⁹ Kieseritzky Ernst, Die Schönheit unserer Muttersprache. Teubner, 1926.

²⁰ Teubner. Leipzig, 1917. 2. Aufl.

²¹ Walter Weber, Deutsch für Ausländer. I. Teil: Der einfache Satz. Heckner. Wolfenbüttel, 1925.

²² Bojunga, Klaudius, Leitfaden der deutschen Sprachlehre. Hannover, Goedel. — Bojunga, Klaudius, Der deutsche Sprachunterricht auf höheren Schulen. Berlin. Salle, 1917. — Bojunga, Klaudius, Deutsche Sprachlehre. Frankfurt, Diesterweg, 1925.

²³ Behaghel, Otto, Deutsche Sprachlehre. (Deutschkundliche Bücherei.) Quelle und Meyer. Leipzig, 1926.

régebbi könyvecskét dolgozott át és „Führer durch die deutsche Sprache“²⁴ címmel ki is adta. Ez a kis mű a helyes németiség elsajátítására nagyon alkalmas kézi- és segédkönyvet nyújt. Külföldieknek igen jó szolgálatot tesz kicsiny és kezelhető voltával. A társalgási nyelvbe vezet be bennünket Kron „Der kleine Deutsche“²⁵ című könyvecskéjén kívül Otto Leopold „Im deutschen Reich“²⁶ című kötetecskéje is.

A német tanítás, mint minden idegen nyelvtanítás, mindinkább kultúrtautóitáássá fejlődik és ezért ebben az irányban is igen sok könyv jelenik meg napról-napra. Karl Bergmann „Deutsches Leben im Lichtkreis der Sprache“²⁷ című munkájában azzal kísérletezik, hogy bemutassa a nyelvből fejlődő német kultúrát. Könyvének egyik részében Magyarország és a Németbirodalom összefüggéséről is beszél. Ide sorolhatók Wasserzicher és Günther művei. Igen jó áttekintést nyújt J. Wiesner „Unsere Muttersprache“²⁸ című munkája a német nyelvtörténetről és nyelvszemléletről. Ez a maga nemében értékes könyv.

Meg kell még említenünk Paul Menzerath „Beiheft zur deutschen Lauttafel“ c. munkáját, amely Viétorétól lényegesen ugyan nem különbözik, mégis felülmulja áttekinthetőségével. Különben a francia hangtábláról is megjelent egy ilyen füzet (Beiheft).²⁹

Végül figyelemreméltó még Philipp Aronstein második és javított kiadásban megjelent kétkötetes műve „Methodik des neusprachlichen Unterrichtes“.³⁰

H. GÖTLING.

Újabb könyvek a középkori francia irodalomról. Carl Voretzsch: *Einführung in das Studium der altfranzösischen Literatur.* (Sammlung kurzer Lehrbücher der romanischen Sprachen und Literaturen II.) Halle, Niemeyer, 1925³, 8°, XIX+552 l.

Harmadik kiadásban jelent meg Voretzsch *Einführungja*, mely szerény címével ugyan csak „bevezetést“ ígér az ófrancia irodalomba, de valójában ennél jóval többet nyújt: alapos és részletes irodalomtörténeti ismereteket egész a XIV. sz. végéig (a XV—XVI. sz. irodalmát csak vázolja 16 oldalban). A mű „bevezetés“ jellege abban áll, hogy Voretzsch a tényeken kívül ismerteti — ritka elfogulatlansággal — a teóriákat is és így valóban bevezet a középkori francia irodalom problémáiba. Minden fejezet végén szép bibliográfiát találunk; ebben a tekintetben az „Einführung“ Gröber „Grundriss“ze folytatásának tekinthető. Természetesen V., az „Epische Studien“ szerzője, jóval részletesebben foglalkozik az ófrancia epikával, mint a drámával és lírával (igaz viszont, hogy az a könyv, amelyik a középkori francia lírát modern eszközökkel feldolgozza, még megírásra vár).

²⁴ Wasserzicher-Rösner, Führer durch die deutsche Sprache. Berlin. Dümmler, 1926.

²⁵ Kron, R., Der kleine Deutsche. Bielefelds Verlag. 15. Aufl. 1923.

²⁶ Leopold, O., Im deutschen Reich. Bielefelds Verlag. 4. Aufl. 1926.

²⁷ Bergmann, R., Deutsches Leben im Lichtkreis der Sprache. Diesterweg. Frankfurt a. M. 1926.

²⁸ Wiesner, J., Unsere Muttersprache. Deutscher Verlag für Jugend und Volk. Wien.

²⁹ Mentzerath, Paul, Bericht zur deutschen Lauttafel. Bonn, 1926. — Mentzerath, Paul, Bericht zur französischen Lauttafel. Bonn, 1926.

³⁰ Aronstein, Ph., Methodik des neusprachlichen Unterrichts. I. Bd. Die Grundlagen. II. Bd. Der englische Unterricht. Teubner. Leipzig. 2. Aufl. 1926.

A 3. kiadás a 2-kal szemben bizonyos változásokat mutat. Eltűntek a könyvbe illesztett szemelvények* és bővültek a bibliográfiai részek. Az irodalomtörténeti közvélemény megváltozását jelenti, hogy a *Chanson de Roland* a VI. fejezetbe — „Die älteren Epen“ — került és helyét a III. fejezetben — „Die ältesten Epen“ — a *Gormond et Isembart* és *Chanson de Guillaume* foglalta el. (A II. kiadás idejében (1913) Bédier elmélete még nem hatott olyan átalakítóan az eposzkutatásra: a *Légendes épiques* IV. kötete, melyben Bédier konklúzióit pontosan leszögezi, 1913-ban jelent meg, tehát az „Einführung“ II. kiadásával egyidőben.)

Voretzsch „Einführung“-ja nemcsak kitűnő bevezetés, hanem — bibliográfiája és pártatlansága folytán — nélkülözhetetlen kézikönyv is mindenki részére, aki az ófrancia irodalom bármelyik részével foglalkozik.

HIRSCHLER IMRE.

P. Boissonnade: Du Nouveau sur la Chanson de Roland. Paris, H. Champion, 1923, gr. 8°, VII+520 l.

A *Chanson de Roland*-t B. könyve ismét heves viták középpontjába állította. B., Bédier lelkes követője¹ nagy visszhangot keltett könyvében² azt iparkodik bebizonyítani, hogy a *Chanson de Roland*-ot, melynek keletkezését a régi iskola 1070-re tette, 1120—25 között költötte Turol, és pedig a spanyolországi francia keresztes hadjáratok közvetlen hatása alatt.

B. könyve négy részből áll. Az első rész annak a, számszerint 27 keresztes hadjáratnak a történetét adja, amelyet francia lovagok vezettek 1017 és 1148 között a spanyolországi arabok ellen. A második rész a *Chanson de Roland*-ból azt próbálja bizonyítani, hogy a költő pontosan ismerte, sőt bejárta Spanyolország északi részét, elsősorban az Ebro völgyét, tehát azt a területet, ahol az arabokkal való harcok lefolytak. A harmadik fejezetben azt bizonyítja, hogy a *Chanson de Roland* harci szokásai, társadalmi felfogása stb. pontosan megegyezik a XI. sz.-végi és XII. sz.-elejei harci szokásokkal, társadalmi felfogással stb. A *Chanson de Roland* szereplőiben pedig felismerni véli a XII. század elején szereplő történelmi személyeket. A IV. részben B. a II. és III. rész konklúziói alapján arra az eredményre jut, hogy a *Chanson de Roland* 1120 és 1125 között (azaz Saragossa, Tortelusc bevétele és az eposz említése közt) keletkezett; a költő *Guillaume de Turol* normand eredetű (Avranchin környékéből) „clerc récitant“ volt, aki Spanyolországban is járt és Tudelában letelepedett.

Valóban sok újat mond-e ez az 500 oldalas, hatalmas könyv? Az első rész — a spanyolországi francia keresztes hadjárat története —

* Külön kötetben összegyűjtve és kiegészítve megjelentek a következő cím alatt: Voretzsch: *Altfranzösisches Lesebuch zur Erläuterung der altfranzösischen Literaturgeschichte* (Romanische Lesebücher). Halle, 1921.

¹ Feltűnő, hogy B. minden lehető alkalommal idézi Bédier-t, mindig valami dicsérő jelző kíséretében; pl. ...„dont J. Bédier a démolé les origines avec sa lucidité ordinaire“ (274. l.) ...„le célèbre passage, que Bédier a déjà signalé avec infiniment d' à propos“ (289. l.) ...„suivant la formule heureuse de Bédier“ (311. l.) stb., stb.

² B. mellett foglalt állást többek közt Wallensköld Neuphil. Mitteilungen XXVI. (1923) No. 5—6. és Birkás Géza, Rev. des ét. hongr. II. (1924) 192—5. l. — B. ellen Faral, Rev. d'Hist. litt. 31 (1924) No. 1.; Willmotte, Romania XLIX. (1923) 604 kk.

tényleg eddig feldolgozatlan területre vet világosságot, de csak közvetve érinti a Chanson de Roland-ot. Maga az ötlet — a spanyol kereszties háborúk hatása — már A. Luchaire-nél és Bédier-nél felmerült, amint ezt B. maga is elismeri (3. l.).

A 2. és 3. fejezet olvasása közben már számos kérdés tolokodik a tollunk alá. Vajjon föltétlenül el kell-e fogadnunk B. azonosságait és el kell-e vetnünk a régebbi etymológiákat?

A Chanson de Roland 955. versében előforduló Sibilie³ Baist, Tavernier, Bédier sz. Sevillával azonos (= terra Sibiliae); B. szerint azonban inkább Sevilleja-val, Sevillana-val, vagy Suelves-szel, esetleg Sédiles-szel, legvalószínűbb azonban, hogy Sevillel. Miért? Mert ezek a helységek azon a területen fekszenek, melyeket a költő — B. szerint — legjobban ismer (96—99. l.). Éppígy Cazmarine⁴ sem Cadiz Marine, sem Camarinas, mint ahogy eddig gondolták, hanem lehet Camarasa, Calamera, Camarena, Cameros, valószínűleg azonban Alquezar.

Így B. állandóan apriori-gondolattal fog hozzá a bizonyításhoz és a sok lehető etymológiából kiválasztja azt, amelyik az elméletének leginkább megfelel.

Ugyanezt a módszert alkalmazza a személyazonosításoknál is. — A Chanson de Rolandban több ízben szerepel bizonyos Berengier,⁵ aki Roland társaival elesik. Mármost B. a számos Berengier között *íiz* olyan történelmi Berengier-t kutat fel, akik a XII. sz. elején szerepeltek és alkalmasak arra, hogy Tuold-nak mintául szolgáljanak (367—9. l.).

Ilyen kétes értékű konklúziókon⁶ épül fel a könyv negyedik része, melyben B. Tuold-nak, az eposz szerzőjének a személyét akarja közelebbről meghatározni. Mielőtt B. tovább kutatott volna, előbb azt kellett volna tisztáznia, hogy vajjon valóban Tuold műve-e a Chanson de Roland. Tuold neve tudvalevőleg egyetlenegyszer fordul elő a Chanson de Roland 4002 sorában, és pedig abban a fatális utolsó sorban, amit máig sem tudnak pontosan lefordítani és amelynek második fele — G. Paris szerint⁷ — örök rejtély marad. („Ci falt la geste que Tuoldus declinet.“) Ha a „declinet“ verbumot a latin declinare eredeti értelmével fordítjuk, akkor a sor értelme így alakul: „Itt végződik a történet, melyet T. fordított“ (latinból). Így Tuold csak fordító volna, nem pedig szerző.⁸

Ha ezek után B. a Tuold név viselői után kutat és közülük választja ki a Chanson de Roland szerzőjét, akkor a hipotézisek tetesjére hipotézist épít.

HIRSCHLER IMRE.

³ Curant i vint Margariz de Sibilie.

⁴ 956. v.: Cil tient la tere entres qu'as Cazmarine.

⁵ 1581, 2187. stb.

⁶ B. láthatólag maga is érzi credményeinek bizonytalanságát. Könyvében egymást érik az ilyen kifejezések: „Il ne serait pas impossible que“... (109. l.) „Peut être... pourrait on rattacher“... (110. l.) „L'identification... présente un certain degré de probabilité“... (111. l.)

⁷ Romania XXIV. 632.

⁸ Egyéb elméletek: Salverda de Grave sz. declinet = delinee, rajzolni; T. a bayeux-i faliszőnyeg művésze lett volna. — Hobrook sz. que = parce que, mert, declinet = végét járja („...mert T. végét járja“). Ezzel szemben v. ö. Lerch: Hist. fr. syntax, mely szerint que kauzatív jelentése a Chanson de Roland idejében még nem bizonyítható. Clédát sz. az egész utolsó sor későbbi betoldás; T. jongleur volt, de nem szerző. V. ö. Schürr: Afr. Epos 93. l. és 5. j.

Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau. Tome XI. (1916—1917), 265 lap; tome XII. (1918—19), 196 lap; tome XIII. (1920—21), 283 lap; tome XIV. (1922), 292 lap; tome XV. (1923), 394 lap; tome XVI. (1924—25), 371 lap. Genève, A. Jullien éditeur, 8°.

Éppen tíz esztendeje, hogy a Genfben székelő *Rousseau-Társaság* utolsó *Évkönyvét*, *Évkönyveinek* X. kötetét folyóiratunkban (l. 1917. évf. 657—659. l.) ismerttettem. A világháború s az utána következő évek sok felfordulása, az anyagi és szellemi erőkre gyakorolt bénító hatása a R.-Társaság működését, *Évkönyveinek* kiadását is megnehezítette; az *Évkönyv* egyes kötetei csak lassan, nagy időközökben s a régihez képest kissé megfogyatkozott tartalommal tudtak megjelenni. Az utóbbi kötetek már terjedelmesebbek, de többnyire még mindig két évre szólnak, s kiadásuk — mint értesülök — sok gondot és erőfeszítést okoz a vezetőségnek, mert a régi tagok száma erősen megfogyatkozott, újak pedig — a művelt osztály anyagi erejének szinte Európászerte tapasztalható meggyöngyülése miatt — alig-alig csatlakoznak.

A lefolyt tíz év alatt megjelent 6 új kötet tartalmában, szellemében azon a csapáson halad, melyet a Társaság munkásságában eddig követett: célja a világszerte folyó, szétszórt Rousseau-kutatásokat egy központban egyesíteni, Rousseau életének és műveinek eddig kevésbé ismert vagy homályos oldalára új világosságot deríteni, a művei és eszméi által a művelt világra gyakorolt hatás nyomait kipuhatolni, összes műveinek vagy legalább művei egy-egy csoportjának kritikai kiadását előkészíteni. Főbb közleményei most is sok új, sok érdekes, részben R.-tól származó, részben reá vonatkozó munkát, dolgozatot, adatot nyújtanak, míg a gazdag, széleskörű bibliográfia a R.-irodalom mindenfelé napvilágra kerülő újabb termékeiről, R.-nak vagy egyes műveinek, egyes eszméinek újabb meg újabb megvilágításáról, megítéléséről tájékoztatja az olvasót.

A XI. kötet *E. Ritternek*, a Társaság alelnökének, az ismert finom tollú R.-kutatónak 1878 óta különféle lapokban, folyóiratokban, *évkönyvekben* elszórtan megjelent, R.-ról szóló kutatásait, tanulmányait, kritikáit foglalja össze és nyújtja egy csokorban a genfi filozófus tisztelőinek. Aki oly régóta foglalkozik R.-val, tanulmányozza műveit, a rávonatkozó irodalmat, annak a legegyszerűbb kérdéssről szóló vizsgálódása is — kivált, ha mint Ritter, mestere a tollnak — leköti az olvasó figyelmét. Tanulmányai részint R. életviszonyaira (R. apai és anyai ősei, szülőháza, 12 mestersége, utazásai, gyermekei, a genfi ref. egyházba való visszatérése), részint egyes műveire (a *Vallomások* II. része, az *Új Heloize* chronológiája, a *Contrat Social* és az *Emil* genfi elítéltetése, genfi kéziratai), részint egyes írásokkal, tudósokkal, honfitársaival (Vernet J. A. Martin, Bonnet, Voltaire) való viszonyára vetnek új, az eddiginél biztosabb világot s mindig finom elmeélről, alapos hozzáértésről és disztinált ízlésről tesznek bizonyosságot. A bibliográfia, minthogy a háborúban az irodalmi termelés jelentékenyen megcsökkent, szűkebb terjedelmű, mint a korábbi *Évkönyvekben*, de viszont a mennyiségért kárpótol a minőséggel, mert egy olyan munkáról számol be, mely hosszú időre egyik dicsekvése lesz a R.-irodalomnak, R.-kutatásnak — s ez P. M. Masson fribourgi egyetemi tanárnak *Rousseau vallásáról* írt háromkötetes tanulmánya (La religion de Rousseau. I. La formation religieuse de R.; II. La Profession de foi de J. J.; III. R. et la restauration religieuse. Paris, 1916., amihez bevezetésül járult még 1914-ben a *Profession de foi du vicaire savoyardnak* bőbeszűges magyarázatokkal ellátott kritikai kiadása), amelyről a legilleté-

sebb genfi bíráló, Ritter nyug. egyetemi tanár a legteljesebb méltánylással és elismeréssel emlékezik meg, a Bevezetést a francia kritika monumentális alkotásának nevezi, a háromkötetes nagy művet pedig — melyet a szerző doktori értekezésnek készített, mint katona a lövészsárokban korrekturnázott, míg 1916 április 16-án egy gránátdarab kioltotta életét, úgyhogy a Sorbonne csak utólag, halála után (május 11-én) promoveálhatta őt doktorrá — oly nagy gonddal készült munkának nyilvánítja, amelyen ő, a genfi kálvinista, semmi igazítanivalót nem talál. Masson elfogulatlan ítéletét mutatja, hogy a 3-ik kötetben, mely R. vallásos eszméinek kortársaira s a következő nemzedékre gyakorolt hatásáról szól, R.-nak a filozófusokkal való szakítását s ellenökben a vallás védelmére kelését úgy tünteti fel, mint amely kiindulási pontjává lett annak a vallási restaurációnak, amely aztán a Chateaubriand *Genie du Christianisme*-jához vezetett.

A XII. és XIII. kötet R. egy eddig kiadatlan s a pályakezdés, forrongás éveiből származó, a hírnevét megalapító későbbi műveivel semmi kapcsolatban nem álló munkája: az *Institution chimique* első közzétételének van szentelve. R. e munkájának nagyterjedelmű kéziratát (1206 □ l.) 1904-ben fedezte fel Th. Dufour genfi levéltáros, a szerencsés kezű R.-kutató Trélex-ben, a Moultou Pál dédunokájának lakásában ama papirok közt, melyeket Moultou genfi lelkész, R. egykori bizalmasa hátrahagyott s amelyeket az ő dédunokája aztán Genf városának adományozott. R. e munkáját 1747 körül írta, amikor mint a Dupin főadóbérlő házában barátja a fiatal Dupin de Francueilt külső lövböző egyetemi előadásokra elkísérte s itt többek közt kémiai előadásokat is hallgatva, kedvet kapott egy kémiai kézikönyv szerkesztésére. Így jött létre e mű, melynek némely részéhez egyetemi jegyzeteket is felhasználhatta, főként Sénac, Becker, Boerhaave és Juncker francia, német és holland alchimisták műveinek kompilációja folytán, akár valakinek megbízásából, akár azért kidolgozva, hogy azt saját neve alatt kiadja; de úgy látszik, időközben kedvét szegte a hosszú munka vagy talán az elért eredménnyel nem volt megelégedve, azt nem fejezte be s az V. fejezet kidolgozása elmaradt. A munka nem szakemberek, hanem a művelt nagyközönség számára készült a kémiai ismeretek népszerűsítése céljából. Az egész R. szép, gondos kézírata s valószínűleg 1749-ben nyert befejezést. E munka, bár oly mező tárgyalására írta nyul, amelyhez R.-nál hiányzott a kellő előkészület s így magától értetődőleg sok hibával terhes, mindamellett, mivel R. tevékenységének egy, eddig ismeretlen oldalát hozza napvilágra s az ő lángelméjének számos jelét mutatja, megérdemelte a közzétételt. A XII. kötet elég sűrű nyomással 164, a XIII. kötet 178 lapon közli szövegét, az utolsó 8 lapon a különböző variánsok ismertetésével.

A XIII. kötet még *Notes et Documents* közös cím alatt több szerzőtől több érdekes adalékot közöl; így az első közleményben (191—214. l.) A. François, az Évkönyv szerkesztője R.-nak több ifjúkori, eddig ismeretlen levélét közli, amelyeket még Warensnél való tartózkodása alatt intézett különböző ügyekben különböző személyekhez s amelyek szavojai tartózkodásának nem egy homályos részletét jellemzően megvilágítják; L. Herrmann Seneca *Apocolokyntosis* c. darabjának fordítását bírálja és veti össze Esquien abbé fordításával s ez összevetésből kiderül, hogy bár R. — aki a latin nyelv terén autodidakta volt — nem értette teljes alapossággal a latin nyelvet s fordítása itt-ott homályos és kevéssé hű, mégis a hűséget illetőleg is nem egy ponton felülmulja versenytársát, irodalmi érték tekintetében pedig figyelemreméltó és könnyedén olvasható fordítást nyújtott; ami a ver-

ses részletek fordítását illeti, e versek az egyedüli türhető versei. Azután újabb adatok következnek az *Új Heloize* XVIII. századi kiadásainak jegyzékéhez, meg öt újabb pecsét leírása a R. használt pecsétetek sorában.

A bibliográfia mindkét kötetben terjedelmesebb, mint a XI-ben volt; a XII. L. Dueros R. életrajzának II. kötetét mutatja úgy be, mint a R.-irodalom értékes gyarapodását; a XIII. kötetben — a háborús pszichózis elmúltával — e sorok írója is újra elkezdte a magyar R.-irodalom megnyilatkozásainak ismertetését Baranyai Z. könyve és Eckhardt S.: „Bessenyei és a francia gondolat” c. tanulmánya ide tartozó részeinek ismertetésével.

A XIV. kötet R.-nak a genfi származású, nála 20 évvel ifjabb *Fr. Coindet*-vel, a Thellusson és Necker párizsi bankház könyvelőjével, majd pénztárnokával való, eddig jórészen kiadatlan levelezését közli; e levelezés 1756 tavaszától, tehát az Ermitage-ba való kiköltözésétől 1768-ig tartott, amikor a betegesen ingerlékeny Jean-Jacques minden barátjával szakít s alázatos, szolgáltrakész honfitársát is elutasítja magától. Kivált az első 5 év alatt Coindet, aki hetenkint kijár Párizsból hozzá, szinte titkári szerepet tölt be R. mellett, ő közvetíti R.-nak a párizsi könyvkereskedőkhöz, kiadókhöz, írókhoz való üzeneteit, leveleit, megbízásait, műveinek t.-példányait, buzgón közreműködik az *Új Heloize* illusztrációinak kiválasztásában és elkészítésében, R. révén még hg. Luxembourgé kegyét is megnyeri s viszont a saját ismerőseit nem egyszer kiviszi a nagy genfi íróhoz; — de ez 1761 július végén egy, fizikai bajoktól gyötört, elkieseredett pillanatában kiadja neki az utat s csak 1764-ben kezd vele újra levelezni, amikor Coindet ismét részmetseteket szerez neki; 1768 május havában R. végleg szakít Coindet-vel is. A *Konfessziók* II. része (1789), melyet R. sötét, zavart kedélyállapotban szerkeszt, Coindet-re is több csipős megjegyzést tartalmaz, amelyek kegyetlen csapást mértek a becsületes férfiú önrzétére, — de ő azért mindhalálíg (1809) megőrizte nagy honfitársa iránti tiszteletét és ragaszkodását. A kötet Coindet-nek 71 s R.-nak 98 levelét közli, amelyek nagyobb része eddig ismeretlen volt; ezekhez járul a neuchâtel-i Du Peyrou-nak néhány Coindet-hez intézett levele, amelyekben ezt értesíti R.-nak a Dauphiné-ben viselt különféle dolgairól (1768). A leveleket az eredeti kézírathól A. François genfi egyetemi tanár másolta le s látta el magyarázó jegyzetekkel. A bibliográfia ezúttal csak apróbb dolgokról ad számot, köztük E. Scilliére-nek, az Institut tagjának R.-s gyalázó könyvéről, amelyben minden képzelhető rosszat összehord R.-ról, képmutatást vet szemére, ami beteges természetében gyökerezik.

A XV. kötetben *L. J. Courtois* egy merész vállalatba fog (de amit nálunk Ferenczi Z. már megoldott Petőfi-re nézve, — igaz, hogy Petőfi 100 évvel közelebb élt hozzánk s élete és irodalmi működése is jóval kevesebb időre terjedt): meg akarja szerkeszteni R. *életének és iratainak kritikai chronológiáját*, vagyis felsorolni, ha lehet, minden napról, vagy legalább hónapról: hol volt, mit csinált, mit írt, kivel beszélt, érintkezett R.-? Ez foglalja el a kötet 1—240. lapját, persze bőszéges magyarázó jegyzetekkel kísérve, ezután jön a levelezés eddigi két főbb kiadásának: a Hachette-s és Streckeisen-Moulou-s félcének kritikája, vagyis azok címzettjeinek vagy keltének az eddigi téves fölvételekkel szemben való helyesbítése s esetleg teljesen új megállapítása (213—297. l.); erre következik a két előző dolgozatban használt nyomtatott és írott források felsorolása (összesen 910 szám alatt, 298—342. l.), azután R. műveinek és töredékeinek jegyzéke ABC-srendben s végül névmutató.

Courtois dolgozatában magyar szerzők tanulmányait is idézi, nevezetesen gr. Teleki látogatására vonatkozólag idézi alólirotttnak és Baranyai Zoltánnak, Sauttersheim látogatására vonatkozólag szintén alólirotttnak (magyar) dolgozatát; de itt, a magyar nyelv nem-értése miatt, az a tévedés esik vele, hogy a füzet (*Rousseau és Sauttersheim*, 1913. A M. Tud. Akadémia kiadása) borítékának feliratát: „Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből” is külön munkának veszi, aztán a dolgozatot, szintén ily tévedésből, különnyomatnak nyilvánítja, végül születési helyül Buda helyett Budapestet ír, — de egy magyarul nem értő, a magyar viszonyokat nem ismerő francia írónak talán még e tévedéseit is meg lehet bocsátani! Az bizonyos, hogy munkája hosszú idő óta folytatott, az egész R. irodalom beható tanulmányozásán alapuló első kísérlet R. élete és művei kimerítő chronológiájának megállapítására, s mint ilyen, még tévedései és hiányai mellett is minden elismerést megérdemel.

A bibliográfia semmi figyelemreméltóbb munkát nem mutat be, ellenben a krónika *Th. Dufour* genfi levéltárnok 1922 nov. 13-án bekövetkezett halálával a R.-kutatások legkitünőbb mesterének elköltözését siratja el, aki életében kutatásainak eredményeiről csak kisebb, kevésbé jelentős dolgokat bocsátott közre, de akinek halála után kézirati hagyatékában örökösei sajtókészen találták — egy hosszú élet kutatásainak, önfeláldozó fáradozásainak és gyűjtéseinek eredménye gyanánt — a *Correspondance* générale egész anyagát, továbbá a *Confessions* kritikai kiadását. Örökösei e kézirati anyag kiadására nézve P. P. Plan párizsi íróval egyeztek meg, ami aztán teljes szakításra vezetett a R.-Társaság és a Dufour-örökösök közt, mert az előbbi is tervezte, A. François szerkesztésében, a teljes *Levelezés* kiadását, erre nézve a párizsi Hachette-kiadócéggel már szerződést is kötött, de aztán, nem akarva fölösleges versenykiadást csinálni, tervéről lemondott. E balsiker következtében A. François a Társaság titkári állását is otthagytta s helyét Courtois foglalta el. A *Correspondance générale* kiadása pedig 1924 május havában megindult.

A XVI. kötet ez év elején már az új titkár szerkesztésében jelent meg s E. Ritternek, a 90 éves nagyérdemű R.-kutatónak hozza 30 évvel ezelőtt (1896) Párizsban közzétett, de a könyvpiacról ma már teljesen kifogyott, a R. gyermek- és ifjúkorára nézve alapvető fontosságú művét: *La famille et la jeunesse de J. J. Rousseau* második bővített kiadásban. Amint az új szöveget az I. kiadással lapról-lapra, kikezdésről-kikezdésre összehasonlítottam, — egyes rövidebb beszúrásokat, változtatásokat nem számítva — különösen két helyen tapasztaltam jelentősebb bővítést. 1. A XI. fejezetben, a turini katechumenusok intézetében eltöltött időnél; itt az I. kiadással szemben az azóta napfényre került újabb adatok világánál kimutatja, hogy R. *Konfesszió*beli előadása, mely hónapokra tette az áttérési előkészületet, megdőlt, mert az intézetbe belépte után 9 nap múlva már levetkezte hitét, — de viszont valószínűnek látszik, hogy áttérése után nem hagyta ott azonnal az intézetet, hanem továbbra is ott maradt, máskülönben *Vallomásai*-ban nem adhatna elő nagy részletességgel oly tényeket és adatokat, amelyek az akták szerint hetekkel áttérése után történtek; mindezek alapján Ritter úgy véli, hogy R. két hónapig tartózkodhatott az áttértek előkészítő intézetében (1728 április 12-én lépett be, s június 13-án lépett ki). 2. Jelentékenyebb módosításokat szenvedett, különösen a chronologia tekintetében, a Lyonba és Párizsba utazásáról szóló részlet; az I. kiadás szerint R. 1741 őszén hagyta el Szavóját, hogy Párizsba utazzék; most már tudjuk, hogy ekkor csak pár hétre utazott Lyonba s

aztán még decemberben visszatért a Charmettes-be s onnan csak 1742 július havában indult el végleg, Lyonon keresztül, Párizs felé (a 244. lap közepén bizonyára sajtóhibából maradt ki e mondatból: „Jean-Jacques partit donc pour Paris aux premiers jours de ... 1742” — a pontozott helyen e szó: *juillet!*). Ugyanitt a Serre kisasszonyról szóló adatok is némi kibővítésben részesültek.

A bibliográfia olyan bő, mint évek óta egy kötetben sem (261—338 l.), a krónika nemkülönb. A bibliográfia, több értékes angol és német munka mellett, már a *Correspondance générale* I—II. kötetét is ismerteti, méltatja, de ismertetéséből hiányzik a kellő melegség; mintha a recenzens, talán a Társaság és az új kiadós közt támadt konfliktus miatt, alig venné észre, hogy a Társaság megalakulása és *Évkönyveinek* megindulása óta ez a legnagyobb fontosságú esemény, ami a R. irodalom terén történt, s hogy ezzel R. tisztelőinek és francia irodalom barátainak évek, évtizedek óta táplált hő óhajtása megy teljesedésbe! A francia irodalomból L. Proal műve: *La psychologie de J. J. Rousseau*, a német irodalomból A. Heidenheimnak R. személyiségéről és pszichózisáról szóló műve részeseül nagyobb elismerésben. A magyar R. irodalomból is e sorok írója több munkát (R. ról szóló részletében) és értekezést bemutat (318—320 l.). A gazdag tartalmú kötet — kivált azok számára, akik Ritter művének I. kiadását nem ismerték — sok értékes és érdekes adatot juttat, s a magyar irodalomnak is tudomásul kell már vennie az újabb R.-kutatások eredményeit, mert az nagy elmaradottságnak a jele, hogy a magyar irodalom s neveléstörténeti művek s encyklopédiák még ma is a 40—50 év előtti téves dátumokkal és ferde megállapításokkal traktálják olvasóikat!

RACZ LAJOS.

Friedrich Schür: *Das altfranzösische Epos.* Zur Stilgeschichte und inneren Form der Gotik. Hueber, München, 1926, 8° XV+516 l.

Szükség volt-e erre a könyvre G. Paris, Ph. Aug. Becker, Suchier, Voretzsch művei után? — veti fel a kérdést Sch. az előszóban. Ha a könyvet elolvastuk, határozottan igennel válaszolunk: Sch. új szempontok szerint dolgozza fel az ófrancia irodalmat; elérkezettnek látja az időt arra, hogy az eddigi, főleg szövegkritikai, mondatörténeti, filológiai természetű kutatások alapján most már az ófrancia époszok *belső szerkezetével* (innere Form) foglalkozzék. Az époszokat úgy fogja fel, mint a középkor szellemének pregnáns megnyilvánulását és ugyanazokat a vonásokat fedezi fel bennük, mint a középkori építészetben és filozófiában.

Sch. a középkor szellemi fejlődésében három periódust különböztet meg. Az első korszak filozófiája a realizmus (mai értelemben spirítualizmus). Az egyedeknek önmagukban nincs létük, csak az általános fogalmakban, ezeknek léte pedig Istenben van. *Universalia ante rem*. A világ így Isten megnyilvánulása, egy architektonikus, fokozati rendszer, melyben az egyének eltűnnek és Isten az egyetlen valóság.

A középkori építőmester egyetlen művészi feladata, a gótikus székesegyház, ugyanennek a szellemnek a kifejezője. A katedrális keskeny pillérekben nyugszik, melyek fenn csücsívben futnak össze; a pillantás csak előre — az oltár felé — és fölfelé irányulhat; a csücsív, mely az oszlopokat összefogja, gondolatban a metszőponton túl meghosszabbodik és a végtelen felé mutat. Mindenütt ugyanaz a motívum halmozódik, változtatva, variálva. A keskeny pillérek könnyedén tartják a székesegyház súlyát; az óriási ablakok szinte elnyelik a falakat; a gótikus templom kőváz, melyben az egyes részeknek nincs jelentős

sége, de együttesen óriási, lenyűgöző hatást tesznek. A székesegyház a szellem győzelme az anyag fölött. (84. l.)

A feudális rendszer szintén fokozatos, keskeny pillérekben nyugvó, egy csúcsban összefutó gótikus épület.

A Chanson de Roland „gótikus“ éposz. Nem az egyéneknek épül fel; Nagy Károly alakja sehol sincs individualizálva: ő egy eszme hordozója. (Gesta Dei per Francos!) Roland, Olivier szintén nem egyének, csak egymással szemben vannak elhatárolva. („Rollant est proz et Olivier est sage“, 1093. v.) Az egyes motívumok állandóan ismétlődnek, variálódnak, éppúgy, mint a katedrális ornamensei. A Baligant-epizód az egész époszt szimbólummá emeli: a kereszténység harcává a pogányság ellen.¹

A második korszak közeledést jelent a naturalizmushoz: *Universalia post res*. A nominalizmus és a misztika két oldalról támadja meg a gótikus katedrális, mely így fennáll még, de alapjában megrendítve. A nominalizmus a túlsó, földöntúli világról a földre irányítja a tekintetet. A fogalmaknak nincs léte; a fogalmak csak szavak, nomina, flatus vocis. Csak az egyéneknek van értéke. Az építészetben az egyes motívumok már önmagukért szerepelnek. Az udvari époszok és a későbbi chanson de geste-k lovagjai már nem eszmékért harcolnak, hanem saját útjaikat járják.² Az egyén mindenütt előtérbe kerül; a költők az első sorban elárulják a nevüket (az első chanson de geste-k szerzői ismeretlenek, éppúgy, mint a katedrálisok építői). Az egyén fokozott szerepével szükségszerűen a szerelem válik a legfontosabb problémává. A tekintet örömét leli a földi dolgok szemléletében: az udvari époszokban lépten-nyomon ruhák, lovak, fegyverek aprólékos leírására bukkanunk. A földöntúlival való kapcsolat látszólag megszűnik. A csudák helyét csudálatos automaták foglalják el. De a breton mesevilág megmagyarázatlan játéka fölött (gondoljunk csak Marie de France Guigemar-jának bűvös csónakjára!) valami tudattalan misztikum lebeg. A misztikus önmegfigyelésre vezethető vissza az a tömördek önelemzés, monológ, ami annyira jellemző pl. Chrétien de Troyes művészetére.

A késői középkor filozófiája: *universalia in re*. Az egyének egyúttal világrendszer tagjai is. A székesegyházat díszítő faragványok egyének, de szimbólumot is jelentenek. Ennek a szellemnek megnyilvánulása a Roman de la Rose (első része): az egyéni érzés (szerelem) általánosítása és az általános fogalmak (Haine, Tristex — Gyűlölet, Szomorúság stb. nagy kezdőbetűvel!) egyénisítése.

A középkori irodalom kétségtelenül nagyon távol esik a modern ember esztétikai érzésétől; a kezdő csak fáradságos stúdiumok árán tudja annyira beledolgozni magát a középkor szellemébe, hogy megértse irodalmának szépségeit. Sch. szép könyve megkönnyíti ezt a nehéz munkát; a könyv megmagyarázásában irodalom, építészet és

¹ V. ö. még pl. d'Aspremont (Classiques Français du M. A. éd. Brandin, 5879—5880. v.) Charlemagne és Aumont harca: Li uns est sire dedevers Oriant — Li altres est rois dedevers Occident. — A harc szimbólikussá válik. — A Gaufrey-ben, ebben a késői chanson de geste-ben, szintén életre-halálra küzd egymással egy szaracén és keresztény lovag — Florides-ért, a szép hajadonért.

² Gui de Nanteuil (éd. P. Meyer) 85. l. Grandoine így jellemzi a harcban való részvételének okát: „Venu sui tornoier pour mon corps deporter“.

filozófia kölcsönösen megvilágítják egymást és életet nyernek attól a szellemtől, mely folyton változva, de mindig csodálatos egységgel végigvonul a középkoron.

HIRSCHLER IMRE.

E. Lehmann: Der Sudetendeutsche. Eine Gesamtbetrachtung. Potsdam 1925. Der Weiße Ritter Verlag L. Voggenreiter 8°, 134 l.

Dr. E. Winter: Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland (Deutschtum und Ausland I. füzete). Münster in Westfalen 1926. Anhendorffsche Verlagsbuchhandlung. 8°, 104 l. Ara füzve 4 M., kötve 5 M.

Mindkét mű ugyanegy cél szolgálatában áll, t. i. meg akarja ismertetni a birodalmi németeket a Németországon kívül lakó németek jelentőségével, helyzetével és fősajátságaiival. És pedig Lehmann könyve a csehországi németekről, a Winteré pedig az elszakított felsőmagyarországi részekben lakó németekről szól s így bizonyos tekintetben kiegészítik egymást.

Lehmann, a szudétanémetek faji megújulási mozgalmának a vezére, öt tanulságos fejezetben vezet végig bennünket e nép bonyolult problémáin. Többé-kevésbé keskeny sávban Cseh-, Morvaország és Szilézia szélén, a belsejében pedig itt-ott elszórt nyelvszigetekként elszóródva és sok táji egységre (Heimatgaue) oszolva nélkülözi a szigorú egységet. Népeisége is keleti Németországnak részben közép-, részben felsőnémet elemiből folyt össze. Néprajzi különbségek alapján a szudétanémet világos színtűtől kitűnően foglalja össze a négy főelem szerint: a vaskos, az életet élvező éger völgyi s az élelmes, iparfejlesztő sziléziai szolgáltatók az alaphangot, hozzájuk csatlakozik a cseherdővidéki és délmorvaországi német vidám természetessége, míg az egészet a felsőszászoknak a lágy, mozgékony, világoseszű lényé tartja össze. (51.) Az új csehszlovák állam jelenlegi elhatárolásából és jellegéből folyó éles ellenmondások világos előterjesztése után a szudétanémetek számára ez állam keretében őket számuk, gazdasági és kulturális erejük szerint megillető helyet követel a svájci állam mintájára. Hogy pedig a szudétanémetek mind e tekintetekben mily számottevő tényezők, azt előzőleg statisztikailag is szemléltette a szerző. A szudétanémetiség keretén belül felmerült ellentétekben t. i. az öregek gazdasági és a fiatalok népfaji felgyógyulási törekvéseinek a versenyében a szerző mindkét félt a kellő korlátok közé szorítja és kellőképp méltatja az ifjúságnak a népdal-ápolása, a népfőiskola, a népművelődés körül szerzett érdemeit. A szudétanémetek sokoldalú szervezetének feltüntetése, a függelék áttekinthetően csoportosított irodalmi mutatója és térképvázlata emeli a tárgyilagosságot, gondos mű értékét.

Még közelebből érdekelhet bennünket a címbeli másik mű, mely jórészt Winter prágai német egyetemi magántanár társadalomtudományi előadásai hallgatónak az adalékait tartalmazza. Határozott előnye a könyvnek, hogy az egyes fejezetek szerzői saját maguk beutazták az egyes vidékeket s így

cikkeikben saját megfigyeléseik eredményeit adják. Helyes társadalomtudományi érzékre vall egyrészt annak a hangsúlyozása és indokolása, hogy miért nem várhatnak a birodalmi németek ez inséges német nyelvszigetektől nagynémet magartartást, másrészt, hogy az elszigetelt német telepescsoportok magyarbarát multját több megértéssel ítéli meg, mint a szudétanémetek részéről eddig hallottuk és hogy az iskolák államosítását sürgető egyes áramlatokkal szemben hangsúlyozza a felekezeti német iskolák fennmaradásának rendkívüli fontosságát. Kiváló gonddal kidomborítja e mű e német nyelvszigetek katolikusságának különféle körülményeit és rámutat az okokra, melyek miatt a katolikusság, bár a németiség kétharmad részét teszi, a szellemi életre a protestánsáshoz képest csak nagyon csekély mértékben gyakorol befolyást. A katolikusság nagymérvű erősödésének jellemző példája, hogy míg a szepesi németek közt 1865-ben a katolikusok száma még egészen jelentéktelen volt, addig jelenleg az összes szepesi németeknek majdnem a felét teszi (34. l.). De hogy e katolikusok csupán Mária Terézia és II. József alatt beköltözött bevándorlók lennének (32. l.), a szerző tévedése.

Miután az első (és pedig általános) rész hat fejezete a földrajzi, történelmi, gazdasági, iskolai, egyházi és szellemi élet viszonyairól tájékoztatja az olvasót, a második (különleges) főrész nyolc fejezete a négy nyelvszigetről (a pozsony—csallóközi, a körmöc—németprónai, a felső- s alsószepesi és az erdőkárpátokbeli) egyenként nyújt felvilágosítást.

De ezek nem adják az egyes nyelvterületek néprajzát, hanem csupán a népélet egyes jellemző sajátosságait igyekeznek megvilágítani, és pedig elsősorban társadalomtudományi szempontból. Többnyire vázlatok, egyedül a körmöci nyelvszigetről szóló fejezet kimerítőbb és szakszerűbb s ez, valamint az erdőkárpátokbeli két nyelvszigetről, t. i. a Munkács-környéki és a Taracs (Teresva)-völgyiről szóló két cikk e mű legbecsebb része, mert ez eddig vajmi kevéssé ismert csoportokról számos érdekes adatot hoz. Nyelvjárásukról azonban, sajnos, nagyon fogyatékosan tájékoztatnak. Éppenséggel téves a Felsőszepesgről szóló cikk néhány adata. Így pl. a 74. l. említett helységek alakját nem *Reihendorf*-nak kellett volna minősíteni (nem a német, hanem a lengyel községek épültek a szepesi Magurában ily elnyúlt, ritka házsorral), hanem *Gassendorf*-nak. Tévesen következtet a szerző a *Kaue* elnevezésből a házkémény korai alkalmazására (76. l.), ez ellenkezőleg falun nagyon újkeletű. Egyes kutatók azon véleményével szemben, mely kiterjedt középfrank nyelvi alapot vél a szepesi nyelvjárásokban fölfedezni, e mű az általam kimutatott, felsőnémettel kevert keleti középnémet alaphoz csatlakozik (56. és 78. l.).

A Körmöc-vidéki nyelvjárást az iglauri nyelvsziget északi részében élő nyelvjárással találja az illető szerző egyezőnek,

a krikehajer (helyesebben: Häuergemeinden) csoportét inkább keleti középnémetnek. Mindkét nyelvjárás bajor elemeit felső-ausztriai eredetűnek mondja (56. l.), de nyelvi bizonyító anyagot erre — sajnos — nem hoz. Azonban nézetem szerint a Körmöc-vidéki nyelvjárásnak az északi iglauival való rokonsága mellett alighanem némely osztrák-sziléziai nyelvjárással (pl. Kunzdorf) való kapcsolataira is tekintettel kell majd lenni, pl. kfn. ie-nek és megnyúlt kfn. i-nek egyforma diphtongizálódása miatt. A Munkács-környéki német falvak telepesei többnyire tcketeerdőbeli svábok, továbbá csehországi németek és osztrákok, kiket főleg Schönborn gróf telepített oda, de Frigyesfalván délszepesi (gründler) bányászok is találhatók. A Teresva-völgyi németek pedig Mária Terézia idejében Ischlből és Salzburgból költöztek be és a rutének igazi tanítómestereivé lettek. A csehek által elszakított ruténföld legkeletibb szögletében, Ráhóban, azonban szepesiek is laknak, mint e községnek *Zipseri* nevű része ma is bizonyítja.

A 3. főrész, valamint feljebb a 40. lap jó bibliográfiát ad, de kimaradt belőle „Evangelischer Glaubensbote für die Zips“, melynek 1926-ban már a 18. évfolyama jelent meg, továbbá a „Karpathen-Post“ c. hetilapnak „Zipser Heimat“ c. folklorisztikus havi melléklete 1922 óta. A felvidéki német telepek általános térképe, valamint a *Häudörfer* (krikehajerek) részletes térkép-vázlata, de azonkívül számos néprajzi kép is lényegesen emeli e könyv becsét.

(Aszód.)

GRÉB GYULA.

VEGYES.

A magyar filologia ünnepe. 1927 május 26 emlékezetes napja a magyar tudományos életnek. Az a tisztelet, szeretet és hála, amellyel a nagyszámú tanítvány és munkatárs Szinnyi József egyetemi tanárt, a finnugor és magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb tekintélyű vezérét mindenkor körülvette, e napon, hetvenedik születésnapja alkalmával a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendkívüli közgyűlésén olyan bensőséges ünneplésben jutott kifejezésre, amilyenre kevés példát találunk. Valóban szívből jövő ünneplés volt ez, mely egyaránt szólt az ünnepelt egyéniségének, tudományos munkásságának és tanári működésének.

Hogy a finnugor és magyar nyelvtudomány nálunk oly szerzettséget mutat, hogy művelői vállvetett erővel egymást lelkesítve viszik tovább tudományszakukat a teljes tökéletesség felé, annak nagyrészt Szinnyi József egyénisége adja magyarázatát. Saját szaktudományának és a rokon tudományoknak művelőit maga köré gyűjtve, oly kör vezére lett, mely mestere gondolkozásmódjának megfelelőleg minden tudományos kérdésben csak egy igazán döntő bírót ismer el: az igazságot.

Munkássága a magyar filológia igen tág körére terjed ki. Első értékezései még irodalomtörténetiek, mint a maguk nemében hűzagszópótló „Irodalmunk története 1711—1772-ig“ (Budapest, 1876) és „A magyar irodalomtörténetírás ismertetése“ (Budapest, 1877). 1878-ban már egy nyelvészeti értekezése is megjelent a Magyar Nyelvőrben s ezóta munkásságának javarésztét a finnugor és magyar nyelvtudományok szenteli.

Kiváló szeretettel foglalkozva a finn nyelvvel, Magyar-finn szótárával (Budapest, 1884) nagyban elősegítette a két rokon nép kapcsolatainak lehetőségét. Ezenkívül nem csupán új eredményekkel gazdagította nagyszámú értekezésében a finnugor nyelvtudományt, hanem egész területét állandóan figyelemmel kísérve Magyar Nyelvhasználatával 1896¹, 1920⁶) megalkotta az első finnugor összehasonlító hang- és alaktant. E mintaszerűen rendszeres és tömörsége mellett is világos munkája a hang- és alaktan kutatói számára egyenesen nélkülözhetetlen forrásmű. Német átdolgozása (Finnisch ugrische Sprachwissenschaft, Leipzig, 1910) pedig könnyebben hozzáférhetővé tette a finnugor összehasonlító nyelvtudományt a külföld számára is, tanuskova egyszerűsége arról a fontos szerepről, melyet tudományosságunk e téren jelenleg elfoglal.

Egészen a legapróbb részletekig átbúvárolta a tulajdonképeni magyar nyelvtudomány tágas területét is. Legkedveltebb munkaköre a történeti magyar hang- és alaktan. Különösen nagyjelentőségűek a magyar magánhangzók történetére vonatkozó kutatásai, továbbá számos képző és rag (gyakorító *sz*, műveltető *stet*, az *sz* és *szak*, *szek* ige-*ragok*, a *szval*, *szvel* és *szvá*, *szvé* határozóragok stb.) eredetének, fejlődési menetének megállapítása. Hang- és alaktani szempontból gondosan tanulmányozta nyelvemlékeinket is. Legutóbb megjelent munkája, A Halotti Beszéd hang- és alaktana (Budapest, 1926) e legrégebbi összefüggő magyar szöveg nyelvét tárgyalja történeti alapon. Szívesen foglalkozott szófejtéssel és nyelvművelési kérdésekkel is, kötetesen Magyar Tájszótárával pedig a magyar nyelvjárások kutatóinak is megbecsülhetetlen szolgálatot tett. Igen alaposan értékeli a nyelvtudomány eredményeit a történelem számára „A magyar nép eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége“ (Budapest, 1910) című munkájában. E nagy tudományos munkássága mellett azonban mindenkor kiváló gondot fordított arra is, hogy tudománya számára új munkásokat neveljen. A mai magyar nyelvtudományok csaknem minden művelője tanítványainak sorából került ki. Mint egyetemi tanár, logikus gondolkodásra, alapos és módszeres kutatásra szoktatta tanítványait, kik ezt azután későbbi tudományos működésükben is érvényesítették. Ha elővennök a filológia boncolókéscét, könnyen megállapíthatnók nemcsak módszer és elvek, hanem talán még stílus tekintetében is azt a hatást, amelyet a magyar nyelvészet kutatóira tett. Erősen szilárdította a módszeres gondolkodást a Nyelvtudományi Közleményeknek 1896 óta való alapos szerkesztésével is.

S milyen csodálatos, hogy Szinnyei, a tudós, aki tudományágának egész óriási területét végigkutatva, mintegy magabafogadta, közkezdveltségű tankönyveiben mily valódi pedagógiai érzékkel tud leszállni még a kis diákokhoz is. Az alsóbb osztályok számára írt magyar nyelvtanainak már olvasmányait is oly szerencsés tapintattal állapította meg, hogy clemzésük szinte játszva vezeti be a tanulót a nyelvtan rejtelmeibe. Magyar Nyelve pedig valószínű pedagógiai remekmű, mely a nyelvfelhaladás gondolatát rendkívül könnyed módon érteti meg az

ifjú lélekkel. E könyvével lett Szinnyei, az egyetemi tanár, az egész magyar tanulóifjúság tanárává is.

Méltán ünnepelhette tehát a magyar tudományos világ Szinnyei Józsefet, a valóban vezérnek termett egyéniséget, az eredményekben gazdag tudóst és tanárt. Az ő dicsőségét hirdeti az a nagyterjedelmű Emlékkönyv is, melyet hetvenedik születésnapja alkalmával tisztelőinek és tanítványainak értekezéseiből kiváló gonddal állítottak össze Gombocz Zoltán és Melich János, a Magyar Nyelv szerkesztői.

LOSONCZI ZOLTÁN.

Burián János

A decemberi választmányi ülésen még ott volt és élénk érdeklődéssel fordult minden fölvetődő kérdés felé; a karácsonyi ünnepek után pedig — egy családka napfényvel teljes téli napon — már ott álltunk sírja mellett a Kerepesi temetőben. A sors mégis kegyes volt irányában: úgyszólván utolsó lehelletéig fürge frissességgel foglalkozhatott a tudománnyal, művészettel, melyek életének vezéricsillagai voltak, pedig hosszú, munkával, eredményekkel és megpróbáltatásokkal teli pályára tekinthetett vissza. A csallóközi kisbirtokos köznemesi családból származott, 1852 november 2-án született Burián János, ki elemi és középiskolai tanulmányait a közeli Pozsonyban végezte, már 15 éves korában mélyedte a latin auktorok behatóbb tanulmányozásába, amennyiben az iskolai szemelvényes olvasgatással, fordítással meg nem elégedve, egyes nagy ókori írókat a maguk teljességében igyekezett megismerni. Pálffy Sándor, meg Andrassy Sándor grófoknak volt ugyanekkor instruktora, tehát bizonyos tekintetben pedagógiai működését is megkezdte már. A klasszika-filológia, meg a tanítás ettől kezdve végigkísérték egész életén. 1873—1877-ben a pesti egyetemen végezte tanulmányait, majd önkéntesi évét leszolgálva, a boszniai okkupáció harcaiba keveredett bele, hol azonban szintén derekasan megállta helyét, úgy, hogy katonai kitüntetésben is részesült. A budapesti gyakorló főgimnázium, Trencsén, majd húsz éven át Losonc voltak tanári működésének első színhelyei. 1883-ban nőül vette Pokorny Sándor losonci polgármester leányát, kivel boldog házasságot élt. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy minél eredményesebben foglalkozhassék a tudománnyal. Szeretettel fordult a modern nyelvek felé is: a németen kívül az olasz, francia, angol nyelvben volt jártas. Ismételten utazta be Németz, Olasz, Franciaországot, meg Svájcot.

1898-ban került az aradi kir. főgimnázium élére igazgatóként (1913-ban elnyerte a tanker. főigazgatói címet is), ahol 22 teljes évet töltött ebben a minőségben, míg a bitorló oláhok barbársága 1919 július 16-án ki nem üldözte őt is a múzsák szentelt hajlékából, a szép aradi Lyceumból. Ekkor sem csüggedt, hanem 67 éves korát megszegyenítő tetterővel vezette a megalkuló r. kath. főgimnáziumot, míg az oláh ebbe is bele nem avatkozott s ő kiutasító végzéssel 1922 nyarán kénytelen volt távozni. Budapesten működött még rövid ideig: a Kölcsey

Ferenc reálgimnáziumban, de 42 és fél éves szolgálat után végre nyugalmavonult. Ez sem jelentette persze a munkához, rendszeres szellemi tornához szokott tudós embernek a teljes tétlenséget. Éppen e sorok írója, ki visszavezettem őt a Philológiai Társaságba, melynek régi buzgó tagja volt, de hol a zavar éveiben már holt hírét költötték, vagyok tanu rá, hogy milyen csodálatos szellemi rugalmassággal érdeklődött még legutolsó heteiben is minden szép és jó iránt. Velem nem győzött eleget filozófiai s pedagógiai kérdésekről vitázni, fölkeresett még közvetlenül halála előtt is mind budai főiskolámban, mind az egyetemen. Hallgatta a tanítást, nézte az újabb könyveket, szeretettel érdeklődött a hallgatóság iránt is. Sokoldalúságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy, miután velem pedagógiai s speciálisan latin, meg német nyelvtanítási kérdéseket vitatott meg, majd áttért újabb kedvenc angol olvasmányaira, a hozzánk csatlakozó Wagner József kollégánkhoz viszont zenei kérdésekkel fordult, mert olvasmányai folyamán ilyen problémákra is akadt s ezek sem hagyták nyugodni, míg megfelelő magyarázatukra nem talált.

A legjelentősebb munkásságot a latin oktatás terén fejtette ki. Nevét bizonyára még sokáig meg fogja őrizni az a nagyméretű, pompás latin-magyar s magyar-latin szótár, melyet ő maga is élete főművének tartott és szívesen elbeszélt előnyeiről, tökéletesítésének, meg színvonalontartásának lehetőségeiről hozzáértőkkel. Iskolai kiadványok (pl. Sallustius, meg Stílusgyakorlatok), Livius, Horatius, Vergilius, Terentius-dolgozatai egészítették ki a sort. A kisebb bíráló, ismertető, útleíró és pedagógiai gyakorlatlalt foglalkozó cikkek nagyszámban kísérték ezt a főműködést. Mint tanár szintén nagymértékben hatott mind szaktudása, mind magávalragadó lelkesedése révén a növendékek hosszú sorára. Magam is nem utolsó sorban neki köszönhetem a római írók, a latin kultúra iránti szeretetemet, tartós érdeklődésemet, noha az úgynevezett modern filológia felé fordultam. Vezetése alatt végezte azonban középiskolai tanulmányait szerkesztőtársam Kerényi Károly is, klasszika-filológiánk elismert nagytudású ifjabb képviselője. Mind, akik ismertük őt, közel álltunk hozzá, nemcsak az első tudományos tanítónkat siratjuk benne, hanem a régi vágású, derék, becsületes, lelkes magyar tanárt, aki szorgalommal, kitartással párosította a sorstól nyert szerencsés helyzetet, hogy művelődhetett, világot láthatott, hogy olyan időben működhetett, mikor nem kellett a puszta megélhetésért az étellel verekedni. Bárcsak az újabb időkben is minél több hozzá hasonló derék tudós középiskolai tanerőnk támadna, kik hasonló idealizmussal és tanügy iránti lelkes szeretettel nevelnék a következő generációkat!

KOSZÓ JÁNOS.

Felelet Förster megjegyzéseire. Förster Aurél, a θρηγος οκωπτικός-nak (magyarul azt mondhatnám: a „gúnyoros sirám“-nak), e finoman öszszetett műfajnak képviselője és szerencsés művelője, egyszer elevenbe

harapott: megjegyzéseket tett Némethy-émlékfüzetben megjelent a coniecturáimhoz (EPhK 1926, VII—X. füz. 280 k. l.). Csak a két aristotelesi „helyesbítés“-t hozza szóba, a diodorosiról nem beszél, tehát evvel — úgy látszik — egyetért. De ha így van, akkor ezt egy kis jóakarattal meg is mondhatta volna.

Amit *Aristoteles* Politikájának 1313b helyére vonatkozólag megállapít, abban mindenképen igaza van. Csupán durva elnézés okozhatta, hogy észre nem vettem, hogy itt θύρα a keleti „porta“ értelmében szerepel. De már némileg másként állunk *Aristoteles* ugyanazon munkájának 1327 a lapjához fűzött coniecturámmal, a φράξις-szal. *Formális* szempontból ugyan itt is ügyesen védte meg Förster a hagyományt, s csupán nagy vonásokban vázolt gátló érveimmel szemközt helyesen mutatta ki, hogy νόμος és φράξις kapcsolata, ha helyünkön nem is a legközvetlenebbül kínálkozó, nem lehetetlen (amit különben nem is állítottam). Förster egyáltalán tudásánál, készségeinél fogva a hagyománynak született védőügyvéde, ha azután nem is sokat tud kezdeni azzal a hagyománnyal.

De már ami a *tartalmi* ellenvetéseket illeti, itt a bírálónak kritizáló igyekezete nagyobb igazságszereteténél. Látható kedvteléssel nem akar megérteni. Azt mondja, hogy cikkemből nem tűnik ki világosan, hogy tulajdonképen mit is kell elvágni a *várostól* (mert erről van szó!) és nyomban utána citálja cikkemből: a τὰ ἐπίνεια καὶ τοὺς λιμένας szavakat. Szerinte azonban folytatólag nem elzárásról, hanem az őrtornyok és kapubejáratok „gondosabb őrizet“-éről beszélek, s ezt mondva nem veszi észre, mivel gondolatom helyes megértéséhez vezette volna, hogy gondosabb őrizet és teljes elzárás egy és ugyanazon cél szolgáltatásban álló cselekvésmódnak különböző fokú megnyilatkozása; mint ahogy ebből a szempontból háború és béke is egymásbefolyó állapot. Így persze azt sem látja, hogy valamit olyformán szoktak az emberek „megvédeni“, hogy attól másokat „távol tartanak“, azaz, hogy őrizet, elzárás, megvédeés egymásra utaló és egymást kiegészítő, sőt fedő fogalmak lehetnek. Pedig hát egész kommentáromat *Aristoteles* helyéhez ép azért írtam meg, hogy Försternél kevésbbé tájékozott egyéneket is arról győzzek meg, hogy itt a κοινωπία, azaz a város és kikötő közti zavartalan közlekedés, értelmi ellentétéként egy φράσσειν-t hív emléembe, tehát hogy a gondolati paralellizmus egyenesen megkívánja azt a coniecturát, melyet Förster — nem minden ellenmondás nélkül — hol „aggodalmas“-nak, hol „lehetetlen“-nek nevez.

Egyébként kommentárom — Aineiasból vett idézeteivel — a kérdéses aristotelesi hely megértésének még az esetben is szolgálatot tehet, ha valaki nem fogadja el a szöveg helyesbítést. Ha ezt Förster a philologus nem méltányolta, észrevehette volna Förster a — „historikus.“
(Budapest.)

HORNÝÁNSZKY GYULA.

(Munkatársunk F. A. szükségtelennek tartja a viszonzóválasz jogával élni.)

Pótlás az 1. s köv. lapokhoz. Abba a szerencsés helyzetbe jutottam, hogy *Ed. Norden*-nek értelmezését egy magánleveléből idézhetem. N. parafrázisa így szól: »Ihr "allergetreuesten" Freunde, die ihr mit mir den orbis terrarum durchwandern würdet, erweiset mir einen Dienst, den so leicht kein anderer übernehmen würde: geht in das Haus der Lesbia und macht ihr eine Bestellung — kein εὐαγγέλιον (cf. 'o mihi nuntii beati' IX 5 = ὁ τοῦ εὐαγγελίου), sondern κακῆγγελιοι sollt ihr für mich sein, näml. indem ihr der L. folgende *maledicta* überbringt». Örmel látom, hogy N. alapvető feltevésemet, hogy *non bona dicta* =

maledicta bizonyos fokig a magácvá teszi; érzésem szerint azonban ez az értelmezés kizárja a másikat, — más a *κακαγγελία* és más a *maledictum*.
B. I.

(Ámde a *maledicta*-t a két barátnak el kell vinnie — Lesbia háza elé [? — *nuntiate* Cat.] — B. értelmezése szerint is, l. 5. l.; a *male* adverbialis alak a főnévvé lett melléknévi igenév mellett, vele szoros, de nem szükségképpen jogilag körülhatárolt kapcsolatban, természetesen annyi, mint az *acc.*, tehát *maledicta*-t joggal mondhat N. a *non bona dicta* helyett p. o. a Sall. Jug. 20, 5 előforduló *contumeliosa dicta* értelmében, vagyis anélkül is, hogy olyan jelentőséget tulajdonítana neki, mint B.; s így, ha a fenn megkérdőjelezett magyarázatot nem tesszük magunkévá, akkor egyszerű, találó értelmezésül csak a kézenfekvő „kellemetlen üzenet küldése” marad. Gondoljunk éppen a *κακαγγελιοι* hagyományos hálátlan szerepére a mythos ill. népmesétől kezdve — v. ö. pl. Hesiodos fr. 123 Rzach, Kallimachos Hekale Pap. Rain. 47 sqq., Ov. Met. II 631/2 — a tragédiáig és komédiáig. K. K.)

Az Orvosi Hetilap 1927. évi 10. számából vesszük át szöszesrint a következő nyilatkozatot (273. l.): «Mayer F. Kolos dr. „Az orvostudomány története” szerzője alábbi levelének közlését kéri: Mélyen tisztelt Szerkesztő Ur! A közelmúltban jelent meg munkám Az orvostudomány története címmel. Ebben a könyvben a 4. fejezetet a görög felvilágosodás, a bölcsészet és az orvostudomány címűt (61—93. l.) *Hornyánszky Gyulának* 1910-ben az MTA. kiadásában megjelent „A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates” című classicus munkája alapján gyakran szószertű alkalmazkodással írtam meg. Könyvem revideálása alkalmával viszont őszinte sajnálkozással állapítottam meg, hogy ennek feltüntetése úgy onnan, mint az irodalmi jegyzékből sajnálatosan kimaradt. Kérem Szerkesztő Urat e közlésem publikálására, hogy könyvem eddigi megrendelői és olvasói a közölteket a teljesség kedvéért példányaikba a megjelölt helyen pótlólag bejegyezhessek! Mély tisztelettel: Mayer F. Kolos dr.» Az idegen irodalmi tulajdonnak az ilyen kissé megkésett elismerése is örvendetes, bárha az itt csupán a „teljesség kedvéért” történik. Aminek hangsúlyozása különben, a forráshoz való olymértvű s oly terjedelemben való ragaszkodás mellett, mint amilyenről szó van, a tudományos, de sőt a népszerűsítő irodalomban is egészen szokatlan dolog.

Beküldött könyvek. A *gal jelzettekre visszatérünk. (Az előbbi számban *gal jelzett *különlenyomatok* és más kisebb terjedelmű dolgozatok taglalására az időközben ismertetésre beérkezett könyvek nagy száma s a rendelkezésünkre álló tér szűke miatt, szándékunk ellenére, nem térhetünk vissza.)

Wolfram Lang: Das Traumbuch des Synesius von Kyrene. Übersetzung u. Analyse der philosophischen Grundlagen. Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte. Herausgegeben von Ernst Hoffmann und Heinrich Rickert. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 196. 8+r. 91. l. 3-60 M.

Synesios püspöknek, az antik filozófia-történet ez utolsó érdekes, emberi vonásaiban is megközelíthető egyéniségének az álmokról szóló művecskéje, külön magyarázatos kiadásra nem igen várhatott, jóllehet a filozófus érdeklődését éppúgy megérdemli, mint a vallástörténészt. A magyarázatos kiadást szerencsésen helyettesíti most W. Lang-nak, *Krabinger* szövege alapján készült, s forrástanulmányi fejtegetésektől

kísért fordítása. Lang szempontja filozófiatörténeti, munkája jó filológiai iskoláról tesz tanuságot, kutatásának eredménye: Synesios függetlenség e dolgozatában Porphyriostól „az ókor utolsó nagy tudósától.” Az értekezés középpontjában álló πνεῦμα-fogalom azonban — amely mint a fantázia hordozója, a φανταστική φύσις az esztétika számára is jelentőséggel bír — még sokkal nagyobb mértékben megérdemelné a vallásos oldalról való megvilágítást, mint amennyire azt L.-nál megkapja. A Szt. Páléval ellenkező rangfokozat Synesiosnál: ψυχή (magasabbrendű) — πνεῦμα (alacsonyabb rendű lélek) mindkettőjük megítélése szempontjából fontos, Reitzensteinnek erre vonatkozó alapvető tanulmányában pedig (*Hellenist. Mysterienrel.* 308 kk.), mely a tényt más források alapján felemlíti, Synesios még egyáltalán nem részesül figyelemben.

—i —y.

Der Kampf um Creuzers Symbolik. Eine Auswahl von Dokumenten. Eingeleitet und herausgegeben von *Ernst Howald.* 1926. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen. 8-r. 154. I. 5 M.

Sokan lesznek hálásak a neves tübingai könyvkiadónak, hogy szekuláris jubileumi kiadványai közt legérdekesebb dokumentumaiiban újra megszólaltatja a harcot *G. Fr. Creuzer*, néhai heidelbergi professzor (1804-től kezdve) hírhedt szimbolikája felett. Nem annyira Creuzernek, általánosításában gyökeresen hamis tétele az, amely ma érdekel, t. i. hogy a görög mythologia egy keleti, magvában monotheisztikus theologia szimbolikus vulgarizálása volna, hanem érdekel a mód — filológust, vallástörténészt, filozófust egyaránt — amellyel a tagadhatatlanul elegánsan író tudós-romantikus bizonyos vallásos alapfogalmakat: a szimbolumét vagy a mythosét tisztázni akarja, és pedig úgy, hogy éppen vallásos jellegüket igyekeznek állandóan szem előtt tartani. Hogy a győzelmes ellenfél — a kritikáiban újra megszólaltatott *Lobeck* — tárgyi igaza mellett itt éppen hidegségével vétkezett, azt helyesen emeli ki történeti bevezetésében *Howald.* Érdekes látni, mennyivel közelebb áll nem egészen engedmények nélkül való ellenvéleményének kifejtésében Cr.-hez a nagy filológus, *Gottfried Hermann.* Szívesen olvassuk végül *J. H. Voss* személyes haragtól fűtött filippikája után azoknak az embereknek higgadt kritikáját is, akik azután a klasszikus mythológiának hosszú időre elismert mesterei lettek: *Karl Otfried Müllerét* és *Ludwig Prellerét.*

k. k.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. 2., völlig neu bearbeitete Aufl. In Verb. mit *Alfr. Bertholet*, *Herm. Faber* u. *Horst Stephan* herausg. von *Hermann Gunkel* u. *Leopold Zscharnack.* Verlag J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1926/7. Eddig megjelent 7 füzet (összesen 20 iv) à 1.80 M.

A hatalmas, öt 50—60 íves kötetre tervezett lexikon protestáns theologusok vállalkozása, de különösen a vallástörténeti érdeklődésű filológus is hasznos összefoglalásokat, utalásokat és irodalmat talál benne. A megjelent füzetekből kiemeljük a következő cikkeket: *Aberglaube*, *Abwehr*, *Ackerbau*, *Aegypten*, *Afrika*, *Agrarverfassung*, *Aion*, *Akademia*, *Altar*, *Altchristliche Kunst*, *Altchr. Literaturgesch.*, *Amulette* u. *Talismane*, *Antike* u. *Christentum*, *Apokalyptik*, *Archäologie* (*Biblische* u. *Christliche*), *Arkandisziplin*, *Armenpflege* (*Religionsgeschichtlich*), *Asien*, *Askese*, *Astralreligion*, *Astrologie*, *Asylrecht*, *Auf-erstehung*.

Religionsgeschichtliches Lesebuch. In Verb. mit Fachgelehrten herausg. v. *Alfred Bertholet.* 2., erweiterte Aufl. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1926.

Ez az új alakjában különösen izlées kiállítású és nagy gonddal megszerkesztett gyűjteményes munka vallásos szövegeket, amelyek exotikus nyelvük miatt részben hozzáférhetetlenek volnának szá munkra, a legkiválóbb szakemberek kiszemelésében és fordításában nyujt. Előnye az is, hogy az egyes füzetek külön is megszerezhetők. Eddig megjelentek: 1. *Die Zoroastrische Religion (Das Avesta)* v. K. F. Geldner, 54 l. (2·50 M); 2. *Die Eingeborenen Amerikas* v. K. Ph. Preuss, 61 l. (2·90 M); *Die Slaven* v. A. Brückner 43 l. (2 M); *Die Religion der Griechen* v. M. P. Nilsson, 96 l. (4·50 M); *Die Religion der Römer u. der Synkretismus der Kaiserzeit* 94 l. v. Kurt Latte (4·30 M); Nilsson szemelvényének az ad jelentőséget, hogy a görög vallásnak főképen primitív, a kultusszal szorosabban összefüggő oldalát igyekszik kidomborítani. Latte gyűjteménye viszonylagos gazdagságával lép meg. Visszatérünk reá.

—ik—

* *Edgar Zilsel: Die Entstehung des Geniebegiffs.* Ein Beitrag zur Ideengeschichte der Antike und des Frühkapitalismus. Verl. v. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1926. 8°, VIII + 346 l. 12 M.

* *Edgar Salin: Civitas Dei.* Verl. v. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1926, 8°, VII + 245 l. 9 M.

* *Karl Beth: Religion und Magie.* Ein religionsgeschichtlicher Beitrag zur psychologischen Grundlegung der religiösen Prinzipienlehre. 2. umgearbeitete Aufl. Leipzig, 1907. B. G. Teubner. 8°, XII + 433 l. 14 M.

* *Erwin Panofsky—Fritz Saxl: Dürers Melencolia I.* Eine quellen- u. typengeschichtliche Untersuchung. Studien der Bibliothek Warburg. 2. Leipzig, 1923. B. G. Teubner 8°. XV + 160 + XLV. l. 12 M

* *R. Reitzenstein und H. H. Schaeder: Studien zum antiken Synkretismus. Aus Iran und Grichenland.* Studien der Bibliothek Warburg 7. Leipzig, 1926. B. G. Teubner. 8°. 355 l. 18 M.

* *Robert Eisler: Orphisch-dionysische Mysteriengedanken in der christlichen Antike.* Vorträge der Bibliothek Warburg 1922—23. II. Leipzig, 1925. B. G. Teubner. 8°. XX + 424 + XXIV l. 25 M.

* *Vorträge der Bibliothek Warburg.* Herausg. von Fr. Saxl. 1923—1924. Leipzig, 1926. B. G. Teubner. 8°. 277 l. 12 M.

* *Fedor Schneider: Rom und Romgedanke im Mittelalter.* Die geistigen Grundlagen der Renaissance. Mit 32 Tafeln. Drei Masken Verlag. München, 1916. 8°. 309 l.

* *Eugenius Darkó: Laonici Chalcocandylae historiarum demonstrationes.* Tomi II. pars posterior. Budapestini sumpt. Acad. Lit. Hung. 1927.

Josef Balogh: „Voces Pagniarum.“ Beiträge zur Gesch. des lauten Lesens u. Schreibens. Sonderdruck aus *Philologus* LXXXII, 1—2. 1927. Dieterich'sche Verlagsbuchhdlg. Leipzig. 8°. 66 l.

Máthé Elek: Pál apostol és a misztérium-vallások. Különlenyomat a *Theologiai Szemle* II. évf. 871—900. lapjáról.

* *Karner F. Károly: Pál apostol világnézete.* I. rész: Pál apostol és a görög filozófia. 1927. Dunántúl egyetemi nyomdája Pécsent. 8°. 112 l.

Mitteilungen des Vereines klassischer Philologen in Wien. III. Jahrgang. 1926. 8°. VIII + 92 l.

Wissenschaftliche Beilage: E. Vetter: Zu Horaz, sat. II. 6, 271—32; B. Saria: Zu CIL III. 7320; J. Keil: Das Problem der ältesten griechischen Kolonisation Kilikiens; J. Pavlu: Der pseudoplatonische Sisyphos; V. Bulhart: Homeric; A. Lesky: Ein antiker Komödienstoff als mittel-

alterliche Novelle; M. Schuster: Kritische u. erläuternde Beiträge zum jüngeren Plinius; J. Metzger: Ovids Schuld; K. Glaser: Pontifex; Miltner F.: Schiffsdarstellungen auf einem Relief; E. Mehl: Antike Schwimmstile; G. E. Maresch: Zur Etymologie von Decuria.

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА. (Nyelv és irodalom.) I, 1—2. „A nyugati és keleti irodalmak és nyelvek összehasonlító tanulmányával foglalkozó tudományos kutató intézet“ kiadványa. Szentpétervár, 1926. 8°. 408 + XX I.

A tudományos részben orosznyelvű értekezések szókölcsönzésről (L. Jakubinszki); az orosz ethnográfiai tájszótár tervéről (Sz. Eremin); a „teutón-csúd“ finnnyelvi nyomairól (D. Bubrih); litván dialektológiáról (B. Larin); albán nyelvről (N. Derzsavin); az ó-georgiai céhszervezet nyomairól (N. Dervazsin); az izlandi Bosasaga orosz háttéréről (V. Brim); a Voroncov-színházról (Sz. Scseglova); Puskin és Victor Hugo André Chénier-re vonatkozó nyilatkozatairól (N. Kozmin); a perzsa süfik költői terminológiájáról (E. Bertelsz); s egy francianyelvű: N. Marr: Origine jephétique de la langue basque (függelékében C. C. Uhlenbeck hét hasonló tárgyú orosz dolgozata).

* Huszti József: *Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXIV., 10. Budapest, 1927. 8°. 26 l.

* Karl Preisendanz: *Akephalos der kopflose Gott*. Beihefte zum „Alten Orient“ 8., J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1926, 8r., 80 l. 3 M.

* H. I. Bell: *Juden u. Griechen im römischen Alexandria*. Beih. z. „A. O.“ 9., u. o. 1926, 8r. 52 l. 2·40 M.

* W. Schubart: *Die Griechen in Ägypten*. Beih. z. „A. O.“ 10., u. o. 1927, 54 l. 2 M.

* *Festgabe für Adolf Deissmann* zum 60. Geburtstag. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1927. 15 külön füzetben, 8r. 344 l. Együtt 18 M.

* *Platon: Gastmahl*. Griechisch u. deutsch, übertragen von Franz Boll †. Tusculum-Bücher 12. E. Heimeran München 1926. 8r. 100+100 l. 4·75 M.

* R. Reitzenstein: *Die hellenistischen Mysterienreligionen*. 3., erweiterte u. umgearbeitete. Aufl. Leipzig, Teubner, 1927. 8r. VIII + 438 + II l. 14 M.

* Révay József: *Petronius és kora*. Budapest, Franklin-Társulat 1927. 8r. 258 l.

Gyulai Pál irodalmi emlékei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferenc. Gyulai Pál születésének századik fordulójára kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest (Franklin) 1926. Kis 8°. 185 l.

Rosnyai Dávid: *Horologium Turcicum*. Kiadta Dézsi Lajos. Budapest (M. Tud. Akad.) 1926. Régi Magy. Könyvtár 38. 8°. 260 l.

Szilády Aron: *Jegyzetek a Régi Magy. Költők Tára hetedik kötetéhez*. Sajtó alá rendezte és folytatta Dézsi Lajos. Budapest (M. Tud. Akad.) 1926. 8°. 321—426 l.

* Dr. Bartha József: *Két nemzedék magyar irodalma 1875—1925*. Budapest (Patria) 1926. Kis 8°. 175 l.

Dr. Szilárd Leó: *Szent László a magyar lírában*. Pécs (Taizs József) 1926. 8°. 41 l.

Julius Moravcsik: *Ung. Bibliographie der Turkologie und der*

orientalisch-ungarischen Beziehungen 1914—1925. Különnyomat a Köz-
rosi Csoma-Archivum II. köt.-ből (1926. dec. 31.). 199—238 l. 8°.

Papp Viktor: Bevezető a zeneművészetbe. Berlin (Voggenreiter)
1927. Studium bizom. Budapest. Kis 8°. 148 l.

A csinosan kiállított, ügyes kis kötet az operával és pantomimialá-
val is foglalkozik s így az irodalomtörténészek figyelmére sem méltá-
talan.

Tamás Lajos: Jóságom sátora. Berlin (Voggenreiter) 1927. Buda-
pest: Studium. 8°. 105 l.

R. Berde Mária: Romuald és Andriána. Széphistória. Berlin (Vog-
genreiter) 1927. Budapest: Studium. 8°. 222 l.

Az elszakított részek magyar irodalmának két legújabb, nagyon
figyelemreméltó terméke. Tamás Lajos verses kötetéből fájdalmasan
csendül ki az a fölismerés, hogy nincs helye „a zord erők seregében”,
de így is, a maga módján gondoskodik arról, hogy ki ne vesszen a
magyar szó és magyar érzés az idegen uralom alatt. Berde Mária cso-
dálatos széphistóriáját a Magy. Tud. Akadémia díjjal tüntette ki.

A Párizsi Magyar Akadémia Könyvtára. Szerk. Dr. Ajtay Miklós.
I. szám. Tanulmánykötet. 24 műmelléklettel. Párizs, 1927.

Mai helyzetünkre jellemző ez a most Párizsban meginduló sorozat.
Nem éréktelen e kötet tartalma sem: A Bolyaiak sorsa, Balassa
Bálint, Erdély, Magyar Hellász, A romanticizmus és az erdélyi lélek,
Nemzeti könyvtár stb. címek is elárulják már, hogy itt nem a nyugat-
osok Párizs utáni vágya szólal meg, hanem a francia Babelben történő
magyar honfoglalásról van szó. Olyanok igyekeznek ott lábukat meg-
vetni, kik onnan is a mi eszményeinkért és igazunkért akarnak har-
colni. Jók a műmelléletek is.

Csahihen Károly: Drámairóink. Budapest (Stephaneum) 1927.
Kis 8°. 47 l.

Ez a könyvecske saját célkitűzése szerint arra a kérdésre igyek-
szik megfelelni, hogy „a magyar drámairók 1867 körül a korcs, avagy
a valódi fajok művelésében buzgólkodtak-e inkább, illetve termékeik
által értékben süllyedtek, avagy emelkedtek-e drámairodalmunk?” Na-
gyon rövidre fogott jellemzései érdekes áttekintést nyújtanak egy bizo-
nyos szemszögből, aminél a fejlődéstörténet játszik fontos szerepet.

Waldapfel József: Balassi költeményeinek kronológiája. Budapest
(Pallas) 1927. Irodalomtört. füzetek 15. 8°. 43 l. 1-20 P.

Derék, igazi filológus munka, amelyre föltétlen szükség volt s
előbbre vitte a Balassi-kutatást.

Vashegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Budapest (Eggen-
berger) 1927. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Buda-
pest No. 1. 8°. 94 l.

* *Flórián Kata:* A kassai német színészet története 1816-ig. Buda-
pest (Pfeifer) 1927. Német Philolog. Dolg. XXXII. 8°. 105 l. 3 P.

* *Waisbecker Endre:* Pázmándi Horvát Endre szépirodalmi mun-
kássága. Pécs (Karl) 1927. Symposium könyvek 4. 8°. 143 l. 7 P.

Gálos Rezső: Gragger Róbert, A népballadáról. Különnyomat
Budapesti Szemle 207. k.-ből. Budapest (Franklin) 1927. 8°. 41 l.

Magyar népballadák. Gragger Róbert tanulmányával. Sajtó alá
rendezte Gálos Rezső. A Napkelet könyvtára 19. sz. Budapest 1927.

Louis Karl: Une ballade morale et François Villon. Paris (Cham-
pion) 1926. 8°. 21 l.

Heinrich Lilienfein: Zwischen Dunkel und Tag. Weltgeist-Bücher
Nr. 61. Berlin. Kis 8°. 70 l. Kötve 0-65 M.

A német könyvpiar teljesítőképességének egy újabb meglepő példája ez a gyűjtemény, mely nevéhez méltón az egész világirodalom termékeiből válogatva nyújtja a szépirodalom és a tudományos irodalom javát nagyon olcsó áron, jó papíron, világos nyomással, félvásznonban.

W. E. Collinson, *Contemporary English*. Leipzig-Berlin (Teubner) 1927. Kis 8°. 161 l. 480 M.

Nagyon ajánlható könyv mindazoknak, kik angol tanulmányaik folyamán valamilyen kifejezésbe, fordulatba ütköznek, melyet sehol sem lelnek megmagyarázva, mert túlságosan friss keletű vagy annyira népies, illetve egy bizonyos társadalmi kör külön tulajdona, egyes divatoknak, irányoknak a felkapott szólása, hogy nem tekinthető egészen nyelvi közkincsnek. Nagyon érdekes a bő angol-német szótár, amely egyszersmind utal arra a lapszámra, hol az illető szó behatóbban van tárgyalva. Érdekes csoportosítással a gyermekkortól a különböző iskolafajokon át vezet a mindennapi élettel kapcsolatos tárgykörökhöz, úgyhogy egy bizonyos nyelvlélektani kép is kerekedik ki ebből az összeállításból.

* *Ferdinand Brunot: Histoire de la langue française des origines à 1900. Tome IX. La révolution et l'empire. Première partie. Le français langue nationale*. Paris, Armand Colin. 1927. Nagy 8°. 616 l.

Az évek óta megjelenő hatalmas munkának legújabb kötete, amely valóban alapvető fontosságú éppen a modern francia nyelv kialakulását illetőleg. Érdekesen világít meg egyes határharc kérdéseket a németéggel való érintkezés kritikus pontjain. A másik két újabban megjelent kötettel együtt alaposabb megbeszélésben részesítjük egy közlebbi számban.

* *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*. Dirigée par Z. Baranyai et A. Eckhardt. Quatrième année (1926). Paris, Champion.

Magyar nyelv. XXIII. évf. 3—6. f. 1927. Márc.—jún. Szinnyei-émlékszáma. 8°. XXV + 400 l.

A hatalmas kötetet kitevő számot mindnyájunk szeretett mestérének, Szinnyei Józsefnek kitűnő képe díszíti, Melich János közvetlen, közérthető és mégis szigorúan tudományos üdvözlő beszéde vezet be, minden nevesebb magyar nyelvészünktől (továbbá irodalomtörténészek és történészeketől, sőt még természettudósoktól is), származó szebbnél szebb cikkek ékesítik.

* *Lux Gyula: A nyelv*. Nyelvlélektani tanulmány. Budapest (Athenaeum) 1927. 8°. 135 l.

Szerző, ki egyike legképzettebb, legbuzgóbb és legnagyobb gyakorlati bíró modern nyelvpedagógusainknak, valóban hűzágótló munkát nyújtott itt, melyet minden nyelvtanítással foglalkozó kar-társ haszonnal forgathat.

Széphalom. Szerk. Zolnai Béla. I. évf. 4—6. sz. Szeged, 1927. Nagy 8°. 114—232. l.

Harsányi István — Gulyás József: Új adatok Károlyi Gáspárról. Sárospatak 1927. Kis 8°. 16 l.

Ungarische Jahrbücher. Band VI, Heft 4. Berlin u. Leipzig 1927. 397—535. l. 8°.

Ez a szám, mely az 1926-os évfolyamot zárja, a közben meghalt alapító emlékének szentelve jelent meg az ő neve alatt, mert még betegsége alatt is ezzel foglalkozva elrendezte W. Holtzmann, A. Brückner, E. Moór, K. Schünemann tollából származó értekezéseken kívül sok apróbb cikket, közlést és terjedelmes könyvszemlét találni benne.

Zolnai Béla: A Széphalom taglalata. Adalék az irodalmi visszavonás történetéhez. Különlenyomat a „Széphalom“ 1927. 4—6. sz. Nagy 8°. 18 l.

Ez az izléses kiállítású, változatos tartalmú folyóirat, amely bizonyára hivatva van arra, hogy vidéki kultúrközpontjaink minél nagyobb méretű fellendüléséhez jelentékenyen hozzájáruljon, remélhetőleg az ebben a számában megjelent vitával is csak életrevalóságát fogja dokumentálni azok szemében is, kik nem mindenben érthetnek egyet állásfoglalásával. *Harc az élet!*

* *Harsányi István: A magyar biblia.* Bethlen Könyvtár, 10—11. sz. Budapest, 1927. 8°. 146 l.

Ez a szorgalmas munka a magyar biblia történetét a kódexek korától a XX. századig kíséri végig s hozzákapcsol egy szép fejezetet annak hatásáról, jelentőségéről, sorsáról, valamint egy eléggé meg nem becsülhető bő könyvészeti függelékkel. Nemcsak a protestáns, hanem a kath. fordítások is szép méltatásban részesülnek benne.

Szigetvári Iván: Kisebb munkák. Budapest, (Hajnal), 1927. 8°. 320 l.

Szigetvári, ki különben Párizsba költözött, régebbi dolgozatainak, cikkeinek gyűjteményét adta ki ezen a címen. Az EphK lapjain megjelentekkel is találkozunk e kötetben. Függeléként egy költeményt s pár kisebb novellát kapunk, melyek azonban megbontják a könyv egységét s talán inkább elmaradhattak volna.

Vas vármegye és Szombathely város kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Evkönyve. 1926—27. Szerk. Dr. Várady Imre. Szombathely, 1927. 8°. 262 l.

Nagyon öröndetes, hogy vidéki kulturális gócpontjaink a mai nehéz viszonyok közt is újra ilyen kiadványokkal léphetnek föl. A csatolt jó képek külön említést érdemelnek. A kötet csak részben érdekli a filológiát, így fele a természettudományoké. Pavel Agoston dr. dolgozatát „A Hunyadiak a délszláv népköltészetben“ emelhetjük ki, mint olvasóközönségünket elsősorban érdeklőt.

Minerva. Szerk. Thienemann Tivadar. VI. évf. 1—3. sz. Budapest, 1927. 8°. 140 l.

Tartalom: C. H. Becker: Gragger Róbert—Szekfü Gyula: Gragger Róbert művelődésünk történetében. — Huszti József: Janus Pannonius asztrológiai álláspontja. — Zolnai Béla: A nyelvi kifejezőség formái. — Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. — Kritikai szemle.

Általános magyar könyvjegyzék. Szerk. Pikler Blanka és dr. Braun R. 2. kiad. Budapest, Lantos, 1927. Kis 8°. 806 l. 1.70 P.

Új könyvek. A *-al jelzettekre visszatérünk.

Deutsch-Oesterreiche Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Gesch. d. deutschen Dichtung in Oesterreich-Ungarn. Nach d. Tode von J. W. Nagl u. J. Zeidler herausgegeben v. E. Castle. Dritter Band: 1848—1918. I. Abteilung. Wien-Leipzig, Fromme. 8°. 160 l. 8.40 M.

Oswald Floeck: Die deutsche Dichtung der Gegenwart. 1870—1926. Karlsruhe, Gutsch, 1926. Nagy 8°. 388 l. Kötve 10 M.

Wilh. Kosch: Deutsches Literatur-Lexikon. Biogr. u. bibliogr. Handbuch. (12 Lfgn.) Halle (Niemeyer) 1927. 4°. I. Lfg. 128 hasáb. 2.40 M.

Hans Schmeer, Der Begriff d. „schönen Seele“ besonders bei Wieland u. in d. deutschen Lit. des 18. Jh. —s. Berlin, Ebering, 1926. German. Studien 44. Nagy 8°. IV + 80 l. 3.20 M.

INHALT.

ABHANDLUNGEN.

	Seite
<i>Jos. Balogh</i> : Ein Carmen famosum des Catullus	1
<i>Jos. Huszti</i> : Auf Ungarn sich beziehende Gedichte Francesco Maturanzios	7
<i>Alex. Eckhardt</i> : Molières jansenistischer Terentius	18
<i>Eug. Kastner</i> : Unsere aus dem Italicnischen übersetzten relig. Werke des 17. und 18. Jahrhunderts	24
<i>Ph. Kaiblinger</i> : Einfache und zusammengesetzte Vergangenheitsform II.	31

LITERATURBERICHTE.

Vaterländische Literatur	36
Ausländische Literatur	40

VARIA.

Das Fest der ung. Philologie von <i>Z. Losonczy</i>	69
Joh. Burián † von <i>Joh. Koszó</i>	71
Antwort auf Försters Bemerkungen von <i>Jul. Hornyánszky</i>	72
Eingesandte Bücher	74
Neue Bücher	80

Ein ausführliches Résumé der ung. Arbeiten wird mit dem letzten Heft des Jahrgangs als Beilage Egyetemes Philologiai Közlöny in deutscher Sprache erscheinen.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben jelenik meg. Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **dr. Császár Ernőhöz** (VI., Felső erdősor 1.) intézendők. Tagdíj évi 4 (négy) pengő. Előfizetési díj évi 8 (nyolc) pengő.

Preis des Jahrgangs (10 Hefte ca. 20 Bogen) Gm. 6—. Bestellungen sind an Herrn **Dr. Ernst Császár** (Budapest VI, Felső erdősor 1.) zu richten.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

Kiadja a DANUBIA R. T. Pécs. (Munkácsy M.-utca 9.)

A könyvsorozatból eddig megjelentek:

I. <i>Princz Gyula</i> : Európa városai.	XIII. <i>Szász Béla</i> : Orvosi jogtud.
II. <i>Cholnoky Jenő</i> : Ált. földrajz I.	XIV., XXV. <i>Gombocz Endre</i> : Rendszeres növénytan. I—II.
III. <i>Dékány István</i> : Bevezetés a társadalom lélektanába.	XV. <i>Princz Gyula</i> : Magyarország földrajza. I.
IV. <i>Cholnoky Jenő</i> : Ált. földrajz II.	XVI. <i>Gombocz Zoltán</i> : Magy. tört. nyelvtan.
V. <i>Gaál István</i> : A föld története.	XVII—XVIII. <i>Bozóky Géza</i> : Magyar váltójog. I—II.
VI. <i>Kuncz Ödön</i> : Bevezetés a jogtudományba.	XIX. <i>Várkonyi H.</i> : A pszichológia alapvetése.
VII. <i>Eckhardt Ferenc</i> : Bevezetés a magyar történelembe.	XX. <i>Molnár K.</i> : Magy. Közjog I.
VIII. <i>Rhorer László</i> : Atomok, molekulák, kristályok.	XXIII. <i>Kérészy Z.</i> : Kath. egyh. jog.
IX. <i>Lassovszky Károly</i> : A Mars bolygó.	XXIV. <i>Irk A.</i> : A Nemzetek Szövets.
X—XI. <i>Soós Lajos</i> : Rendszeres állattan I—II.	XXVI. <i>Nagy J.</i> : A pszichológia főkérdései.
XII. <i>Nagy József</i> : Az ethika alapvonalai.	

MINERVA-TÁRSASÁG. (Tagdíj évi 8 pengő.)

Hivatalos nyugtázás

az 1927 jan. 1.—jún. 10. befolyt pénzekről.

A) Rendes tagsági díjak; 1924-re: Csehély A., Friedreich E., Glatz E., Nagy V. (2'64), Schoen A. (2'64). **1925-re:** Friedreich E., Glatz E., Jaulusz I., Kartal Emilné, Kőrösi S. (2'72), Lábán A., Lányi E. (6'64), Mahler E. (2'72), Nagy V., Orsovai F. (2'72). **Pitroff P., Sági S.** (6'24), Schoen A., Schwartz E., Szentkirályi Gy., Veszprémi E. (5'44). — **1926-ra:** Balogh J., Barcza L., Bognár D., Bogsch Gyuláné, Bokros B., Bossányi F., Böhm D., Buzássy A., Csetényi I. (3'92), Czeke M., Éber L., Friedreich E., Gréb Gy. (2'—), Gyulai A., Happ J., Herczeg A., Horger A., Kapossy E., Karl L., Kartal Emilné, Kispárti J., Korzenszky E., Mahler E., Máté L., Morvay B., Nagy V., Nemes T., Németh Gy., Németh R., Németh S., Obendorf K. (5'84), Orsovai F., Perhács S., Pittroff P., Pukánszky Béláné (2'—), Quandt A., Sági I., Schoen A., Schwartz E., Siegescu J., Szabó M., Szentkirályi Gy., Tihanyi G., Tóth A., Vajda K., Voinovich G., Wagner J., Weinberger Heinrichné. — **1927-re:** Alföldi R. (2'—), Badics F., Bajza J., Bálint K., Balogh J. (6'—), Balogh M., Balogh P., Baltazár G., Barcza L., Barna J., Baros Gy., Berze Nagy J., Blau L., Bleyer J. (10.—), Bognár D., Bontó J., Borsódi M., Cserép J., Cséfalvy N., Czeke M., Dombi M., Dragos K., Fazekas I., Fejér A., Friedreich E., Friml A., Fuchs Györgyné (8'—), Gálos R. (4'50), Garda S., Göttling J. (5'—), Gulyás J., Gyulai A., Hanuy F., Happ J., Hegedüs I. (2'72), Heinlein I. (10'—), Hirschler I. (2'—), Hittrich Ö. (2'—), Horger A., Horváth E., Huss R., Juhász L., Kardos A., Kerényi K., Kerényi Károlyné, Koszó J., Kurbély L., Lábán A. (2'—), Lajti I. (8'—), Latzkó H., Losonczy Z. (3'50). **Madenszider J., Málly F., Marton L., Máthé E., Módi M., Vitéz Mészáros E., Moravcsik Gy.** (2'90), Moravszky F., Német K., Németh S., Nyári I., Pápay J., Pauler A., Peczina E., Perényi J., Perepatits I., Petz K., Pickel Ch., Posch A., Quandt A., Rácz L., Reibner M., Relković D., Reményi-Schneller L., Révay Józsefné, Révész A., Schwartz E. (1'70), S. Szabó J., Szántó K., Szigetvári I., Szinnyei F., Szkunzevics K., Szuchy E., Turkovich F., Várady I., Váry R. (1'50), Wagner J., Werner A., Zambra A., Zoltvány I., Zsigmond F. (8'—).

B) Előfizetési díjak: Budapest: Angolkisasszonyok tanítónőképzője, Berzsényi gimn., Bocskay reálisk., Ciszterci tanárképző, Eggenberger, Fáy A. rg., Jézus-társ. egyet. hallgatók, Kegyesr. gimn., Képviselőház könyvtára, Kókai L., Kölcsey F. rg. (1922—1925), Madách g., Mária Terézia leányg., Pedagógiai könyvt., Singer és Wolfner, Szt. István rg., Szt. László rg., Toldy L. (3 pld.), Városi nyilv. könyvt., Verböczy rg., **Aszód:** Petőfi rg., **Baja:** Ciszterci rg. (4'08). **Békés:** ref. rg., Békéscsaba: Rudolf rg. **Cegléd:** Kossuth g., **Csongrád:** Szt. Imre rg., **Debrecen:** ref. g., kollégiumi nagykönyvtár, ref. tanárk. int., Fazekas reálisk., **Dombóvár:** Esterházy rg., **Győr:** leányg., **Hajduböszörmény:** Bocskay g., **Hajdúnánás:** ref. rg., **Jászberény:** József nádor rg., **Kalocsa:** Jézus-társ. kollégium, **Miasszonyunkról** nev. Iskolanővérek, **Kaposvár:** Somssich rg., **Karcag:** ref. g., **Kecskemét:** Katona J. reálisk., r. kath. g., ref. rg. (4'—), **Keszthely:** premontrai társház, **Kiskunfélegyháza:** tanítóképző-int., r. kath. rg., **Kisújszállás:** ref. rg., **Makó:** Csanád vezér rg., **Mezőkövesd:** Szt. László rg., **Mezőtúr:** Teleki Blanka leányg., ref. g., **Miskolc:** kir. kath. g., ref. rg., **Hunfalvy reálisk., Nagykálló:** Szabolcs v. rg., **Nagykanizsa:** r. kath. rg., **Nyírbátor:** rg., **Nyíregyháza:** kir. kath. g., **Pannonhalma:** főapátsági könyvt., **Pápa:** Szt. Benedek-r. tanári könyvt. (4'—), **Pécs:** Nagy Lajos rg., **Sopron:** Szt. Benedek-r. gimn., **Orsolya-r.** leánygimn., **Széchenyi reálisk., Sümeg:** Kisfaludy S. főreál, **Szarvas:** ev. gimn., **Szeged:** Szent István-társ. (2 példány), **Baross G. reálisk., Klauzál G. reálgimn., Székesfehérvár:** ciszterci r. reálgimn., **Ybl reálisk., Szekszárd:** Garay J. reálgimn., **Szentes:** Horváth M. reálgimn., **Szombathely:** áll. reálisk., **Szolnok:** Verseygy F. reálgimn., **Ujpest:** leánygimn., **Vác:** Kegyes-r. reálgimn., **Zirc:** apátsági könyvtár.

C) Adományok: **Burány G.** (10'—), **Császár Elemér** (5'—), **Förster A.** (3'50), **Horváth J.** (4'—), **Láng N.** (8'—), **Schmidt J.** (4'—), **Országos Kaszinó** (8'—), **Balogh I.** (2'80), **Kerényi K.** (10'60), **Koszó J.** (20'—), **Lajti I.** (7'20), **Wagner J.** (8'—).

Helyreigazítás: Az előbbi füzetben közölt hivatalos nyugtázásból tévedésből kimaradt Németh Regináld neve.

Budapest, 1927 június 15-én.

Császár Ernő, pénztáros.

1927. JÚL.—DEC.

LI. ÉVFOLYAM.

VII—X. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS

NYOMATOTT BUDAPESTEN
A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA 350 ÉVES JUBILÁRIS
ESZTENDEJÉBEN, 1927.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt *class. philologiai* dolgozatok **dr. Kerényi Károly** (V, Visegrádi-u. 11/a I. 3.), a *modern philologiai* dolgozatok és könyvek **dr. Koszó János** címére (I., Zenta-utca 5.) küldendők. Főolvasások az első titkárnál, **Vayer Lajosnál** (IX, Bakáts-tér 7.) jelentendők be.

Schriftleitung: **K. Kerényi**, Budapest V, Visegrádi-u. 11/a I. 3. (altphilologischer Teil), und **J. Koszó**, Budapest I, Zenta-utca 5. (neuphilologischer Teil).

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Kerényi Károly</i> : ΑΣΤΕΡΟΒΑΗΤΑ ΚΕΡΑΥΝΟΣ	81
<i>Boda István</i> : Arany János „Különös Természete“ és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei	89
<i>Kaiblinger Fülöp</i> : Egyszerű és összetett mult. III.	104
V., R.: Enotata e Dorothei Abbatis codice quondam Variano	110

HAZAI IRODALOM.

Karner F. Károly: Pál apostol világnézete I. <i>Máthé Elek</i>	115
Révay József: Petronius és kora. <i>Kerényi Károly</i>	116
Birkás Géza: A francia irodalom története. <i>Elek Oszkár</i>	122
Revue des Études hongroises et finno-ougriennes. <i>H. J.</i>	123

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Danzel, Th. W.: Handbuch der präkolumbinischen Kulturen in Lateinamerika. <i>Marót Károly</i>	126
Az ókereszténység és a középkor tanulmánya Amerikában. <i>Balogh József</i> ..	128
Zilsel, Edgar: Die Entstehung des Geniebegriffes. <i>Kerényi Károly</i>	130
Deckelmann, Heinrich: Die Literatur des 19. u. 20. Jahrh. im deutschen Unterricht. <i>Koszó János</i>	133
Köster, Herm.: Geschichte der deutschen Jugendliteratur. <i>K.</i>	133
Bode—Tornius: Goethes Leben. <i>Ch.</i>	134
Pongs, H.: Das Bild in der Dichtung. —ó —s	134
Diesterwegs Deutschkunde. <i>Koszó János</i>	136
England and the English. <i>Koszó János</i>	136
L' esprit français. <i>Koszó János</i>	136
Soergel, Albert: Dichtung und Dichter der Zeit. <i>Koszó János</i>	138
Linde, Ernst: Die Bildungsaufgabe der deutschen Dichtung. <i>Koszó János</i> ..	139
Hankamer, Paul: Die Sprache, ihr Begriff und ihre Deutung im 16. u. 17. Jahrh. —ó —s	139
Rothacker, Erich: Logik und Systematik der Geisteswissenschaften, —ó —s	140
Wege zur Dichtung. —ch	141
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TARSASAG LII. KÖZGYÜLÉSE	262

VEGYES.

A II. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. <i>Moravcsik Gyula</i>	146
Nyelvtani apróságok. <i>Szidarovszky János</i>	155

Folytatás a boríték 3-ik oldalán.

ΑΣΤΕΡΟΒΛΗΤΑ ΚΕΡΑΥΝΟΣ.

(A Budapesti Philologiai Társaságban 1927 nov. 16-án tartott felolvasás.)

1. Körülbelül egy fél évszázada vallástörténeti irányú filologiai tudományunk egyik, általános érdeklődésre számot tartó feladatát alkotja azoknak az aranytáblácskákra karcolt görög szövegeknek a megértése, amelyek a legnagyobb számmal 1879-ben a régi Sybaris vidékén, Délitáliában kerültek napfényre.¹ Különössé teszi e szövegeket már az a külső körülmény is, hogy készítettöik nem görög, hanem az egyiptomival rokon gondolkodással halottaikkal adták e táblácskákat a sírba, útmutatókul és segítőkul a másvilág urai elé járulóknak. Tartalmuk az Orpheust első prófétájául tisztelő felekezet híveinek, az ú. n. orphikusoknak a lélek sorsához fűződő hiedelmeiről és reményeiről ad felvilágosítást, és pedig a Kr. e. IV/III. vagy legkésőbb a II. századból. Nem-görög pathos-uk a görög formában megnemesedve az V. század egyik nagy filozófusa, Empedokles mystikus tanítókölteményének töredékeiből szól hozzánk még ma is megragadóan:²

τῶν καὶ ἐγὼ νῦν εἰμι φυχὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης

— — — — —
ἔξ οἴης τιμῆς τε καὶ ὄσσου μήκεος ὄλβου

ὣδε < πεσὼν κατὰ γαίαν > ἀναστρέφομαι μετὰ θνητοῖς

„Egy vagyok én is olyan, istenek közül számkivetett földi vándor... Milyen magasságból, mekkora boldogságból bukva a földre járok az emberek között!“ A léleknek e tanítás szerint mennyei előélete és isteni rangja van. Az istenek közül önbűnéből a földre, bukott, de 10000 éves vándorlásában állati és emberi testeken át, megtisztulva visszatérhet az istenek közé. Ezért ajánlja annak a három szorosabban összetartozó táblácskának a szövege, amellyel itt foglalkozni óhajtunk, hogy a lélek a másvilág urai előtt hivatkozzék isteni származására:

... καὶ γὰρ ἐγὼν ὁμῶν γένος ὄλβιον εὐχομαι εἶμεν,

„elmondhatom én is magamról azt, hogy a ti nemzetségtek

előkelő sarja vagyok;“ azután tegyen óvatos célzást a bukására mentségül pl. a végzetistennő hatalmát hozva fel:

ἀλλὰ με μοῖρα ἐδάμασσε

„de urrá lett fölöttem a végzet;“ s végül szóljon arról, hogy mi jögon tér vissza.³

Mi nem ezzel az utolsó részlettel óhajtunk foglalkozni. Bennünket az a másik hatalom érdekel, aki a legeredetibb szöveg szerint a Moirával valamilyen összefüggésben, mint a „csillagvető villámisten“, κεραυνός⁴ (vagy κεραυνῶν)⁵ szerepel:

ἀλλὰ με μοῖρα ἐδάμασσε καὶ ἀστεροβλήτα κεραυνός

(ἀστεροβλήτα nominativusként használt vocativus, mint μητιέτα, νεφεληγερέτα, mindkettő Zeus jelzője).

Mint csillagot, veti a villám a földi testbe a lelket. A kérdés az, hogyan jutott a villám ehhez a szerephez?⁶ Sőt a fizikai elképzelésben magában is, a villám és a földre hulló csillag kapcsolatában szövegünk megértésének egyik nagy nehézségét látták a tudósok. Rohde felfogása az volt,⁷ hogy ἀστεροβλήτα („csillagot vető“), mint a villámisten jelzője ebben az esetben csak annyi lehet mint ἀστεροποβλήτα („fényt vető“). Brinkmann ily értelemben egyszerű haplogológiára gondolt, mint amilyen ἀμφορεύς, ἀμφιφορεύς helyett, κελαινεφής, κελαινονεφής helyett, stb.⁸ Radermacher is az ἀστεροπήτης szónak, amely szintén „villámfényes“-et jelent, a hangalkatához illeszkedő hibás népetimológiát feltételez, de joggal hangsúlyozza, hogy mindez pusztá föltevés. E kis szövegrésznek az értelmezése tehát kettős feladat elé állít bennünket: meg kell magyaráznunk a villámnak meteorvető szerepét és e szerepnek a lélek sorsával való kapcsolatát.

2. Az, hogy az orphikus táblácskán a villámisten jelzőjét ily szigorúan, alapértelmében vesszük, mindjárt nem látszik erőltetettnek, ha arra a klasszikus helyre emlékezünk, ahol megdördül az ég, s villám helyett csillag fut le rajta:

*vix ea fatus erat senior subitoque fragore
intonuit laevom et de caelo lapsa per umbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.*

Így írja le Vergilius Aeneisének II. énekében (692 kk.) azt a csodajelet, amely az öreg, hazájával együtt pusztulni akaró Anchisest az égő Trója elhagyására bírja, s amely egyúttal az utat is mutatja a menekülőknak:

*cernimus Idaea claram se condere silva
signantemque vias; tum longo limite sulcus
dat lucem et late circum loca sulphure fumant.*

Ez a jósjel abból a szempontból, hogy Anchises imádkozott érte, az *augurium impetrativum* ösképe, abból a szempontból pedig, hogy felhőtlen égből lecsapó baloldali villámot helyettesít, az első *auspicium maximum* a rómaiaknak Trója pusztulásával kezdődő mondai történelmében.⁹ Ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy Chr. G. Heyne utal Apollonios Rhodios Argonautika című eposzának egy sorára, amelyben útmutató, égi eredetű fénybarázdáról van szó (IV 296: ἐπιπρὸ γὰρ ὀλκὸς ἐτύχθη οὐρανίης ἀκτίνοϋς), s amely tehát szintén Vergilius előtt lebeghetett: akkor mindent összefoglaltunk, ami lényegeset a tudósok eddig e sorok magyarázatára elmondottak. Mivel azonban nekünk — a másik magyarázandó hely érdekében — fontos tudni azt, hogy a mennydörgés, hulló csillag és kénköves szag csak Vergilius képzeletében találkoztak-e, vagy valami háttérük is van, mindenek előtt e ponton ki kell egészítenünk Vergilius eddigi kommentárjait.

Plutarchosnál olvassuk (Tim. 8.), hogy Timoleon korinthosi vezért Itália felé egy fáklyaalakú égi fény vezette, amely a hajók menetének irányában futva — lecsapott (κατέσκηψεν). Vergilius leírása szerint az Aeneaséknak utat mutató csillag szintén „fáklyás csillag“, *facem ducens*, úgyhogy a leírás tulajdonképen egy üstökös-fajtának felelne meg, a λαμπαδίας-nak: *lampadias ardentis imitatur faces*, amint Plinius Nat. hist. II 90 meghatározza. S ezen annál kevésbbé szabad csodálkoznunk, mert egy nagyon elterjedt antik vélemény szerint, amelynek főképviseelője Aristoteles,¹⁰ hulló csillagok és üstökösök az égi fényjelenségeknek egy és ugyanazon csoportjába tartoznak, s hasonló okoknak köszönhetik keletkezésüket. De egy csoportba foglaltak velük még más égi fényjelenségeket is (σέλα, *fulgores*) amelyek, anélkül hogy villámok lettek volna, *sine fulmine* — be is üthettek. Ebben az összefüggésben említi Seneca Nat. quaest. I 15, 3 ezt a görög kifejezést: ἀστερόπηκτα, „csillagverte“, a latin *fulgurata* szónak megfelelően, amely az említett égi fényjelenségektől ért dolgokat jelent. Ezek a pusztító égi fények, *fulgurationes* éppen csak hogy a földre nem hatolnak. *Quid quod omnibus fulguratis odor sulphuris inest?* — olvassuk Senecánál később (II 21, 2), s ebben már meg is

találtuk annak a magyarázatát, miért kíséri Vergiliusnál azt a villámot, amely nem is villám, a villámra jellemző kénköves szag. *Fulguratio est paene fulmen*, — mondja továbbá Seneca (II 21, 4). Annyi Vergilius leírásából s a Senecánál feldolgozott régebbi elméletekből mindenesetre biztosan megállapítható, hogy egy „csillagot vető villámlás“ elképzelése antik tudományos szempontból sem járhatott semmi nehézséggel.¹¹

De az idevonatkozó régi vallásos szakirodalom még meszszebb elvezet, s Vergilius számára természetesen még kevésbé lehetett ismeretlen, mint a természettudományi. Ő Anchisesben a mintaszerű augurt ábrázolja, s viselkedésében a *disciplina auguralis* másunna is ismeretes szabályait tartatja vele szem előtt. A római augur jósjeleket előhívó és megfejtő tudományának a gyakorlatban is kiegészítője volt az *Etrusca disciplina*, az etruszk jósjelmagyarázatok rendszere. Vergiliusnak tehát kapóra jöhetett az a keleti eredetű theoria, amely az *Etrusca disciplina*ról szóló római szakirodalomban mint az etruszk villámelmélet javított kiadása jelentkezett, s az igazán profétikus villámokat a bolygók legfelső szféráiból származtatta. „A mennydörgésnek és villámnak babyloniai tanítás szerint a csillagos ég különböző, meghatározott részeiben volt helyük, úgy tetszett, hogy a napból, holdból vagy nagy csillagokból jönnek; a Saturnust, tehát a nappal és holddal együtt antik felfogás szerint szintén a 7 bolygó egyikét, egy görög szöveg ebben az összefüggésben külön megemlíti.“

Az antik astrologia nagynevű kutatója, Franz Boll, akitől az utóbbi megállapítás származik, s aki ezzel a bolygószférák mennydörgő hangjáról az ókorban kelet felől elterjedt felfogást domborítja ki,¹² itt egy másodlagos forrásra, Laurentius Lydus *De ostentis c.* bizanci kompilációjára utal (88c). Senecánál azonban, *Nat. quaest.* VII 4, 2 még annak az Epigenesnek magának a szavait olvashatjuk, aki a chaldaeusok tanítványának vallja magát, s valószínűleg a korai alexandriai korban volt babyloniai tanok közvetítője görög földön.¹³ Szerinte a Saturnusnak a különböző villámfajok előidézésében főszerepe van. Az üstökösök megítélésében már eltér Epigenes a modern felfogással megegyező chaldaeus tanítástól, s Aristoteles említett meteorologiai elméletéhez csatlakozik. Már most éppen az ő astrologiai villámtana az — középpontjában a rosszindulatú Saturnus-bolygóval —, amely Pliniusnál, *Nat. hist.* II 139 az

etruszk nézetekkel kapcsolatban, mint azoknak javított kiadása feltűnik. Ugyhogy Vergilius egy üstökösszerű villámról, az ég igaz követéről, pusztán a vallásos szakirodalom alapján is megalkothatta magának azt a képet, amely az antik természettudományos felfogásnak is megfelel, hiszen ez a szakirodalom az *Etrusca disciplina* barbár nehézkességének enyhítésére egy görög tudós kutatásainak eredményét használta fel. Ha az író magát is meg akarnók nevezni, aki Epigenes astrologiai eredetű elméletét a római irodalomba átültette, elsősorban M. Terentius Varro-ra, a polyhistorra kell gondolnunk, akitől Plinius később is átvesz egy Epigenes-idézetet.¹⁴

3. Mindezeknek a megismerése annyival vitt bennünket közelebb a orphikus táblácska ἀστεροβλήτα κεραυνός-ának megértéséhez, hogy a „csillagot vető villám“ mögött most már kibontakozik számunkra egy astrologiai világkép. *Ut e flagrante ligno carbo cum crepitu, sic a sidere caelestis ignis exspuitur*; amint az égő fából a szikra kipattan, úgy pattan ki a csillagból az égi tűz, a Pliniusnál, Nat. hist. II 82, olvasható keleti eredetű villámelmélet szerint. A mennydörgő járással kerengő bolygók dörgésükkel együtt, szikrák gyanánt kis csillagokat szórnak: a villámokat, amelyek csillagokból születte csillagokat vetnek a földre. Pliniusnak astrologiai tudományt közvetítő forrása még tovább ment: hasonlóképpen valóságos születésekről beszélt, melyeknek szinterévé lett az ég. A zivatarok alkalmával észlelhető légköri zavarokat magyarázza így: *quia turbatur quodam ceu gravidi sideris partu*, mivel megzavarodik (t. i. a légkör) mint valamely terhes csillagzat vajúdásától. Itt a mythikus világszemlélet, amely valószínűleg csak az első tudományos feldolgozónál, Epigenesnél lett hasonlattá, világosan felismerhető.¹⁵

Sőt ugyanez a kép egy másfajta átalakításban, amely a csillagoknak s emberi lelkeknek keleten és Görögországban egyaránt elterjedt azonosításán alapul, Epigenesnél régebbi forrásban is felfedezhető. Platon vezet el bennünket az Állam X. könyvének felséges mythosában a bolygók égébe. Itt folyik le az a drámai jelenet, amely az örök lelkeknek földi testekbe való szállását megelőzi. Platon igazi lángelmére valló, s egyúttal igazi görög módon az égben való születések nyers elképzelését egy grandiózus gyermekké fogadási szertartás leírásával helyettesíti. A lelkek, akiknek földi testekben kell megszület-

niök, a bolygók szféráit ölében tartó végzetistennő széke alatt haladnak át, s így lesznek a sorsnak alávetett, astrologiai értelemben vett bolygófiakká. Az utolsó pillanatban, amikor dörgés és világrendülés kíséretében földi testekbe hullanak, elárulják igazi természetüket is: úgy repülnek szét, mint a hulló csillagok (611 b: ἀιττοντας ὡσπερ ἀστέρας).

Platon e mythosának keleti eredetét, különösen kerete miatt, eddig is sejtették.¹⁶ A kerettel — a pamphyliai Er halálával és feltámadásával — itt nem foglalkozhatunk: a motivum gyökereit a görög regényről szóló könyvemben kíséreltem meg felkutatni.¹⁷ A keretbe foglalt nagyszerű kép astrologiai fatalisztikus hangulatát azért mertem kifejezésre juttatni, mert a Phaidros hasonló tárgyú mythosának hasonló értelemben való magyarázatát, amelyet erről a helyről 1921 novemberében mutattam be¹⁸ kiváló szaktekintélyek tették magukévá.¹⁹ A Phaidrosban is felismerhető volt az égről lehulló lelkek örökké megismétlődő tragédiái mögött a hulló csillagok aranyesője. Nem más ez az elképzelés, mint a csillagistenek emberi sorsot kötő hatalmának anyagi magyarázata, az astrologiai függés gondolata egy primitív villám- és meteorelmélet mintájára, a csillagvilágból való leszármazás tételével kifejezve. Az orphikus táblácskák szűkszavú szövege, a lélek égi leszármazásáról s földrehullásáról tett hitvalláson kívül nem sokat fejezhet ki ebből. De a bennünket érdeklő sor magyarázatát joggal keresték már eddig is Platon Államának idézett mythosában, az ott szereplő, dörgéssel szétrepülő csillagokban.²⁰ Ez a párhuzam most kap igazi jelentőséget, hogy a villámnak csillagfiakat a földre vető szerepe világozta lett előttünk. A lélek bukásának e körülírása

ἀλλά με μοῖρα ἐδάμασσε καὶ ἀστεροβλήτα κεραυνός

ennyit jelent:

„Ámde a végzet hatalma által a bolygók gyermekévé lettem.“

Az a régi hellén mystikus vallásosság, amely az orphikus aranytáblácskák szövegében kifejezésre jut, e felfogásnak gondolati hátterét nem vette át annak minden astrologiai következményével együtt. A görög szellemet egyelőre csak a plasztikus kép ragadta meg: a lelkeknek dörgő és villámló meteor-szikrák módjára való szétszóródása a csillagos égboltról. S ez az a kép, amelyet előttünk felidéz e két szó: ἀστεροβλήτα κεραυνός.²¹

JEGYZETEK. — ¹ E fejtegetések alapjául szolgáló darabok: IG XIV 641, 1–3 = Kern *Orph. fr.* 32 c–e = Olivieri *Lamellae aureae Orphicae* (Kleine Texte 133) ABC. — ² Diels *Fragm.* 115, 19; 119. Az orphikus táblácskák, Empedokles s a platoni mythosok lélek-vándorlás-tanának közös alapvonalait Albrecht Dieterich mutatta ki mintaszerűen *Nekyia* c. munkájában, Leipzig 1893.

³ Az idézett másfél sor *A* szövegének biztos része (3 és 4a), s megadott értelmezése nem lehet kétséges. *B* (és a vele egyező, de romlottabb szövegű *C*) szerint a léleknek ugyanily értelemben kell beszélnie:

3 καὶ γὰρ ἐγὼν ὁμῶν γένος εὐχομαι ὄλβιον εἶναι
ποιῶν δὲ ἀντεπέτεια ἔργων ἔνεκα οὔτι δικαίων.

A 4. sor — miután a 3. az istenekkel való rokonságra hivatkozott — ismét a lélek bukását írja körül, csakhogy itt egy másik, utólagos enyhítő körülményt hozva fel, amely most már megbocsáthatóvá teszi a léleknek a bukást annak idején előidéző bűnét: hiszen a földi tartózkodással már megbűnhődött érte! Erre következik *BC* szerint ez a nem egészen érthető sor:

5 εἶτε με μοῖρα ἐδάμασσε εἶτε † ἀστεροπητι κεραυνῶν.

Ha *A* 4. sorával hasonlítjuk össze, melynek értelmét tudjuk (mentegetődző célzás a bukásra) s ahol szintén a Moira lép fel hasonló szerepben, akkor kiderül az, hogy *BC* 5 célja szerint = *BC* 4. És így könnyen meg is magyarázható. Eredetileg a teljesség kedvéért szúrták be ide, mint a bukásra való eufémisztikus célzásnak egy másik hagyományozott formáját, ἦ, ἦτοι kötőszóval:

καὶ γὰρ ἐγὼν ὁμῶν γένος εὐχομαι ὄλβιον εἶναι
ποιῶν δ' ἀντεπέτεια ἔργων ἔνεκα οὔτι δικαίων
ἦτοι ἄλλά με μοῖρα ἐδάμασσε καὶ . . . . κεραυνῶν.

Ebből csináltak azután jól-rosszul egységesen összefüggő szöveget az éite . . . éite kötőszavak segítségével. Ez az ilymódon zavarossá lett fogalmazás azonban mégis fontos ujjmutatással szolgál két tekintetben. Egyrészt igazolja a végzetistennő és villámisten szoros kapcsolatával Dieterich törlését *A* 4. sorában:

ἄλλά με μοῖρα ἐδάμασσε [καὶ ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι].

Dieterich ugyanis arra mutatott rá, hogy ez az utóbbi félsor a 2. sorból való téves átvétel, s helyette itt *A* 5. sorát, az épen ide illő félhexametert iktatta be:

ἄλλά με μοῖρα ἐδάμασσε καὶ ἀστεροβλήτα κεραυνοῦν.

Másrészt ilyen szövegalkulás mellett biztosra vehető az is, hogy a villámisten jelzőjének eredeti, romlatlan formája: ἀστεροβλήτα. A visszaterés jogcíme ismét más *A* és *BC* szerint, de a 6. sortól kezdve mind a három táblácskán a mennybejutásról van szó.

⁴ A szöveg *A* szerint: κεραυνοῦν: κεραυνός Kaibel javítása, amelyhez magam is csatlakozom. A villámban megnyilatkozó isteni ható és cselekvő erőt ez a forma is kifejezésre juttatja, I. Usener *Kleine Schriften* IV 473 kk. hivatkozással a 19. orphikus himnuszra. A jelző (ἀστεροβλήτα) passzív értelmezése ellen, melynek következtében κεραυνός „csillagtól vetett villámmá“ lenne aktív villám (= villámló) helyett, Radermacher *Rhein. Mus.* 67, 1912, 475, 1 nyelvi ellenvetést szegez. Tárgyilag, mint látni fogjuk, a passzív és aktív felfogás egyaránt megfelel. — ⁶ Ez *B* olvasása, amelyről Rohde (O. Hofmann nyomán) azt hiszi, hogy a

másik két tábla alakjainak eredetije (*Psyche* 510, 4). Ez megállhat C-re vonatkozólag, de kérdéses, hogy egy egységes formának felvétele A számára is BC 5 teljesen megromlott szövege alapján egyáltalán szóba kerülhet-e. — ⁶ A villámnak mint nemző erőnek elképzeléséről, — amely azonban itt nem játszik szerepet — az *Archiv für Religionswissenschaft* c. folyóiratban megjelenő, azonos tárgyú terjedelmesebb dolgozatomban szölok. — ⁷ *Psyche* 510, 4. — ⁸ Radermacher dolgozatában *Rhein. Mus.* 67, 1912, 476.

⁹ V. ö. Heinze *Virgils epische Technik* 355. — ¹⁰ *Meteorologica* I 342 b kk. Emberi lelkekre való mystikus vonatkoztatással *Plut. de def. or.* 416 d. — ¹¹ Hogy a Vergiliushelyet később még az égi jelekről szóló irodalomban is figyelembe vették, mutatja Lydus *de ost.* 16 a: καὶ εἰ μὲν] ἔξ ἄρκτου διαίτ[των ἐκτρέχει αὐλακὰς τε πυ]ρὸς ἐπὶ τὸν ἀέρα ποιεῖ, β[ρομ]τώδεις λέ[γει] διοσημείας κτλ. (A kiegészítések Lydus kiadójától, Wachsmuthtól valók.) Minthogy Pliniusnál a megfelelő helyen (II 100) csak az itt később említett szelekről van szó, valószínűleg Apuleius, Lydus sejtethető közvetlen forrása (v. ö. Wachsmuth *prol.* XXVII 25) volt az, aki először emlékezett meg Vergilius leírásáról: ez ugyanis valóban szoros kapcsolatban mutatja az itt oksági összefüggésbe hozott égi jelenségeket, a hulló csillagot s a mennydörgést. Az irány is egyezik, ha Anchises, mint *Liv.* I 18, 7 szerint az augur, kelet felé fordult. — ¹² *Aus der Offenbarung Johannis*, Leipzig 1914, 22, l. — ¹³ V. ö. Rehm cikkét Pauly—Wissowa reálenciklopédiájában VI 65 s itáliai vonatkozásban Müller—Deecke alapvető művét *Die Etrusker* II 88. — ¹⁴ VII 160; Diels *Doxogr.* 196; Rehm i. h. Biztosan forrásától veszi át Plinius azt a tiszteletteljes hangot, amellyel a magasabb astrologiai tudományról beszél. A villálmélttel kapcsolatban II 139 nem nevezi meg Epigenest, hanem ezt a kifejezést használja: *subtilius ista consecrati*, s ugyanebben az összefüggésben előbb is (II 82) a *principes doctrinae viri*-re hivatkozik, akik tudásukat mint az ég hűséges hívei érték el: *magna caeli assectatione*.

¹⁵ A későbbi időkben, a Szt. János Jelenései között előforduló égi születésről (12, 5) bőven szól idézett művében (*Offenb. Joh.* 104 kk.) Boll, aki egy ide tartozó képes kifejezést a sibyllai jóslatokból citál (V 512: ἄστρα μάχην ᾠδινε). — ¹⁶ V. ö. Boll i. m. 2. l. — ¹⁷ *Die griechisch-orientalische Romanliteratur*, Tübingen 1927, 246. l. 80. j. — ¹⁸ L. *Archiv für Religionswiss.* 22, 1923/4, 245 kk. — ¹⁹ H. Gressmann *Die hellenistische Gestirnreligion*, Leipzig 1925, 8. l.; Boll—Bezold—Gundel *Stern Glaube und Sterndeutung*, Leipzig 1926, 92. l. — ²⁰ H. Allin, mint Olivieri kommentárjából kitűnik. — ²¹ Csillagfogantatásról és csillagszületésről a későbbi néphitben I. Radermacher megjegyzéseit *Archiv für Religionswiss.* 25, 1927, 216 kk.; bővebben szölok erről dolgozatom német fogalmazásában majd ugyanott. KERÉNYI KÁROLY.

ARANY JÁNOS „KÜLÖNÖS TERMÉSZETE“ ÉS AZ ARANY-BALLADÁK MEGRENDÜLT LELKŰ HŐSEI.

I.

Az irodalomtörténet számolni tartozik azzal a fejlődéssel, amelyen segédtudományai keresztülmennek és időnként különös gonddal kell újrvizsgálnia azokat a problémáit, amelyek mindenkori megoldása csak egy-egy segédtudományának fényében történhetik. E problémák új elemzése legelsősorban akkor szükséges, amikor az irodalomtörténet valamelyik segédtudományának aktuálisan új fejlődése az ismeretek lényeges gazdagodására és lényegesen új belátásokra vezetett el. A mai *lélektan* — amint ez a tény bizonyára közönségesen ismert az irodalmi kritika munkásai előtt — meglepően gyors átalakulás rendjén jutott el ismeretanyagának nagy gazdagodására és jelentős új belátásokra. Hogy csupán oly problémákra utaljunk, amelyek tárgyunkkal szorosan kapcsolatosak, új és mély belátások világítottak bele az ú. n. „tudattalan“ vagy „tudatalatti“ lelki életbe, az egységbe olvadó lelki folyamatok dinamizmusába, az abnormis és rendkívüli lelki állapotok mechanizmusaiba és tüneteibe, az érzelmi élet kifejlődésének, a lelki típusok elkülönülésének bonyolult problémaiba. Eleve nyilvánvaló, hogy ezek az új ismeretek és ezek az új belátások érdekes új megvilágítást adhatják sok irodalomtörténeti problémának, főképen azoknak, amelyekben egy-egy írói személyiség kifejlődése, egyéniségének helyes értelmezése vagy amelyekben a művészi jellemrajz és lélekábrázolás igazsága a vizsgálódások tárgya.

Hogy Arany János balladái megérdemlik, sőt megkívánják, hogy a tudományos pszichiátria fényében is megvilágíttassanak, ennek a feladatnak a szükségességét eleddig talán csak egy kutató hangoztatta teljes öntudatossággal, Jancsó Benedek.¹ Am Jancsó, aki a *Greguss*-adta clemzéseket elégteleneknek ítélte² s aki éppen azért fogott hozzá az Arany-balladák új elemzéséhez, hogy e balladák nagy lélektani értékét a tudományos pszichiátria elemzései által is igazolja,³ egyfelől nem adott jelen-

¹ *Arany János lelki betegeiről*. Figyelő, 1885. 381. sk. I.

² Jancsó ítélete szerint Greguss fejtegetései „az általános útmutatásokon kívül csak Ágnes asszony tébolyát igyekeztek megvilágosítani, valamint azokét is, akik Arany költészetével e szempontból foglalkoztak“.

³ Arany költészete megérdemli — ítéli Jancsó is —, hogy oly pszichiátriai vizsgálatok foglalkozzanak vele, mint amilyenekkel a külföld Shakespeare örültjeivel foglalkozik. „E kötelesség tudatától áthatva volt bátorságom — folytatja — megkísérteni Arany eljárását a lélektan jelenlegi állásához mérten vizsgálat alá venni.“ *Id. m.* 322. I.

tösen új értelmezéseket,⁴ másfelől pedig nem tudta kellő összhangba hozni a műélvező esztétának és a kortánilag értékelő pszichiáternek szempontjait. Kora pszichiátriai szellemének megfelelően a pszichiáter-Jancsó túlzó határozottsággal állítja, hogy a téboly sohase származik erkölcsi, lelki okokból, de mindig valamely *fiziológiai* ok váltja ki közvetlenül az örületet,⁵ ám az esztéta-Jancsó azt vallja, hogy „a költészetben azonban az örültség oka mindig *erkölcsi* és más nem is lehet“ (325. l.). Csakhogy nyilvánvaló: ha az örültség *igazi* oka *sohase* erkölcsi és czzel szemben a költészet éppen és egyedül *erkölcsi* okokból fejleszt ki az örületet, akkor a természettudományos pszichiátria szempontjai többé nem alkalmazhatók a költői lélekrajzok igazságának elbírálására, mert akkor a költészet igazsága *alapjában más*, semmint a pszichiátria igazsága. És valóban, Jancsó Benedek, aki a valóság *igazi* értelmezőjének kizárólag a *testi* (somatikus) okokból *szigorú determinizmus* rendjén értelmező természettudományos-orvosi felfogást ismeri el, az Arany-balladákra vonatkozó elemzéseiben többé mit se törődik czzel a természettudományos elvével, de ő is, miként Greguss és annyi másan, morális okok alapján és az *akaratszabadság* elvére támaszkodva boncolgatja a nagy költő balladahőseinek lelki megrendülését, igen szép szavakat találva annak kidomborítására, hogy „a költő nem egy szerencsétlen esetet ír le, hanem a *művész önállóságával* tünteti fel az emberi *lélek* tragikumát, mely *szabad akaratban*, az *erkölcsi felelősségben* gyökerezik. Akkor az örültség, mint a *bűn* legnagyobb *büntetése* jelenik meg előttünk.“ (325. l.) Íme: az esztéta legyőzte a pszichiátert — és mi csak örülhetünk e győzelemnek, a jó esztéta győzelmének a gyöngébb pszichiáter felett. Csakhogy czzel az esztéta-győzelemmel Jancsó egész vállalkozásának értéke megrendült: hiszen íme, ő se alkalmazta a tudományos (determinista és somatikus elvű) pszichiátria szempontjait, de íme, ő is csak a morális, akaratszabadság elvére építő, tragikai értelmezések útját követte.

⁴ Ellenkezően: Bár Jancsóknak a gregussi elemzésekre tett megjegyzései után meglepő ez a tény, Jancsó általában Gregusst követi értelmezéseiben.

⁵ Ez a fiziológiai ok — vallja Jancsó túlságosan szimplista ítélettel — vagy az agy túlságos *vérbősége* vagy az agy túlságos *vérszegénysége*, úgyhogy „ha e *két* körülmény előáll, akkor *okvetlenül* (!) előáll az örültség valamelyik neme is“. Jegyezzük meg még azt is, hogy szerzőnk fejtegetései azt a benyomást keltik, mintha az örületnek csak *egyetlen* fajtája volna: minden örültségi esetnek ugyanolyan fiziológiai kóroka és ugyanolyan lefolyása érdekes példa: „A megőrüléshez a bevezetést... az érzéksalódások (illusio), a káprázatok (hallucinatio) és a látomások (visio) képezik.“ — Nem érdektelen talán megjegyezni, hogy ez az állítás már Gregussnál felfalálható. „Két kórjel... mint érkező vendéget az inas, be szokta jelenteni a közelgő elmebetegségeket: e két kórjel az *érzések káprázata* meg a tébolytól való félelem.“ (*Arany János balladái*. 1877. 122. l.)

Am, ha Jancsó ily módon mereven kettéválasztotta a tudomány és a költészet igazságát, a *régebbi* és a Jancsó által kissé lebecsült Greguss ezen a ponton is mélyebben és igazabban sejtett. Mert Greguss a következőt mondja: a büntudat „a lelki megháborodás egyik gyakori s a *költői* tárgyalásra kétségtelesen *legalkalmasabb* indító oka“.⁶ Tehát: a büntudat, e morális ok *valósággal*, tehát elmekörtanilag is, oka lehet az örületnek és éppen ez az ok az, amelyik a *költői* tárgyalásra nem ugyan *egyedül* alkalmas, de a *legalkalmasabb*. Feleslegesnek érezzük elemezni, hogy mennyire finom és mély — és egyben a *tudományt és a költészetet egymással összhangban érző* — Gregussnak ez az állítása, szemben Jancsónak felszínesebb, egyoldalú és egyúttal a tudományt és a művészetet egymástól mereven széjjelválasztó állításaival. Am ha hódolattal adózunk Gregussnak, e nagyszerű pszichikai érzékű kritikusunknak emléke előtt, Jancsó Benedek helyesebb megítélésére viszont hangsúlyoznunk kell azt, hogy az ő korában a kutatók nagy része szinte határtalan bizalommal fordult az anatómiai és a fiziológiai kutatások felé és a lélektan terén is egy valóságos ígéretföldének könnyű fölfedezését remélte a „psycho-fiziológiai“ és a „kísérleti“ lélektani vizsgálódások eredményeitől. Ma már lelohadt ez a nagy bizalom és bár bonctani és élettani ismereteink nagyarányú újabb fejlődése új lélektani értékesítések kulcsát adja kezünkbe, ily ismereteink *határai* is jobban szemünkbe ötlenek: minél többet *tudunk*, annál jobban látjuk, hogy még mennyi mindent *nem tudunk*. Ma már talán felesleges is komoly tudományos kritika tárgyává tenni azt a képet, amely az elmebajok előállítására, természetére és lefolyására vonatkozóan Jancsó fejtegetéseiből élénk táru, mégis célszerűnek látszik egynehány észrevételt fűznünk Jancsó idevágó megjegyzéseihez. Legelőbb: az elmebajok *sokféle* fajtájúak (és ma még csak kielégítő *osztályozásuktól* is fájdalmasan távol vagyunk), kóroktanilag a *legkülönbözőbb* bonc-élet-tani elváltozásokhoz (okokhoz) kell kapcsolnunk őket, lefolyásaik tekintetében is igen különböznek egymástól és némely fajtájuknál kellő bizonyossággal mindmáig nem is ismeretesek azok az elváltozások, amelyek ez elmébántalmaknak — így pl. a mánia-melancholiának — *orgánikus* alapjaiul volnának tekintendők. Másfelől éppen a lelki tünetek a téboly *legjellemzőbb* tünetei és egyenesen a *lélektani* (és nem az orgánikus-somatikus) szempont az, amelyik az orgánikus okaikban ismeretlen betegségek értelmezésére az elmekörtanban is hálásabbnak bizonyul s végül — és legelsősorban — a tébolyultak *lelki* életében a tudományos pszichiátria is igazában *egy-egyedül lélektani alapon*, tehát *morális* motívumokból tud hozzáférni. Úgy kell tehát ítélnünk: az orgánikus-somatikus és a morális-lelki szféra nem egymással *szemben álló*, sem egymástól *idegen*, de egymással *mindig* szorosan kapcsolt szféra, úgyhogy ha min-

⁶ Id. m. 121. l.

den lelki változás *orgánikus* determinációra vezethető is vissza, maguk a lelki változások viszont új *orgánikus* elváltozásokat determinálnak: a „lélek“, amint közönségesen ismeretes, hat a „testre“. Am a lelki és a testi megnyilvánulások, feltehető *egységes determináltságuk* ellenére is, teljesen különböző *jellegűek* és *természetűek* lévén, az *orgánikus-fiziológiai* jelenségeket igazában csak *egymásközött* és a lelki jelenségeket is csupán *egymásközött* tudjuk a *legszorosabb*, „szerves“ kapcsolatokban értelmezni, hiszen a lelki jelenségek nemcsak *fiziológiai* „okaikkal“ vannak szükségszerű összefüggésben, de — éppen az *egységes*, és igen szigorú, determináltság folytán — *egymásközött* is. És az emberi értelmünkkel megragadható legfinomabb, *legteljesebb* és egyedül kielégítő „megértést“ adható kapcsolatokat a *lelki és a lelki*, de éppen nem a *lelki és a testi* jelenségek között tudjuk leleplezni. Így ha a tébolyodottnak *fiziológiai* elváltozásait *legteljesebben* *fiziológiai* okokból, *lelki* tüneteit a *legteljesebben* *determináltságban* *lelki* okokból tudjuk értelmezni. Hogy a modern *elmekórtan* mily fontosaknak ismeri föl a *lélektani* szempontokat, beszédes bizonyítéka ennek az is, hogy az utóbbi évtizedeknek az *elmebajok* osztályozására irányuló kísérleteiben is egyre nagyobb jelentőségre jutnak a *lélektani* szempontok. De a lelki szféra fontosságát *általában* is egyre jobban felismeri az *orvostudomány*: az idők változásának jele az ú. n. „*orvosi pszichológia*“ gyors kiépülése, valamint az az egyre erőteljesebben hangoztatott követelmény is, hogy az *orvosnövendékek* a mainál sokkal gondosabb *lélektani* kiképzésben részesüljenek.

E fenti kitérésünk talán feleslegesen „szakszerűnek“ fog feltűnni: ám nem az. Szükségünk volt reá, mert hangsúlyozni kívánjuk, hogy az a vállalkozás, amelyet Jancsó elvégezni tervbe vett, de amelyet el nem végzett, igen is elvégezhető. A költői lélekábrázolások és közöttük a *lelki* okokból előálló megrendülések és megtébolyodások rajza a tudományos *psychiátriának* is hozzáférhetőek, sőt úgy kell itélnünk, hogy e *lélekábrázolások* igazságának és mélységének *nincsen is* más tudományosértékű elbírálója, mint a tudományos (— természet-tudományos) *lélektan*, a tudományos *psychiátria*, a tudományos *elmekórtan*. Ha igaz és mély a költői lélekábrázolás: nemcsak az *esztéta-kritikusnak* bizonytalan érzése vagy *intuícós bizonyossága* előtt, de a tudományos *lélektan* és az *elmekórtan* elemzése előtt is igaznak és mélynek fog az megbizonyulni, és a megbízható ítéletet e tárgyban nem is az *elmekórtani* problémákban talán *laikus* esztétától, de a tudományos igényekkel szigorúbban és teljesebben számolni tudó *psychiátertől* várhatjuk. Az alábbiakban következő kísérlet ezt a *psychiátriái* munkát akarja a címül írt tárgyra vonatkozóan előkészíteni.

II.

Elemzéseinkben kettős célt kívánunk szolgálni: hozzájárulni szeretnénk egyfelől Arany János *egyéniiségének* (személyiségének) teljesebb megértéséhez, másfelől az Arany-balladák teljesebb lélektani — és az ettől determinált mértékben helyesebb művészi-kritikai — értelmezéséhez. E két problémánk kapcsolódásának kulcsa abban a tényben keresendő, hogy se az Arany-balladákat a költő egyéniiségének teljesebb ismerete nélkül megfelelően értelmeznünk nem sikerülhet, sem Arany egyéniiségének teljesebb megértéséhez a balladahősök lelki tusáinak, válságaik és megrendüléseik természetének kellő elemzése nélkül el nem juthatunk. A balladahősök lelki élete és a költőnek közvetlenebb adatok alapján leleplezhető egyénisége kölcsönösen jobban megvilágítják egymást és szintesszintet azt kell mondanunk: Arany János lelki életének legmélyebb rétegeibe — legalább is addig, míg Arany *levelezése teljes egészében* ismeretes nem lesz — a balladahősök lelkén át juthatunk el. A költői alkotás azonkívül, hogy leleplez valamit az alkotó művész egyéniségéből,⁷ megrögzíti alkotójuk oly tulajdonságait is, amelyeket a nem könnyen bizalmaszkodó, érzékeny, magában töprengő költő közvetlenül nem ismertetett föl idegenek előtt.

A balladának csupán felületes vizsgálata is néhány érdekes kapcsolatot árul el a költő egyénisége és a balladahősök „tragikumá” között: Gregusztól kezdve minden jeles Arany-értelmezőnk kis tragédiákat lát a balladákban és e felfogásnak megfelelően hangsúlyozza, hogy az Arany-balladákban az örület tulajdonképpen *erkölcsi bűnhődés*. Itt-ott még arra is reá mutatnak kritikussaink, hogy e bűnhődés minéműsége és foka függ a hős egyéniségétől vagy a bűn nagyságától — mintha csak a költő törekedett volna arra, hogy igazságosan, méltányosan szabja ki hőseire a tébolybüntetést is. Nyilvánvaló, hogy ezek a balladák alkotójuk oly egyéniségére utalnak, amelyeknek *lelki válságok* iránt igen erős érzéke van, amelyeknek továbbá *ethikai érzéke* is igen erős, amelyet valami lelkiismeretes *gondosság* és igazságérzet vezet stb. De nem szembeötlőek-e csak ezeknek a vonásoknak is Arany „különös” természeté némely valóságosan jellemző vonásával való kapcsolatai? Nem volt-e jellemző Aranyra magára is a belső problémákban való gyötrődés, az erkölcsi töprengés, az a rendkívüli gond, amellyel még a „szabad” művészi alkotásban is ragaszkodik a költő a megtörtént vagy megtörténtnek hitt valósághoz, az „objektív” igazsághoz (az „epikai hitel” követelménye, Vojtina

⁷ Már Riedl kiemeli: Arany *műveinek* van egy lélektani problémája is és ez „*egyéni sorsát tükrözi vissza*”. (Arany János. II. kiad. 1893. 46. l.) Arany személyeiről így ítél Riedl: „Mindnyájan Arany teremtményei: közös családi vonásaik mind *reá*, édesatyjukra vallanak.” (Id. m. 48. l.)

elvei, a lélekkábrázolások gondossága stb.). Valóban, teljes joggal nevezhette költőnkét Riedl a „*lelkiismeret* költőjének”.⁸ De éppen Riedl mélyebbről is meg tudja ragadni Arany János egyéniségét. Eddigél senki sem férközött közelebb a nagy költő lelkéhez, mint Riedl, akinek olyan finom és mély érzéke volt a lelki problémákban vergődő, érzékenyebb lelkű nagy magyaroknak — saját maga lelki rokonainak — megértésére. Riedl ezt mondja Aranyról: „Arany egy *belső tragédia* hőse, aki életben marad, mint Bánk bán. Katona Bánk bánja Melinda halála után nem egészen idegen az élettől, sőt az élet örömeitől se: de *belsőleg örökre meg van törve*”. Arany életén „mély repedés fut végig... Az élet *boldogsága* után adta neki a nagyságot”.⁹ Bár Riedl nem rajzolja meg pontosan Aranynak ezt a belső „tragédiáját”, jól leleplezi egy szerves lelki fejlődésnek abnormis alapjait. Arany „különös természetének” vonásait pedig a következőkben látja: „mimóza-természet”, túlzó önkritika, „örök kétely”, „önharcok”, „emészto nyugtalanság, melyet dermesztő zsibbadtság vált fel, túlságos érzékenységre, csüggedésre, mélabúra, idegreakciókra való hajlam, bizalom-, remény-, bátorság-vesztés, „fájdalom-rohamok”, „szellemi hypochondria”, energiátlanság, akarni nem tudás („akarata csak a *kötelesség* teljesítésére tellett”). Ezt a képet kiegészítendő, Riedl igen szép és mély képet rajzol azonban a költő *eszményeiről* is, azokról az eszményekről, amelyek „e benső élet tragikumába fényt lövelnek”, amelyek vezetői a költőnek és amelyek „visszaállítják élete harmóniáját”. Irányítsuk figyelmünket a költő életpályájának némely érdekes hozzanatára. Egyéniség és életsors kiben-kiben kölcsönhatásban álló tényezők: vajjon mit lepleznek le ezek a mozzanatok a költő belső életéből, vajjon milyen feleletet kapunk belőlük Arany „különös természetére” vonatkozóan?

III.

Arany öreg szülőknek *korán elhalt nyolc* testvér után született gyermeke volt. Érdekes és sok különösséget megnyilvánító diákevek után a költő életének első, valóban nagy *csalódását*, mint ismeretes, színészi pályájának csúfos vége jelentette. *Pintér Jenőtől* idézzük a következő sorokat: „Átszenvedte a vándorélet minden nyomorúságát. *Szeretett volna szabadulni*, de a kollégiumba nem mehetett vissza. *Lelkifurdalások* gyötörték, kétségbeesve *kereste a magányt, borzadva* nézett züllött társaira. Végre erőt vett elkeseredésén, leküzdötte *szégyenét* s *hirtelen elhatározással* útnak indult”,¹⁰ hazafelé, a hétnapos gyalogútra. — Azokat a reakciókat, amelyekkel költőnk élte benyomásaira reagált, kétségtelenül csak egyénisége értetheti

⁸ Arany János. Magyar Remekírók 41. kötet, Bevezetés, 20. l.

⁹ Arany lelki élete. Budapesti Szemle, 1917. 327. l.

¹⁰ A Magyar irodalom történetének kézikönyve. II. 1921. 226. l.

meg. A *vágy*nak nem mindenki-ben szegülnék — lelki gyötrő-
 désbe vezetően — oly erejű belső akadályok ellene, mint a
 színészségtől szabadulni vágyó, de a menekvésre reászánni ma-
 gát mégis oly nehezen tudó Aranyban; az elkövetett (bár minden
 bűn nélkül való) cselekedetekre, ha azok szomorúságot, fájdal-
 mat, csalódást okoznak, nem reagál mindenki *lelkifurdalásokkal*;
 a bárkiben feltörhető *belső konfliktusok* nem mindenki-ben oly
 erősek, mint a színész-Aranyban voltak és nem mindenki-ben
 keltik fel az emberektől és az élettől elvonuló *magány* vágyát;
 a züllöttségnek maga körül feltáruló képeit nem szemléli min-
 denki az Arany *borzalmával*. És, mindezekkel szemben, viszont
 szégyenén, lelkifurdalásain, tépelődésin se tud mindenki oly
 önmagát legyőző erélyes elhatározással lenni úrrá, amint azt —
 bár hosszas belső harcok után — Arany tette. De mielőtt ez az
 elhatározása bekövetkezhetett volna, előbb egy különös lelki
 élmény kellett hogy lejártsódjék a költő életében, Arany lelké-
 ben egy *álm*nak kellett leperegnien (Arany János — mint tud-
 juk — édesanyja haláláról álmodik). Mai lélektani ismereteink
 kezünkbe adják ez álm világos értelmezésének kulcsát. Álmaink
 igen különböző erővel hatnak reánk: fölébredve, legtöbbször
 azonnal elfeledjük. De vannak álmaink, amelyekről nem tudunk
 szabadulni. Mi rögzíti meg ezeket az álmokat? Megrögzíti az a
 (mélyebb vagy sekélyebb) pszichikus érték (az álmokkal
 kapcsolatos ösztönök, vágyak, érzelmek, indulatok, szenvedé-
 lyek), amelyik mintegy kitermelte őket. Aranyban a színészi élet
 csalódásai után a szégyen, a lelkifurdalás, a megborzás és a
 menekésvágy harca dül. Aranynak *veleszületetten* neurotikus
 alkata nem teszi lehetővé, hogy költőnk nyugodt leszámolásra és
 bátor elhatározásra képes legyen. A lelki békéjét és egyen-
 súlyát felőrlő benső harcban energiátlanak, akaratgyöngének
 bizonyul. Az *igen érzékeny* ifjú, akibe szülei — és önmaga is
 — annyi reményt helyeztek, világos öntudattal nem tudja ma-
 gát elhatározni arra, hogy *ilyen* színészi mult után, ilyen csa-
 lódottan, ilyen nyomorult állapotban térjen vissza nagy sze-
 génységben élő szüleihez és hogy, ahelyett, hogy ő segíthetné
 szüleit, most talán újra *neki* kelljen igénybe vennie öreg szülei
 támogatását. Am, ha növekszik a baj, az *életrevaló* élőben
 növekszik a baj legyőzésére képesítő erő is. Egyfelől az *egész-
 séges életösztön* parancsa erősödik: „menekülj ebből a nyomor-
 ult helyzetből!”, másfelől a nagy reményekkel indult életpálya
 csúfos elakadása egyre nagyobb erővel az ifjú elé idézi a me-
 leg szülői otthont, de a *szülői* áldozatnak és reményeknek s
 ezzel együtt a *fiú kötelességnek* képeit is. És ha az ifjú
 nyíltan, világos elhatározással még nem tudja elhatározni ma-
 gát a szülőkhöz való visszatérésre — mert hiszen az egészséges
*menekésvágy*gal és a *fiú szeretet és kötelesség* érzéseivel
 szembehelezkedik a multján való *szégyenkezés* érzése, a *kigú-
 nyolástól való félelem* és egyben az *erkölcsi vonakodás* attól,
 hogy újra a szülők terhére legyen —, világos tudatánál mélyebb

lelki rétegekben, ösztönösen, „tudattalanul“ erősödik benne a vágy: hazamenni! és erősödik benne az *aggodalom* is öreg szüleinek sorsa iránt. Haza kellene mennie, mert milyen jó is volna otthon, haza kellene mennie, mert hátha valami baj éri sok gondban élő és éppen ömiatta is aggódó szüleit. — akikkel, legalább így érzi a *hazavágyó* gyermek, ki tudja, hogy vajjon találkozhatik-e még, ha most nem tér haza? —, de haza kellene mennie azért is, mert otthon talán lehetséges lesz újra kezdenie az életét. Ezek a gondolatok „tudattalanul“ is crösödnek a költőben s közülök a szülőkért, elsősorban az *édesanyáért való aggodás* gondolata erősödik odáig, hogy egy éjszaka álomkép formájában az „alvó“ tudat elé feltörhessen. Költőnk álma nemcsak félelmet fejez ki, de vágyat is. Vágyat az otthon és az új élet után. Am, hogy ez a vágy elég erőt adjon az ellene feltörekvő szégyenérzés stb. legyőzésére, ehhez valami *segítő társra* volt szüksége: szüksége volt valamely oly gondolat támogatására, amelyik majd az *éber*, a *tudatos* elhatározás pillanataiban is elég erőt kölcsönözhesen a szégyenérzés legyőzésére. És ezt a támogató és lebírhatalanná növekedő erőt a vágy — jellemzően Aranyknak már ekkor igen szigorú *erkölcsi érzületére* — nem az új életben, esetleg reá várható sikerek gondolatából vagy a családi otthon melegét életükroztető képekből szerzi meg, hanem ebből a gondolatból: hátha betegek szüleim, hátha talán meg is hal anyám?! És az *alvó* költő „alvó“ tudata elé, valóságként, odakáprázódik az édesanya halálának képe. Ez a gondolat a *valóságos* események által *nem* volt megalapozva: az éber tudat tehát nem is fogadhatja őt el igaznak s így ő nem is gyakorolhat megfelelően erős tudatos hatást.¹⁰ Am ha ez a gondolat az öntudatlanból *álomkép* formájában tör elő, a vele kapcsolatos érzések által — ebben az esetben tehát a hazatérés és az új élet vágya, a szülőkért való aggodalom, a fiúi gyöngédség és kötelesség erkölcsi impulzusa által — oly erejűvé dagadhat föl, mint a „kényszerképzet“ vagy mint a rögeszme. Valóban: az álom, bizonyos szempontból, nagyjában egyértelmű képződmény a rögeszmével: ez is, az is a valóságos élmény rangjára emeli a képzelet alkotását, valóság-értéket ad a fantáziaképnek s a *puszta gondolatba* a konkrét *valóság-értéket* hamisítja bele. Am ha az ily álom *előállításának* útja így nagyjában ugyanaz, mint a téves eszmék előállításának útja,¹¹ az *alvóra* gyakorolt *hatása* is olyasféle erejűvé növekedhetik, mint a téves eszméké — és valóban,

¹⁰ Riedl érdekes értelmezésc ezt mondja: „Energíátlan emberek oly benyomásokra szorulnak, melyek erősen megindítják képzeletüket, különben nem bírják magukat tette határozni.“ Csak azt jegyezzük meg e mély átérzésű értelmezéshez, hogy az „energiátlanság“ ténye nem elsőrendű fontosságú e kérdésben és hogy álmok esetében a kérdés súlypontja oda tolódik el, hogy *mely lelki determinánsok váltják ki az éppen ilyen álomkáprázatot*.

¹² Az utóbira vonatkozóan v. ö. *Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása* c. tanulmányunkat. (Athenacum, 1926. 4—6. sz.)

Aranyra oly erővel hat ez az álom, mint amilyenell egy téves eszme bírhatna: a költő nem képes többé ellenállni a vágnak, hogy szüleihez térjen és „hirtelen elhatározással“, szegényét és energiátlanságát legyőzve siet haza, úgy, amint a rögeszmés beteget hajtja, űzi a valóságot-hamisító téves eszméje. Az álom — helyesebben: az öntudatlanul is a menekvést szolgáló *élet-ösztön* (az „én“ életnyilvánulásainak ösztönös mélye¹³), a költő *ethikai érzületétől* színezetten — reakényszerítette a költőre ezt a hazatérést, amelyre ez álom szuggesztiós ereje nélkül Arany bizonyára még sokáig nem tudta volna elhatározni magát.¹⁴

A színészéletben csalódott Arany lelki harcának elemzése már élénk tárja mindazokat a tényezőket, amelyek a későbbi válságokon keresztülmenendő Aranyt is meg fogják menteni a lelki összeomlástól. Röviden: költőnk későbbi élete is főképen két ily tényezőt domborít ki: valami mély, egészséges *életvágyat*, menekvés- és gyógyulásvágyat (amelyik minden földre-típró csüggedés után új meg új szárnyakat fog költőnknek adni) és az *eszményeknek*, a föltétlen értékeknek nem annyira vilá-gosan tudatosított filozófikus fogalmát, semmint inkább ösztö-nös vágyát és hitét. Riedl nagyon mélyen átértette: *kellett* Arany-nak az eszmény, az érték, mert különben összedől volna lelki egyensúlya, felőrldve a lelkesedésnek és a csalódás csüg-gedéseinek ellentéteiben, a meghasonlottság abnormis erejű reakcióiban, a kétség, az önkritika, a tépelődés, a megbor-zadás, a szegény, a lelkifurdalás túlzásaiban. A költő maga — aki bár egyfelől *túlozta* testi-lelki bajait, de másfelől oly kétségbeesett erővel vágyott mégis a *gyógyulásra*, a bajokon való diadalra — jól érezte eszményei nagy jelentőségét és éppen ezért ragasz-kodott oly pedáns lelkiismeretességgel, oly féltő makacssággal eszményeihez: az erkölcsi eszményhez, a művészi eszményhez, a hazafias, a baráti, a családi, a vallásos, a humánus eszményhez, amelyek mindmegannyi életvágyat és léletszeretefet mentő, vigaszt és reményt adó, önértéket termelő és önbizalmat fej-lesztő célpontjai minden törekvésének, egész életének. Oh jaj, ha ezeket az értékeket is elvesztené, oh jaj, ha már ezekben se tudna hinni! És Riedl is — még mélyebbről is megértve ezt a lelket — nemcsak az eszményeknek mintegy *váltság-szerépét* hangsúlyozza, de kiemeli egyúttal az „önművelésnek“, a „javu-lásnak“, a „nemesedésnek“ azt a folyamatát is, amelyet a költő

¹³ Az „én—mély“ fogalmára vonatkozóan l. *Kísérlet az álom lelki problémáinak új megvilágítására* c. dolgozatunkat. Athenaeum, 1921. 1—3. sz.)

¹⁴ Arany (a Bolond Istók II. énekében) álman kívül egy *szerelmi* kalandra, illetve *csalódásra* is hivatkozik, mint elhatározását előidéző körülményre. Ez a csalódás azonban nem igen adhatta meg a *hirtelen* menekülésnek azt az ellenállhatatlan impulzusát, amely az *álom* után *azonnal* menekésre készítette költőnket. (Arany *önéletrása* egyébként egyedüli döntő tényezőként említi fel az álmot.)

egész életére és egész költői munkássága szellemére is annyira jellemzőnek kell felismernünk. Valóban: Arany, a *betegségét* érző Arany gyógyulni vágyott — benne gyógyulási vágy és eszmények után való törekvés kölcsönösen erősítették egymást — és végül is a gyógyulásvágy bizonyult erősebbnek: az életösztön ereje, bár nem fájdalom és nem kínos küzdelmek nélkül, lassanként diadalt vesz a beteges hajlamokon vagy legalább hatásukban meggyöngíti őket. És éppen ezért van az, hogy mi, éppen a fentebbiek miatt, nem érthetünk egyet Riedl végső állításával: nem *tragikus*, de, éppen ellenkezőleg, bizonyos tekintetben *győzelmes* végű hatalmas küzdelem az Arany János benső élete és ennek a kínos, de győzelmes küzdelemnek objektív művészi bizonyítékai közül a legérdekesebbek és a legbeszédesebbek éppen a balladák és természetesen főleg azok két nagy csoportja: az ötvenes évek balladáái, majd az öregkoriak: egyikük a *közvetlenül* átélt lelki válságok legyőzésének művészi tükrözése és egyúttal *eszköze*, másikuk a nagyobb önuralomra jutott, mindent megértő és minden fájdalmat legyőzni vagy megelőzni megtanult öreg költőnek megnyilatkozása.

Szalontán Arany — hiába próbálja — nem tud közönséges ember maradni: viszonyai javultával költői ereje fölbuzog és elkészül az *Elveszett alkotmány*. Ennél az eseménynél is érdekesebb megállanunk pár percre. Arany, amint maga is írja,¹⁵ csak a *saját maga* számára kezdte írni e költeményt. Önként vetődik fel a kérdés: hát ha valaki bosszús, haragja kitörésének az-e a „természetes útja“, hogy szatirikus költeményt írjon az *íróasztala* számára? Nyilvánvaló, hogy ebben az eljárásban is egy érzékeny, magában töprengő, bizalmatlan, szégyenlős művész lélek nyilatkozik meg, nem a tettek emberének egyénisége, nem a csupa természetesség-Petőfi egyénisége, nem az indulatait közvetlenül, azonnal leereagáló lélek, de a problémákat magában hordozó és mintegy önmagában élő és harcoló, a külvilággal szemben bizalmatlan, „mimóza“-lélek, aki haragját, felháborodását, még a művészi alkotás közvetítésével is, mintegy csak *önmaga* előtt, csak önmagában élve és csak a maga számára meri kifejezni. Azt mondhatnók: ha az előbb elemzett álom és annak hatása volt Arany különös természetének első rendkívüli erejű *közvetlen* megnyilatkozása, az „Elveszett alkotmány“ volt — még az asztalfiók számára való íródottságától eltekintve is — e „különös“ természetnek *első művészi konkretizálója*, első művészi alkotásban való *indulat-levezetője*. De a mű *jutalmat* is nyert, és íme, egy újabb érdekes jelenség: a költő lelkét nem a dicsőség boldog érzése tölti be; lelkében inkább Vörösmarty bíráló, megbélyegző szavai tapadnak meg, szinte abnormis erővel. De hogy e „kis“ jelenség is még érdekesebb legyen, és hogy maga is ne csak a beteges „idegzetet“, de a gyógyulni

¹⁵ *Önéletrírásában*: „Csak magán időtöltésül kezdék abba, hogy kiöntsem bosszúságomat.“

vágyást és az eszményekre való törekvés győzelmes ciejét is éreztesse, ez a „kórosnak“ tetsző „perszeveráció“ (megtapadás) nem úgy hatott a költőre, hogy az most már *elcsüggedjen* és elkedvetlenedve, megsértődötten odahagyja a költészet berkeit, de ellenkezőleg azt a törekvést edzette még erősebbé benne, hogy egyre *tökéletesebbet* alkothasson, hogy mindig jobban közelíthesse meg a maga művészi eszményét. És nem véletlen, hogy a *nyelvében* hibáztatott Aranyból válik a költői magyar nyelv legnagyobb dicsősége. És az *Élveszett alkotmány* zsilipeket nyitott: a költő, Gyulai szavaival¹⁶ szólva, érezte, „hogy most már nem lehet megállapodnia, ki kell öntenie mindazt, ami lelkében forr és a maga módja szerint“. Jött a *Toldi*, amelyben — túl a nemzeti és demokratikus eszmealapon és annak pszichikusan *előtte* — első nagyszerű művészi objektiválódását látjuk a költő emelkedni, nemesedni vágyó emberi egyéniségének.¹⁷ A költemény hangját és színét annak az aránylagos nyugalomnak és boldogságnak is köszönhetjük, amelyben költőnknek élete e legderűsebb szakában része volt. — A szabadságharc leverése és az önkényuralom jól ismert szomorú változást hoz létre költőnk kedélyvilágában. Meghasonlottságát, benső gyöt-rődését bizonyára csak növelte az a kényszer is, hogy irnoki állás kellett vállalnia a császári szolgabíró mellett — szerencsére nem hosszú ideig. Könnyebbülést hozott nevelősködésének életszaka, de aztán jött Nagykőrös, Arany „kedélybetegségének“ igazi kifejesztője. Már 1852-ben készen áll a „*Nagy- idai cigányok*“ és 1853-ban megszületnek az első sajátosan „aranyi“ balladák: az „*Ágnes asszony*“ és az „*V. László*“.

III.

Elkerülhetetlen lélektani szükségesség volt, hogy a szabadságharc leverése után az annyira érzékenylelkű Arany életében fordulat és a lelki fejlődésnek mintegy új korszaka következ-zék el. Költőnk kedélybaja igazában az ötvenes években, Nagykőrösön bontakozik ki. — Milyen képet kapunk Arany nagykőrösi életéről az ismert életrajzi adatok alapján?¹⁸

Arany kilencévi nagykőrösi tartózkodása alatt, Biró szavai szerint, „csaknem mindig lehangolt, fáradt, szomorú és néha szinte kétségbeesett volt“. Sötét színben látta „*körülményeit*, az embereket, az egész világot és az életet“. Jóban volt ugyan mindenkivel, de igazi társasága csak a tanári kar volt, úgyhogy Aranyék társaságba se igen jártak. Kétségtelennek látszik, hogy

¹⁶ Arany János *életrajza*. Akadémiai Almanach 1844-re. (A *Bírálatok* kötetében, 1911. 257—258. l.)

¹⁷ Riedl már a tanulókor éveiben is hangsúlyozza a költő *emlékedszavát*. (Arany János, II. kiad., 5. l.)

¹⁸ V. ö. Benkő István és Biró Sándor tanulmányait. (Arany János *tanársága Nagykőrösön*. 1897, ill. Arany János *Nagykőrösön*. Egy. Phil. Közl. 1907.)

e tartózkodás oka bár részben a költő természetében, másrészen azonban a kőrösiek természetében is rejlik. A kőrösiek nem igen becsülték azt, akinek nem volt saját háza és szőleje és valami lenéző csodálkozással nézhették a magányos sétákra a temetőbe induló Aranyt. A félművelt emberek tudatlanságán kívül ez a paraszti büszkeség is bántotta költönket, és pedig csak annál inkább, mert — amint ismeretes — maga is, egész életén át, úgy vágyott a *saját* otthon után. Vére, származása már ezt a földszeretetet olthatta belé, de természete is a nyugalmas, békés, a másokkal való érdekközösség által nem háborított saját otthont kívánta. Am abban a tényben, hogy ez a vágya oly nagy erővel tapadt meg benne, hogy az egész későbbi költészetének is egyik legállandóbb tárgyává válhassék, bizonyára már a kőrösi tapasztalatok és fájdalmak reakciós hatása is részes. Jellemző azonban költőnkre, hogy mindezek ellenére is *másokra* vagy körülményeire nem panaszkodott, „csak nagyon magábavonuló volt, *önmagával* volt elégedetlen, nem a viszonyokkal.¹⁹ Az ottani egyhangú élet nem tetszett neki,²⁰ de kétségbeesése önbizalmatlanságából, komor és mindenütt hiányt látó lelkéből származott.²¹ A költő tehát elsősorban *önmagával* nem tudott leszámolni: a maga baja volt a központ, s a külső eredetű kellemetlenségek csak ezt a mély benső elégedetlenség-érzést színezték és erősítették. Az is jellemző költőnkre, hogy bár hívták Debrecenbe, Szalontára, Kecskemétre, nem hagyta ott Nagykőröst, a változtatástól való valami különös húzódozás, a bizonytalanságtól való félelem, a körülményeskedése s aggályoskodása²² miatt, de a nagyobb hivatalos elfoglaltságtól való félelme miatt is. Hogy az ily aggályoskodás és a sok munkától való félelem is sokszor igen jellemző az ideges emberekre, ki ne tudná. Az annyira pedáns és lelkiismeretes Aranyról különben is tudjuk, hogy még pl. a *dolgozatjavítások* is mily rendkívüli terhet jelentettek számára: minél lelkiismeretesebb és pedánsabb hivatalnok és tanár volt, annál jobban „félte“ a hivatalos munkától (— a lelkiismeretlen embernek, bizony, nem szokott sok benső gondot okozni a hivatalos munka, ezért nincs is miért félnie tőle). Aranyt különben Benkó — Ádám Gerzson után — így írja le: „szürke« ember volt, komor, visszahúzódtott, komoly, szinte zord volt az arckifejezése, de mikor megszó-

¹⁹ V. ö. költőnk levelezését is. Pl. 1853 május 23-án ezt írja Tompának: „Ne jőj biz ide, barátom, még a fiadnak is hagyj végrendeletbe, hogy ő se jöjjön. *Nem mondom, hogy az emberek rosszabbak, mint máshol.*“ Tulajdonképp csak a hivatal „nem kényelmes, „de benne vagyok“, meg a szerkesztőkkel van baja, hogy nem küld elég verset nekik.

²⁰ V. ö. 1854 május 8. „Ez se falu, se város.“

²¹ Biró S.: *Id. m.*, 507. l.

²² Arany körülményeskedő és aggályoskodó természetét pompásan feltüntetik pesti szerkesztősége ügyében folytatott hosszadalmas tárgyalásai és idevágó levelei is.

lalt, barátságos, nyájas volt mindig“. Érdekesnek látjuk azt az *ellentétet*, amelyik a *magába* és problémáiba merült költőnek zord, komoly arca és a *másokkal* beszélőnek nyájas, derűs, szelíd hangja közt e leírásban kidomborodik. De magában is érdekes az a neurotikus vonás, hogy a költő zord, benső elégedetlenségei a társaságban elsímulnak. De nem ugyanez a vonás lepleződik-e le költőnk életének és művészi alkotó munkájának sok más jelenségében is?: abban a tényben pl., hogy Arany minden magányszeretete ellenére fölvidul, ha pesti barátai felkeresik, abban a másik tényben, hogy az emberektől való kedélyes társalgástól általában nem idegenkedik, abban a tényben, hogy „magányos“ sétáira is szívesen veszi, ha elkísérik, sőt tanártársaival szemben arra is képes, hogy egyenesen ő nézzön be az iskolába: nem jön-e valaki sétálni vele? Valami szelíd és mély emberszeretet is rejlik e viselkedésben: de nem-e a költő szelíd és nemes *emberszereteté*t leplezi le csodálatos mélységben az „Ágnes asszony“ is: vajjon kinél találjuk párját annak a nagyszerű szuggesztív eljárásnak, amellyel a költő egy szörnyű bűnben vétkes asszonyt oly szájalomra méltónak és rokonszenvre érdemesnek tud föltüntetni, hogy benne úgyszólván nem is tudjuk a *bűnöst* látni, hogy rávonatkozóan az erkölcsi megbotránkozás minden legkisebb érzése nélkül fogadjuk el a „hattyú“ és a „liliom“ hófehér tisztaságát elének vetítő költői képzelet merész asszociációit. E mély humanizmus is költőnk egyik nagy érték- és eszménykörét jelenti és már az „Ágnes asszony“²³-ban ez az emberszeretet borít fátyolt a bűn szígyenfoltjára.²³

*

Nem térhetünk ki arra, hogy megvizsgáljuk: hogyan nyilatkozik meg költőnk életének ez a legkritikusabb kora Arany művészi alkotásaiban. De meg kell állanunk legalább a „Nagyidai cigányok“²³-nál és pedig nemcsak azért, mert e munkának megjelenési éve (1853) egyúttal az első „igazi“ Aranyballadák megjelenésének éve is, de azért is, mert ez a munka valami közelebbi rokonságban is van Arany balladáival: azt mondhatnók, hogy az első „igazi“ balladák előtt a pszichikus fejlődés tekintetében a „Nagyidai cigányok“ az utolsó állomás. Ha maga a költő nem is leplezte volna le e költeményének — a „világ-

²³ Csak kevés „igazi“ balladája van Aranynek, amelyekben a költő nem enyhíti a hős bűnhődését, pl.: „V. László“, „A walesi bárdok“, „Éjféli párbaj“. Kell-e mondanunk, hogy ezek a *kivételek* is mennyire jellemzőek a költő egyéniségére? A két első balladában az *igazság* és a *haza* fanatikusának szigorja nem engedi meg a könyörületesség érzésének szelídítő befolyását, a harmadikban az *igazság* és az *erkölcs* fanatikusa nem engedi érvényesülni az emberszeretet apostolának büntetést szelídítő befolyását. A balladák — amint e kis példa is mutatja — szinte lehetővé teszik az Aranyt vezérlő eszményeknek és értékeknek mintegy rangsorba állítását, egymásközt való erőviszonyaik leleplezését.

csodát“ jelentő hatalmas magyar küzdelemre következő „kétségbeesett kacajnak“ — megdöbbentő mélységű pszichikus hátterét, költőnk *finomabb* érzékű kritikusi kortársai maguktól is megéreztek. (Így pl. Gyulai Pál és Imre Sándor is.) Az irodalomtörténet már régóta egységes értelmezésben bírálja el a ki-tűnő komikus eposzunkat, benne a kétségbeeséstől és a lelki megrendüléstől való menekülés kísérletét látva. Ha szabad előle-geznünk egy a balladák-ból vett hasonlatot: ez eposz pszi-chikus értéke pontosan ugyanolyanfajta, mint a Jancsótól tel-jesen félreértett Kund Abigél „nevető“ tébolyának. Amikor nem sikerül valami, amit nagyon szeretünk volna sikerültnek látni (vagy amikor a magunk szégyenére vagy bűnére eszmélünk ott, ahol a magunk *dicsőségét*, etikai stb. *értékét* vágy-tuk), a csapást háromféleképpen kísérlelhetjük meg lebírni: 1. jó-zanul, világos belátással, önfegyelmező erővel *leszámolunk* a történetekkel: változtatnunk már nem lehet rajtuk, beletörődünk tehát s igyekszünk az adott helyzethez mért legmegfelelőbb tevékenységre; 2. nem tudva lebírni az elviselhetetlennek érzett fájdalmat, szégyent, lelkifurdalást: önmagunk előtt is *le-tagadjuk a sikertelenséget, a csalódást, a bűnt, a szégyen képeit*, ezeket kiszorítjuk tudatunkból és helyükbe vágyaink, törekvé-seink *diadalának*, a sikernek, a magunk erényének önámító ké-peit engedjük tudatunkba: az elviselhetetlennek érzett valósá-gos világ helyébe, egészen abnormis (pl. „paranoiás“) reakció-*val*, egy *álvilágot* hamisítunk, amelyik csapást szenvedett vá-gyainkat és önértékünket diadalmasan megvalósultaknak kép-ráztassa elénk; 3. úgy próbálunk fájdalommal jobban megbír-kózni, hogy — ismét önámító és végletesebb megnyilvánulásai-ban nem kevésbé megdöbbentő abnormis reakcióként — azt hitetjük el magunkkal, hogy *nem is ért bennünket igazi szé-gyen*, hogy nem is volt igazában bűn, amit csináltunk: mert hiszen bukásra vezető törekvésünk nem is volt komoly, szép, nagyszerű, lényeges — tehát a bukás, a csalódás, a fájdalom se lehet olyan nagy. Ha sikerül *kicsinyitenünk*, magunk előtt a *célt*, amelyért küzdöttünk és azt a *módot*, amelyen álmunkat el-érni törekedtünk, nem tűnik fel oly nagynak az ellentét a cél nagyszerűsége és a bukás fájdalommassága között. Az önámítás-nak gyakoribb és szerencsésebb fajtája ez, amelyben nem a *külső* valóságot, de mintegy *bensőnk* valóságát, vágyainkat, céljainkat, törekvésünket hamisítjuk meg, nem azt, ami a való-ságos történések *eredménye* volt (a bukást, a bűnt, a szégyent), de azt a *történést*, amelyik ehhez az eredményhez elvezetett. Úgy látszanék: igen praktikus mentőeszköz ez az önámítás a csalódás fájdalomának és kétségbeesésnek legyőzésére. Ennek a kegyes öncsalásnak azonban, fájdalom, csak *egy bizonyos határon belül* van igazi praktikus értéke. Minden önámítással elkerülhetetlen szükségszerűséggel velejár az önámítás tényére való valamelyes eszmélésünk, nincs önámítás anélkül, hogy ki-sebb-nagyobb világossággal ne érezzük, hogy *csak ámitjuk ma-*

gunkat. Amíg több megnyugvást nyerünk az önámító gondolatokból, mint amennyi nyugtalanságot okoz a tudat világosságába be nem engedett önámításnak „tudatalatti” érzése — addig nincs baj. De minél jobban, erősebben, mélyebbről, teljesebben vágyott volt az el nem ért cél, annál nagyobb nehézségbe, önelgyőzésbe, magunkon való hiába-erőszakoskodásba kerül az önámításunk: hiszen valamelyes megnyugvásra csak úgy tudnánk eljutni, ha pl. nagy, szent célunkat *egészen kisszerűnek*, egészen jelentéktelennek tudnók magunk elé képzelünk. Szinte azt mondhatnók: *amely mértékben erősebb és erősebb volt a diadal vágya, oly mértékben kell jobban és jobban kicsinyíteni tudnunk* magunk előtt a vágyott célt, a vállalt törekvést. És így a magunkon való erőlködés (v. ö. a freudi „pszichikus políciát”) mindig nagyobb és nehezebb terhet ró reánk, amelynek súlya alatt állandó izgalomban és nyugtalanságban kell gyötrődnünk. Könnyű megértenünk, hogy lesznek határok, amelyeken túl a nagyszerű vágyak és erőfeszítések bukását csak olyan önámítással tudom legyőzni, amelyek e vágyamat és erőfeszítéseimet nemcsak jelentékteleneznek, de egyenesen *szármalmasaknak és nevetségeseknek* tudja föltüntetni: hogy ne sírjak, kacagnom kell, mert a kacagás, a gúny valami diadalmat jelenti afelett, amit kikacagok. Am *ez* a kacagás, természetesen, nem a gondatlan derű vagy a szelíd humor boldog kacaja. A kinosan érzett önámítás gyötrelmei fájdalomossá, sokszor döbbenetessé színezik. Az önámítás egy már helyesen megérzett valóság elfojtását jelentvén, ez a mélyebb, helyesebb, de elfojtott fájdalmas eszmélés állandóan ott nyugtalankodik önámító képzelgéseink és kacajunk mélyén és ez a helyes és fájdalmas eszmélés *torzba fordítja* a kacajt. A szelíd humorból durva, trágár tréfa lesz, a kacagó gúny a *saját* lelkünket marcangolja. Ha Arany János az *Elveszett alkotmány*-ban inkább annak a *férfias szatírának* hangját hallatta, amelyik — maga is fájdalomcsillapító kísérletként — a bensőjében dülő haragos méltatlankodást, férfias elégedetlenséget tükrözi és vezeti le: a „Nagyidai cigányok”-ban az *ironia* torzítóbb és fájdalmasabb hangján szólal meg a költő? Ha a szatíra férfias ostromozása csak mintegy *másokra* irányul, magamtól idegenekre, az ironia *személyesebb* sérelmeket leplez: a mások ironikus kigúnyolása a *magunk* kigúnyolásának helyettesítője. De ha Arany a szabadságharcnak e megcsúfoló, szabados hangú, ironikus paródiájában önmagát is kínozza és kisebbíti — maga ez a magakigúnyolása levezeti belső izgalmait, azokat kiélni segíti. Altala megmenekül a *teljesebb* lelki összeomlástól, mert a gúny által fölébe tud kerülni a fájdalomnak és mert mentőzsilipül szolgál maga a *művészi alkotás* és objektiváció lehetőségé is. Talán nem kell hangsúlyoznunk, hogy a fájdalomnak és a kétségbeesésnek ilyen fölbekerülés-kísérlete is újra arra vall, hogy az egészségesebb, gyógyulni vágyó életosztón költőnkben is, mint mindenünkben: — egészségesebben és még a tébolyodottakban is —

keresi a betegségből való menekvés módját. És a menekvésnek e módját a művész Aranyban meg is találta, míg a téboly karzajába kergetett Kund Abigélban ez a menekvésvágy hamis útra — mert igazi kielégülést adni nem tudó útra²⁴ — ferdült.

A „Nagyidai cigányok“ helyes megértése bizonyára könyvnyelven fogja megértetni azt a gondolatot, hogy Arany János balladahőseinek lelki válságai — bár tárgyaikban másak — pszichikus szerepükben és jelentőségükben maguk is többé-kevésbé magának a költő Aranynak lelki válságait tükrözik élénk, mind az ötvenes években (és már 1853-ban is!), mind a hetvenes évek végén. Persze: nem olyasféle kapcsolatokra kell gondolnunk, mint amilyenek a „kulcsregényekben“ szokásosak — de e kérdésről, egyclőre, legyen is elég ennyi. BODA ISTVÁN.
(Folyt. köv.)

EGYSZERŰ ÉS KÖRÜLÍRT MULT.

Nyelvfejlődés-tanulmány.

(Folytatás.)

III.

A mai német irodalmi nyelvet a mai francia irodalmi nyelvvel egybevetve abszolút mult-tempusok dolgában a következő megfelelést találjuk:

I. Ich sang je chantais II. Ich habe gesungen: j'ai chanté.
je chantais.

E megfelelés természetesen csak cum grano salis értendő, mert pl. a *chantais* néha *ich sänge*-vel, a német *ich sang* pedig olykor *je chanterais*-vel adandó vissza (Warf er das Schwert weg, er war verloren). A préterit-vesztett francia köznyelv így viszonylanék a kétmultú némethez:

I. Ich sang je chantais II. Ich habe gesungen: j'ai chanté.
j'ai chanté.

A franciának marad kettő, a németnek még van kettő. A német praet. pusztulása következtében a viszony így alakul:

	<i>köznyelv</i>	<i>irod. nyelv</i>
	je chantais	je chantais
Ich habe gesungen		je chantai
	j'ai chanté	j'ai chanté.

Tehát egy forma három multifunkció jelölésére fordíttatik. Morf, ki már 1904-ben megjósolta a défini menthetelen kiveszését,¹ a francia nyelv kifejezőképességét féltőket azzal nyugtá-

²⁴ V. ö. *Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása* c. már említett tanulmányt.

¹ Die tempora historica im Französischen, Verh. des XI. Neu-philologentages 74—81. l.

tatja meg, hogy a német is beéri két mult-tempussal. „Was eine Sprache im Laufe der Zeit an flexivischen Ausdrucksmitteln verliert, ersetzt sie durch andere, die ebenso fähig sind, feinen Gefühlsnüancen gerecht zu werden. Der Flexionsreichtum ist nicht ohne weiteres eine Superiorität!“ Viszont azokat, kik a franciát az ő három multjáért irigylük, *Debrunner* iparkodik csilapítani, rámutatva arra, hogy a német praet. az összefüggés szerint hol elbeszélő, hol leíró funkciót végez, pl. Während er noch *redete*, *brach er* zusammen = il parlait — il s'affaise.² Német irodalmi termékeknek francia műfordításai egyébként igazolják, hogy a *mondatösszefüggés* a potentialiter kétértelmű *ich sang*-ot egyértelműsíti. A mai syntaktikai módszerek fejlettségére vall, hogy ily esetekben az *egyértelműsítés* grammatikai eszközei még nincsenek felfedve: meglegesznek az „összefüggés“ kaotikus fogalmára való utalással.

Tehát a kétmultúság nem jelent inséget. De ott fenyeget az egymultúság veszélye! A nyelvjáráások nagy része már nélkülözi a simplexet, a többiben kiszorul, az irodalmi nyelv még tartja, de mi lenne, ha a rövid, pregnáns *er sang*, *er kam* helyett kizárólag *ich habe gesungen*-t és *ich bin gekommen*-t mondhatunk és — főként — írhatunk? Azt hiszem, nem kell különösebb nyelvészeti érzék ily inség fájlásához. Igazat kell adnunk Wunderlichnak: „Wir können wohl verstehen, wenn das Sprachgefühl einzelner Sprachen die genaue Unterscheidung von Imperfekt, Aorist und Perfekt durch *drei* Formen als zuviel angesehen und sich auf zwei beschränkt hat, aber die Einschränkung des Süddeutschen auf eine einzige Form ist sicher zu wenig und bedeutet einen recht empfindlichen Mangel der Sprache.“³ Miben rejlenék ez a gyarlás, illetve: mi teszi a délnémet nyelv stádiumát tökéletlenné? Láttuk, hogy az *ich sang*-ot francia fordítók az összefüggés alapján *chantais*- és *chantai*-ra tudják differenciálni, angolok *I sung* és *I was singing*-et hámoznak ki belőle. Vajjon az egyetlen *ich habe gesungen*-típusból is lehet az összefüggés alapján három funkciót megkülönböztetni? Ennek megállapításához nincs is szükségünk fordítókra. Adjunk művelt németeknek egymultú nyelvjárásszövegeket: tegyék át irodalmi németségbe; ha nyelvtudásuk vagy nyelvérzékük alapján hol meghagyják az összetett formát, hol praet.-be teszik, akkor be van bizonyítva, hogy az *egyetlen* mult *három* grammatikai viszonynak *tűrhető homonymája*. Ha ez bizonyos, akkor az egymultú nyelvek szerkezetében fel kell tételeznünk oly *belső* kifejezőeszközöket, melyek a *külső* formához hozzáadva együttesen determinálják az imperfekt-, aorist- és perfektfunkciókat, úgy, hogy a fordító az *ich habe gesungen* (v. énekeltem) igealakot itt je *chantais*, ott je *chantai*, amott j'ai chanté-val tudja fordítani. Végeztem ily kísér-

² Sprachwissenschaft und Sprachrichtigkeit, Njb. 1922. 217.

³ Wunderlich-Reis: Der deutsche Satzbau³, 283.

leteket magamon is, másokon is: bajor szövegeket áttéttem irodalmi nyelvre, egymultú magyar szövegeket fordítottunk németre; megállapítottam, hogy a kísérleti személyek a Perfekt és Imperfekt használatát illetőleg nagyjában egyező áttételt produkáltak. A mutatkozó eltérések visszatükrözik a mai irodalmi nyelvben is uralkodó határozatlanságot; — „so entstand eine gewisse Unsicherheit im Gebrauch des Perfekts und des einfachen Präteritums, ja die Grammatiker sind über diese Frage vielfach bis heute im unklaren“, mondja Wunderlich-Reis, *Satzbau*³ 275.

A pusztá megérthetőség azonban nem meríti ki a kifejező-képességet. Esztétikai szempontból mindenesetre szcbbnek, magvasabbnak tűnik az ily mondat: Hierauf zerriss er den Brief vagy: Alors il déchira la lettre, mint: Hierauf hat er den Brief zerrissen vagy Alors il a déchiré la lettre. A cselekvés hirtelen beállása, illetőleg pontualitása hangilag jobban van szimbólizálva a rövid — szinte pillanatnyi — szintétikus formával, mint a hosszadalmas, gyakran kettészakadt körülírással. Ez az esztétikai értéktöbblet meg a fiziológiai könnyűség tartják majd fenn a *sang*-ot mindaddig, míg az „Umgangsprache“ a perfektumot praktikus voltánál fogva a pszichológiai nehézségeket okozó praet. rovására nem általánosította és az utóbbinak archaisztikus jellegét ad. Akkor majd az írók is kerülnek. A nyelv igaz művészei nem fognak utána sopánkodni, hanem más nyelvi szépségeket fognak alkotni.

*

Ezeket előrebocsátva rátérünk a német praet.-pusztulás mai állásának ismertetésére, általános és különös okainak vizsgálatára. A mai helyzetről csak röviden ennyit:

Mint a franciában vannak: a) praet.-mentes tájak, így az egész felsőnémet (oberdeutsch) terület, továbbá a középnémet vidék délnyugati része.⁴ Helyenként — mint a franciában — megmaradt hírmondónak a *war, hatt', wollte* (vout). b) A praet. formák használatosak ugyan, de fogyóban vannak, a körülírt mult diadalmasan verseng a simplex-szel. Idetartozik a mitteldeutsch-vidék többi része, nevezetesen Luxemburg, Nassau, Hessen, Thüringen, Egerland, Szászország, Szilézia. c) Minden ígéhez képezhető egyszerű mult, mely hasonlóan az irodalmi nyelvhez, a Perfekttel megosztja a multjelölést; de a Perfekt térfoglalása többé-kevésbé itt is észlelhető. A magyarországi német nyelvjárások az erdélyi szász kivételével az ind.-ban praet.-nélküliek. Részletekre vonatkozólag utalok forrásaimra.⁵

Mi az oka e „rombolásnak“? — mert itt jóval nagyobb

⁴ Nem vonatkozik ez a praet.-conj.-ra, melyet külön tárgyalunk.

⁵ Behaghel, *Geschichte*³ 283.. Hans Reis, *Die hochdeutschen Mundarten*, SG. 102. l., Sütterlin, *Nhd. Gr. I.* 449. kk. K. Jacki, *Das starke Praeteritum*, PBB. XXXIV. 425—529., Petz Gedeon, *Magyarországi német nyelvjárások című sorozata.*

méretű a pusztítás, mint a franciában. Vajjon ezt a jelenséget is magyarázhatjuk, mint a franciát, a nyelvfejlődés két hatalmas tendenciájából: egyrészt a mondatösszefüggés nagyobb kiaknázásán alapuló forma-restringálásból, másrészt a szabályosabb formázás felé törekvésből?

Meillet a német simplexpusztulást is e célszerűségi okokból magyarázza, míg a német nyelvészek színe-java, — amint alább részletesen kifejtjük — mindmáig hangtani, tehát szellem-telen fiziológiai okokra vezeti azt vissza. Tanulmányunk célja és eredménye az, hogy a franciák által felvetett szellemi motívumok világosabban, a tényeknek megfelelőbben magyarázzák a szóban forgó tüneményt, mint a német filológia szemében egyedül érvényes naturalisztikus okfejtés.

A Jespersen—Meillet-féle evolúciós magyarázat, melynek érvényét a francia præt.-indéf. cserére Foulet alapos értekezése után beigazoltnak vehetjük, a német nyelv történetére alkalmazva így formulázható: A praet. pusztulásának oka egyrészt az erős igék praet.-képzésének tanulási és megtartási nehézségeket okozó rendszertelensége, másrészt az a tény, hogy az egyszerűbb szerkezetű, tehát könnyebben elsajátítható és megtartható perfektrum jelentéstágulás folytán alkalmassá lett eddigi funkciójának továbbvezése mellett a praet. funkciójának, illetőleg kettős funkciójának (aoristus és imperfektum) elvégzésére is.

Mi volt a német lingvisták előző véleménye? hogyan fogadták M. teóriáját? mi a reprezentatív germanistáknak felfogása e kérdésben ma? — Az előző hipotézisek közül legtöbb hívője támadt Hans Reis nyelvjárás-kutató 1891-ben felállított mechanisztikus magyarázatának.⁶ Az ő felfogása szerint e mélyreható szintaktikai változásnak végső oka („letzte Ursache“) egy hang-törvény t. i. a hangsúlytalan szóvégi *e* vokálisnak lekopása a felnémetben. E hangváltozás folytán ugyanis a gyenge igék praeteritum sing. 3. sz. *er spielte* alakja *er spielt*-re rövidült és így a praet. azonos személynél egybecsett. Az így keletkezett homonymia zavarokat okozott a megértés körül. Ennek kiküszöbölése végett a beszélők ösztönszerűleg a rokonjelentésű *er hat gespielt*-típushoz folyamodtak. „Auch die zweiten Personen *spieltest* und *spielte* sind in Deutschland vielfach mit den entsprechenden Präsensformen zusammengefallen.“ E személyek hibás volta körülírásra vezetett oly gyenge formáknál is, melyekben egybehangzás nem forgott fenn. A körülírás a gyenge igékről analógia útján átragadt az erős igékre is, miáltal a praet. teljesen feledésbe ment. Ha pedig a perfekt középnémet területen

⁶ Beiträge zur Syntax der Mainzer Mundart, Diss. 12. 1. Ebbe nem nyerhettem betekintést, de Reis több más helyen ismételte tételét, így: Das Präteritum in den Süddeutschen Mundarten PBB., 19. 334. és kk., Die Mundarten des Grossherzogtums Hessen, Ztf. für hd. Maa. 3. és 4. köt., nevezetesen az utóbbinak 324—334. 1.

is terjed, bár ott megmaradt a szóvégi *-e*, ez azért van, mert enklizisben a *spielte er* — *spielt er*-re változott, ami R. szerint elégséges volt ahhoz, hogy egy szinte forradalmi nyelvváltozás létrejöhessen.

Hangtörvény, analógia, átvétel, a régi pozitivisták nyelv-tudományi módszernek e három főinstrumentuma mintha maradék nélkül fejtené meg a problémát. Minek ezt a világos, szinte kézzel kitapogatható, Wundt-féle pszicho-fizikás vagy Herbart-féle képzet-mechanisztikus lélektanral szépen alátámasztható magyarázatot más nyelvek hasonló jelenségeit is figyelembe vevő amolyan célszerűségi magyarázatokkal homályosítani?

Reis ugyanis Meillet-vel szemben a GRM. II. 382—392 l. között cikkben (*Der Untergang der einfachen Vergangenheitsform*) cáfolni igyekszik az új teóriát és makacsul ragaszkodik régi álláspontjához. Ha a német nyelvtörténet tényeiből és az átmeneti nyelvjárásokban ma is megfigyelhető tényekből levezetett hangtörvényes-analógiás magyarázat nem illik rá a franciára, sem a többi nyelvre, tant pis pour elles. „Man muss sich vor Verallgemeinerungen hüten; es ist ja immerhin möglich, dass die gleiche Erscheinung in zwei verschiedenen Sprachen verschiedene Ursachen haben kann.“ Mi a magunk részéről nem nyugszunk bele e kényelmes megoldásba; továbbkutatásra ösztönöz a nyelvészet korán elhunyt nagymesterének, Schuchardt-nak a Magyar Nyelvőr jubileumi számában elhangzott figyelemztetése, ahol a rokontüneményekről beszélve ezeket mondja: „Wir müssen also eine Erklärung suchen, die für alle Sprachen genügt. Die auf den Stoff einer einzigen Sprache gegründete wird im günstigsten Falle unvollständig sein, sie kann aber auch ganz unrichtig ausfallen.“

Ezt az egyoldalú hangtörvényes-analógiás magyarázatot Meillet 1909-ben ismerte és elvetette. Tudott Wunderlich (*Der Deutsche Satzbau*² 214. l. és kk.) és Jacki (i. h. 523. l.) ellenvéleményéről is, mely a jelenség interlingvális jellegét is figyelembe veszi, de nem fedi a Meillet-félet. Azért hát nem is tárgyaljuk. Azonban 1921-ben a francia tudós „Linguistique, historique et linguistique générale“ című gyűjtőkötetében újból közölte GRM-beli cikkét (149—158. l.). Itt jegyzetben reflektál Reis ellenvetéseire: valószínű — úgymond —, hogy a hangpusztulás folytán beállott kétértelműség siettetette az egyszerű mult kiveszését; a franciában — kisebb mértékben ugyan — szintén vannak prés.-prét. homonymák (*finir*-osztály, *dire*), a szláv aorist eltűnésében is szerepel egy ily kétértelműség, de ha ezt a hiányosságot el is fogadjuk tényezőnek, semmiesetre sem tekinthetjük egyetlennek és főtényezőnek, a német nyelvben sem.

Mindhiába! A germán filológia — az említett koncesszió után is — hű maradt Reis elméletéhez: Behaghel helyt ad neki ismert kézikönyveiben a legújabb kiadásokig (*Gesch.*³ 239), sőt standard művében, a *Deutsche Syntax*-ban (1924) elvi jelentő-

séget tulajdonít e nézetnek. Mindkét kötet előszavaiban ugyanis lingvisztikai hitvallását nyújtja: kiemeli a hangváltozások szerpét a mondattani változásokban és a II.-ban (VI. l.) e tény illusztrálására felhossa „den Untergang des Prät. auf süddeutschem Gebiet nach dem Abfall des ausleitenden *æ*.” Ez az állhatatos kitartás a „metaphysischer Positivismus” mellett e pontban annál feltűnőbb Behaghelnél, mert újabban nem zárkózik el teleológikus szempontok elől. Ugyanígy a német nyelvészet másik kitűnőse Sütterlin. A Nhd. Gramm. (I. 449.) a *spielte* — *spielt* változából vezeti le az összes igékre vonatkozólag a perfektum egyeduralomra jutását. Az erős igék praet.-jai csak szenvedő áldozatai a többségben levő gyenge praet.-ok analizálódásának.

Nem lehet-e a két okadást egy magasabb szintézisben összefoglalni? Nézetünk szerint lehet. A *német praet.-pusztulásnak oka* a formazavarban és kétértelműségben rejlő *célszerűtlenség*. Hozzájárul az is, hogy a perfektum jelentéstágulás folytán praet.-funkciót is tudott végezni és azóta a csekélyebb igényű népi beszédben a kétmúltúság magában véve is *célszerűtlenné* vált. Egy nyelvszemenyhez mérve mindezek a *célszerűtlenségek tökéletlenségeknek* tekintendők, melyeknek kiküszöbölésére az emberi szellem igénybeveszi az emberi lélek összes funkcióit: a képzetalkotást, az érzelmet, a gondolkodást, az akaratot.

Az oly mélyreható változás, mint *két* külön formával rendelkező *két* funkciónak egy „kézben” való összpontosítása, nem származhat egy okból. A felsorolt hibák megannyi *ok-komponensei* a javításra törekvésnek: kisebb-nagyobb méretű *együtt-hatók*, melyek összműködése adja az eredőt. Az egyik nyelvben az *a*) volt erősebb, a másikban a *b*) volt domináló és így tovább. Ahol a hibák enyhültek, ott a folyamat lassult. A *spielt* = *spielt* homonymia, bár nagyobb méretű a francia je finis = je finis homonymiánál, bizonyára nem volt döntő, semmiesetre sem volt kizárólagos, ahogy a németek akarják. „De a tények, itt vannak a tények!” mondják, „azok döntenek el a kérdést”. Rögtön rátérünk a tényekre. Csak még egy fontos megállapítást! A homonymia, mint olyan, nem nyelvhiba, csak akkor lesz azzá, ha gyakori félreértést okoz. Vannak jó, tűrhető, kevésbé tűrhető és tűrhetetlen homonymák. Hogy a *präs.* = *praet.* homonymia nem tartozik az utóbbiak közé, azt a következő tények igazolják. (Folyt. köv.) KAIBLINGER FÜLÖP.

ENOTATA E DOROTHEI ABBATIS CODICE QUONDAM VARIANO.

Codex emptus Athenis a. 1899 de domina G. Heimpel e collectione Athanasii Rhusopuli nunc in possessione v. cl. Johannis Marshall, Anglobritanni, extat. Est chartaceus in 4°, saec. XIV, foll. 190. Praecedente epistula De inventu librorum Dorothei, encomioque posthac vitae eius et excursu De vita Dosithei habet e libris asceticis f. 16^v—35^v doctrinam I.; fol. 35^v—46^r doctrinam II.; fol. 46^r—51^r doctrinam III.; fol. 51^r—65^v doctr. IV.; fol. 65^v—73^v doctr. V.; fol. 74^r—84^r doctrinam VI.; fol. 84^r—93^r doctr. VII.; fol. 93^v—100^v doctr. VIII.; fol. 100^v—108^v doctr. IX.; fol. 108^v—117^v doctr. X.; fol. 117^v—129^r doctr. XI.; fol. 129^v—140^r doctr. XII.; fol. 140^r—149^r doctr. XIII.; fol. 150^r—162^v doctr. XIV.; fol. 162^v—168^r doctr. XV.; fol. 168^r—174^v doctr. XVI.; fol. 174^v—178^v doctr. XVII.; fol. 178^v—180^v doctr. XIX.; fol. 180^v—184^r doctr. XVIII.; fol. 184^r—190^v doctr. XXI. cum partibus quibusdam ineditis. Contuli quaedam cum editione Migneiana.

Inc. fol. 1^v.

p. 1613, vsu 19.

19. αἰτήσαντα] ἀποστείλαντα. — 20. ὁσίου] ἁγίου. — 21. ἡμῶν] ἄββα. — δωροθέου' σὺν ἐγκωμῳ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν ἐπιτομῇ' καὶ διήγησις περὶ τοῦ βίου τοῦ ἄββα δοσιθέου' εὐ̅.—

Vsu 22 inc. fol. 2^r. — [A']. — σου]σε. — τῆς προαιρέσεως. — σου τῆς. — 23. [σου]. — 26. ἀειόθειον. — 28. [τὰ μ. τ. οὗτ. μ.]. — τὸν θιόν. — 30. μακάριον] μέγαν. — 31. Ζήλου. — 32. ἐστι. — 34. ταπεινοῦ. — ὅς καὶ τὴν. — 35. τοῦ πέτρου. — 35. 36. θ.] μιμησάμενος. — 37. καὶ οὕτω. — [αὐτὸν]. — 38. πατράσιν. — 39. ὅτι] τὸ. — 41. ἐπλήρωσε. — 44. ἡρεμίαν. — 46. ἐπισταμένους. — 48. [καί]. — Χρ.]θεοῦ. — συνεργεία. — 51. προσεξένησεν. —

p. 1616.

1. [B.]. — 2. [καὶ tertium]. — 4. ἐνεκοσμήθη. — 5. αἰεὶ ἐκέينو. — 8. [καί]. — ἐπεζήτησε. — 9. π.] κακῶν. — 10. γλυκὸ καὶ πικρῷ. — 11. 12. συναπομαραίνει. — 13. γ. καρπῶν ἀθανάτων. — 17. [οὖν]. — γλώσσαν. — 18. διάνοιαν. — 18. κατα. — 19. σοὶ βίον. — 20. [τέ]. — 21. ὁδὸν δ καὶ. — παράδοξον εἰπεῖν. — 22. μὲν. — 24. γὰρ ὁ τοῦ. — [δντως]. — 25. [δόδο]. — 26. ὁδοῦ ὀρίζεται. — δέ. — 30. ἐπ' — 32. [Γ']. — 36. εἰ εὔρισκεν. — ἐν αὐτοῖς, ἀόκνως. — ἑαυτὸν]αὐτά. — 37. προεβάλλετο. — 38. μηδὲν ἄγαν' τὴν κατασαυτόν, ἔλα' καὶ τὰ τοιαῦτα' καὶ τὸ γινῶθι σαυτόν' καὶ πολλὰ μὲν ἐκεῖνος ἔλεγε τὰ εἰς ψυχικὴν ὑφέλειαν συντείνοντα' πρὸς ἄπερ. — 40. —ον με. — 41. σπουδαῖα. — 42. [καί]. — 45. σὺν]έν. — 48. τέ. — 49. παρέδωκε. — 51. τέ. — [αὐτοῦς]. — 52. ἁγίους αὐτοῦ. — δ.]ἡξιώθημεν. — 54. συνειλεγμένους. —

p. 1617.

2. ἔσται . οἷος μὲν ἦν ὁ μακάριος τὴν πρόθεσιν ἐπὶ τὸν μοναδικὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βίον ὁδηγούμενος· οἷον μὲν ἀρμόδιον (!) τῷ σκοπῷ καὶ τὸν βίον ἀνέλαβε' πρὸς μὲν τοὺς πατέρας τοὺς ἑαυτοῦ, τὴν ἄκραν τῆς ψυχῆς ὑποταγὴν' τὸ καθαρὸν τῆς ἑξαγορεύσεως' τὸ ἀδιάκριτον' τὸ ἀκριβὲς τῆς συνειδήσεως' καὶ μάλιστα τὸ

ἐν γνώσει τῆς ὑπακοῆς καὶ ἀποταγῆς [fol. 5^r.], πίστει βεβαιού-
 μενον καὶ ἀγάπῃ τελειούμενον· πρὸς δὲ τοὺς συνασκουμένους ἀδελ-
 φούς, τὸ αἰδέσιμον ὁμοῦ καὶ εὐπρόσιτον τότε ἄτυφον καὶ ἀπαρρη-
 σίαστον καὶ προηγουμένως, τὸ ἀνυπονόητον καὶ ἀπερίεργον· καὶ τῆς
 ἀφιλόνεικον· τὰς τῆς εὐλαβοῦς ἀκατακρίσιας ρίζας (!) καὶ τῆς
 ὑπὲρ μέλι γλυκείας ὁμοφροσύνης μητέρας· καὶ περὶ μὲν τὰ ἔργα
 τὸ σπουδαῖον· τὸ νουνεχές· τὸ μετὰ ἐπιεικείας ἀτάραχον· τῆς τοῦ
 ἡθους πῆξεως τὸ γνώρισμα· περὶ δὲ τὰς ὕλας, τὸ ἐπιμελές καὶ
 σεμνὸν· τὸ φιλόκαλον ἅμα καὶ ἀπέρπερον· ἀλλήλοις τῇ θεΐᾳ δια-
 κρίσει συντρέχοντα· πρὸ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ ταπεινὸν καὶ εὐχαρι-
 τὸ μακρόθυμον καὶ εὐσταθές· τὸ νηφάλειον· τὸ μελητικόν· ἀλλὰ τί
 δεῖ τὰ καθέκαστον ἐπιχειροῦντα με λέγειν ὁμίον (!) τι πάσχειν τοῦ
 σταγόνας ὑετοῦ καὶ κύματα θαλάσσης ἀριθμεῖν· δέον ὃ καὶ τοῦ
 [fol. 5^v] λόγου προεθέμην ὄρον, μὴ κατατολμᾶν ἀλλοτρίων· ὁμῖν
 δὲ μᾶλλον τῆς γλυκείας τούτων παραχωρεῖν ἐρεύνης· καὶ ὅσοι
 τρυφᾶτε τὰ τοιαῦτα· καὶ καταμανθάνειν ἐξ οἷας ἀγωγῆς καὶ μακαρίας
 πολιτείας ἐπὶ τὴν θεΐαν διδασκαλίαν· καὶ ψυχῶν ἐπιμέλειαν ὑπὸ τῆς
 πάντα καλῶς οικονομούσης ἀγεται προνοίας· ὁ συμπαθῆς ἐκεῖνος
 καὶ φιλόστοργος πατήρ· ὁ τοῦ διδάσκειν ὄντως καὶ φωτίζειν ψυχὰς
 ἄξιός· ὁ πολὺς ἐν συνέσει καὶ πλείων ἐν συγκαταβάσει· ὁ μέγας ἐν
 σοφίᾳ καὶ πλείων ἐν εὐλαβείᾳ· ὁ ὑψηλὸς ἐν θεωρίᾳ· καὶ ὑψηλότερος
 ἐν ταπεινώσει· ὁ πλούσιος ἐν τῷ θεῷ· καὶ πτωχὸς τῷ πνεύματι·
 ὁ ἡδὺς τῷ λόγῳ, καὶ ἡδύτερος τῇ ἀπαντήσει· ὁ ἐπιστήμων ἰατρὸς
 ἦν βούλει νόσον καὶ ἰατρείαν· ὁ πλουσίσις· πένησι· σοφοῖς· ἀμαθέσι·
 γυναιξίν· ἀνδράσι· γέρουσι· νέοις· θλιβομένοις· εὐθυμοῦσι· ξένοις·
 ἰδίοις· μιγάσι· μοναδικοῖς· [fol. 6^r] ἄρχουσιν· ἀρχομένοις· δούλοις·
 ἐλευθέροις· τὴν ἀγίαν ἐκείνην καὶ μυριόμορφον ἀντιπάλαντεύσας
 οἰκονομίαν· πᾶσιν αἰεὶ τὰ πάντα γινόμενος· καὶ κερδάνας τοὺς
 πλείονας ἀλλ' ἤδη καιρὸς ἀγαπητὲ, τὴν γλυκείαν τοῦ λόγου παρα-
 θῆναι σοι τράπεζαν, ἧς οὐδὲ τὸ τῆς λέξεως ἀκαλλώπιστον, ὀλίγον
 εἰς ὠφέλειαν· τοιοῦτος γὰρ ὢν καὶ τὸν λόγον ὑψηλὸς ὁ θεΐος
 ὄντως ἐκεῖνος ἀνὴρ, καὶ ἐν τούτῳ διὰ τὴν ἐντολὴν τοῖς ταπεινοῖς
 συναπάγεται· τὸ πεζὸν τῆς λέξεως καὶ τὸ τῆς φράσεως ἀκατάσκευον
 πανταχοῦ προτιμήσας· σὺ δὲ τῆς γνησίας σπουδῆς καὶ μακαρίας
 τὴν ἀπόλαυσιν εὐρῶν ἀξίαν, ἐνδαψιλεύου τοῖς καλοῖς ἐφοδίοις· τὴν
 ἀγίαν ἐπιβατεύων τοῦ καλῶς ποθομένου σοι, πολιτεΐαν· καὶ τῆς
 ἐμῆς νωθρότητος ὑπερευχόμενος· πρότερον δὲ ἐν συντόμῳ ἐρῶ τὰ
 κατὰ τὸν μακάριον δοσιθεὸν γενόμενον πρῶτον μαθητὴν τοῦ μα
 [fol. 6^v] καρίου ἀββᾶ δωροθέου· Ἔτι ὄντος αὐτοῦ

Ἐν τοῖς ἀγίου σερίδου· καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς κατὰ Χριστὸν ὑπο-
 ταγῆς ἐξανύοντος, συνέιδον οἱ ἅγιοι γέροντες ποιῆσαι αὐτὸν ἐκέισε
 νοσοκομεῖον· καὶ φροντίζειν αὐτοῦ· πάνυ γὰρ ἐκοπίων οἱ ἀδελφοὶ
 ὅτε ἡρρώστουν· μὴ ἔχοντες, τὸν ἐπιμελούμενον αὐτῶν· ἐποίησαν
 οὖν συνεργία θεοῦ, νοσοκομεῖον· τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ τοῦ

κατὰ σάρκα χορηγούντος αὐτῷ τὰς δαπάνας· ἦν γὰρ πάνυ φιλό-
χριστος καὶ φιλομόναχος ὁ ἀνὴρ· καὶ ἦν αὐτὸς ὡς εἶπον ὁ ἄββας
δωρόθεος· μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν εὐλαβεῖν θεραπεύων τοὺς ἀρρώσ-
τους· αὐτὸς δὲ εἶχε τὴν φροντίδα τῆς τοιαύτης διοικήσεως.

Ἐν μιᾷ οὖν τῶν ἡμερῶν, μεταστέλλεται αὐτὸν ὁ ἡγούμενος
ἄββας σέριδος· καὶ εὐρίσκει παρ' αὐτῷ τινὰ νεώτερον· στρατιωτικὰ
φοροῦντα· τρυφερότατον πάνυ καὶ εὐειδέστατον [fol. 7^r] οὗτος δὲ
ἦν ἔλθων τότε εἰς τὸ μοναστήριον· μετὰ τινων ἀγαπητῶν τοῦ
ἄββα ἀνθρώπων τοῦ δουκὸς· ὡς οὖν ἦλθεν ὁ ἄββας δωρόθεος,
λαμβάνει αὐτὸν κατιδίαν αὐτὸς ὁ ἄββας· καὶ λέγει αὐτῷ· οὗτοι οἱ
ἄνθρωποι ἤνεγκαν τὸν νεώτερον τοῦτον· λέγοντες ὅτι θέλει μεῖναι
ὡδε εἰς τὸ μοναστήριον· καὶ φοβοῦμαι μήπως οὗτος τινὸς ἐστὶ
τῶν μεγάλων· καὶ ἢ ἔκλεψεν· ἢ τίποτε ἐποίησε καὶ θέλει φυγεῖν·
καὶ εὐρεθῶμεν εἰς πειρασμόν· οὔτε γὰρ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, οὔτε ἡ
ιδέα ἐστὶ θέλοντος μονάσαι· ἦν δὲ οὗτος διλίκιν τινὸς στρατηλάτου,
διάγων ἐν πολλῇ τρυφῇ· αἶψα γὰρ ἐν πολλῇ βλακίᾳ, εἰσὶ τὰ διλίκια
τῶν τοιούτων· τινὲς δὲ ἄνθρω

Ποι τοῦ στρατηλάτου διηγήσαντο ἐπὶ αὐτοῦ τὰ περὶ τῆς ἀγίας
πόλεως· καὶ ἐπεθύμησεν ἰδεῖν τὰ ἐκεῖσε· ἤτησεν οὖν τὸν στρατη-
λάτην πέμψαι αὐτὸν, ἰδεῖν καὶ ἱστορησαί τοὺς ἀγίους τόπους·
[fol. 7^v] ὁ δὲ μὴ θέλων λυπησάσθαι αὐτόν, εὗρε τινὰ φίλον αὐτοῦ
γνήσιον· ἀπερχόμενον ἐπὶ τὰ ἐκεῖσε· καὶ λέγει αὐτῷ· χάρισαί μοι
καὶ λάβε τὸν νεώτερον τοῦτον μετὰ σοῦ, ἵνα ἱστορήσῃ τοὺς ἀγίους
τόπους· ὁ δὲ ὡς παρὰ τοῦ στρατηλάτου δεξάμενος τὸν παῖδα,
εἶχεν αὐτὸν ἐν πάσῃ τιμῇ καὶ ἀναπαύσει, συνεσθίοντα αὐτῷ καὶ
τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Ὡς οὖν ἦλθον εἰς τὴν ἁ

Γίαν πόλιν καὶ προσεκύνησαν τοὺς ἀγίους τόπους, ἦλθον εἰς
γεθσημανῆ· ἦν δὲ ἐκεῖ ἡ ἱστορία τῆς κολάσεως· ὡς οὖν ἵστατο
προσέχων ὁ νεώτερος καὶ ἐκπληττόμενος, ὅρα γυναῖκα σεμνήν, φορο-
ῦσαν πορφυρὰ ἱμάτια· ἵσταμένην πλησίον αὐτοῦ· καὶ ὑποδεικνύουσαν
αὐτῷ ἕκαστον τῶν κρινομένων· καὶ ἄλλα δὲ τινὰ ὡς ἀφ' ἑαυτῆς
ἐνουθέτει αὐτόν· ὁ δὲ παῖς ἀκούων παρ' αὐτῆς, ἀπνηροῦτο καὶ
ἐθαύμαζε· καθὼς γὰρ εἶπον, οὐδέποτε ἦν ἀκούσας λόγον κυρίου·
ἢ ὅτι ἐστὶ κρίσις [fol. 8^r] λέγει οὖν αὐτῇ κυρία· τι ποιήσει τίς
ἵνα ἐλευθερωθῇ τῶν κολάσεων τούτων· ἡ δὲ ἀποκριθεῖσα, λέγει
αὐτῷ· νῆστευε· καὶ μὴ τρώγε κρέα· καὶ εὐχου συνεχῶς· καὶ ἐλευ-
θερωθεῖση τῶν κολάσεων τούτων· μετὰ δὲ τὸ δοῦναι αὐτῷ τὰς τρεῖς

Ἐντολάς, οὐκέτι ἐφάνη αὐτῷ· ἀλλ' ἐγένετο ἀφανής· ὁ δὲ πολλὰ
ψηλαφήσας, οὐχ' εὗρεν αὐτήν· ἐδόκει γὰρ ὅτι γυνὴ ἦν· ἦν δὲ ἡ ἀγία
θεοτόκος· ἔκτοτε, ἔμεινεν ὁ παῖς κατανευγμένος· καὶ φυλάσσων,
τὰς τρεῖς ἐντολάς ἃς ἔδωκεν αὐτῷ· ὁ δὲ φίλος τοῦ στρατηλάτου,
βλέπων αὐτὸν νηστεύοντα καὶ μὴ τρώγοντα κρέα, ἐθλίβετο διὰ τὸν
στρατηλάτην· ἤδει γὰρ ὅτι εἶχεν αὐτὸν ὡς μέγα τίποτε· οἱ δὲ μετ'
αὐτοῦ στρατιῶται βλέποντες αὐτόν ἐν τοιαύτῃ διαγωγῇ, λέγουσιν

αὐτῷ τέκνον ταῦτα ἃ ποιεῖς, οὐκ εἰσὶ τινὸς θέλοντος εἶναι εἰς τὸν κόσμον· εἰ δὲ οὕτω θέλεις, ὕπαγε εἰς τὸ μοναστήριον καὶ σώξεις τὴν ψυχὴν σου [fol. 8^v] ὁ δὲ τίποτε κατὰ θεὸν ἦδοι· οὐδὲ τί ἐστὶ μοναστήριον· μόνον δὲ ἐφύλασεν ἃ ἤκουσε παρ' ἐκείνης· λέγει αὐτοῖς ἐκείνος· ὅπου οἶδατε

Λάβετε με' ἐγὼ γὰρ οὐκ οἶδα ποῦ ποτε ἀπελθεῖν· τινὲς δὲ αὐτῶν ὡς εἶπον, ἦσαν ἀγαπητοὶ τοῦ ἀββᾶ σερίδου· καὶ ἦλθον εἰς τὸ μοναστήριον φέροντες τὸν παῖδα μεθ' ἑαυτῶν·

Ὡς οὖν ἐπεμψεν ὁ ἀββᾶς τὸν μακάριον διωρόθειον λαλήσαι αὐτῷ, περιειργάζετο αὐτόν· καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦδει εἰπεῖν, εἰ μὴ μόνον σωθῆναι θέλω· ἔρχεται οὖν καὶ λέγει τῷ ἀββᾶ· ἐὰν ὅλως συνοράς δέξασθαι αὐτόν, μηδὲν φοβηθῆς· οὐδὲν γὰρ φαῦλον ἔχει· καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἀββᾶς, οὐκοῦν ποιήσον ἀγάπην καὶ λάβε αὐτόν παρὰ σοὶ ἵνα σωθῆ· οὐ θέλω γὰρ αὐτόν εἶναι μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν· ὁ δὲ ἀπὸ εὐλαβείας, ἕμεν παραιτούμενος καὶ λέγων· ὅτι ὑπὲρ τὴν κατάστασιν μου ἐστὶ, τὸ ἀναδέξασθαι βάρος τινός· καὶ [fol. 9^r] οὐκ ἐστὶ τῶν μέτρων μου· λέγει αὐτῷ ὁ ἀββᾶς· ἐγὼ τὸ βάρος σου καὶ αὐτοῦ βαστάζω· σὺ διατί θλίβῃ· λέγει· ἀφότε τοῦτο πάντως ἔκρινας, ἀνάθου τῷ γέροντι· καὶ λέγει αὐτῷ καλῶς· ἐγὼ λέγω τῷ γέροντι· καὶ δηλοῖ αὐτῷ ὁ γέρων οὕτως· δέξει αὐτόν· διὰ σοῦ γὰρ ἔχει ὁ θεὸς σώσαι αὐτόν· τότε ἐδέξατο αὐτόν μετὰ χαρᾶς· καὶ εἶχεν αὐτόν μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῷ νοσοκομείῳ· ἐλέγετο δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δοσίθεος· ὅτε δὲ ἦλθεν ὁ καιρὸς τοῦ φαγεῖν, λέγει αὐτῷ· φάγε ἵνα χορτασθῆς· μόνον μάθε μοι πόσον τρώγεις· καὶ ἦλθε λέγων αὐτῷ· ἔφαγον ἕνα ἡμισυ ἄρτον· εἶχε δὲ ὁ ἄρτος λίτρας τέσσαρας· καὶ λέγει αὐτῷ· καλῶς ἔχεις δοσίθεε· ἀποκρίνεται· ναι κύρι καλῶς ἔχω· λέγει αὐτῷ· μὴ πεινάς; λέγει αὐτῷ· οὐχὶ δέσποτα οὐ πεινώ· τότε λέγει αὐτῷ· οὐκοῦν τρώγε τὸν ἕνα ἄρτον· καὶ τὸ τέταρτον τοῦ ἄλλου ἄρτου· καὶ ποιήσον τὸ ἄλλο τέταρτον εἰς δύο· καὶ φάγε [fol. 9^v] τὸ ἡμισυ· καὶ ἄφες τὸ ἡμισυ· καὶ τοῦτο ποιήσας, λέγει αὐτῷ· πεινάς δοσίθεε; καὶ ἀποκρίνεται· ναι κύρι πεινώ μικρὸν μετ' ὀλίγας οὖν ἡμέρας, πάλιν λέγει αὐτῷ· πῶς ἔχεις δοσίθεε· ἔμεινες πεινῶν; λέγει αὐτῷ· οὐχὶ κύρι· διὰ τῶν εὐχῶν σου καλῶς ἔχω· λέγει αὐτῷ· οὐκοῦν ἔπαρον τὸ ἄλλο ἡμισυ τοῦ ἄρτου· καὶ ποιήσεν οὕτως· πάλιν μετ' ὀλίγας ἡμέρας, λέγει αὐτῷ· πῶς εἰ ἄρτι μὴ πεινάς; ἀποκρίνεται· καλῶς εἰμὶ κύρι· λέγει αὐτῷ· ποιήσον τὸ ἄλλο τέταρτον εἰς δύο καὶ φάγε τὸ ἡμισυ· καὶ ἐποίησεν ὁμοίως· καὶ οὕτω τοῦ θεοῦ συνεργούντος· κατὰ μικρὸν, ἀπο ἕξ λιτρῶν, κατέστη εἰς ὀκτῶ οὐγγίας· καὶ γὰρ συνήθεια ἐστὶ καὶ ἐν τῷ φαγεῖν· ἦν δὲ αὐτὸς ὁ νεώτερος, ἐπιεικέστατος εἰς πᾶν ἔργον ὃ ἐποίει· ὑπηρετεῖ δὲ τοῖς ἀρρώστοις ἐν τῷ νοσοκομείῳ· καὶ ἕκαστος ἐπαναπαύετο τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ· πάντα γὰρ καθα [fol. 10^r] θαρίως (!) ἐποίει· εἰ συνέβη δὲ αὐτὸν ὀλιγωρῆσαι εἰς ἕνα τῶν ἀρρώστων, καὶ εἰε ῥήμα μετ' ὀργῆς, ἠφίει πάντα καὶ εἰσήρχετο ἐντὸς εἰς τὸ κελλᾶριον

κλαίων ὡς οὖν εἰσήρχοντο (ἡ ex ε) οἱ ἄλλοι ὑπηρέται τοῦ νοσοκομείου παραμυθίσασθαι αὐτὸν καὶ οὐκ ἐπαρεμυθεῖτο, ἤρχοντο καὶ ἔλεγον τῷ ἄββᾷ δωροθέω ποιήσον ἀγάπην κύρι' μάθε τί ἔχει οὗτος ὁ ἀδελφός' ὅτι κλαίει καὶ οὐκ οἶδαμεν διατί' καὶ εἰσήρχετο καὶ εὔρισκεν αὐτὸν καθήμενον χαμαὶ καὶ κλαίοντα' καὶ λέγει αὐτῷ· τί ἐστὶ δοσίθεε. τί ἐστὶ' διατί κλαίεις' καὶ ἔλεγε' συγχώρησον κύρι' ὅτι ὀργίσθην' καὶ ἐλάλησα κακῶς τῷ ἀδελφῷ μου' καὶ ἔλεγεν αὐτῷ· ναὶ δοσίθεε, ὀργίζη; ναὶ καὶ οὐκ αἰσχύνη ὀργιζόμενος καὶ λαλῶν κακῶς τῷ ἀδελφῷ σου; οὐκ οἶδας ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ χριστός; καὶ θλίβεις τὸν χριστόν; καὶ ἔβαλε κάτω τὴν ὄψιν κλαίων καὶ μηδὲν λέγων ἕως δὲ εἶδεν ὅτι ἔκλαυσεν ἰκανῶς, ἔλεγεν αὐτῷ [fol. 10^v]

Egebam tempore describendi amplius.

p. 1617 (Migne)

6—8.] Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν δωροθέου, λόγοι οὓς εἶπε τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς μετὰ τὸ συστήσαι τὴν ἰδίαν μονήν' καὶ ἐξελεῖν σὺν θεῷ εἰς τὸ ἴδιον θέλημα' μετὰ τὸ ἀποθανεῖν δηλονότι τὸν ἄββᾶν ἰωάννην' καὶ τελεῖαν σιγὴν τοῦ ἄββᾶ βαρσανουφίου: λόγος ἀσκητικὸς περὶ ὑποταγῆς. εὐ! — 11. πάση. — 12. ἐντωλῆν. — 13. [καὶ . . . παραδείσου]. — 14. μέση]πάση. — 15. καταφύσιν. — [καὶ sec.]. — 17. τουτέστιν. — 18. Verbo ὅτε §. incipit. — 20. [αὐτόν]. — 21. [καὶ primum]. — καταφύσιν. — 21.

p. 1620.

1. παραφύσιν. — τουτέστιν. — 5. καταμέρος ηὔξηθη. — 9. [δ]. — ἀβράμ. — 10. Ἰακώβ] ἰωβ. — 10. 11. ἦσαν καὶ πάνυ σπάνιοι. — 13. ἤρεατο. — 14. γοητεῖαι. — 15. Verbo τότε § incipit. — 17. μὲν. — ἀπηγόρευσε. — δέ. — οἶον τί. — 17. 18. λέγω. — ἐντολάς. — 20. ἀποστήση. — αὐτοῦ. — 23. κηρύσσει. — [δ]. — 24. [ὅτι]. — 25. [δ]. — 25. κύριος ἐστὶ. — 29. [τό]. — 33. § non incipit! [B.]. — 36. οὐδέ. — ὑπερίσχυσε. — 42. περιουνέχει. — 44. κεκράτηνται. — Verbo Λέγει § incipit. — 46. τουτέστι. — 48. προεμνήσαμεν (sic!). — τῆ βαβυλωνί' καὶ ὄμως. — 49. τουτέστιν. — 51. ἀλλαχοῦ. — 51. 52. τουτέστι. — 53. 54. ἤγγισεν. —

p. 1621.

1. § incipit. 1. θεὸς ἡμῶν καὶ φιλόανθρωπος. — 2. τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ. — 3. [μόνον]. — τὸ ἴσασθαι. — τοῦ τοιοῦτου. — 7. κέ posterius i. l. — 8. καὶ οἱ ἄλλοι. — 9. πάντες. — 9. 10. ἐκήρυξαν. — 10. μὲν. — ταδέ. — 11. [πάντως]. — Verbo ἦλθεν § incipit. — 13. γρηγόριος. — 14. ἰάσηται. — 15. [δ]. — 16. ἔλαβε. — 18. πλάσματος. — αὐτοῦ. — ἀνενοῖ. — 19. σῶας. — 20. ἀνανεώσας. — αὐτόν] τόν. — 21. [γεν. ᾧ.]. — 22. 23. ἀγόμενον. — 28. [Δ']. — §. incipit. — ἀνθρωπος ὁ θεός. — 29. τῆς τυραννίδος. — 33. μήτι. — [γε]. — ἐκουσίως αὐτοὶ ἡμεῖς. — δελήσομεν. — 35. καὶ ἐπὶ πάσαν. — 39. εἰδῶς. — 40. [ἄγιον]. — 41. ἔγκριται. — 45. 46. δ. τ. φ. τ. ἐντ. καθ. — 47. αὐτῶν τῶν. — 49. ἄλαι. — [εἰσίν]. — 50. εἰσίν, αὐται'. — 51. ὅτέ. — αὐτάς. — 52. δι' αὐτοῦ τοῦ. — 53. 54. [Ἄμ . . . . πάθη]. —

p. 1624.

1. [Ε']. — § incipit. — [οὖν]. — 3. ἡμῶν ἀνθρώπου. — 6. ἄρχεται. — 7. μηδέ]μη. — 8. μήτε]μη. — 10. παύεται. — 11. ῥίψη. — [καί]. — Verbo ἐὰν § incipit. — 13. ἐμπτίπτεις. — [καί]. — εἶτα] ἦ. — 15, ἔρχεσαι. — [καί]. — 18. 19. [τοῦ ῥ. ἦ.]. — 22. [τοῦ] — θέλομεν. — 22. 23. [παθεῖν . . . παθεῖν]. — 24. αὐτό. — 27. [G']. — § non incipit. — εἰπον]ἐστιν. —

[ἄρτι]. — δ. χριστώ. — [ἡμῶν]. — ἄρτι ante διδάσαι. — 30. Verbo πρώτον § incipit. — 30. [οὖν]. — 34. μετα. — 35. ἀμαρτίας. — 36. αὐτοῦ. — 36. 37. ἀμαρτιμάτων, sed μα in ras. — 38. καὶ τὸ πῶς. — 40. καὶ τὴν. — 41. τίς εἰς. — 42. οὕτω. — 44. Τί] τίς. § incipit. — αὕτη ἡ. — 45. 46. Ἄκ. . . . ἡμῶν] αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἀκοίσατέ λέγοντος. — 47. πρῶος εἰμί. — εὐρήσεται. — 48. 49. [ἐν συντόμῳ]. — 49. ἔδειξεν. — ἡμῖν. — τὴν αἰτίαν. — 50. ἰ. αὐτῆς τὴν αἰτίαν π. — 53. ὅπερ ἔστιν — 55. ὀλέθριον. — p. 1625. 3. [ταπεινῶσιν]. — ἰδ.] ὀλικῶς (sic). — 4. [γεν.]. — καρδία' ἐν αὐτῷ τῷ φρονήματι' οὕτω γὰρ λέγει ὅτι πρῶος εἰμί καὶ ταπεινός τῆ καρδία. — 5. [ταπ. καί]. — 6. μάθη. — 7. βλέπει. — 10. ταύτας' διατί γὰρ ἐνεπέσαμεν εἰς ὄλην τὴν ἀθλιότητα ταύτην' οὐ. — 11. [οὐ δ. τ. ἂ. ἡ]. — 12. ἀνασχέσθαι. — ἡμ. κ.] πάσης τῆς. — 14. [ἐν πάση τρ.]. — 15. Pro πάση sec.] πάσι. — 17. Verbo βλέπετε § inc. — ὑπερηφανίαν. — 19. τὴν ἀναίδειαν ἐκείνην ἰδῶν. — 20. ἦδε. — 21. [οὕτος]. — 22. [γὰρ]. — 23. Verbo τότε § inc. — 25. [καί]. — 32. δεῦτε πρὸς με λέγων. — 33. κἀγῶ. — 34. ἡμᾶς. — οἶον. — εἶπεν. — 35. καί] τῆς. — 37. δεῦτε λοιπὸν. — ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀτιμίαν ὑμῶν. — 39. 40. [ἀνθ' . . . , ὑμ.]. — 43. [H']. — § inc. — 48. ἔδωκεν αὐτῷ πρ. — 51. [καί]. — 52. διατί. — διατί. —

p. 1628.

1. αὐτῷ. — 2. [Οὐδ. ταπ.]. — 3. οὐδαμοῦ ταπεινῶσιν' οὐδαμοῦ μετάνοια. — 3. 4. τούναντιον. — 4. [Ἄντ.]. — ἔδωκας. — 6. ὡσάν. — 7. οὕτω. — ἔστιν. — 9. αἰτιάσασθαι. — 10. διατί. — 12. κἂν σὺ, συγχ. — 14. [γὰρ]. — 15. ὡσανεὶ. — οὗτος. — 16. τί πρᾶγμα ἔχω'. — Verbo τί § inc. — βάλετε. — 17. 18. τὸ πτ. ὡ. ἐλ. τ.] τὴν ἀσθενείαν καί. — In mge sup.: γρ. ἐπίγνωτε τὴν γύμνωσιν ὑμῶν. — 18. οὐδεὶς. — § non inc. — [Θ']. — 23. τότε] τὸ. — 23. 24. τοστοιχεῖν ἑαυτῷ τὸ κρατεῖν τ. ἰ. θ. — 24. ἄπερ εἰσι. — 28. ἀειοῦται τίς. — 29. τὸ] εἰς. — (fol. 24^v).

R. V.

HAZAI IRODALOM.

Karner F. Károly: Pál apostol világnézete. I. rész: Pál apostol és a görög filozófia. Pécs, Dunántúli egyetemi nyomda. 1927. 112. l.

Mint a könyv címe is elárulja, a szerző ezt a füzetet csupán egy nagyobb, teológiai szakmunkának szánt tanulmány „alapsvető és előkészítő része”-ként adta ki. Ezzel a tárggyal, Pál apostol és a görög filozófia egymáshoz való viszonyával igen nagy terjedelmű és már meglehetősen régi irodalom foglalkozik, bár eddig, Norden és Bultmann műveitől eltekintve, ezen a speciális téren inkább teológiai, mint filológiai szempontból megírt művekben. Magyar nyelven Vásárhelyi József adott ki egy hosszabb lélekzetű tanulmányt (Pál apostol, Kolozsvár, 1915.) e könyvében azonban Pál apostolnak a görög filozófiához való viszonyát inkább csak *in parenthesis* tárgyalja. A tárgy egyébként nem valami halás, legalább is amióta végtelen türelmű és kifogyhatatlan tudású német vallástörténész-filológusok *scrutinia* alá vették az apostol leveleit és a levelek körül keletkezett apokrif irodalmat, mind szűkebb körre szorul az érintkezés lehetősége. Mindinkább világossá válik, hogy még abban az esetben is, ha Pál apostolt meghagyjuk a „hellénizmus világpolgárának, a *contemporaine* görög filozófiához, még a sztoikus diatribé stí-

lusához való letagadhatatlan rokonsága ellenére is, az apostolnak igen kevés köze volt és a görög filozófia hatását az apostolra felszínies, csaknem utcán felszedett hatásnak kell tartanunk.

Karner Károly maga is érzi és elismeri tárgyának ezt az credendő meddőségét. „Csak a lehetősége van megadva annak, hogy Pált a hellén szellemi életbe állítsuk bele és ezen a réven az így nyert környezettel bizonyos pontok tekintetében össze hasonlítsuk. Nem ad ez azonban jogot arra, hogy Pál apostol világnézetét minden további nélkül egész terjedelmében a görög filozófiai rendszerekkel mérjük össze s hozzuk talán viszonyba” — írja könyve 101. oldalán, ahol az újabb és régibb irodalom kimerítő szemléje után megkísérli megalkotni Pál apostol világnézetét. Sőt a könyv utolsó lapján „javarészt negativumokból álló eredmény”-ről beszél.

A könyv egyébként főként azért érdemel elismerést, mert a magyar tudományos irodalmat kétségtelenül gazdagította a Pál apostol személye körüli legújabb irodalomkritikai és filológiai kutatások kimerítő ismertetésével. Jelentősebb eredményekhez azonban a könyv éppen azért nem juthatott el, mert ha itt-ott némi ellenvetéssel is, de lényegileg elfogadja ezeknek a kutatásoknak eddig elért eredményeit. Pál apostol szellemi arcképéhez ugyanis — mert hiszen „világnézet”-ről beszélni vele kapcsolatban nem éppen a legszerencsésebb gondolat —, ez a legújabb és mind szélesebb körre kiterjeszkedő filológus vallástörténeti kutatás nem annyira az egykorú görög filozófiával kapcsolatban keres új vonásokat, hanem sokkal inkább a missziói útjára induló keresztyénséggel egyidőben virágzó népszerű misztikus vallások és kultuszi közösségek emlékeinek tudományos feldolgozásával. Karner Károly tanulmánya most kiadott részében ezekkel a kutatásokkal már csak célkitűzésénél fogva sem foglalkozhatott, ha azonban az előszóban megígért „kifejtő rész”-ben a Pál apostolra vonatkozó modern filológiai kutatásoknak ezt az eredményekben sokkal termékenyebb kutatásait is hasonló alapossággal fogja feldolgozni, kétségtelenül értékes művel fogja gyarapítani az egyébként elég szegényes magyar tudományos teológiai irodalmat.

MATHÉ ELEK.

Dr. Révay József: Petronius és kora. Budapest, Franklin-Társulat, 1927. 8-r. 258 l.

Ritka eseménye a magyar könyvkiadásnak egy majdnem 17 ívnyi terjedelmű klasszika-filológiai szakmunka megjelenése. Mert Révay Petronius-könyve, bár szövegrészében nem szakember számára is elejétől végig kellemes olvasmány, jegyzetei pedig tíz lapra szorulnak össze, nem elsősorban és legfőképpen népszerűsítő mű, hanem írójának régebbi tudományos kutatásait fűzi össze (így pl. a kézirati hagyományra vonatkozókat is) és ezekből kialakult felfogását teszi tudományos megvitatással hozzáférhetővé. Itt természetesen az a kérdés vetődik fel, kik lehetnek azok, akiktől Révay az úgy érdekében nézeteinek meg-

vitatását elvárja. Szinte úgy tűnik fel, hogy hazai klasszika-filológiaiink hozzászólására egyáltalán nem számít, hiszen bibliográfiája — teljességének kárára — Közlönyünknek 1918 után megjelent évfolyamairól már nem vesz tudomást. De ha a jelek csalnak, és mégis számított Magyarországon szakközönségre, amely tudós véleményt és javaslatot a szükséges hozzáértéssel és tárgyilagossággal hallgat meg, figyelembe kellett volna vennie azt, hogy a klasszika-filológiai tanulmányok területe óriás nagy, az ott kutató magyarul tudó emberek száma, bennünket hazaiakat is beleszámítva, igen kicsiny, s így könnyen megeshetik, hogy valamelyik problémakörben második hozzáértő már nem akad. Mindenképen ajánlatos lett volna tehát, ha azt az egyéni képet, amelyet Révay Petroniusról megrajzolt, a szak-tudomány számára hozzáférhetőbb nyelven terjeszti a nyilvánosság elé.

Magam is súlyosnak érzem a felelősséget azért, hogy a felülbírálatnak igen szűk lehetősége mellett a kritikai ellenmondás szavát fölemelni merem. Olyan terjedelmű, kétségbevonhatatlanul komoly szándékú és tudományos képességekről tanuskodó munkával szemben, mint Révay könyve, egy rövid bírálat keretén belül ítéletet kockáztatni meg, amelyet üres dicséretnél a tudós szerző is jobban elvárhat, érzésem szerint csak az a véletlen körülmény jogosít fel, hogy rokon területen, Petroniust is állandóan figyelembe véve, évek óta folytatok részletkutatásokat, s azoknak eredményeit a közeli múltban közre is bocsátottam. De még így is szükségesnek tartottam azt, hogy egy olyan ponton, ahol a magam konstrukcióit kell Révaynak egyik fontos tételével szembeszegeznem, külföldi szakember véleményét kikérjem. Viszonyainkkal ismerős olvasó könnyen megérti, miért hangsúlyozom mindezt. Azonban nagy általánosságban sem árt talán leszögezni azt, hogy hasonló tudományos beleélést meg sem kísérő, egy kézlegyintéssel minden idegen gondolatot elintéző kritikát a nagy Wilamowitz neve sem tehetett soha a tudomány szempontjából értékessé. A tudomány igazi haladása lendületével áthidalja az elődök szükségszerű vagy véletlen tévedéseit, de ki van közülünk, aki azt merné remélni, hogy magának e lendületnek erejénél lényegesen több örök értékűt tud az utána jövőknek átadni? Én — hogy Révay könyvéhez visszatérjek — a magam részéről még egy ilyen kritikai élű s bizonyos fölényesség látszatát keltő mondat leírásától is tartózkodnám: „Voltak tudósok, akik a kutatás lázas hevületében delibábos fantomok keltette optikai csalódás áldozataivá lettek; így elsősorban Niebuhr...” (7. l.). Nem csak mert az ilyesmi könnyen visszafordítható, hanem mert Niebuhrok, Buechelerek és Richard Heinzék túlságosan könnyed modorú elintézése általában alkalmas a laikusok szemében (akiktől Révay a könyv-árusi sikert várhatja) filológiai tudományunk komolyságának hitelét megingatni.

Révaynak Petronius munkájáról való felfogását már könyv-

vének címe kifejezésre juttatja: „Petronius és kora“. Középponti helyzetet foglal el benne egy ilyen című fejezet: „A római társadalom a Satiricon tükörében“. Petronius hatalmas műve, amelynek a XIV.(?), XV., XVI. könyvéből maradtak reánk kivonatok, szerinte nemcsak mint korának terméke, önkénytelenül festi korát, hanem célzatosan is. „A cél — Révay szerint (6. l.) — mindig egy: nevetetni, mulattatni, a társadalom félszegségeit és gazságait görbe tükörben bemutatni, de úgy, hogy az erkölcsi alapgondolat mindig felismerhető legyen.“ Ha a reánk maradt kivonatok legnagyobb összefüggő darabjára gondolunk, a Trimalchio lakomájának leírására, lehetetlen e megállapítás első felének igazat nem adnunk. Azonban Révaynál a másodikon is hangsúly van. „Az egész mű hatása az, hogy mulattatni akar, de ha apró részre bontjuk és elemezzük, lehetetlen meg nem látnunk a vérbeli szatirikus szándékát: a tanító, nevelő célzatot.“ (60. l.) Petronius tehát a római szatíra-írók közé sorozandó s mint ilyennek Horatius mellett van helye a római irodalomban.

Ennek a felfogásnak az a szembetűnő előnye van meg, hogy minden további magyarázat nélkül érthetővé teszi Petronius művének erősen kiütőköző korszerű vonatkozásait: a szatirikus Petronius természetes, hogy görbe tükört tart kortársai elé. Hogy ez a felfogás még mindig egy kissé „a XVII. és XVIII. század olvasóközönségének kulcsregényeken, allegorikus idilleken és emlékiratokon nevelkedett ízlése“ szerint való, mint nagyobb mértékben a neroi udvar kigúnyolásának föltevése (v. ö. 29. l.), magában véve még nem volna baj. Annak azonban már maga Révay is tudatában van, hogy „az eddigi kutatók szinte egyértelműen tagadják a Satiricon erkölcsi célzatát“ (210. l. 49. j.). Mert valóban alig jellemezhető Petronius művének délitáliei világa mással jobban, mint egy szellemes filológusnak, Theodor Birtnek a mai Nápoly népéletére vonatkozó szavaival: „*Die gedankenlose Sittenlosigkeit ist grotesk, und sie ist klassisch, d. h. sie ist hier in der klassischen Zeit zweifellos just dieselbe gewesen und wird immerdar hier dieselbe sein: ein lachendes, sprudelnd geniales, frech graziöses Tierdasein des Menschen.*“ (Griechische Erinnerungen 6. l.) Petronius művének összehatása ez — és ezzel szemben áll az erkölcsi célzat Révay-féle feltevése.

Kétségtelen, hogy ebben a vitában az egyéni érzés nem lehet döntő, itt minden — ennek a maga nemében az antik irodalomban egészen egyedülálló alkotásnak megítélése teljesen — a műfajkérdésen múlik; szatírárt Petronius vagy más? Szóba jöhet t. i. még a görög szerelmi regény műfajának egy különös, egyéni, de semmiesetre sem erkölcsi célzatú átalakulása. Követem ennek tisztázására Révay fejtegetéseinek fonálát olyan területen, amely tárgyilagos megfontolásokra különösen alkalmas: mire következtethetünk e tekintetben a Satiricon címéből, a cselekvény motívumából és helyéből?

Révay elveti a Buecheler kiadása óta népszerűvé lett *Satura* címet, minthogy „a Satiricon nem különálló szatírák gyűjteménye, hanem hatalmas, sok könyvvé bővült szatíra, helyesebben: társadalmi erkölcsrajz“. Egy több könyvből álló ilyen természetű munka többesszámú címében latin szempontból nem látnék semmi nehézséget és éppen Révay felfogásának megfelelőbbnek tartanám, mint a régibb kéziratok *Satiricon* címét, amely mellett Révay lándzsát tör. Ő ugyanis nem a görög Σατυρικῶν átírásának tekinti e szót, mint a régebbiek, akik görög regénycímek: Ποιμενικῶν, Ἐφεσιακῶν, *Apulei Metamorphoseon* mellé állították, hanem hibridképzésnek: „a latin »satir« tőhöz a görög — ἴκο — képző járult s így »Satiricon« nem egyéb, mint a szó egyszámú semleges nominativusa és például »opus« szó segítségével egészíthetők ki“ (49. l.). Hogy Petronius munkája címében ilyen megokolatlan korcsalakot használt volna, azt a művében mindig bizonyos jellemző céllal használt népies hibridalakok nem teszik valószínűvé. Ellenben Révay figyelmét elkerülte az, hogy Otto Immisch már 1921-ben (*Neue Jahrb.* 47, 418 k.) olyan értelmet adott ennek a szónak — *satirica* vagy *satirici* genitivusának fogva fel —, amely nagyszerűen megfelel egyrészt Petronius hősei, a semmiházi Encolpios, Ascyltos és Gíton jellemének, másrészt történetük kalandos regényjellegének: Plutarchos (Galba 16) szerint az olyan emberek, akiknek a kezében hamar szétfolyik a könyven szerzett jószág, ἐφήμεροι καὶ σατυρικοὶ τοῖς βίοις ἄνθρωποι. Petronius műve eszerint „Szatír-módon élők regénye“ volna. Vagyis, ha *Satiricon* az igazi cím, valószínűleg nem a latin *satura*-hoz, hanem a görög *σατυρος*-hoz tartozik és Révay szatíra-elméletének ellene mond.

Révay kétségbe vonja, hogy a mű cselekményének egységes vezérmotívuma volna. A „Priapus súlyos haragját“, amely a 139. fejezet szerint szárazon és vizen át üldözi a főhóst, nem fogadja el ilyennek. Elimar Klebs, aki Priapus haragjának először tulajdonította ezt a jelentőséget, az *Odysseia* utánzását vélte Petroniusnál felismerhetni. „De ha Priapus haragja vezérmotívum s ha a *Satiricon* eposz-paródia — kérdi Révay (80. l.) —, akkor miért említi az író csak a XVI. könyvben, tehát a mű vége felé? Az eposz hagyománya (*Odysseia* I. 20—21; *Aeneis* I. 4) szerint ennek az expositioban, tehát a mű elején van helye.“ Petronius művének eleje elveszett, hogy tehát ott Priapus haragjáról szó eshetett, azt nem lehet teljes bizottsággal kétségbe vonni. Sőt valószínű, mint később látni fogjuk, hogy Encolpios ott került olyan helyzetbe, amelyben magára haragíthatta a kertek istenét. Itt annak van döntő jelentősége, hogy a görög regényben is haragvó istenségek üldözik a hőst és hősnőt, és hogy ez az isteni harag pl. Charitonnal csak utólag, a történet végén (VIII. 1) kerül egyáltalán szóba. Révaynak többi ellenérvei a Priapus haragjának jelentőségével szem-

ben szintén nem állják meg a helyüket. A 133. fejezetnek a Priapus ellen elkövetett, meg nem nevezett bűnre vonatkozó sorai, és a 130. fejezetnek a szép Circe ellen elkövetett ismeretes sértést beismerő, túlzó szavai közt nincs meg az az ellentmondás, amelyet Révay feltételez: hiszen két egészen különböző helyzetből fakadnak. E sorokat pedig (133, 3, 10/11):

*quisquis peccat inops minor est reus. hac prece quaeso
exonera mentem culpaeque ignosce minori*

nem szabad úgy érteni, hogy Encolpiosnak „kell nagyobb bűnének is lennie” (81. l.), hanem csak úgy, hogy szorult helyzete vitte a bűnbe, s ezért kevésbé érzi vétkesnek magát. Tehát ha ez a bűn maga ismeretlen is előttünk, Priapus haragját, amelyet a hős vele maga ellen felidézett, Révay ellenérvei után is az egész történet valószínű, regényes vezérmotívumának kell tartanunk.

Révay bizonyosra veszi, „hogy a Satiricon cselekményének Crotonon s ama campaniai görög városon kívül (amelyben Trimalchio lakomája is lejátszódik) nem lehet szó”. A színhelykérdésnek t. i. a műfaj megítélése szempontjából az a jelentősége, hogy mennél változatosabb és messzebbre nyúló területen játszódik le a Priapus-üldözte Encolpios története (aki egy személyben az elbeszélő is), annál szembetűnőbb a görög regényírók kalandos elbeszéléscivil való rokonsága. Otto Weinreich pl. a 19. töredék alapján Petroniusnál egy egyiptomi színterű jelenetet is feltételez (könyvemben *Die griechisch-orientalische Romanliteratur* 49. l. 21. j.). Révay azonban nemcsak ezt a töredéket hagyja figyelmen kívül, hanem a rendkívül fontos 1. st is (*Serv. ad Verg. Aen. III. 57*). Nézetem szerint ez az egész történetnek massiliai, tehát délgalliai színterű regényes megindító-jelenetére kell hogy vonatkozzék, amelyben Encolpios mint *φάρμακός*, a termékenységi démon megszemélyesítője (talán riválisa) kellett hogy szerepeljen. Erre vonatkozólag kértem ki Weinreich professzor véleményét is. Hozzám intézett sorait, tárgyi jelentőségük miatt, ide iktatom: „Diese These, und dass er (*Encolpios*) sich dort (in *Massilia*) etwas zu schulden kommen liess, was die gravis ira Priapi bedingte, habe ich 1914 in meinem *Habilitationsvortrag der philos. Fakultät in Halle* vorgetragen. Fast mit den gleichen Worten, mit denen sie dann *Cichorius* *Röm. Studien* 438 ff. auch öffentlich vortrug. Da sind also drei Gelehrte, Sie, *Cichorius* und ich, zu ganz verschiedenen Zeiten und unabhängig von einander auf diesen Gedanken gekommen, der also richtig sein dürfte.“ Petronius művének regényszerkezete tehát elég nagy valószínűséggel rekonstruálható, s ez ismét nem kedvez Révay szatíra-elméletének.

Az említett töredéken kívül Sidonius Apollinaris ismeretes három sora (*carm.* XXIII. 155—7), Bucchelernél a 4. töredék, a nagy latinista szerint szintén egy massiliai jelenetre vonatkozik:

*et te Massiliensium per hortos
sacri stipitis, Arbitrator, colonum,
Hellespontiaco parem Priapo.*

Révay azonban éppen ezzel az adattal kapcsolatban veti el azt a feltevést, hogy a Satiricon valamelyik elveszett részének eseményei Massiliában folytak volna le. Meglepő módon Buecheler magyarázatát tartja „ingatagnak és kalandosnak“ s nem René Waltz-ét, akivel együtt azt hiszi, „hogy a massiliabeliek Petroniust faszobrokban ábrázolták s tisztelték, mint Priapust“ s „Apollinaris versci a massiliai helyi hagyományt örökítik meg“ (84. l.). De a *colonus* szónak Buecheler-féle vallásos értelmezését (= *cultor*) azóta Theodor Birt a kései latinág nyelvhasználatából hozott példával megerősítette (*Philol. Wochenschr.* 1925, 96. l.) s így nézetem szerint nincs semmi akadály annak, hogy a sorokat szószerint értsük. Petronius Arbiterről magáról van bennük szó, úgy amint őt sokat olvasott munkájából Apollinaris ismerhette, s ismerjük mi is: a hellespontosi istenség hívének és tisztelőjének, aki Priapus hatalmát irodalmilag és pedig Priapushoz méltóan (*par*) örökítette meg. Az istenek ilyen hatalma — ἀρετή, ebben az esetben ἀρετή Πριάπου — annak az antik népies elbeszélő műfajnak, a Reitzenstein kutatásai óta ismeretes aretalógiának volt a tárgya, amelyre a görög regényt visszavezetni idézett munkámban megkíséreltem. Úgy, hogy Petronius műve az itt kifejtettek alapján inkább volna egy priapikus fokozott s emiatt paródikusan ható szerelmi regénynek, vagy egy igen művészi regényes Priapus-aretalógiának nevezhető, mint szatírának.

De ettől a lehetőségtől függetlenül is: Révay Richard Heinze regényparódia-elméletével szemben, amelyben e felfogás körvonalaí nagyjából már megvannak, sajnos, túlkönnyen helyezkedik az általános elutasítás álláspontjára. Heinze találó megállapításával szemben, „hogy a görög regény szerelmespárjának a Satiriconban megfelel Encolprios és Giton,“ nem elég súlyos érv az, „hogy a görög regény szerelmespárja elszakad egymástól, sok kalandon és küzdelmen megy át s végül újra egyesül... Encolprios és Giton csak néha-néha s akkor is csak rövid időre válnak el“. Nem is véve számításba azt, hogy erről a munka töredékessége miatt csak nagyon keveset tudunk — ilyen a helyzet Iamblichos regényében, sőt Heliodorosnál és Longusnál is! A görög regényirodalom kellő figyelembevételét általában nélkülözzük Révay könyvében s ez nincs hasznára szatira-elméletének, amely így egyik könnyen támadható oldala felől majdnem egészen védtelen marad. Még nagyobb mértékben áll ez az említett népiesebb elbeszélésekre vonatkozólag, sőt arra a népies előadási formára is, a próza és vers vegyítésére, amelyet Révay, éppen mert Immisch fentebb idézett dolgozata elkerülte a figyelmét, mint népies formát egyáltalán nem ismer. Pedig annak a figyelembevétele, hogy ez a próza és versvegyítés nem csak a Satira Menippeában fordul elő, hanem

pl. Chariton szerelmi regényében is, hozzásegít talán annak a megértéséhez, miképen jutott be a szatirikus elem Petroniusnak ugyanezt a vegyes formát a népies elbeszélésekkel való rokonsága miatt is mutató művébe.

A Petronius-probléma eszerint miben állna? A görög regényből ismert elbeszélésanyag és az író egyéni alakítóművészsége, a népies elbeszélő hangnem és annak klasszikus stílussá való emelése, a görög szerelmi regénymódor és a római szatíra hagyománya egymáshoz való viszonyának a kérdéseiben. Révay ezeket azzal, hogy Petroniust pusztán szatirikusnak teszi meg, elkerüli. Könyve ezért hagyja, korrajzot tartalmazó részleteinek frissége ellenére is, kielégítetlenül azt, aki ismeri Petroniust. Az pedig, aki még nem ismeri, oly képet kap róla ebből az összefoglaló jellemzésnek szánt munkából, amelyről meg sem ítélni, mennyire problematikus.

KERÉNYI KÁROLY.

Dr. Birkás Géza: *A francia irodalom története.* Budapest, Szent István Könyvek, 48—49. Budapest, Szent István-Társulat kiadása, 314 l.

A szakember éppen úgy, mint a francia műveltség iránt érdeklődők szélesebb köre is, bizonyára örömmel fogadja Birkás Géza könyvét a francia irodalom történetéről. Haraszi Gyula, igaz, megelőzte már az *Egyetemes Irodalomtörténetben*, de míg ennek a nagytudományú írónak a módorában van valami nehézkesség, nyelvének mercvsége is zavaróan hat, Birkás tárgya közlésnek eleven mozgékonyásával és friss könnyedségével lepi meg az olvasót.

Hatalmas anyagának feldolgozásában helyes gazdálkodás terve szerint jár el. Noha néhol az arány vonalai megimognak, nagyrészt az érdem elve sugalmazza neki, az egyes írókról mennyit és hogyan írjon. Keretcövekjei a legtöbbször erősfogásúak, elhatárolásai megnyugtatón szabatosak.

A *quo modo* is tiszta eszmélkedésről s jellemző készségről tanusodik. Tagadhatatlan, hogy a bámulatos gazdagságú kritikai irodalom is segítségére van. Az egyes korokról festett képei éppen olyan jeles fejezetei, mint gazdag és változatos egyéni portrézéi. A középkori irodalom jellemzése semmivel sem marad az újabb irányoké mögött. Így, teszem, Chrétien de Troyes-ról vagy Rutebeuf-ról olyan jellemző erővel ír, mint Staëlné-ról vagy Hugo-ról.

Mikor a tudomány credményeit közli, az apparatus nehéz vértetében kényelmetlenül érezné magát, így a *chanson de geste*-k és a *fabliau*-k körül végzett kutatásokat könnyed módorban közli. Dícséretet érdemel egy-egy párhuzama is, így Jodelle *Cléopâtre*-jének Shakespeare remekművével való összevetése.

Tartalomközlései is világosak és szabatosak. Elég utalnunk a *Roman de la Rose*, a *Roman du Renard*, s Honoré d'Urfé *Astrée*-jének ügyes ismertetésére. Nem egyszer akad egy-egy rövid, gyökeres, mégis széles mezőt megvilágító idézete is.

Bizonyára nem csorbítjuk a jeles munka értékét, ha rámutatunk néhány fogyatkozására.

Hol szükségét látja, említi a forrásokat, noha La Fontaine meséi kissé többet érdemeltek volna (Pidpay, stb.).

A tárgyilagosság ellen ritkán vét. Ha ítélezése mégis megtorpan olykor, nemes és tiszteletreméltó világnézetével magyarázható. Innét

van, hogy a *logique des sentiments* útján haladva, Voltaire-ről és Rousseau-ról sokkal sötétebb árnyalású méltatást nyújt, mintsem lehetséges ma, mikor egyetemesen elismert érdemeiket higgadtan tehetjük... a mérleg másik serpenyőjébe. Kivált Voltairt rajzolja ellenszenvesnek. Mialatt „gonosz és esztelen rombolásai”-ról ír, megfélekedzik nemes cselekedeteiről. Gondoljunk csak a Calas- és a Sirven-ügyre! Gondolkodóba ejt az is, „höbortosság”-e Rousseau eredetisége?

A magyar vonatkozásokat említi ugyan, így Descartes-ról szólta-kor, Montesquieu életrajzában, vagy mikor gróf Fekete János és Voltaire levelezéséről ír; említi Béranger hatását is Petőfire, de sajnálattal látjuk a chanson de geste-ek magyar elemeinek mellőzését; Racine *Bérénice*-ének összehasonlítása Katona József *Jeruzsálem pusztulásá*-val tanulságos lett volna; La Fontaine *contejai* közül *Belphegor*-ra is történhetett volna utalás, mert tárgya ugyanaz, mint Arany János *Jóka ördögé*; Voltaire erősen sugalmazza Bessenyeit; Destouches-nál figyelmet érdemel, hogy *L'homme singulier*-jével hat Bessenyei *Philosophus*-ára. Kazinczynál említi ugyan egy Rousseau-utalást, de mennyivel jellemzőbb és mélyebb Csokonai Rousseau-emlegetése *A tihanyi echó*-hoz c. remekében! Érdemes lett volna néhány sort szentelnie Balzac és Kémény, Dumas, Hugo és Jókai viszonyának.

Nyelvének határozott szabatossága s vonzó eleveisége dicséretet érdemel, de szép stílusán, sajnos, akad egy-egy folt is. Kivált germanismusok kísértik, így a *dacára* névutó, az *egy* felesleges használata, egy-egy németes összetétel.

Ezek csak kisebb fogyatkozások. A lelkes és tudós író, új kiadásban, néhány tollvonással könnyen segíthet a mű hiányain. Hazánkban ma kevés olyan tanultságú kutatója van a francia szellemnek, mint Birskás Géza. De kevés olyan kitarító hűségű munkása is. Ez a tanultság és ez a diszciplínája mellett kitarító hűség nyilvánul meg *A francia irodalom történetében* is. Ha utaltam néhány kifogásolható mozzanatra, nem az akadémikusok dicséltelen becsvágya vezetett. Erősen tudatában vagyok a költő igazságának: „Non ego paucius offēndar maculis, ubi plura nitent.”

(Budapest).

ELEK OSZKÁR.

Revue des Études hongroises et finno-ougriennes.

Ötödik évfolyamban jelenik meg ez a folyóirat, melyet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, Baranyai Zoltán és Eckhardt Sándor szerkesztenek. Programja megismertetni azok részére is hozzáférhető módon, akik nem specializálták magukat a magyar és finn-ugor kérdésekre, azokat az eredményeket, melyeket a történeti és filológiai kutatások elértek a finn-ugor nyelvek összehasonlítása, Magyarország, a magyar és rokon népek megismerése terén. A folyóirat a francia nyelv felhasználásával akarja gazdagítani a tudomány közös vagyonát. Különös gonddal vizsgálja a francia-magyar politikai és irodalmi kapcsolásokat.

A RÉHFO-n változatos anyagából kiemeljük a következő cikkeket:

1. *Magyar-francia szellemi kapcsolatok.* — I. k. Bernard Bouvier: *Une traduction inédite d'Amiel*, Bouvier, a Journal Intime kiadója, közli a „Reszket a bokor” francia fordítását, melyre Amiel művei közt bukkant. Megemlíti többek közt, hogy a neves francia bölcsész jegyzetei közt följegyzéseket talált, melyek Magyarország történetére, a magyarok nyelvére és szokásaira vonatkoznak. Eckhardt Sándor: *Les livres français d'une bibliothèque privée en Hongrie*. Magyarul: Az

aradi közművelődési palota könyvei (Arad, 1917). *Holik Flóris: Saint Jacques de Compostelle et Saint Ladislás de Hongrie*. Magyarul: Kath. Szemle, 1923. *Pais Dezső: Les rapports franco-hongrois sous le règne des Arpád*. Szerző főleg a történelmi kapcsolatokkal foglalkozik. Szórványos érintkezések Szent István óta kimutathatók. Szoros kapcsolatot jelent a somogyvári apátság megalapítása (Szent László, 1091), melyben még a XIII. sz.-ban is voltak francia barátok. III. Béla és utódai alatt a magyar udvarban franciás műveltség honolt, mely kihatással volt a kancellária orthográfiájára is. A francia műveltséget a nép között főleg ciszterciták, bencések és prémontréiek terjesztették. — A dolgozat második része a magyarországi francia településekkel foglalkozik. *Baranyai Zoltán: Une visite hongroise chez Rousseau à Montmorency*: Teleki József gróf, a franciás műveltségű magyar protestáns arisztokrata, 1761-ben fölkereste Rousseau-t Montmorency-ben. Teleki naplója azt mutatja, hogy a gróf őszintén csodálta a nagy francia filozófust, de egyúttal látta hibáit is. Rousseau e találkozás alkalmával felajánlotta a fiatal arisztokratának, hogy az *Essai sur la foiblesse des Esprits-Fonts*-nak, Teleki apologetikus munkájának második kiadását ő fogja sajtó alá rendezni és megjegyzéseivel kísélni. Tervét úgy látszik, betegsége akadályozta meg. *Eckhardt Sándor: Le Contrat Social en Hongrie*. Magyarul szerző: A francia forradalom eszméi Magyarországon c. művében (29. kk.) II. évf.: *Henri Tronchon: Helvétius jugé par un Voltairien de Hongrie*. Fekete György gróf, Fekete Jánosnak, a híres egyházellenes szónoknak atyja, levelet intézett fiához, melyben Helvétius *De l'Esprit* c. művével foglalkozik. Az aufklárista gróf „elragadtatással” látja, hogy gyermeke milyen lelkesedéssel csügg a francia filozófuson. Maga is őszinte tisztelője a „nagy embernek”, de az emberek egyenlőségének kérdésében polemiába is száll vele. Így találkozik a magyar fölvilágosult arisztokrata Voltaire-rel, aki szintén becsüli, de kritizálja is Helvétius-t, természetesen sokkal élesebben, mint a tekintélytisztelő Teleki gróf. — *Eckhardt Sándor: Les origines danubiennes de Ronsard*. Ronsard autobiografikus levelében elmeséli, hogy őse az Al-Duna mellékéről vonult Franciaországba, Philippe de Valois segítségére. Ezeknek a soroknak, továbbá a Ronsard név különböző, erőszakolt etymológiáinak alapján a nagy francia költőt több nemzet filológusai saját hazájuk részére ki akarták sajátítani. Főleg oláh részről hangoztatták szívesen improvizált historikusuk Ronsard román eredetét. Szerző sorban megcáfolja a román, a magyar, bolgár és német elméletet. Ronsard francia eredetét és őseinek bevándorlását a következő magyarázattal lehet összeegyeztetni: a költő őse a francia keresztetek leszármazottja volt, vagy egy, Balkánon székelő lovagrendhez tartozott és később innen visszatért eredeti hazájába. — *Eckhardt Sándor: Un témoin ignoré de la révolution française*. Ismerteti Trenck Frigyesnek, a híres kalandornak memoárjait a francia forradalomról, melyek Pesten jelentek meg és a külföldi kutatók figyelmét elkerülték. A porosz báró volt a francia forradalom egyetlen külföldi népszerűsítője Magyarországon (v. ö. A fr. forradalom eszméi 86—88, 122—136. l.). — III. évf. *Eckhardt Sándor: Les Français en Hongrie pendant la Révolution française*. A forradalom idején Magyarországra vetődött franciák szerepének összefoglalása. — *Le Roy de Lozembrune*, főhercegi nevelő, Rousseauval polemizál, de egyúttal csodálja is őt francia nyelvű *Essai*-jében, melyet Budán adott ki(!). Francia nyelv-mesterek, emigránsok (mindezekre gyanús szemmel néztek a bécsi ágensek) és foglyok fontos szerepet játszottak, mint a francia szellem átplántálói. (V. ö. Fr. forr. eszméi Magyarországon, 132. l. és pass.)

Rácz Lajos: *L'inspiration française dans le protestantisme hongrois*. I. A kálvinizmus tanai 1550 k. már erősen terjednek Magyarországon. Maga Kálvin és Béza is érdeklődnek a magyar reformációs mozgalmak iránt, sőt Béza személyesen érintkezett Szkaricza Mátéval és Szenci Molnár Alberttel. II. Szenci Molnár Heidelbergben megismeri a Marot-Béza-féle zsoltárfordításokat és ezeket gondosan átülteti magyarra. Bethlen Gábor felszólítására lefordította Kálvin Institutióit is. — Apáczai Csere Jánost szintén francia szellem inspirálta, Ramus és Descartes tanai, melyeket főleg Heydanus és Regius ismertettek meg vele. Nem csoda, hogy Magyar encyclopediájának egyes fejezeteit Descartes Discours-jaiból írta át. — H. Tronchon: *Les débuts de la littérature hongroise en France*. Magyarország a franciák részére sokáig „terra incognita” maradt. Baesányi álnév alatt írt cikke nem keltett feltűnést (1813). Az érdeklődés Németország hatására mozdul meg; de a németből átfordított ujságcikkek tele vannak tévedésekkel. Utazók naplói (Richard Bright, Bendant), átutazó politikusok feljegyzései (Marmont), a Duna hajózhatóvá tétele (Montalembert) lassanként felfedeztetik Magyarországot. A szabadságharc hirtelen felébreszti a szimpátiát. Philalète Charles magyar tárgyú könyvet ír. Thalès Bernard anthológiájába besorozza Vörösmartyt és Petőfit. Boldényi és Teleki fardhatatlanul propagálják a magyar ügyet. Charles Louis Chassin a magyarság harcosa lesz; Montalembert, Thierry, Michelet is barátainkka válnak. Liszt zenéje, Munkácsi festészete új oldalról közvetíti a magyar szellemet. Amiel magyar írókat fordít, Ulbach Jókait utánozza. Így fedezték fel a magyar irodalmat 1850-ben. — IV. évf. Eckhardt Sándor: *Télémaque en Hongrie*. Szerző Fénelon művének magyarországi történetét vizsgálja. A XVIII. sz.-ban a Télémaque német fordításaival és kiadásaival elárasztják az országot; protestáns és katolikus részről többször lefordítják magyarra. Fénelon könyve Óz Pál kedves olvasmánya volt. Ugy látszik, mindenki azt találta benne, amit akart: a jezsuiták pedagógiai gondolatokat, az aufkláristák fölvilágosult eszméket. — V. évf. Baranyai Zoltán: *H. F. Amiel, traducteur de Petőfi*. Szerző Amiel Petőfi-fordításának problémáját oldja meg. Amiel barátai összeköttetésben állt Melzl Hugóval, a kolozsvári egyetem tanárával, aki nagy Petőfi-rajongó volt. Az ő folyóiratába, a polyglott Acta Comparationis Litterarum Universalium-ba Amiel is írt; itt közölte — Melzl biztatására — Petőfi-fordításait, melyek nem az eredeti után készültek, hanem csupán Melzl német és Desbordes-Valmore-Ujfali prózában írt francia fordításainak átírásai. B. közöl is néhányat az eredeti kéziratok alapján. — Rácz Lajos: *L'inspiration française dans le protestantisme hongrois*. III. Pictet Benedeknek, a XVIII. sz.-i híres genfi teológus-professzornak hatásával foglalkozik. Pictet műveit a XVIII. sz. második felében sokszor fordították magyarra; több kéziratot fordítás fekszik a sárospataki és debreceni kollégium könyvtárában.

Magyar és finn-ugor nyelvészet.

I. és III. évf. Zichy István gróf és Aurelien Sauvageot: *L'origine du peuple hongrois*. — Baranyai Zoltán: *Autonomie des petits peuples finno-ougriennes*. A wotjakok, cseremiszek és zürjécek népével foglalkozik, melyek, relatív szabadságot élvezvén, nemzeti öntudatra ébredtek. — II. évf. Melich János: *Pozsony, Presbourg, Bratislava*. Magyarul: M. Ny. 1919. — Jrjő Wichmann: *Zyriènes et Careliens*. Zürjén kölcsön-szavak alapján bebizonyítja, hogy a két nép a XI—XII. sz. folyamán közvetlen érintkezésben volt egymással — III. évf. Fokos Dávid: *La renaissance nationale des Zyriènes*. — Hóman Bálint: *Les récentes étu-*

des relatives à l'origine du peuple hongrois. Magyarul: Századok, 1923. — *Tolnai Vilmos: Les origines du coche.* Nyelvészeti és tárgybéli adatokkal bebizonyítja a kocsi szó magyar eredetét. — *IV. évf. Szinnyi József: L'Académie Hongroise et la linguistique hongroise.* Az Akadémia centenáriuma alkalmával írt tanulmány. — *V. évf. Eckhart Ferenc: Introduction à l'histoire hongroise.*

Magyar irodalom és zene.

I. évf. Pauler Ákos: Liszt et la Hongrie. Kivonat szerző „Liszt Ferenc gondolatvilága” c. művéből. — *Zolnai Béla: Les origines de quelques légendes de Mathias Corvin.* Magyarul: Irodalomtörténet, 1914. — *Nagy József: Les études philosophiques en Hongrie.* Szerző a filozófia története c. műve alapján. — *IV. évf. Négyessy László: Cent ans de la littérature hongroise.* Akad. előadás. — *Zolnai Béla: Les sources italiennes d'une ballade hongroise.* A Fehér László c. ballada forrásai.

A tisztán történeti tárgyú cikkeket ism. Századok, 927, 98—103. l.

Külön érdeme a folyóiratnak a francia nyelvű, magyar tárgyú könyvek és cikkek bibliográfiája (Baranyai Zoltán), mely Kont Ignác Bibliographie-jának folytatása.

Kívánatos volna, ha e minden tekintetben hasznos és értékes folyóirat minél nagyobb terjedelemben és minél gyakrabban jelenhetne meg.

H. J.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Th. W. Danzel: Handbuch der präkolumbinischen Kulturen in Lateinamerika (Veröffentlichungen des ibero-amerikanischen Instituts, Bibliothek der Ibero-Amerikanischen Auslandskunde, begründ. v. B. Schädel †, Herausgeber: R. Grossmann, Reihe A.: Handbücher) 2 térréppel, 1 táblával és 88 szöveggéppel; Hamburg und Berlin, Hanseatische Verlagsanstalt, 1927, 137. l.

E. Seler és K. Th. Preuss nyomán, különösen Német- és Franciaországban is erősen fellendült a Kolumbus előtti Amerika tanulmányozása. Ma a régi görögök és rómaiak, egyiptomiak és babyloniak mellett kétségkívül Amerika ősi kultúráját és emlékeiit illeti a művelt világ legnagyobb érdeklődése. (Jellemző tünet pl. Vergne készülő Peru-könyvének szépen illusztrált terjedelmes mutatványa a L'illustration népszerű lapjain: 1927. II. 497. kk. II.; stb.).

Th. W. Danzel, ki a néprajz magántanára a hamburgi egyetem és ugyanott vezetője a Museum für Völkerkunde egyik osztályának, régi és érdemes munkás az Amerika-kutatás területén. Több dolgozata jelent meg az „El Mexico Antiguo” c. nemzetközi revűben, 1922-ben egy azóta nélkülözhetetlen nagyobb munkát kezdett „Mexico” címen (I. Die altmexikanische Geisteskultur, Bildteil: Altmexikanische Bilderschrift; II. Kultur und Leben mit alten Mexiko, Bildteil: Altmexikanische Plastik), melynek IV. — talán legérdekesebb — része (Mexikanische Kosmologie im Vergleiche mit der Kosmologie Babylons, Altägyptens, Chinas, Indiens, Bildteil: Mexikanische u. mittelamerikanische Plastik) előkészületben van, de általános összehasonlító

vallástörténelmi és kultúrhistoriai könyveiben is (pl. a „Kultur und Religion des primitiven Menschen“, 1924 és a „Magie und Geheimwissenschaft“, 1924 címűekben) elsősorban az ómexikói és délamerikai „indiánokra“ vonatkozó eredményeket szokta népszerűsíteni. Fentírt munkája — szigorú tárgyilagosságával és (sajnos túlságos) rövidségével — nyilván jó kézikönyve lesz Közép- és Dél-Amerika régi kultúráinak (Mexiko, Antillák: 1—15. l.; inkák Peru: 76—130. l.), jóllehet a „kész“ eredmények tradálása nem lehetett könnyű ez aránylag fiatal tudományban, mely tele van elintézetlen kérdésekkel és épen nem könnyű egy Danzelnék, kinek élénk ismeretelméleti érdeklődését számos dolgozata s főleg Prinzipien und Methoden der Entwicklungspsychologie (Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte von Kultur u. Gesellschaft, 1921) c. munkája is tanúsíthatja. De nem erzünk hivatottságot, hogy szerző művét az Amerika-kutatás szempontjából méltassuk vagy kritizálgassuk. Kétségtől megállapíthatjuk azonban: a vallásos, művészeti, kulturális, állami és gazdasági élet és viszonyok kitűnő ismertetései nemcsak arra alkalmasak, hogy ez elsüllyedt nagy kultúrákra felhívják a megérdemelt figyelmet. (Mellesleg: nálunk is elkelne egy-két amerikanista!) A munkának van messzebbfekvő, mondhatni internacionális jelentősége is: az „indián“ élet t. i. számtalan olyan meglepő találkozást mutat e népektől teljesen idegen, velők sohasem érintkezett népek kultúrájával, (nevezetesen a görög-római és a keresztény kultúrákkal), hogy ezek a találkozások kellő kritika világánál a legértékesebb adalékokká nőhetnek az Ember általános physiologiai és lélektani megismeréséhez.

Mellőzve a politikai, jogi, gazdasági, képzőművészeti stb. gondolategyezéseket: pl. *nyelvi* téren sokszor igen feltűnő a metaphoriķus fordulatok részletekig menő találkozása bizonyos analog fokok hasonló kifejezéseivel ott is, ahol a népek közt ki volt zárva a kölcsönös nyelvi befolyás lehetősége; a magikus ornamentális mexikói „írás“ megfejtése sok tekintetben egyedül álló, nagy segítséget ígér az általános íráskérdés egyik fő titkának a felderítéséhez; az óperui *arithmetika* ritka plasztikus igazolás Spengler számfogalomelméletéhez; az amerikai *asztronómikus-kozmikus* világkép nemcsak a babyloniak és hindúk fel fogásaival mutat számos közösséget, de sikeresen tesz érthetőbbé nem egy ősgörög elhalványult nyomot is (pl. az Uranos és Gaia meg Atlas motívumaihoz v. ö. 49, 87. l.) stb. Legfontosabb azonban — természetesen — a *vallásos* gondolatok sűrű egyezése; egyfelől a görög-római ókor vallásos gondolataival (ilyen egyezések pl. a csatában segítő heroszobrok ill. múmiák, eskürituálék, folyóengesztelés átkelésnél, tengerbedobott *λυματα*; augurok és auguriumok, vestatúz és vestales, csatában elesett hősök alvilági jutalma,¹ és egyéb gondolatok), másfelől a kereszt-

¹ Az aztékek és Vergilius (Aen. VI. 660) hitének találkozása csak egy a sok vonás között, amik miatt az azték kultúrát általában elég talál-

ténység legsuggestívabb institúcióival, (aminő pl. a hódító spanyoloktól sokat emlegetett óperui fülbegyónás stb.).

Csak mint lényegtelen pontatlanságot említem, hogy Danzel következetesen „Codex Féjervary-Mayer“¹ t ír.,
(Budapest.)

MARÓT KÁBOLY.

Az ókereszténység és a középkor tanulmánya Amerikában.

Más helyen — a *Széphalom* ez évi 4—6. számában — rámutattam, mily érdekes és fontos átalakuláson ment által a legutóbbi esztendőekben a középkornak, különösen pedig *irodalmá-*nak studiuma, s ennek kapcsán a középkor szellemi életének megítélése és megbecsülése. Míg rövid évtizedekkel ezelőtt a klasszika-filológia kutatásaiban alig-alig kívánt túlhaladni Augustus császár századán, hogy aztán a világ szellemi életéről a humanisztikus lelkeség felszekerésével vegyen ismét tudomást, addig napjainkban négy tudományszak együttes munkássága áthidalta az ezresztendős, mesterségesen teremtett űrt: a klasszika és a román filológia, a teológia és a filozófiatörténet elegendéséből új történeti diszciplínák születtek, — az *ókereszténység és a középkori latinság* szellemtörténete.¹ Utaltam arra is, hogy míg a magyarság tulajdon középkorának emlékeit újabban fájdalmasan elhanyagolja, addig p. o. *Amerika*, amelyet a középkorhoz nemzeti emlékek helyett csupán a tudomány nemzetközi szolidaritása kapcsol hozzá, a tudós szervezeteknek egész sorát állította a két új diszciplína szolgálatába. Olyan tudományos mozgalom ez, amelynek hatásai ma inkább tanulásban és kutatásban, semmint szellemi elmélyedésben és újszerű eredményekben jelentkeznek. Mégis helyes lesz róla rövid feljegyzésben tudomást vennünk, mert jelentősége két irányban is szimpptomatikus. Egyfelől: el nem hanyagolható tünet az, hogy az ifjú kontinens, mely csak nemrégiben illeszkedett hozzá Európa művelődési multjához s vette át az európai *antik* mult tudományos és pedagógiai felszerelését, ezzel szinte egyidőben az európai *középkort* is munkaprogrammjába illesztette s az európai kereszténység szellemtörténetét szinte mohó buzgalommal tanulmányozza. Másfelől meg kell tudnunk, hogy az Egyesült-Államok fiatal tudományossága ma már korántsem éri be a szemlélő és okuló szerepével, hanem alkotásra és szervezésre vágyik. Mindkét tünet hovatovább érezhetően fogja módosítani az európai filológia munkásságát. Amerikától ösztönzést és lendületet fogunk kapni; ügyes és mozgékony társulásokat, mint a tudós kutatás kereteit, sőt előbb-utóbb talán eszméket és eredményeket is.

lón a római megfelelőjének mondják. Hasonló viszonyban áll a maya-kultúra a göröghöz (v. ö. 56. l.).

¹ V. ö. erről s rokontémákról írt dolgozataimat az *EPhK* mult évi folyamában, a *Minerva* 1926-os kötetében, s a *Bpesti Szemle* 1926. évf. 95. kk. II. szin.

Az antik-keresztény irodalomnak, történetének és a határozó rómaiság nyelvének jeles kutató-középpontot teremtett Roy J. Defferrari a washingtoni katolikus egyetemen. Francia módszer szerint elég későn — 30-40 éves korukban — doktorálnak itt papok és apácák. Disszertációikból ma már egy tucatnyi, részben testes kötet fekszik előttünk, nemcsak tipográfiaiul szép könyvek, hanem filológiai tekintetben is derék anyaggyűjtemények, amelyek íróknak igen gondos iskolázottságáról tesznek tanúságot. Javarárszt Szent Agoston és Szent Ambrus egyes munkáival foglalkoznak, akár stilisztikai, akár retorikai nézőpontból; egy-egy kisebb munkának derék kritikai kiadását kapjuk, bőséges — nagyon is bőséges — magyarázatokkal. J. P. Cristopher p. o. Agostonnak kis könyvéből, a De catechisandis rudibus-ból 365 lapos *μετα κakovστ* gyártott. A sok jóra való buzgalomnak annyi eredménye máris van, hogy az ókereszténység irodalmi formáinak kutatója nem haladhat el a Defferrari-féle *Patristic Studies*-sorozat mellett.²

Jóval több történet és történetik a középkori *latinság* bűvára-
lata terén az E. Á.-ban. A napokban zárult le a Boston Mass.-ban megjelenő *Speculum, A Journal for Mediaeval Studies* c. szép negyedévi folyóiratnak második évfolyama. A lap mögött áll a *Mediaeval Academy of America* s jellemző, hogy ilyen tudós orgánium 900 előfizetőt talált, öt dollárjával.

Tartalmi tekintetben a *Speculum* kissé elmerül a német rendszerű részletkutatásban; kevés a szintézis, s ha olykor jelentkezik, bizony naiv. Ennek ellenére a folyóirat nélkülözhetetlen segítőeszköze lesz a skolasztikus filozófia bűvarán kívül minden román filológusnak, sőt a klasszika-filológusnak is, akit a szellemi átvételnek és továbbfejlődésnek („Fortleben“) mostanában olyan szívesen vizsgált kérdései foglalkoztatnak. Olyan tanulmányok, mint E. K. Randnak (a szerkesztőnek) elnöki megnyitója „A középkor sötétségéről és a középkor egyformaságáról“ (I. 253), vagy a jeles C. H. Haskinsé „Az eszmék terjedéséről a középkorban“ (I. 19) minden vázlatosságuk mellett gondolatkeltő áttekintések. T. Dickinson hasznos taglalatát adja a középkori király-eszménynek, Salisbury Policraticus-ának tükrében (I. 308). L. Thorndike érdekesen vizsgálja, mint torkolnak bele a középkori intellektualitás maradványai az újkorba és élnek ott meg a renaissance-tól a francia forradalomig (II. 147). Ugyanó csinos kísérletben jellemzi a XIII. század klasszikusait (II. 374). L. C. Mackinney a praegótikus építészet tükrében vizsgálja a XI. század társadalmi és vallásos renaissance-át (II. 11). Ily tanulmányok mellett a filológiai részletek és jegyzetek nagy tömege, jó könyvismertetések egészítik ki a *Spec.*-ot.

Hatalmas mozgalom központja ez az új szemle, ha számba vesszük, hogy az amerikai egyetemek egész során sok ifjú tudóst

² Az egyes köteteket némi részletességgel ismertettem a berlini *Gnomon* c. folyóirat 1927. 625. k. II-in.

serkent középkori kutatásokra és sok kutatónak ad, a középkori katedrák mellett, megélhetést és előrehaladási lehetőséget.³

Nem zárhatjuk ezt a kis avizót anélkül, hogy a középkor európai tanulmányozásának néhány újabb könyveseményét ide jegyeznők. A középkor latin irodalma végre utat tört magának az iskolákba s most, hogy feltárult előtte a kapu, az anthológiák és iskolakönyvek özöne kísérli meg ennek az újabb latin-ságnak felfedezését. Sok felszínes és tudatlan kísérlet közül kiemelkedik *Stephen Gaseleenek* angol kötete,⁴ amely pompéjibeli feliratoktól Baudelaire-ig és az einsiedelni apátnak 1916-ban kelt leveléig pompás, fájdalom, kissé szűken mért szemelvényekben vonultatja fel a középlatin stílus példáit. Ellenben úgy szólván hasznavehetetlen egy kis középlatin nyelvtan és stilisztika, amelyet szerzője: *H. P. V. Nunn*, „Bevezetés az egyházi latinságba” címre keresztelt el.⁵ Az egyházi latinság az ő számára Jerosmos Vulgata-nyelve s ezt úgy véli ismertetni, hogy a klasszikus latinságtól való elhajlásait méregeti. — Sok rossz német tan-könyv mellett említsük itt meg *H. Watenphulnak* „*Mittellateinisches Lesebuch*”-ját.⁶ Ha ebből az anthológiából a német iskola belső viszonyaira akarnánk következtetni, kissé csodálkoznunk kellene, hogy a legfrissebb és legszabadabb szerelmi költészet is beköltözött már az osztályterembe. — Történeti forrásgyűjtemények, egyetemi és iskolai segédkönyvek szánta *A. Kaiser* kis latin verskötetét.⁷ Hasznos eszköz ez a történeti gondolkodás elmélyítésére és nagy távlatok feltárása mellett részletek és realitások érzékeltetésére. Sietve és sokat kellene Nyugattól tanulnunk — ideérttem Amerikát is —, elsősorban nemzeti középkorunk és renaissance-unk megbecsülését. A tudós kutatás munkája mellett egyetemnek és iskolának is hamarosan tudomást kellene vennie ezekről az új filológiai területekről.

BALOGH JÓZSEF.

Edgar Zilsel: Die Entstehung des Geniebegriffes. Ein Beitrag zur Ideengeschichte der Antike und des Frühkapitalismus. Tübingen J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1926. 8-r. VIII + 346 l. 12 M.

Szerző mai nyugati kultúrvilágunk egyik legjellemzőbb sajátosságának a geniusz személyi kultuszát tartja. Azt a vallásos tisztelethez hasonlítható érdeklődést, amellyel a modern nyu-

³ A középkori akadémia immár ötödízben adta ki ezidén *Progress of Medieval Studies in the United States of Amer.* (A középkori tanulmányok haladása) c. Bulletin-jét. (No. 5., összeállította James F. Willard, a coloradói egyetemen a történet tanára.) 52 lapon kapjuk benne az amerikai középkor-kutatók lajstromát, munkáik címeivel.

⁴ An Anthology of Mediaeval Latin, Lond. Macmillan 1925, 139. l.

⁵ Cambridge, Univ. Press 1922.

⁶ Két köt. Text u. Komm. Bielefeld, Velhagen u. Klaring, 1927.

⁷ Lat. Dichtungen zur deutschen Gesch. d. Mittelalters, Mchn. Oldenbourg, 1927.

gati ember minden idők rendkívüli egyéniségei — költők, művészek, vallásalapítók, filozófusok és tudósok — felé fordul, képviselték legyen bár azok a legellentétesebb szellemi irányzatokat, életük emlékét ápolja és a nagy tömeggel szemben, korunk minden demokratizmusának teljes megvetésével kivívott kiváltságos rangjukat egy különös dogmatikával megalapozni igyekeznek. A meg nem értő kortársak (a filisztervilág: a geniusz fogalmához tartozó ellentétes kiegészítőfogalom) és a rögtön megértő utókor, a lángelmék időtlen testvérisége és megmagyarázhatatlan mélysége: ezek a tanok alkotják azt a dogmarendszert, amelynek kritikáját Zilsel egy előbbi művében kísérelte meg: *Die Geniereligion. Ein kritischer Versuch über das moderne Persönlichkeitsideal mit einer historischen Begründung.* (Wien és Leipzig, 1918.) Akkor csak az első, a kritikai kötet jelent meg s ez a könyv annak folytatása. A következő koroknak e szempontból való feldolgozását tartalmazó kötetek kell hogy még kövessék, de azért e szépen megírt eszmetörténeti tanulmány már így is kerek egészet alkot, sőt az ókori viszonyokra vonatkozó (a kötetnek mintegy harmadát kitevő) része külön is méltatható. Itt azonban nemcsak ebből a szempontból óhajtunk vele foglalkozni.

A régebbi kritikai tanulmányokból főképen egy dolgot kell a szerző álláspontjának megértésére kiemelnünk: a lényegében szubjektív természetű geniusz ideáljával szembe Zilsel a tárgy ideálját állítja s ezzel a tudomány emberének érdeklődését minden szakszerint való megoszláson túl kivívja magának. De a tárgyilagosság kultusza nem határozza meg kimerítően Zilsel eszmei irányzatát. Ennek ismeretéhez hozzátartozik az is — amit különben a bizonyos történetfelfogást kifejezésre juttató „korai kapitalizmus” megjelölés e könyvének címében „renaissance” helyett magában véve még nem árul el —, hogy szerző kiütköző alapfelfogása szerint a geniusz-rang elismertetése és elismerése egy gazdasági jelentőségi társadalmi jelenség, egy neme a parazitizmusnak, amelynek a maga sajátos dogmatikájára azért van szüksége, hogy a kezükkel dolgozók világában, sőt azok rovására magát fenntarthassa. Ezért oly erősek e tanok szerinte éppen azoknak a körében, kiknek számára a genialitás szabadkereseti pálya: mécenás-szegény korunk iróinál, művészeinél stb. „*Die soziale Spitze des Genieideals ist eben nach unten gerichtet nicht nach oben*” (104. l.).

Nézetem szerint helyesen ítéli meg szerző az antik viszonyokat, amikor a régi görög és római világban a mai geniuszdogmatikának csak egyes még irányzatosan össze nem függő elemeit jelöli meg — a római *Genius* és *ingenium* fogalmában (az előbbiben csak a szó kedvéért), Sokrates daimonionában s a platonai enthusiasmusban, a hērōsz-kultuszban, a halhatatlanná tevő dicsőség tanában, a Fölségesről szóló munka esztétikai lelkesedésében és a nagy emberek apokaliptikus vagy biográfiai összegyűjtésében — s rámutat arra, hogy ily irány-

zatra az akkori társadalmi feltételek mellett szükség sem volt. A kézzel való munka alacsonyabbrendűségéről való általános meggyőződés mint közvélemény kedvezett a dologkerülő genialitásnak és, tegyük hozzá, gyümölcseit, akár mint „nép“, akár mint „mécénás“ irigység és mellékgondolatok nélkül, gyermekes örömmel élvezte. Nem ezzel szemben akarok itt a filológus egy általánosabb természetű ellenvetésének hangot adni. Azt is megjegyzem mindjárt, hogy szakszerűség szempontjából helycsébiteni való apróság e gazdag antik anyagot feldolgozó, s mégsem szakembertől való fejtegetésekben alig akad.¹ Szerző szociológiai módszerének egyoldalúsága már szembetűnőbb hiányosságokat okoz, de ezeket, amennyiben speciálisabb vallástörténeti tájékozatlanságból erednek, elég röviden értem: Zilsel annak ellenére, hogy a géniuszisztelet vallásos természetét előtérbe állítja, sem a *Genius*, sem a hérosz- vagy θεός άνθρωπος kultuszt nem tudja tárgya szempontjából kellőképp kiaknázni, sem a császárkultusz tanulságait felhasználni.

Itt tehát a vallástörténész még lényegesen kimélyítheti a szociológusnak szükségképpen is vázlatos rajzát. De úgy hiszem, Zilsel a renaissance korára vonatkozó részében tanulmányának, felfed a modern geniusz-hit eredetében egy olyan objektív mozzanatot, melyre a filológusnak a figyelmet fel kell hívnia. A kongeniálitás modern fogalma idősebb a genialitásénál. Ott, ahol Erasmus *Ciceronianus*-ában a *genius*-ok ilyen értelmű rokonságáról beszél (v. ö. Zilsel 289. l.), a szót pusztán, horatiusi mintára (Ep. II 2, 188.), az „egyéni természet“ jelentésében használja. Ámde amikor ő utána Julius Caesar Scaliger *Poeticá*-jában arra int, hogy kommentáláshoz csak úgy fogjunk, ha geniuszunk hív — s ez az első használata a *genius* szónak mai értelmében (Z. 285. l.) —, akkor ép nála e mögött nem szabad félreismernünk a „szerencsés óra munkájának“ filológus élményét. Minden objektív szempontból eredményes tudós működésnek (nemcsak a filológusénak) egy akaratunkon kívül eső tényezője, ez talán a legcsekélyebb foka annak, amit ma általában genialitásnak neveznek. És mégis, ennek a ténynek magvában való felismerése elég fontos ahhoz, hogy kellő méltatásban részesülhetett volna egy szociológiai — vagy akár szocialista — szempontból megírt s a történeti jelenségekben csak a törvényszerűsége ügyelő tanulmányban is.

A további kötetektől komoly érdeklődéssel várjuk európai szellemtörténetünknek erről az oldalról való megvilágítását.

¹ A 67. lapon úgy tetszik, mintha Melanippét, Euripides egyik mithológiai hősnőjét történeti személynek tekintené, s a 82. lapon, mintha az idősb Seneca történetfelfogását a római nép életkorairól az ifjabbnak tulajdonítaná, akiről az előző lapon beszélt. Az újszövetségi dőzsfogalmat az antik profán *gloriá*-éval hozni összefüggésbe, együtt említve Horatius és Ovidius költői halhatatlan dicsőség-hitével, egészen elhibázott dolog (74. l.). Kisebbs kiegészítéseket ad bírálatában Wilhelm Nestle, *Phil. Woch.* 1927, 1453. k.

De, sajnós, tartanunk kell egy olyan, világnézetben gyökeredző egyoldalúságtól is, amely ezt a megvilágítást igen könnyen torzítóvá teheti.

KERÉNYI KÁROLY.

Geschichte der deutschen Jugendliteratur. In Monographien von Herm. L. Köster. Georg Westermann, Braunschweig-Berlin-Hamburg 1927.⁴ 8°. 478 l. Kötve 10— M.

Mi sem mutatja jobban ennek a műnek a hézagpótló voltát mint az, hogy a világháború óta immár harmadik kiadást ért meg (az első is csak húsz évvel ezelőtt látott napvilágot). Az előttünk fekvő 4. nem különbözik lényegesebben a 3-tól, csak annyiban ad újat, hogy a XX. század első negyedét lezárja itt. Gazdag tartalmú, sokoldalú könyv ez, amely nem utolsó sorban bő könyvészeti anyagával keltheti föl minden az ifjúsággal foglalkozó embernek: nevelőnek, pedagógusnak, szülőnek az érdeklődését egyaránt. A képeskönyvtől, a gyermekdalokon, a mesén és mondán át az elbeszélő ifjúsági műckig mindent tekintetbe vesz a szerző. A filológust különösen érdekelhetik a mitológiával és a hősmondával kapcsolatos fejezetek (külön van tárgyalva a Nibelungenlied, Gudrun, az udvari éposz stb.), a pedagógust pedig elsősorban a Kritik der Jugendschrift c. rész. Mindenki-
nek, aki át van hatva attól a nagyon helyes elvtől, hogy az ifjúságnak a legjobb is éppen csak hogy elég jó, olvasnia kellene ezt a nagy filológiai adathalmazon alapuló komoly munkát erről a mindnyájunkat ifjúsággal érintkezőket érdeklő kérdéskomplexumról.

K.

Heinrich Deckelmann: Die Literatur des 19. u. 20. Jahrh. im deutschen Unterricht. Eine Einführung in die Lektüre. 6. u. 7. Auflage. Berlin, Weidmann, 1926. 8°. 574 l. Kötve 16— M.

Ez a mű már 15 évvel ezelőtti első kiadása alkalmából is közfeltűnést keltett német tanügyi körökben, de azóta valóságos klasszikus munkává nőtte ki magát. Előttém van ez a régi kiadás és mellette a legfrissebb, a címben jelzett 6. meg 7.: szinte rá nem lehet ismerni; az eredetinek a duplájára nőtt már térfogatilag is. Győzelmes útjának minden jele látszik rajta. Ha már elragadtatással írtak róla első megjelenésekor, annál inkább köszönhetjük örömmel ebben a kiforrott, megizmosodott gyönyörű új alakjában. Ilyen tudás mellett, ilyen igazi bensőséges szeretettel és ekkora pedagógiai érzékkel, ehhez a nem könnyű föladathoz nyúlni, ez minden elismerést és hálát megérdemel.

A könyv kilenczted része természetesen régi clismert költők, írók műveivel foglalkozik, amint ez egy ilyen az iskolai gyakorlatot szem előtt tartó könyvnél nem is lehet másként. Éppen ez az okos mértéktartás a mai divathajhászó s újításokat halmozó tanügyi korszakban eléggé meg nem becsülhető. Egy példa elegendő ennek kellő világításba helyezéséhez: fölveszi ugyan az expresszionista drámát, de a kath. Reinhard Joh.

Sorge-nak, ennek az ifjú rajongó ideálistának (szerinte: Dichter sind Liebende, Weltliebende und ihrer Liebe endlos verfallen) darabjában látja ennek első beteljesülését. Georg Kaiser-től pedig a valóban szép, megkapó és főségesen egyszerű *Die Bürger von Calais*-t tárgyalja.

Külön érték nekünk még a bevezető fejezetben nyújtott metodológiai alapvetés, ahol a legutolsó 35 évi németországi tanügyi állásfoglalásokat s az irodalmi oktatás terén kimondott alapelveket tárgyalja az 1925. évi porosz Richtlinien-ig.

Koszó JÁNOS.

Wilhelm Bode—Valerian Tornius: Goethes Leben. Der Bund mit Schiller. 1794—1798. 8°. 414 l. Mittler u. Sohn, Berlin 1927. Kötve 10:50 M.

A hatalmas Bode-féle Goethe-életrajzi kötetsorozat IX. könyve készült el ezzel. Az érdeemes, egy életet Goethe-kutatással töltött tudósnak tragikus halála (baleset áldozata lett nem olyan régen) szerencsére nem akadályozhatta meg a nagy mű folytatását. Ráadásul azt is mondhatjuk, hogy Valerian Torniusban valóban kongeniális folytatóra tett szert a kiadó, aki ezt a kötetet ugyanolyan szerető gonddal látta el jó illusztrációkkal, mint az előbbieket, azaz igyekezett ezt is minden tekintetben hozzásimítani a már megjelentekhez. Goethe életének éppen ez a jelentős lázisa meg is érdemelte a fokozottabb gondoskodást, hiszen a Schillerrel való összebarátkozás nyerte őt úgyszólván újra vissza a költészetnek vagy legalább is a vele való intenzívebb foglalkozásnak. Van abban valami különleges öröm és élvezet, ha a szellemóriások hétköznapijához minél közelebről hozzáférkőzve, mintegy velük élhetünk néhány óráig egy ilyen behatóan élményekkel foglalkozó mű segítségével. Ezt a Bode-féle Goethe-életrajzt ilyen intimebb levegő jellemzi a maga egészében s ez alól a jelen legfrissebb kötet sem képez kivételt.

A goethei legfontosabb s legjellegzetesebb alkotások közül is jó egynéhány ebbe a korszakba tartozik. A xeniák, balladák, Wilhelm Meister s Herrmann u. Dorothea képezik a művészeti, költészeti középpontokat ezzel kapcsolatban. Közvetlenül s érdekkeltőn van megírva mindezek keletkezéstörténete, amint éppen Schiller befolyása, avagy kritikája is érvényesül velük szemben.

—CH.

H. Pongs: *Das Bild in der Dichtung.* I. Bd. Versuch einer Morphologie der metaphorischen Formen. N. G. Elwert, Marburg, 1927. Nagy 8°, XX + 513 l. Fűzve 20 M.

Impozáns munka, amely a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft támogatásával jött létre. A költői nyelv vizsgálatát tűzte ki célul maga elé. Hogy ez milyen módszerrel történt, erre nézve magát a szerzőt idézhetjük: „Es ist damit eine Verbindung philologischer und geisteswissenschaftlicher Methode versucht, wie sie besonders von Konrad Burdach, Leo Spitzer,

A. v. Grolman geübt wird; in der besonderen Richtung der Literaturgeschichte als Stilgeschichte, die wesentlich an die Namen: Walzel und Strich geknüpft ist, nur grundsätzlich ohne Anlehnung an methodische Begriffe der Kunstwissenschaft.“ A hatalmas mű a szerző 1921-ben írt habilitációs munkájából, „Ursprung und Wesen der Metapher“, nőtt ki. Főként a lírai költészetre szorítkozik, de itt azután az öfelnémet emlékektől az expresszionistákig valóban mindent felölel, amit a németek szépet, nagyot, avagy különlegest, furcsát alkottak. Már maga a bevezető fejezet a metaforáról és képről egész kis poétika, illetve stilisztika. Nagyon szép, amint Jean Paul „legnémetebb“ esztétikájában kimutatja a metaforának nagysokára bekövetkezett elnémetesítését, miután Lessingig Aristoteles merev görög teóriája uralkodott. S még szebb, ahogy Nietzschénél kimutatja ennek örök érdemét a költői lélek feltámasztása körül oly korban, amely az anyagiasságban készült elmerülni. „Nietzsche ist es, der im geistigen Tiefstand der Gründerzeit dem ‚Begriffsgespinnst des Denkens‘ den ‚Fundamentaltrieb der Metapherbildung‘ entgegenhält, dem vernünftigen Menschen den ‚intuitiven Menschen‘.“ — Vigasztalón oldja meg a legmodernebb költők kétkedő problémafelvetéseit a szó értékét, hazug vagy igaz voltát illetőleg. Werfel pl. kétségbeesve érzi mindig újra s újra a szón a hazugságot: „Und was wir sagen, lügt schon, weil es spricht!“ Pongs kimutatja, hogy ez az igazsághajhászás csak a kép kettős arculatával való határozott szakítás, az ösképhez való visszatérés kedvéért.

Nagyszerűen zárja le mindezt a metafora (görög) és kép (német) szembeállítás. Az első analógiás névátvitel, a második egy öskép szóképbe öntése, lelki élmény. A metafora a dolgok létére irányulva ezeket megvilágítja addig ismeretlen analógiák fölfedezésével, ami a következtetés egy fájának a segítségével történik. A kép a lélek tudatalattijának szemlélhetővé tételére irányul: intuitive nyert hasonlóságok segítségével. „Das erweitert den Blick auf zwei Grundarten, die Welt primär zu erleben: die Welt als Sein um uns und die Welt als Werden in uns. Es ist der Lebensgegensatz des griechischen und des deutschen Menschen, der sich daran auf tut, wie Jean Paul ihn zuerst vorgefühl als des plastischen und des musikalischen, wie er den verschiedensten Deutungsversuchen immer wieder das Geheimnis seines eigentlichen Wesensgegensatzes dargeboten.“

Már egy ilyen próba kellőképp meggyőző arról, hogy a szerző egyáltalán nem vész el száraz teóriák és szabályok rengetegében, hanem nagyon is meg tudja őrizni emelkedett álláspontját, amelyről nagyszerűen bevilágíthat az alsóbb régiók formatömekegéből. Az elején kezdve a rendszerező munkát, elsőbb is a nyelvet megelőző fokról ír: kifejező mozgás mint képletes beszéd, primitív absztrakció ösképalkotása a mértani díszítőformákban, a ritmusban! A második nagy fejezet a nyelveredetet tárgyalja; a harmadik a nyelvet mint alkotóerőt. Ennek első

része a belső nyelvformát tárgyalja, a második a konstruktív, a harmadik a figurális belső nyelvformát. Gleichnis, Beseelung, dichterisches Bild az ez alá tartozó részek. Pompásabbnál pompásabb, az egész német irodalom területéről vett példákkal világítja meg mindazt, amit teóriában megállapít. Jólismert gyönyörű műalkotások hirtelen egészen új oldalról nyernek szemünkben megvilágítást s élvezettel dolgozzuk magunkat előbbre s előbbre ebben a semmikép sem könnyű olvasmányt képező, de annál nagyobb haszonnal, izlésfejlesztéssel jutalmazó munkában. Ószinte kíváncsisággal várhatjuk a folytatást, a második hatalmas kötetet, amely még teljesebb magyarázattal is fog szolgálni ehhez az elsőhöz.

—ó—s.

Diesterwegs Deutschkunde: *Lebensgut aus germanischer und altdeutscher Zeit.* (Frankfurt a. M., M. Diesterweg, 1927. 8°. 348 l. Kötve 6.— M. Hozzávaló Anmerkungen c. rész 1·70 M.)

L'esprit français. Ein Lesebuch zur Wesenskunde Frankreichs. (U. o. 1926. 8°. 256 l. és 12 műmelléklet. Kötve 4·80 M.)

England and the English. Ein Lesebuch zur Einführung in Volkstum und Kultur Englands. (U. o. 1927. 8°. 257 l. és 16 műmelléklet. Kötve 4·60 M.)

A német tankönyvirodalom hovatovább túlszárnyalja az összes nyugati nagy népeket; mind belső tartalom, mind külső kiállítás tekintetében mintaszerűt nyújt. Azonban még így is kiemelkedik fenti három kötet mind tartalmi gazdagságával, mind betűtípusának s illusztrációinak, sőt bekötési tábláinak szépségével, izléses s egyben tartósságot ígérő külsejével: belső s külső kiállításra nézve ez az egy német szó az egyetlen kifejező dicséret: „gediegen.“ A képeket nem hiába emelem ki; ezek szervesen összefüggnek a könyvek „Wesenskunde“ céljával: a német, francia, angol képzőművészet remekeit adják kitűnő reprodukciókban. A Deutschkunde című kötet nem fukarkodik a színes képekkel sem; ilyenben mutatja be a Codex argenteus egy lapját, Walter v. d. Vogelweidet, a Gutenberg-biblia egy lapját stb. Emellett 32 pompás táblán adja a legszebb középkori műemlékeket, a dómokat, a szobrokat, képeket és számtalan, a szövegben ügyesen elhelyezett kisebb rajzzal, fényképpel igyekszik fogalmat nyújtani a német izlés minden emlékére. A sort megnyitó IV. századból való arany kosárka az ú. n. Athanarich-kincsből többet mond az olvasónak a gótok magas műveltségi színvonaláról, mint lapszámra adott tudományos leírások. Ugyanilyen szerencsésen vannak megválogatva a többi reprodukciók is. A képzett szakember is haszonnal és nagy gyönyörűséggel forgathatja ezt a kötetet, amely Ulphilas bibliájától Murnerig és a Faust-népkönyvig minden jelentős germán meg német irodalmi emléket bemutat: a legfőbbeket ugyancsak kiadósan: a Nibelungenlied nem kevesebb mint 46 nagyformátumú nyomtatott lapot foglal le! Mivel a csatolt függelékben kfn. rövid nyelvtan, szótár, magyarázó jegyzetek is vannak, sőt

olyan megbecsülhetetlen utalások, mint a Zf. Deutschkunde legfrisebb Nibelungen-irodalmat összefoglaló értékezése, a könyv kitűnő segédeszközzé válhat egyetemi hallgatók számára is. (A gót és ófn. szövegek eredetiben és fordításban is közölve vannak. Az Eddából minden fontos szintén föl van véve!) Kb. száz lapon ráadásul három nagy fejezetre osztva (Volk und Staat, Arbeit und Wirtschaft, Geistige Kultur) kapjuk mindazt, amit a középkorról, ennek kultúrájáról föltétlenül tudni kell. Öröm ilyen könyvet kézbe venni és joggal várjuk kíváncsian a folytatólagos köteteket.

A következő *L'esprit français* kiválóságáért már maga a főszerkesztőnek, a joggal nevcs berlini romanistának, E. Wechslernek a neve kezeskedik. Kitűnő képek vezetnek be itt is a francia képzőművészetbe s ennek segítségével a francia nép jellemébe, de a szövegek megválogatása még sokkal elismerésre méltóbb. Elég ha röviden felsorolom a hét nagy fejezet címeit, már ez is fogalmat adhat a mű céljáról, rendeltetéséről és gazdagságáról: I. Physionomie d'ensemble de la France, II. Formation de la nation française par la fusion des races, III. Les fondateurs de l'unité française, IV. La conscience nationale. Les grands ressorts de l'âme française, V. Qu'est-ce que l'esprit français? VI. Les forces dynamiques du caractère français (A. Le style pathétique, B. Le doute et l'ironie, C. Le style élégant et agréable, D. Le style sociable et didactique), VII. Écoles littéraires.

England and the English sem marad el e két kiváló kötet mögött. Két szerkesztője: P. Hartig és A. Krüper már az előző első szavaiban az új német ideálra utal: „kulturkundliche Zielsetzung des neusprachlichen Unterrichts.“ Ennek megfelelően itt is a következő fejezeteket leljük, melyek önmagukért beszélnek: I. English Country, II. English Races, III. Leading Persons and Main Currents of Modern English History, IV. The Ruling Forces (A. Sensualism and Empirism, B. Political Activism, C. Individualism), V. English Common Sense, VI. Fundamental Attitudes of the English (A. Love of Nature and Natural Simplicity, B. Metaphysical Belief, C. Humorous Satire, D. Humanitarian Utilitarianism). Pompás képek segítik elő itt is a megértést, a teljes beleélést az angol gondolkodásmódba. Az angol népet jellemző *The English People* c. olvasmány mellé odakerült pl. a feledhetlenül jellegzetes *Yeoman of the Guard*, John Everett Millais (1829—1896) igazi angol képe. De az *English Humour* mellé is (a részlet maga William Hazlitt *Sketches and Essays*-éből való) nagyszerűen illik *Uncle Toby* and the *Widow Wadman*, Charles Robert Leslie (1794—1859) végtelenül szellemes s egyben kedélyes megcsintalan műve.

Ezeket a könyveket nem ártana minden középiskolai könyvtárunknak biztosítani, ahol francia, avagy angol oktatás folyik.

KOSZÓ JÁNOS.

Dichtung und Dichter der Zeit. Eine Schilderung der deutschen Literatur der letzten Jahrzehnte von *Albert Soergel*. Neue Folge: *Im Banne des Expressionismus*. Voigtländer, Leipzig, 1927⁴. 4°. 896 l. 340 kép. Vászonnkötés 24 M.

Soergel egy ezt megelőző kötetben az 1880-tól 1910-ig terjedő idő német irodalmába törekedett bevezetni a művelt olvasóközönséget. Ebben a kiegészítésül szánt szép műben a XX. század immáron letelt első negyedének irodalmába, de egyszersmind művészetébe (főként a gazdag s nagyon jól összeválogatott képanyag segítségével) igyekszik bepillantást nyújtani. Anélkül, hogy az első kötet ellen ezzel bármit is mondanánk, azt kell megállapítanunk, hogy ez a másodikban valahogy jobban sikerült. Mintha ez közvetlenebb, érdekeltőbb, sőt itt-ott elmélyítettebb is lenne amannál! Mindenesetre ilyen behatóan s ráadásul ennyi értékes és ezen kor művészeti törekvéscire sok helyen az irodalmi alkotásoknál jobban rávilágító képmelléklettel még nem nyújtották nekünk e huszonöt év irodalomtörténetét. Mindenkép sokkal egységesebb művet sikerült itt a szerzőnek nyújtania, mint az egyébként szintén nagyon sok kiadást (éppen újabban is) megért — s ez mégis mindig használhatóságról és kedveltségről tesz tanuságot — első kötetben. Nagyon értett itt ahhoz is, hogy az expresszionizmusnak legjobb tulajdonságait kidomborítsa. Főleg azt az ideálta rajongást sikerült kellően érvényre juttatnia, amely ezen irány jobb alkotásait áthatotta. Nagy szeretettel foglalkozik különösen azokkal a művekkel, amelyekben mint Wassermann Christian Wahnschaffe-jében vagy Werfel Spiegelmensch-ében a legnagyobb s legtisztább emberi értékek vagy a legmélyebb problémák jutnak szóhoz. A katolikus Jakob Kncip „Der lebendige Gott“-jához nem tud ugyan igazán közel férközni; szépen ír erről is, de kiérezzük azt, hogy igazi benső kapocs itt még sincs az irodalomtörténész és a szerző, illetve a mű között. Már sokkal melegebb színekkel ecseteli a másik katolikus költőt, az ifjú Reinh. Joh. Sorge-t, de itt is megáll a „Bettler“-nél, ennél az expresszionista mintadrámánál.

Éppen az máskülönben a nagyon értékes ebben a szép műben, hogy mennyire együtt tud érezni a szerző az egyes jellemzett írókkal, mennyire bele tud helyezni bennünket olvasókat is ezeknek az élet- és művészet-küzdemeibe. A főművek jellemzése is azzal nyer annyit, hogy időt s teret nem sajnálva, gondos analízist, jól megválogatott próbákat nyújt belőlük. Szinte személyes ismerősünkké válik minden alaposabban tárgyalt író s annak minden egyes főműve. Nagyon jól megértjük, hogy ez a munka rövidesen meghódította az olvasóközönséget, pedig hatalmas terjedelme a mai idegesen siető világban inkább ijesztőleg hathatott volna. Viszont a nyereség más oldalról mutatkozott: itt mindenki annyit lelt a modern írókról, művekről, amennyi lehetővé tette az azonnali pontos tájékozódást; nemcsak bevezetést, szempontokat, rövid, tömör ítéleteket, hanem

ügyszólván töredékeivel, céljaival s az elérésükért folytatott harcot esetleg az abban való elbukást s annak megokolását.
KOSZÓ JÁNOS.

Ernst Linde: Die Bildungsaufgabe der deutschen Dichtung.
Brandstetter, Leipzig 1927. Kis 8°. 163 l. Kötve 5 M.

Nagyon figyelemreméltó könyv. Természetesen nemcsak a német irodalomra alkalmazhatók a benne kifejtett elvek, hanem bármely más európai népére ugyanolyan jól. Mi a magyar irodalmi oktatással kapcsolatban is sokat tanulhatunk belőle. Gerhart Hauptmann szavait választotta szerzője mottóul, melyeket ez az igazi költő a porosz „művészeti akadémiába való meg hívására adott válaszul: „wenn ich, wie andere Schriftsteller und Dichter, auf Menschen im Sinne der Menschlichkeit gewirkt habe, ist es mir genug.“ A legelső fejezet címe jellegzetesen egészíti ki ezt a mondatot: Die Erlösung der Dichtung von der Ästhetik! A fő a tiszta, teljes emberiség; enélkül nincs költészet! Költészet „a tökéletes élet a maga bensősége ségében“. Igazi idealista lelkesedéssel ír itt egy irodalmi oktatási problémákkal régóta foglalkozó érdemes, nemes pedagógus arról, ami mindezen kérdések középpontját képezi. A könyvecske két nagy félre oszlik. Az elsőben a „Költészet és élet“, a másodikban „Költészet és iskola“ a tárgy. Szerinte az étlettel a művészet békíti ki az iskolát! Gyönyörűen fejti ki, hogy a „munkaiskola“ mennyire célt tévesztett. Mert mi tulajdonkép az „élet?“ veti föl a kérdést! Nem a munka az élet, állapítja meg a feleletben. Csak a költészet nyújt igazi életet. Ezért kell, hogy a művelődés legyen az oktatási cél! A kultúrjává adása és ezek „élő“ fölvétele csak a költészettel telített oktatásban érhető el eredményesen. Még a vallásos szellemet is elsősorban ez képes biztosítani!

A szerző különben nem kizárólag a költészetet tartja szem előtt, hanem a művészeteket egyáltalán, noha természetesen a költészetet helyezi a tárgyalás középpontjába. Nagy szeretettel és gyakorlati érzékkel ír a gyermek és költészet egymáshoz való viszonyáról s ezzel kapcsolatban azután a költemény szerepéről az oktatásban. Gyönyörű az egész fejtegetést záró fejezet az „Erziehung zum Buche“ is. Mindent összefoglalva egyik legértékesebb és legeszméletőbb irodalompedagógiai művecskével állunk itt szemben, amely minden jó nyelvtanár kezébe való.

3KOSZÓ JÁNOS.

Paul Hankamer: Die Sprache, ihr Begriff und ihre Deutung im 16. und 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Frage der literarhistorischen Gliederung des Zeitraums. Friedr. Cohen, Bonn 1927. 8°. XV+208 l. Füzve 9, kötve 11 M.

Hankamer nemrég Böhme-ről írt egy alapos munkát, melyet a romantikához, ehhez a mai nap olyan kedvelt témához tartott

megfelelő előmunkálatnak. Szerencsére a nagy misztikussal való foglalkozás megnyerte a régibb korok számára tartós érdeklődését. Ennek köszönhetjük jelen kitűnő művét is, melyet a berlini Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft is támogatására méltónak talált. Így jelenhetett meg ebben a szép kiállításban, amely a kiadó izlését is nagyban dicséri. A könyv két részre s ezeken belül öt fejezetre oszlik. Az első rész két fejezete a renaissance két nagy erőjét: a humanizmust és a reformációt tárgyalja nyelvi szempontból. A barokknak szentelt második rész külön kutatja a költészetet, külön a grammatikát, filológiát és a nyelvbölcseletet, ismét külön a misztika és a természetbölcselet nyelvét. Hankamer lelkiismeretes kutatásainak a tárgy nehézsége ellenére is szép stílusú, vonzó előadású eredményei újra igazolják azt a megélenkült barokk-irodalomtörténetírásnak köszönhető megállapítást, hogy a romantika sokat köszönhet a barokk művészetnek! Ő maga még csak annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy ha ezeket a munkákat folytatnák, akkor erschiene das Barock als die Epoche in der das mystischnaturphilosophische Element in inniger Verbindung mit dem Humanismus und dem Luthertum (wenn auch oft der des bewussten Gegensatzes) ein eigenartiges, allerdings noch fragmentarisches Weltbild schafft, das auch für die Zukunft über die Aufklärung hinaus in das 18. Jh., in Klassik und Romantik anregend wirkte. Hankamer könyve mellett sem a nyelvész, sem a XVI., XVII. századdal foglalkozó irodalomtörténész, de még a klasszikus és romantikus kor kutatója sem mehet el tudomásulvétel nélkül.

- ó - s.

Erich Rothacker: Logik und Systematik der Geisteswissenschaften. Sonderausgabe aus dem Handbuch der Philosophie. R. Oldenbourg, München-Berlin, 1927. 8°. 171 l. Füzve 8 M.

Rothacker, aki már évekkel ezelőtt magára vonta az új irányban orientálódó komoly szakkörök figyelmét „Einleitung in die Geisteswissenschaften“ (Tübingen, 1920) c. könyvével, most ebben az A. Baeumler és M. Schrötteről kiadott impozáns Handbuch der Philosophie-ben (Abt. II.: Natur—Geist—Gott) szól hozzá újra a szellemi tudományok alapvető problémáihoz. Azóta lényegesen tisztultak is nézetei és így a téma nehézségei ellenére is meglepően világosan, egyszerűen bontakoznak ki az alapvető igazságok. Könyvének első analitikus részében a szellemtudományi módszerek s fogalmak kialakulásáról, a világnézleti kategóriákról, a szellemtudományos módszertan feladatairól, valamint két legfőbb irányjáról (fejlődéstörténeti és összehasonlító) szól behatóban. A második, szintetikus részben a szellemtudományi megértésről, a világnézettanról, a konkrét értelem relativitásáról s az értelemegységgel kapcsolatban a világnézetek összefüggéséről ír.

Igazi filológiai alapossggall jár utána a szellemtudomány (Geisteswissenschaften) terminus történetének s úgy látja, hogy forgalomba hozatalánál a hegelianusok játszották a legjelentékenyebb szerepet. Klasszikussá válik a név Dilthey „Einleitung in die Geisteswissenschaften“-jével. (1883, de Dilthey még egy régebbi művében — 1875-ben — moralisch-politische Wissenschaften nevet használta ebben az érte-

lomban!) Mellette a legújabb időkben is használatos volt a történeti tudományok meg kultúrtudományok elnevezés (W. Windelband, Rickert, M. Weber). Sok más név is forgalomban volt és van (pl. E. Troeltsch szintén historisch-ethische Wissenschaften-ról ír ilyen érte-
lomban).

Nagyon helyesen mutat rá a szerző lépten-nyomon arra, hogy az összes itt fellépő zavarokat s bajokat a tudománybeli világnézeti alapok közti különbségek idézik elő. A módszerharcoknak oka, kütfcje szintén itt rejlik. „Eine idealistische Entscheidung im Gebiet der Philosophie impliziert ebenso eine idealistische Anwendung auf dem Gebiet der Sprache als eine idealistische Sprachwissenschaft ein idealistisches Welt- bild impliziert.“ (35. l.) Szerinte nem létezik más eszköz a szellemtudo- mányi fogalmak és módszerek teljes megértéséhez, mint őket vilá- nézeti keletkezésükig visszafelé követve, ezt kideríteni. „Die Geistes- wissenschaften sind angespannt in die grossen weltanschaulichen Gegen- sätze. In ihnen liegt der Schlüssel zu sämtlichen methodologischen Pro- blemen.“ A világnézeti különbségek viszont direkt összefüggnek a produktív élet akaratával és harcaival! Mind módszertan, mind föl- építés tekintetében a szellemtudományok a legkisebb részletig ezek művei. Eppen innen való, hogy, mint az élet maga, ők is az örök vilá- nézeti ellentétek küzdelmének produktumai. Innen azután végkép vilá- gossá válik az is, hogy miért nem lehet soha őket egyetlen rendszer- ből levezetni! „Die Geisteswissenschaften haben wohl eine systematische Struktur, welche bis ins letzte klar gemacht werden kann, aber sie stehen in keinem System, weil sie in sich so widerspruchswoll sind, wie das Leben selber, dem sie dienen.“ (112. l.) Ebből közvet- lenül adódik, hogy e tudományoknak csak akkor van logikájuk, ha az élet harcainak is van logikája. Szerző szerint e probléma legmélyre- hatóbb megoldása a német történelmi iskola (historische Schule) műve. „In unausgesetztem Geisterkampf schafft der Geist die weltgeschicht- liche Bewegung, indem er immer erneut seine historisch erwachsene Substanz fruchtbar zu wahren oder zu erweitern sucht. Dieser Kampf verläuft nach einsichtigen Regeln zwischen grossen, weltanschaulichen Alternativen. Das Kriterium heisst Fruchtbarkeit. Solange die Geistes- wissenschaften an diesem Kampfe tätig teilzunehmen bestrebt sind, werden sie in Ziel und Aufbau seinem Gesetz auch unterworfen bleiben. Aus diesem Gesetze wird ihr Aufbau deshalb auch zu begreifen sein.“ (171. l.) —ó —s.

Wege zur Dichtung. Zürcher Schriften zur Literaturwissenschaft:

1. *Walther Meier: Jean Paul.* Das Werden seiner geistigen Gestalt. 8°. 178 l. Orell Füssli, Zürich-Leipzig-Berlin, 1926. Füzve 6-40 M. Vászor- köt. 8 M.

2. *Gustav Egli: E. T. A. Hoffmann.* Ewigkeit und Endlichkeit in seinem Werk. 8°. 165 l. U. o. 1927. 4 M.

Ezt az új sorozatot Ermatinger Emil, a nálunk is mind alapvető elméleti, mind történeti (pl. a háromkötetes Gesch. d. deutschen Lyrik seit Herder) műveivel híressé vált svájci germanista szerkeszti. Szelle- mének bélyegét rá is nyomta mindkét könyvre, de ez természetesen csak előnyükre válik. Eppen erről a két témáról kíváncsisággal vegyes kétkedéssel veszünk ma újabb munkát kezünkbe, mert mindkét íróval ismételtlen bchatóan foglalkozott a tudományos irodalom az utóbbi években. Mindkét esetben kellemes meglepetéssel lehet megállapítani, hogy ennek a két könyvnek a megírása s kiadása nemcsak hogy fölös-

leges nem volt, hanem egyenesen nyereséget jelent a szakkutatásnak. Olyan élvezetes stílusban is vannak tartva, hogy itt is csak a háttérben álló s erről az oldalról jól ismert mesternek az áldásos befolyását sejtethetjük. Már a Jean Paulról szóló Meier-féle dolgozat olyan világosan kezelt bevezetéssel tűnik ki, hogy ez minden dicséretet megérdemel, pedig elég fogas kérdéseket tárgyal és nagy dolgosra vállalkozik: den geistigen Tragelaphen Jean Paul — diese Zwillingsgestalt, in welcher ein Seraph und ein Satyr verkörpert erscheinen, — von einem einheitlichen seelischen Grunde aus zu erfassen. E kérdés fejtegetésében azután Schopenhauer pártjára áll, ki már úgy fogta föl Jean Pault, mint Goethe legteljesebb ellentétét. Viszont módszer tekintetében Simmel romantika-tanulmányától kölcsönöz egyet-mást, sőt egyenest ki mondja, hogy Simmelnek Goethe-romantika szembeállításai inkább csak Goethe-Jean Paul összehasonlításra állanak! Az „Unsichtbare Loge“ban szerinte már mutatkozik Jean Paul egész költői lényé s azontúl fejlődés nála nincs; így ezzel zárja le fejtegetéseit.

Egli Hoffmann-könyvében örömmel üdvözölhetjük a barokk-vonások szerencsés kidomborítását. Érdekes, hogy ő is abban látja a maga írójának nagy jelentőségét, hogy ennek főkövetelése ez volt: légy valóban ember s úgy válsz alkotóvá! Ez kedvelt modern felfogás, de legalább nemes és nagyszerű. Nagyon szimpatikusan érint bennünket idealistákat ez a lelkes megállapítás is: „im Dasein Hoffmanns und Kleists und all jener Grossen, deren tragisches Ringen in höchster Leistung sich krönte, lebt Gott — lebt der Geist, das älteste der Wesen, von dem Schelling spricht; zu ihm hat jede Wissenschaft, hat die Literaturgeschichte vor allem zu führen“!

Nagyon értékes, amit Egli a „Goldener Topf“ keletkezéstörténetével kapcsolatban kifejt. A „Prinzessin Brambilla“-t nemcsak Harich helyezte oly magasra a maga Hoffmann-művében, Egli is követi ebben s nagy nyelvművészetével a meggyőzés minden eszközt igénybeveszi.
—ch.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG LII. KÖZGYŰLÉSE.

I. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés! Mindenekelőtt hálás köszönetet kell mondanom azon kitüntető bizalomért, mellyel a múlt évi közgyűlés a jelenlegi Közlönyünk szerkesztőségében helyet foglaló, volt első titkár helyére választott. Ígérem, hogy időm és erőm szerint lankadatlanul fogom teljesíteni kötelességemet.

Áttérve jelentésem megtételére, először a Társaság létfeltételeiről, az anyagiakról kell szólanom. Nem szándékozom elébevágni a Pénztárszolgálat-Bizottság jelentésének, mégis le kell szögezmem, hogy az 1926. évi pénzügyi állapotaink az 1925. évihez képest határozott javulást mutatnak, ami elsősorban fáradhatatlan pénztárosunk ügybuzgalmának eredménye. Míg 1925. év végén 5,000.000 K azaz 400 P volt a tagdíj-hátralék, addig 1926. végén már csak 250 P a hátralék. Ha így haladunk, az idei év végén tán már nem is lesz hátralékunk. Különböen a lefolyt évben tagdíjban és előfizetési pénzben 33,983.750 K, azaz 2640 P volt a bevételünk; ehhez járult a M. T. Akadémia 15 millió, azaz 1200 P-ös segélye, amelyért, valamint az üléseink céljaira szolgáló terem átengedéseért ezúttal is hálás köszönetünket nyilvánítjuk. Ugyszintén ez év-

ben is megkaptuk a Nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter Úrtól kiutalt 17.000.000 K, azaz 1360 P segélyt. Ezért úgy Öexcellenciájának, mint Magyary Zoltán tanácsos úrnak igaz köszönetünket tolmácsoljuk.

Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy alapítványaink nem emelkednek. Számszerű összegünk mindössze 32 P 55 f. Kivánatosnak tartanám tehát egyrészt alapítványaink kiegészítését, másrészt, hogy alapító tagjaink rendes tagsági díjak befizetésével gyarapítanak a Társaság vagyonát. Utóbbi módon oldották meg szép feladatukat már évek óta az Országos Casinó, Burány Gergely csornai prépost úr és Császár Elemér egyet. tanár úr, amiért nekik e helyről őszinte köszönetet mondunk.

A szellemiekre térve át, először is *folyóiratunkról* kell szólnom. A Közlöny a lefolyt évben a német kivonatot beszámítva 21 ivnyi terjedelemben jelent meg. Ivszám tekintetében 1925-höz képest a javulás több mint 100%-os. 1925-ben a Közlöny 10 iv volt, 1926-ban 21 iv. Közlönyünk a múlt évben érte el 50-ik évfolyamát; az I—III. volt a Némethy-emlékfüzet. Az Egyetemcs Philologiai Közlönynek ezt az ünnepi számát szerkesztette Kerényi Károly. Dolgozataikkal hozzájárultak köv. tagtársaink: Csengery János Sappho-fordításaival, Vári Rezső Oppianus Halieuticája és Quintus Smyrnaeus Posthomeriájára egyes helyeinek latinnyelvű interpretatiójával, Hornyánszky Gyula szövegkritikai tanulmányaival, Darkó Jenő Laonikos Chalkondyles nyelvről szóló latin értekezésével, Huszti József: Hippokratés hagyomány nyomai Ovidiusnál c. értekezésével, Székely István latin allocutiójával, Förster Aurél Euhemereumával, Kerényi Károly Ovidius Amores I. könyve 6. költeménye a gyujtogató szerelemről szóló helye magyarázatával, Moravcsik Gyula a Heléna és Faust-jelenet történeti keretének megállapításával, Marót Károly Költészet és filológia c. vázlatával. Végül Némethy Géza zárószavai fejezik be e szépen sikerült emlékfüzetet, amelyet tekintettel három latinnyelvű cikkére, a többi értekezésnek németnyelvű kivonatával együtt külföldi egyetemeknek és tudományos társulatoknak is elküldöttünk. Szíves hangú válaszokkal köszönték meg a füzetet többek közt a hamburgi, a varsói, gráci, freiburgi klasszika-filológiai semináriumok igazgatói. Közlönyünk ez I—III., valamint a többi hét füzetében összesen megjelent 2 nekrológ, 14 értekezés, 14 hazai és 20 külföldi mű ismertetése. Az értekezések közül 6 tartozik a klasszika-filológia, 2 a bizánci-filológia, 1 a művelődéstörténet, 1 az ált. nyelvtudomány, 1 az olasz-filológia körébe, amihez még 3 egyéb tárgyú járul.

A munkatársak száma 42 volt, köztük néhány újnevű is akad. Felolvasóüléseink száma a múlt évben és a folyó év első 3 hónapjában 6 volt, melyeken 1 emlékbeszéd hangzott el; ezenkívül 9 értekezés került bemutatásra. Az egyes ülések programja a következő: május 12-én Vayer Lajos: Comparativ és hist. latin stilisztika. Schwartz Elemér: Nyugatmagyarországi zsidók nevei. Okt. 10-én Szigetvári Iván: A száz éves Gyulai Pál. Nov. 18-án: Módi Mihály: Herondas VIII. mimusa. Egry Gyula: Zanella költészete. Jan. 12-én: Gulyás István: Csokonai és Eschenburg. Febr. 9-én: Vayer Lajos: A középkori latin történeti mű-próza stílusa. Boda István: Arany János különös természet. Márc. 9-én: Eckhardt Sándor: Sicambria. Balogh József: Ad Catulli Carm. XI. Felolvasásaink iránt az érdeklődés egyre nagyobb és üléscink elég népesek.

Fájdalom, nem múlik el egy év sem, hogy ne kellene halottainkról is megemlékeznünk. Ez évben hűnytak el: Gragger Róbert, Burián János, Jacobi Károly, Pátrubány Lukács, Lakatos Vince és Motz Athanáz. *Gragger Róbert*ről az enyémnél hivatottabb toll emlékezett meg

Közlönyünk hasábjain. Én ezúttal csak azt mondom el róla, hogy rendes tagtársunk volt 1910 óta, 1920 óta pedig alapító tagunk. Német névvel, magyar szívvel szolgálta szeretett hazájának szent ügyét messze idegenben, nem hangzatos szólamokkal, hanem ragyogó alkotásokkal, melyek mindenha hirdetni fogják nevének emlékét.

Időrendben második halottunk *Burián János* c. tanker. kir. főigazgató, 1885-től fogva rendes, majd vál. tagja a Társaságnak, főleg a múlt század 80-as és 90-es éveiben szorgalmas munkatársa Közlönyünknek. Synonymikai, phraseológiai és lexikális munkásságát országszerte ismerik és méltányolják. *Jacobi Károly* főigazgató, német filológus, szintén tevékeny részt vett a múlt század kilencvenes éveiben és a jelenszázad első évtizedében Társaságunk szellemi életében. Külön említendő *Lenauról* írt értekezése a Közlöny XXVI. évfolymában. *Patrubány Lukács* az örmény nyelv és irodalom egyet. m. tanára, 1884-től fogva tagja a Phil. Társaságnak. A Közlöny régebbi évfolyamainak állandó munkatársa volt. Munkássága eleinte sokoldalúnak ígérkezett, felölelte az örmény, a török, sőt a magyar nyelvi jelenségeket is, később azonban ellankadt. *Lakatos Vince* premontrei kanonok, keszthelyi gim. tanár, régi tagtársunk, ő szerkesztette a Keszthelyi Helikon c. értekes emlékkönyvet az 1921. évben tartott keszthelyi irodalmi ünnepről. *Motz Athanáz* német irodalomtörténete nem rég hagyta el a sajtót. Aldás hamvaikra! A vesztéségekkel szemben gyarapodásunkról kellene még szólanom. Míg tagjaink száma a háború előtt majdnem az ezeret érte el, addig 1920 után az elszakított országrészekkel együtt tagjaink kétharmadát veszítettük el. Az elmúlt esztendőben új tag felvételtett 8. Rendes tagjaink száma: 380. Befejezésül tehát arra kérem tisztelt tagtársainkat, hogy a választmányt a taggyűjtés munkájában támogatni szíveskedjenek: ez a legnagyobb szolgálat, amelyet a Társaságnak tehetünk. Kérem jelentésem tudomásulvételét.

II. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! 1927 ápr. 6-án a pénztáros lakásán megejtettük a pénztárvizsgálatot, amelynek eredményéről a következőkben van szerencsénk beszámolni.

A) Megvizsgáltuk, a könyvekkel és számadási okmányokkal összehasonlítottuk és mindenben helyesnek találtuk az 1926. évi zárószámadást, amely 80,717.318 K bevételt és 72,762.800 K kiadást tüntet fel. A bevételt az előirányzott 88,450.146 K-val szemben majd 8 millió K-val kevesebbet tett ki. A csökkenés onnan ered, hogy az 1926/7. pénztári évre a Nmélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter Úrtól engedélyezett államszegélyt csak a folyó évben vehettük fel. A tagsági díjakkól való jövedelem majdnem 5 millió K-val multa felül az előirányzatot. Ezt annak köszönhetjük, hogy a Tudományos Társulatok és Intézmények Orsz. Szövetségének tagdíjkezelő működésébe belekapcsolódván, számos hátralékosunktól sikerült megkapni régi tartozásukat. 2,200.000 K gyarapodás mutatkozik az Adományok rovatában, jelül tagtársaink áldozatkészségének. A különféle bevételek rovatában is 50%-os javulás mutatkozik. Ez onnan ered, hogy az 1925. évből való jelentékenny maradványt gyümölcsözően tudtuk elhelyezni. Örömmel jelentjük végül, hogy zárószámadásunkban oly hosszú idő után ismét beszámolhatunk a Magy. Tud. Akadémia segélyéről, amely 15 millió K-t tett ki. A Kiadások között a legjelentősebb tétel a Közlöny nyomdai költsége: 57,241.200 K-t fordítottunk erre a célra, az előirányzott 72,577.200 K helyett. A Közlönyt a jubiláris esztendőben nagyobb terjedelemben

adtuk ki, azonban az utolsó, négyes füzet csak 1927-ben jelent meg, így ennek a költségei a folyó évi költségvetést terhelik.

B) alatt bemutatjuk a vagyonszámvetést, amely 2482 P vagyonnal szemben 32 P 55 f terhet tüntet fel. Sajnos, ez a kedvezőnek tetsző mérleg voltaképpen vagyoni romlásunk jele, amennyiben ez a csekély teher a befizetett alapítványok értékét jelenti, a vagyon pedig forgó tőkénket. Tényleges vagyunk állami járadékokból, tagságdíj hátralékokból és a Közlöny raktári készletéből áll, tehát nagyon kérdéses értékű tételből.

C) alatt bemutatjuk az 1927. évre szóló költségvetésünket, amely az eddigi eredmények figyelembevételével készült, s reméljük, hogy éppen olyan reális lesz, mint a tavalyi volt. Rendes jövedelmeinket és kiadásainkat a múlt évi összegben irányoztuk elő. Felvettük a költségvetésbe a Magy. Tud. Akadémia segélyét is, bár szerényebb összegben, mint annakorában tavaly volt részünk. A bevételeket összesen 6.448 P-ben, a kiadásokat 6.393 P 29 f-ben irányoztuk elő, abban a feltevésben, hogy a Közlöny terjedelme 14 ívet nem halad meg.

Midőn jelentésünket jóváhagyó tudomásulvétel céljából a Tisztelt Közgyűlés elé terjesztjük, tisztelettel javasoljuk, hogy Császár Ernő pénztárosunknak a szokásos felmentést megadni szíveskedjék.

Budapest, 1927 ápr. 6-án

a Pénztárvizsgáló-Bizottság.

Dr. Friml Aladár,
biz. tag.

Dr. Finály Gábor,
elnök.

Vayer Lajos,
biz. tag.

III. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1927. évi április hó 20-án tartott III. rendes közgyűléséről.

Elnök: Némethy Géza.

Jegyző: Vayer Lajos.

Jelen voltak: Kerényi Károly és Koszó János szerkesztők, Egry Gyula és Schwartz Elemér titkárok, Császár Ernő pénztáros, Bielek Dezső, Binder Jenő, Brisits Frigyes, Dézsi Lajos, Eckhardt Sándor, Erdélyi Lajos, Fináczy Ernő, Finály Gábor, Förster Aurél, Friml Aladár, Garda Samu, Heinlein István, Horváth János, Incze József, Jirka Alajos, Kemenes Illés, Kornis Gyula, Marót Károly, Mihályfi Akos, Moravcsik Gyula, Négyesy László, Papp Ferenc, Pauler Akos, Pintér Jenő, Pukánszky Béla, Radó Antal, Ruszt József, Szidarovszky János, Szkunzevics Kornél, Várdai Béla, Wagner József, Waldapfel János, Zambra Alajos, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és mások.

1. Némethy Géza elnök megnyitja a közgyűlést.

2. Várdai Béla felolvassa: *A százéves Manzoni-regény* c. tanulmányát.

3. Zolnai Béla: *Balassa Bálint és a platonizmus* címen olvas fel.

4. Vayer Lajos fölolvassa titkári jelentését, mely tudomásul szolgál.

5. Finály Gábor a pénzvizsgáló-bizottság jelentését terjeszti elő. A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, Császár Ernő pénztárosnak elismerését nyilvánítja s az 1926. évre megadja neki a felmentést.

6. A választmány kiegészítésének eredményeképpen a beadott 27 szavazat alapján *budapesti választmányi tagok*: Álszeghy Zsolt, Balogh József, Binder Jenő, Eckhardt Sándor, Finály Gábor, Förster Aurél, Friml Aladár, Garda Samu, Gombocz Zoltán, Gyulai Agost, Heinlein István, Hittrich Ödön, Hóman Bálint, Hornyánszky Gyula, Incze József, Kemenes Illés, Kornis Gyula, Kuzsinszky Bálint, Melich János, Moravcsik

csik Gyula, Papp Ferenc, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Pintér Jenő, Pröhle Vilmos, Szigetvári Iván, Szinnyi Ferenc, Vári Rezső, Wagner József, Zlinszky Aladár; *vidéki választmányi tagok*: Birkás Géza, Csengery János, Darkó Jenő, Dézsi Lajos, Dóczi Imre, Erdélyi Pál, Gálos Rezső, Gulyás József, Gyomlay Gyula, Helle F. Hugó, Huszti József, Jirka Alajos, Kasztner Jenő, Kmoskó Mihály, Kristóf György, Lajti István, Láng Nándor, Marót Károly, Módi Mihály Pap Károly, Prácer Albert, Rác Lajos, Schmidt Henrik, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Vietorisz József, Werner Adolf, Zolnai Béla, Zoltvány Irén, Zsigmond Ferenc.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Némethy Géza,
elnök.

Kmf.

Vayer Lajos,
első titkár.

VEGYES.

A II. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. (Belgrád, 1927 április 11—16.) 1923-ban a brüsszeli V. nemzetközi történeti kongresszus bizánci szakosztályában N. Jorga azzal a nagyjelentőségű indítvánnyal lépett fel, hogy hívják össze a közeljövőben a bizantinológusok külön nemzetközi kongresszusát. A gondolat új volt, de voltaképpen csak egy régóta érzett szükséglet jutott benne kifejezésre. Amióta Krumbacher Károly a bizantinológiát felszabadította a történettudomány, teológia és klasszika filológia gyámkodása alól és önálló tudománygá szervezte, a három évtized alatt az új területen Európa minden országában nagyarányú, intenzív munka indult meg, melyben a vezetőszerpet Németország és Oroszország vitte. A világháború befejezése után a győztes országokban is és főleg a Balkán-államokban, melyeket a legközvetlenebb történeti kapcsolatok fűzik a bizánci művelődéshez, új intenzív művelése kezdődött a bizánci tanulmányoknak. Mindez lassan szükségessé tette, hogy az egyes nemzetek bizantinológusai a közös problémákat és módszertani kérdéseket nemzetközi értekezleteken is megvitassák. E szükséglet hosszabb időn át csak a rokon tudományok keretein belül, az orientalisztikai, archeológiai és történeti kongresszusok alosztályaiban nyert ideiglenes ki-elégítést, míg végre a bizantinológia e tekintetben is önállósította magát s 1924 áprilisában Bukarestben összegyűlt az I. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. Ez azonban csak névleg volt „nemzetközi”, mert a központi hatalmak s köztük az e téren vezető német nép képviselői még hiányoztak onnan.¹

Az első tulajdonképeni nemzetközi bizantinológiai kongresszus ennek az évnék tavaszán Sándor király védnöksége alatt Belgrádban folyt le s ezen már 14 állam (Németország, Anglia, Ausztria, Bulgária, Dánia, Franciaország, Görögország, Magyarország, Itália, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia, Oroszország, Csehszlovákia) hivatalos képviselője vett részt. A megnyitó ülésen, mely április 11-én J. Radonić elnöklete alatt a király és a szerb patriarcha jelenlétében a belgrádi új egyetem aulájában folyt le, az egyes nemzetek kiküldöttei, köztük a Magyar Tudományos Akadémia képviselőiben Darkó Jenő debreceni egyetemi tanár rövid beszéddel üdvözlötték a kongresszust, me-

¹ L. e kongresszusról L. Bréhier: Congrès de Bucarest, Byzantion 1 (1924) 734—744.

lyen magyar részről még Kovács Andor debreceni egyetemi tanár, Czebe Gyula és e sorok írója vett részt. A kongresszus tulajdonképeni munkája április 12-én kezdődött meg, amikor megalakult a hat szakosztály (I. Bizánci filológia, II. Bizánci történet, III. Bizánci egyháztörténet, IV. Bizánci archeológia, V. Bizánc kapcsolatai északi szomszédaival és azokra való hatása, VI. Bizánc és a nyugati népek), melyek összesen 27 ülést tartottak. Ezekon és a két összes ülésen körülbelül 150 német, francia, angol, olasz- és orosznyelvű előadás hangzott el. E helyt csak azokat említjük, melyek a bizantinológia speciális magyar érdekű területeit és problémáit érintették, vagy amelyek a bizantinológia terén új szempontokat vagy megoldásra váró, új feladatokat vetettek fel.

A magyar történet bizánci kútfői közül különös érdeklődés tárgya volt Konstantinos Porphyrogenetos *De administrando imperio* címen ismert munkája, amely éppen olyan fontos forrása a délszláv népek, mint a magyarság őstörténetének.² *G. Manojlovič* (Zágráb). Konstantinos ismert kutatója, kinek régebbi idevonatkozó tanulmánya³ a hazai irodalomban még nem talált kellő méltánylásra, ezáltal a bizánci császár neve alatt szereplő mű szerkezetére vonatkozó vizsgálódásairól adott számot. Meggyőzően bizonyította, hogy e munka nem egységes irodalmi alkotás, hanem különféle össze nem függő kivonatok, jegyzetek és gyakorlatok gyűjteménye, melyek pedagógiai céllal készültek a császár felügyelete alatt a fiatal trónörökös, a későbbi II. Romanos számára. Ezeket az iskolai jegyzeteket később egyesítették s így nyerték azok ma ismert alakjukat. *N. Zupanič* (Ljubljana) előadásában a szerb és horvát törzsek balkáni letelepülésének kérdését vette revízió alá s míg egyrészt kimutatta, hogy a kisszámú szerb törzs nem a nagy szláv néparadattal együtt, hanem később, Herakleios császár idejében jutott oda, másrészt igazolta Konstantinos idevonatkozó tudósítását, melynek hitelességét Jagić és követői kétségbe vonták.⁴ Ugyancsak a délszláv népvándorlással foglalkozott *L. Hauptmann* (Zágráb) is, aki annak előzményeit, az avarok letelepülésének kérdését világította meg.⁵ Érdekes adalékokat nyújtott még *P. Skok* (Zágráb) a Konstantinos művében ránkmaradt szerb-horvát hely- és személynevek magyarozatához. Többek közt a Βόικι τόπων és az ἄσπροι Σέρβλοι elnevezések eredetét tárgyalta s amazt a Boio-hemummal, emezt pedig az Elbe = Laba (> alba) folyó nevével hozta össze-függésbe. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül, hogy a Konstantinos művében rejlő rendkívül értékes nyelvi anyag kiaknázását — főleg a besenyő, magyar és délszláv tulajdonnevek becsesek — ezidő-szerint nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a mű kritikai szövegkiadása még mindig hiányzik. Ennek következtében az eddigi név-

² A délszláv fejezeteket újabban külön is kiadta J. D. Bury: *The early history of the slavonic settlements in Dalmatia, Croatia and Serbia*, Constantine Porphyrogenetos *De administrando imperio*, chapters 29—36. (Texts for students, No. 18.) London, 1920.

³ *Studije o spisu „De administrando imperio“ cara Konstantina VII. Porfirogenita*, I—IV., Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 182 (1910) 1—65; 186 (1911) 35—184; 187 (1911) 1—132.

⁴ Az előadás „Bela Srbija“ c. művének eredményeit foglalta össze. V. ö. *Narodna Starina* 1922. fasc. 2.

⁵ Egy részlete „Prihod Hrvatov“ címen megjelent a *Strena Buliciana* c. kiadványban, Zágráb, 1924. p. 515—545.

magyarázatok ingatag alapon állanak.⁶ A Konstantinos császár hatása alatt készült, Theophanes continuatus néven ismert történeti mű szerzőségének kérdését S. P. Šestakov (Kazán) vetette fel újra, aki ugyan nem jelenhetett meg személyesen a kongresszuson, de dolgozata felolvasásra került. Šestakov stilsztikai vizsgálódások alapján arra az eredményre jutott, hogy e munka szerzője Theodoros Daphnopates volt, amint ezt a mű egyes könyveire vonatkozólag már más kutatók is állították.⁷

A magyar szempontból is fontos XI. századi krónikairó, Johannes Skylitzes egyik helyének értelmezésével foglalkozott D. Anastasievic (Belgrád). Igazolta Skylitzes egy tévesnek tartott állítását s egyben a X. századi bolgár-bizánci háborúk kronológiájához is újabb adalékot nyújtott. Megállapítása szerint Péter bolgár cár 963-ban megújította a békét a bizánciakkal s ebből az alkalomból küldte két fiát, Borist és Romanost kezesként Konstantinápolyba. Ugyancsak a bolgár történet területére vezetett J. Ivanov (Szófia), aki a bizánci miniatűrök alapján a régi bolgárok viseletét tanulmányozta s arra az eredményre jutott, hogy e téren a bizánci befolyás csak a XII. században kezdődik. II. Basilios császár Menologion-jának és Psalterion-ának továbbá a híres madridi Skylitzes-kéziratnak a miniatűrjei azt bizonyítják, hogy a régi bulgárok viseletében a VII—XI. században szláv és keleti (ázsiai) formák mutatkoznak.

A bizánci történeti források egy általános sajátágára, a népszerű használatában megnyilvánuló archaizáló hajlamra K. Amantos (Athén) hívta fel a figyelmet, aki néhány jellemző példa kíséretében hangsúlyozta az ilyen irányú kutatások fontosságát. E téren hazánkban már Darkó Jenő is végzett alapvető vizsgálódásokat,⁸ de kétség-telen, hogy e kérdésnek szélesebbkörű, az egész anyagra kiterjedő revíziója módosítani fogja Darkó megállapításait, melyeket a magyarságra vonatkozó népneveket illetőleg tett, anélkül, hogy e téren a teljes anyagot kiaknázza volna.

A magyarországi görög település történetének Lampros után új kutatója akadt M. Laskaris (Thessalonike) személyében, aki előadásában, eddig még felhasználatlan anyag alapján, a Hodinka Antal kutatásaiból⁹ jól ismert XVIII. századi tokaji görög kereskedőtársulattal foglalkozott. Laskaris ugyanis a karlovici patriarchatus könyvtárában megtalálta a kereskedőtársulat statutumait s ennek és a budapesti országos levéltárban levő 1762. évi conscriptionnak az alapján megrajzolta a társulat belső életét.

A magyar előadók közül Darkó Jenő (Debrecen) kutatásai régi tárgyának, Laonikos Chalkokandylesnek életrajzához nyújtott újabb adalékokat, melyek egy része már korábban magyar nyelven is meg-

⁶ L. Moravcsik Gy. Levente és Álmos, Magyar Nyelv 22 (1926) 82—84. U. a.: Handschriftstudien zu Konstantinos Porphyrogenetos: De administrando imperio (megjelenik a Kőrösi-Csoma Archivumban).

⁷ Így először I. Sakkellion, Δελτιον της ιστορικης και εθνολογικης εταιριας της Ελλάδος 2(1885/89) 39—40., újabban M. Szuzjumov: Объ историческомъ трудѣ Θεοδωρα Δαφνοπατα, Византийское Обозрѣние 2(1916) 295—302. és Fehér G.: Megjegyzések a Theophanes Continuatus néven ismert történeti mű keletkezéséhez. EPhK 41 (1917) 27—37., 288—296.

⁸ A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál. Bp. 1910.

⁹ A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye 1725—1772. Bp. 1912.

jelent.¹⁰ Darkó alapos érvekkel bizonyítja, hogy a Michael Apostolios-féle levelekben szereplő Laonikos azonos a történetiróval s e megállapításra támaszkodva kimutatja, hogy Laonikos Chalkokandyles a Peloponnesos elfoglalása után (1461) Kréta szigetére menekült, ahol Kydonia városának papja lett. Valószínűleg itt írta művét, melyhez a velencei uralom alatt levő szigetet felkereső utazók révén sok anyagot gyűjtethetett. Nem magyar vonatkozású kérdést tárgyalt *Czebe Gyula* (Budapest), aki tanulmányában, melynek egy részletét évekkel ezelőtt a Philologiai Társaság ülésén mutatta be,¹¹ a jeruzsálemi törvénykönyv („Assises”) alapján a XII. századi bizánci peres eljárásokban mutatkozó nyugati hatásokat világította meg. Végül, mint harmadik magyar előadó, *e sorok írója* azokról a kutatásokról számolt be, melyeket a bizánci források török-magyar tulajdonneveinek készülő onomastikonához végzett, ismertetvén a munka forrását, metodikáját és várható eredményeit s egyszersmind rámutatott arra, hogy az orosz, délszláv és román anyag hasonló feldolgozása egyike a bizantinológia fontos jövő feladatainak.

Az általános érdekű előadások közül első helyen *P. Maas* (Berlin) nagy hatást keltő, eredeti szempontokban gazdag fejtegetésiről kell megemlékeznünk. A „szép” szerepét vizsgálva a bizánci irodalomban, rámutatott arra, hogy a bizánci irodalom tanulmányozásánál eddig a történeti és filológiai szempontok mellett nem érvényesült kellőképpen az esztétikai szempont. De maguk a bizánciak sem méltatták figyelemre a formai szempontot saját irodalmuk megítélésénél. Részben az antik kánonok hatása és a népnyelv megvetése is hozzájárultak e szempont mellőzéséhez, melyet aztán a modern irodalomtörténeti kutatás is elhanyagolt eddig. Pedig itt volna az ideje, hogy a bizánci irodalomnak ezt az oldalát is feltárjuk. A felvetett kérdés többoldalú megvitatása folyamán *A. Heisenberg* (München) találóan jellemezte Maas előadásának jelentőségét, amely a bizánci irodalmi termékek nagy tömegébe „beengedte a napot” s egyben közölte, hogy Soyter már dolgozik egy chrestomathian, mely hivatva lesz arra, hogy a bizánci irodalom esztétikai értékéről hű képet adjon s utalt arra is, hogy a bizánci irodalom most készülő új tudományos feldolgozása már az esztétikai értékelés szempontját sem fogja mellőzni. Ugyancsak általános érdeklődés közepette tartotta meg *A. Ehrhard* (Bonn) előadását, melyben élete főmunkájáról, a bizánci hagiográfiai irodalomra vonatkozó kézirati kutatásairól számolt be. Ismertette a Symeon metaphrastes előtti és a tőle származó gyűjtemények tartalmát, beosztását és kézirati hagyományát s egyszersmind bejelentette, hogy az Eusebios-féle nagy gyűjtemények feltalálásáról végig le kell tennünk s azok most már teljesen elveszettek tekintetők.

A kongresszus egyes ülésein több olyan előadás hangzott el, melyek a bizantinológia nemzetközi együttműködés útján megoldandó nagy feladatait ismertették s e tekintetben konkrét javaslatokkal léptek fel. *P. Kretschmer* (Bécs) a görög nyelv nagy szótárával kapcsolatban a bizánci görögység szótárának feldolgozását, *D. Pappulias* (Athen) pedig a bizánci jurisztikai anyag közzétételét sürgette. *L. Cantarelli* (Roma) a bizánci feliratok nagy Corpus-ának elkészítését javasolta oly módon, hogy előbb azok az egyes nemzetek, melyek jelenleg a régi

¹⁰ Michael Apostolios levelei Laonikoshoz, Csengeri-Emlékkönyv, Szeged, 1926. 108—112.

¹¹ VIII. Palaeologus Mihály, bizánci császár ifjúkori hűtlenségi pöre 1252. V. ö. EPhK 37 (1913) 284.

bizánci császárság területén laknak, külön gyűjtsék össze a saját földjükön található anyagot. *K. Kadlec* (Prága) a szláv népekre vonatkozó bizánci források publikálásának gondolatát vetette fel, *Ph. Kukules* (Athen) pedig a bizánci folklóre nemzetközi kutatásának szükségességét hangsúlyozva javasolta e célból egy internacionális folyóirat megindítását és egy olyan album szerkesztését, mely egyesítené a bizánci folklóre kutatása szempontjából tekintetbe jövő összes miniatűrök és freskóképek reprodukcióit. Végül *A. Heisenberg* (München) a bizánci okiratok Corpus-áról tett jelentést. Ennek tervét 1904-ben az akadémiák nemzetközi szövetségének londoni ülésén még Krumbacher vetette fel s javaslata folytán a müncheni és bécsi akadémia megbízást nyert a munka kidolgozására. 1907-ben az akadémiák szövetségének római ülése úgy határozott, hogy mindenekelőtt egy regesta-gyűjteményt kell kiadni. A világháború következtében e terv kivitele halasztást szenvedett s csak a legutóbbi években indult meg e nagy mű publikálása *F. Dölger* (München) feldolgozásában.¹² Heisenberg egyszersmind bejelentette, hogy a regesta-kötetek megjelenése után megkezdődik az eredeti okiratok válogatott anyagának kiadása, amelynek előkészítése azonban — München vezető szerepének megtartása mellett — csak nemzetközi együttműködés útján történhetik meg.

Az április 16-án tartott záróülés, melyen *A. Heisenberg* elnökölt, az egyes szakosztályok fentemlített javaslataihoz hozzájárult. A szótagi bizottság tagjai Darkó J. (Debrecen), *A. Heisenberg* (München), *P. Kretschmer* (Bécs), *Ph. Kukules* (Athen) és *H. Pernot* (Paris) lettek. *G. Sotiriu* (Athen) még azzal a kéréssel fordult a kongresszus tagjaihoz, hogy a fáradhatatlan *Sp. Lampros* hagyatékából kiadásra kerülő bizánci császárportraitok albumához tartozó esetleg ismeretlenül lappangó anyagot bocsássák a kiadóbizottság rendelkezésére. Miután a kongresszus elfogadta *D. Pappulias*-nak a görög kormány nevében tolmácsolást meghívását s így elhatározta a következő bizantinológiai kongresszusnak Athénben 1930-ban való megtartását, Heisenberg magasröptű zárószavaival, melyekben a világháború után a nemzetközi tudományos együttműködés szükségességét hangoztatta, a szépen megszervezett s eredményekben gazdag kongresszus véget ért.

Az belgrádi kongresszuson a sok speciális részlettanulmány bemutatása mellett — *A. Orlandos* (Athen) pl. a bizánci monostorok furdóberendezéseit tárgyalta — hiányát éreztük olyan összefoglaló előadásoknak, amelyek az egyes szétágazó területeken folyó kutatások eredményeiről adtak volna számot. Erre pedig annál nagyobb szükség lett volna, mert a bizantinológia sok ágában ma még a legszükségesebb összefoglaló munkák is hiányoznak.

Amikor Krumbacher a bizantinológiát megszervezte s megírta klaszszikus művét, a bizánci irodalom történetét (*Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 1891¹, 1897²), egy addig teljesen elhanyagolt, kopár területet ültetett be fiatal csemétekkel oly páratlan hozzáértéssel, szervező erővel és oly csodálatos munkabírással, mely csaknem egyedülálló a maga nemében. A belgrádi kongresszus megmutatta, hogy a három és fél évtized alatt a kis fák felnöttek és gaz-

¹² *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, herausgegeben von den Akademien der Wissenschaften in München und Wien. Reihe A.: Regesten. Eddigélé két kötet látott napvilágot (München, 1924—1925), mely az 565—1204-ig terjedő császári okiratok regestáit tartalmazza. V. ö. Vári ismertetését: *EPHk* 48 (1924) 69.

dag termést hoztak. Valamikor Krumbacher közep- és újjörög filológiai tanszéke, melyet a bajor kormány a müncheni egyetemen 1897-ben állított fel, egyedül állott. Ma már az új tudományágnak az európai egyetemeken egész sereg képviselője van. Krumbacher folyóirata, a *Byzantinische Zeitschrift* (I—XXVII: 1892—1927) sem egyedüli orgánuma ma már a bizantinológiának. Időközben mellé sorakoztak a *Византийский Временник* (I—XXIV: 1894—1926), a *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* (I—V: 1920—1926), az *Ἐπετηρίς Ἐταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* (I—III: 1924—1926), a *Byzantion* (I—II: 1924—1926) és a *Studi Bizantini* (I—II: 1924—1927).¹³

A három és fél évtized alatt végzett, ezerfelé ágazó részletkutatások folytán, — melyekről e helyt nem adhatunk számot¹⁴ — Bizánc szellemi és anyagi életének hossz- és keresztmetszete új megvilágítást nyert s ma már minden jel szerint elérkezett az ideje annak, hogy az analitikus munka nyomán, illetve azzal párhuzamosan a szintézis is megkezdődjék. Etekintetben több biztató kísérlet történt a háború óta, melyek közül első sorban *Ch. Diehl* szellemes s amellet alapos munkáját (*Byzance. Grandeur et décadence*, Paris, 1929) kell megemlítenünk. A nagy francia bizantinológus volt az első, aki a Montesquieu—Gibbon-féle felfogással szemben az újabb kutatások eredményei alapján megrajzolta a bizánci művelődés összefoglaló képét, kiterjeszkedve e művelődés hatásának vizsgálatára is.¹⁵ Ugyancsak neki köszönjük a bizánci művészet nagyszerű összefoglaló kézikönyvét is, mely már két kiadást ért meg (*Manuel d'art byzantin*, Paris, 1925¹⁶). Figyelmet érdemel *Fr. Fuchs* monográfiája is (*Die höheren Schulen von Konstan-*

¹³ A görög *Βυζαντις* (I—II: 1909—1912) és az orosz *Византийское обозрение* (I—II: 1915—1916) rövid pályafutás után megszűntek.

¹⁴ A bizánci tanulmányok fejlődésére vonatkozólag l. *Ch. Diehl*: *Les études byzantines en France*, *Byzantinische Zeitschrift* 9 (1900) 1—13. — *A. Heisenberg*: *Die bisherige Entwicklung der byzantinischen Philologie und ihre künftigen Aufgaben*, *Beilage zur Allgemeinen Zeitung* 1901, 274. sz. — *K. Dieterich*: *Zum zehnjährigen Jubiläum der „Byzantinischen Zeitschrift“*, u. o. 1901, 286. sz. — *Darkó J.*: *A bizantini philologia fejlődése, mai állása és feladatai*, *EPHk* 26 (1902) 700—715. — *Darkó J.*: *Újabb külföldi munkák a bizantini philologia terén*, u. o. 30 (1906) 26—37. — *Pecz V.*: *Emlékbeszéd Krumbacher Károly felett*, *Bp.*, 1910. — *Darkó J.*: *Emlékbeszéd Krumbacher Károly fölött*, *EPHk* 34 (1910) 244—253. — *G. Camelli*: *Gli studi bizantini in Italia*, *L'Europa Orientale*, 1 (1921) 17—28. — *S. B. Kugeas*: *L'état actuel des études byzantines en Grèce*, *Académie Roumaine, Bulletin de la section historique* 11 (1924) 164—169. — *F. De Simone-Brouwer*: *Il bizantinismo e i cultori di esso in Italia*, *Studi Bizantini* 1 (1924) 77—87. — *F. Cognasso*: *Bizanzio. Scritti recenti di storia e letteratura bizantina*, *Rivista storica italiana* 3 (1925) 177—198. — *G. Ostrogorskij*: *Обзор литературы по истории Византии на немецком языке сь 1914 г.*, *Seminarium Kondakovianum. Recueil d'Études* 1 (1926) 325—330. — *G. Vernadskij*: *Обзор трудов по византиновѣдѣнью сь 1914 г.*, *Slavia* 5 (1926—1927.) 395—408., 639—653. — *F. Uspenskij*: *Notes sur l'histoire des Études byzantines en Russie*, *Byzantion* 2 (1926) 1—53.

¹⁵ L. ismertetését: *Kőrösi Csoma Archivum* 1 (1924) 322 sk. lk. — *Ch. Diehl* újabb művei közül megemlítjük még a következőket: *Figures byzantines I—II*. Paris, 1920^a—21^b. — *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, 1924^b.

¹⁶ L. *Darkó J.* ismertetését: *Történeti Szemle* 1 (1912) 253 sk. lk.

tinopcl im Mittelalter, Leipzig, 1926), mely a bizánci felsőbb oktatás történetének adja kimerítő képét nagy anyag felhasználásával. A bizánci jog összefoglaló feldolgozása céljából *A. Albertoni* végzett komoly előkészítő munkát (Per una esposizione del diritto bizantino, Imola, 1927). A bizantinológia legintenzívebben művelt területe természetesen Bizánc története. A monografikus feldolgozásokon kívül, melyek közül meg kell említenünk *J. Bury* munkáját (History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian (395—565) I—II. London, 1923),¹⁷ újabban több összefoglaló mű is jelent meg. E téren az oroszokat illeti az úttörés dicsősége; a háborús évek alatt egymásután jelentek meg *Th. Uspenskij* (История византийской империи, St. Petersburg 1914. és Очерк византийской империи I. Moskva 1917.), *J. Kulakovskij* (История Византии I—III. (395—717) Kiev, 1910—1915.), *S. P. Šestakov* (Лекции по истории Византии I (395—802) Kazan 1915²) és *A. A. Vasiljev* (Лекции по истории Византии I (—1081) Petrograd 1917.) munkái. A bizánci művelődéstörténetnek is több hivatott összefoglaló feldolgozója akadt. Az idetartozó munkák közül a legkiválóbb *N. H. Baynesé* (The Byzantine Empire, London 1925), mely eredeti kutatások alapján rajzolja meg a bizánci birodalom belső életének képét, míg *P. Bezobrazov* (Очерк истории византийской образованности, Petrograd, 1918.) és *N. Turchi* munkája (La civiltà bizantina, Torino, 1915.) inkább csak a népszerűsítés céljait szolgálja. Az összefoglaló feldolgozás hiánya legerősebben érezhető a bizánci irodalomtörténet terén, mert Krumbacher ma is nélkülözhetetlen kézikönyvének utolsó kiadása harminc év előtt jelent meg. Az Iwan v. Müller-féle Handbuch új szerkesztője, *W. Otto*, hogy ezt az égető szükségletet kielégítse, terbe vette egy „Byzantinisches Handbuch” kiadását. Az első kötet megírására, mely az állami és egyházi életet, a teológiát és művészetet fogja tárgyalni, *A. Ehrhard*, *E. Gerland*, *A. Heisenberg*, *A. Philippson* és *E. Stein*, a másodiké pedig, mely a bizánci profán irodalom történetét fogja új szempontok szerint feldolgozni, *K. Dieterich*, *A. Heisenberg* és *P. Maas* vállalkoztak. Ez azonban egyelőre még csak szép ígért.

A bizánci tanulmányok e nagyarányú fejlődése, mely a belgrádi kongresszus képében is visszatükröződött, természetesen irányítja figyelmünket arra a kérdésre, hogy mi történt e téren hazánkban, milyen a bizantinológia jelen helyzete és mik a jövő feladatai? Jogos büszkeséggel mondhatjuk el, hogy a bizantinológia hazánkban nem dicstelen multa tekint vissza.¹⁸ Amióta *Pecz Vilmos* Krumbacher módjára Magyarországon is megszervezte azt, a klasszika-filológia munká-

¹⁷ L. Alföldy ismertetését: Protestáns Szemle 33 (1924) 449 sk. lk.

¹⁸ A bizantinológia hazai fejlődéséről l. *Pecz V.*: A classica philologia egyetemienken és gymnasiumainkon, Kolozsvár 1895. — *Pecz V.*: Emlékbeszéd Télyfi Iván felett, Bp. 1902. — *Darkó J.*: A byzantiumi philologia fejlődése, mai állása és feladatai, EPhK 26 (1902) 700—715. — *Pecz V.*: A classica philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra, Bp. 1905. — *Moravcsik Gy.*: Les récentes études byzantines en Hongrie, Revue des études Hongroises et Finno-Ougriennes 1 (1923) 61—70. — *Darkó J.*: *Pecz Vilmos* emlékezete, Bp. 1925. — *Moravcsik Gy.*: *Pecz Vilmos* (1854—1923), EPhK 50 (1926) 158—167. — *L. még A. Heisenberg* elismerő nyilatkozatát a magyar bizantinológusok munkásságáról; Byzantinische Zeitschrift 25 (1925) 424.: „... die ausgezeichneten Leistungen wertvolles Gemeingut der gesamten Byzantinistik geworden sind.“

sainak jelentékeny része fordult e terület művelése felé, mely magyar vonatkozásai révén speciális nemzeti jelentőséget nyert. A világháború óta hazánkban a szellemi tudományok terén teljes határozottsággal mutatkoznak az újjászületés jelei. Míg egyrészt szorosabb szálak szövődnek a külföldi és magyar tudományos élet közt s ennek révén a magyar tudomány új szempontokkal, új elvekkel és módszerekkel gazdagodik, másrészt irányát tekintve, félreismerhetetlenül ama belső törekvés vezet, hogy erejét elsősorban a speciális magyar nemzeti problémák felé összpontosítsa. Ennek megfelelőleg kutatóink szak tudományuk ama területét művelik intenzívebben, melyek magyar vonatkozásokat tartalmaznak. E belső ösztönösből fakadó törekvés tudatos kifejeztését és irányítását parancsolólag követelik nemcsak nemzeti érdekeink, hanem a gyakorlati munkafelosztás elve is.¹⁹ A görög-latin tanulmányok terén két területnek és a vele összefüggő problémaköröknek kell elsősorban magyar tudományos vizsgálódás tárgyául szolgálni. Az első szellemtörténeti feladat s ez az antik művelődés hatásának vizsgálata a magyar szellemi élet történetében, ami természetesen magában foglalja a magyarországi humanizmus és a magyarországi latin irodalom kutatását is. A másik szorosabb értelemben vett történeti célt szolgál, egyrészt a magyar föld, másrészt a magyar nép honfoglaláselőtti történetének kutatását, ami görög és római források és emlékek nélkül nem történhetik. Ha ehhez még hozzáfűzzük azt, hogy a magyarság őstörténete felderítésének kulcsa a bizánci forrásokban van letéve, hogy pl. Konstantinos császár műve ugyanaz számunkra, mint Tacitusé a germánok számára, továbbá, hogy az Árpád-kori magyar történetnek, sőt még a XV—XVI. századi török-magyar harcok korának is becses görög forrásai vannak, s végül, hogy a magyarság, mely a keleti görög-szláv és nyugati germán-román kultúraszférák érintkezési vonalán telepedett le, egész középkori története folyamán szoros kapcsolatban állt Kelettel és így elsősorban a bizánci birodalommal is, — úgy el kell ismernünk, hogy a bizánci tanulmányok művelése nemzeti feladatunk s hogy ez a fentemlített másik feladattal együtt a klasszikus-filológusok amúgy is megfogyatkozott kis seregére vár. Pecz Vilmos személyes működése és iskolája lerakta ugyan a munka alapjait s nemes tradíciókat honosított meg e téren — Vári Rezső Böles Leó-kiadásával, Darkó Jenő pedig Chalkokandylessével vette ki részét a bizantinológia egyetemcs európai munkájából —, de a bizantinológia hazai vonatkozású területeinek rendszeres feldolgozása még mindig a jövőre vár. E téren sok tekintetben egészen előlről kell kezdeni a kutató munkát. A magyar történet bizánci kútfőinek kritikai kiadása még mindig hiányzik, a honfoglaláskori bizánci kútfők millenniumi gyűjteménye — Vári Leó-részletét kivéve — teljesen hasznavehetetlen. A magyar tudomány nem várhatja meg, míg külföldi kutatók megajándékozzák a források új kiadásával, magának kell elvégezni e munkát. De nemcsak egy ilyen modern, szövegkritikai gyűjteményes kiadás hiányzik, a magyar történet bizánci kútfőinek kézikönyve sem áll még rendelkezésünkre, sőt az anyag sincs teljesen felkutatva, a külföldi kéziratárak és a bizantinológia rendkívül szétszórt s hazai könyvtárainkban hozzáférhetetlen orosz, görög és egyéb nyelvű szakirodalmának átvizsgálása, — amint itáliai tanulmányútamom magam is tapasztaltam — folyvást nyújt újabb anyagot. Ugyancsak a hazai bizantinológia feladata annak a rendkívül értékes nyelvészeti

¹⁹ L. e kérdésről Zolnai B.: Magyarcélú filológia, Minerva 5 (1926) 298—305.

anyagának az összegyűjtése és feldolgozása, amelyet a bizánci források a magyarság és a rokon török népek nép- és személynéveinek alakjában megőriztek. A magyar őstörténet és nyelvtudomány kutatói s a turkológusok e tekintetben joggal várják a magyar bizantinológia segítő kezét. Távlabbi jövő feladatai közé tartozik s csak a források összegyűjtése és beható filológiai feldolgozása után rajzolható meg majd a magyar-bizánci érintkezéseknek és a bizánci művelődés Arpádkori magyarságra gyakorolt hatásának összefoglaló képe.

A hazai bizantinológiai tanulmányok átgondolt és tervszerű iránnyításának és vezetésének természetes előfeltétele egy ezt a célt szolgáló speciális egyetemi tanszék felállítása. Megfelelő könyvtárral ellátott bizánci szeminárium nemcsak a hazai, hanem a keleteurópai bizantinológiának is központjává lehet s ugyanazt a hatást fejtheti ki, mint Krumbacher müncheni szemináriuma, ahonnan tudvalevőleg az új tudományág hódító útjára elindult. Ma már Európa legtöbb országában van hasonló tanszék,²⁰ Bukarestben a román kormány legújában nagyszabású bizánci intézetet állított fel; a négy hazai egyetemen a klasszika-filológiának 9 tanszéke van, de Pecz Vilmos halála után a hazai bizantinológia még az ő klasszika-filológiai tanszékének közép- és újjörög jellegét is elvesztette. A magyarságot keleti származása, földrajzi elhelyezkedése, történeti szerepe, melyet az európai művelődés multjában játszott, mind arra predesztinálja, hogy különös érdeklődéssel forduljon a keleti tartományok felé.²¹ E program keretébe természetesen kapcsolódik bele a bizantinológia, a bizánci művelődés kutatása, amely a keleti világ számára ugyanazt jelentette, mint amit a nyugati népeknek Róma.

A belgrádi bizantinológiai kongresszust a szerbek, akik művelődésük kezdeteit Bizáncnak köszönik s akiknek földje tele van a bizánci kultúra emlékeivel, valóságos nemzeti kultúrünneppé avatták s annak keretében bemutatták múzeumaikat, a topčideri királyi gyűjteményt, mely a régi szerb monostorok (Studenica, Gračanica stb.) freskóinak másolatait őrzi s végül alkalmat adtak a kongresszus tagjainak, hogy néhány napos kirándulás keretében a bizánci-szerb emlékeket a helyszínen is tanulmányozzák.

A magyar művelődés multjában nem tükröződik vissza olyan egyoldalú erős hatás, mint amilyen a szerbeket érte: a magyar mult szellemi arculatát csak több, sokfelől jövő sugár világíthatja meg. A jövővényszavak tanúsága szerint az ugor-magyarságba beleolvadó bolgár-törökség, az új hazában leigázott bolgárok és szlávok, a honfoglalás utáni keleti vándorok, a besenyők és kúnok, majd később az oszmanli

²⁰ Az európai egyetemeken a közép- és újjörög filológiának, illetve bizánci történetnek jelenleg 16 rendes tanszéke van (Athen [2], Belgrád, Bukarest, Cernaut-Csernovitz, Cluj-Kolozsvár, Leningrad [2], London, München, Oxford, Paris [3], Róma, Sofia), 7 egyetemen (Berlin, Graz, Leiden, Leipzig, Ljubljana-Laibach, Milano, Würzburg) pedig rendkívüli illetve megbízott tanárok képviselik. Ezekhez járulnak még egyes egyetemek keleti intézeteinek (így pl. a berlini „Seminar für orientalische Sprachen“ és a római „Scuola di lingue slave ed orientali“) tanszékei továbbá a konstantinápolyi „Institut d'études superieures des Augustus de l'Assomption“ 4 s a római „Pontificio istituto per gli studi orientali“ 7 speciális tanszéke, ez utóbbiak a bizantinológia egyes, főként teológiai jellegű disciplinái számára. Az egyes egyetemeken megbízás nélkül működő magántanárok száma jelenleg 12.

²¹ L. Harsányi K.: Azsia felé, Magyar Szemle, 1 (1927) 70—74.

törökök mind részesekek a magyarság multjának kialakításában — emlékek jövevényszavainkban ma is él. A honfoglalás után az olasz, bizánci, német, francia hatások egymást érik s a nagy nyugati szellemi mozgalmak hullámai mind eljutnak magyar földre és belevésik nyomaikat a magyar művelődés fájának csodálatosan érzékeny és mégis szívós kérgébe, mely mindezt magába szívja, hogy általa még erősebb és még magyarabb legyen. A magyar művelődés multjának kutatása éppen ezért egész sereg tudományát foglalkoztat: a finn-ugor filológia, turkológia, szlávisztika, bizantinológia, germanisztika, romanisztika stb., mind megtalálja saját körén belül a maga speciális magyar érdekű problémáit. Már maga ez a tény is szükségszerűleg utal a külföldi tudományos élettel való szoros kapcsolatok létesítésére, melyek jelentőségét a legutóbbi években a magyar szellemi élet irányítói olyan világosan meglátták. A magyar tudomány nagyszerű külföldi szervei, a tudományos intézetek már eddig is sokat tettek ezen a téren: általuk nemcsak a magyar kutatók veszik fel a bennünket érdeklő tudományágak európai fegyverzetét, hanem a külföldi kutatók közül is egyre többen fordulnak érdeklődésükkel szaktudományuk ama területe felé, mely magyar érdekű problémákat rejt magában. A magyar tudósok külföldi munkatársainak tábora egyre nő s azt hisszük, már nincs messze az idő, amidőn a magyarság élettörténetével foglalkozó tudomány: a *hungarológia* — ez az elnevezés boldogult Gragger Róberttől származik — szintén szükségét fogja érezni, hogy kutatóit nemzetközi kongresszusra hívja egybe. Ilyen kongresszus nemcsak szorosan véve vett tudományos eredményekkel járna, hanem egyszersmind új és közvetlen lidat verne a küllöldi és magyar tudományos világ közt. Ennek keretei közt a közös célban egyesülő tudományágak sorában fontos szerep fog jutni a bizantinológiának is, amely ezidőszert hazánkban még nem számíthat önálló kongresszusra.

(Budapest.)

MORAVCSIK GYULA.

Nyelvtani apróságok. *A latin tizes számnevek.* A latin tizes számnevek összetételek, amelyeknek első tagja tí-, illetőleg rendszámnev, második tagja *decas* jelentésű. Tehát *vī-gintī*, *tri-gintā*... stb.-ben a *vī-*, *tri-*... stb. tőszámnev, *nōnā-gintā*-ban a *nōnā*-rendszámnev, a második tag mindegyikben indogermán *d(e)kmtō*-ból *kmt-*,¹ amely a dór *Fi-kaṭi*, *i-kaṭi*, szanszkrit *vī-ṣati*, *tri-ṣat-* alakokban is megjelenik. A második tag a latinra nézve teljesen kielégítően meg van magyarázva. A zárt középszótagban várható *e* helyett az *i* a *vī-gintī*-ben lépett fel assimilatioval, a *c* helyett mutakozó *g* a *nōngentum* után *nōnūgintā*-ban s onnan került a többi tizes számba. Az első tagra azonban nincs ilyen kielégítő magyarázatunk. A *vī-* talán régi dualis, a *tri-* az *i* tövek semlegesnemű többes nominativus-accusativusát őrizhette meg, de honnan kerül a hosszú *ā* a *quadrā-gintā*, *quīnquā-gintā*, *sexā-gintā* összetételekbe? *Brugmann* szerint a hosszú hang *quadrūgintā*-ból indult ki, amely megegyezik a görög τετρακόβια-val és indogermán **quetur-*ból származik. Ez a magyarázat, minthogy a hosszú sonans nasalisok és liquidák igen kétségesek, alig állja meg a helyét. Bizonyára igaza van *Hirt*-nek, aki a görögben *Bavnaek* után *δρδύκωβια* analógiáját látja, de a latinra ő sem ad magyarázatot. A *quīnquā-gintā* a szanszkrit *pañcā-ṣat*-tal egyeztetve

¹ A latinra nézve természetesen lehet *kmtō- is s akkor az *ā* vég is szabályos, a *vī-gintī* végszótagbeli *i*-je is lehet dualis. L. *Brugmann Grundriss*² II. 2, 201. Másként *Sommer Handbuch*² 468.

indogermán örökségnek látszik, azonban mint rámutattak, a görög πεντήκοντα eredeti indogermán $\bar{e}$ -jével ellene mond e feltevésnek. A hosszú $\bar{a}$ tehát innen sem indulhatott ki.

De ha az eddigi feltevések, még Brugmann 40-re vonatkozó feltevése is, hangtani okokból alig fogadhatók el, az 50 és 60-ban a hosszú $\bar{a}$ mégis analogicus lehet. Ennek az analogiának az alapját olyan tízes számokban kell keresnünk, amelyeknek az előtagja ragozható számnév. Ilyen a *nōnāgintā*, amely kétségtelenül < **neu'nā-gintā*, nem pedig *nouen+ā*, mint Jacobsohn Kz. 54. (1926)-ban („Zahlen-system u. Gliederung d. idg. Sprachen“) lehetségesnek tartja. Az utótag jelentése elhomályosulván, az előtagba rendszámnév léphetett, s a rendszámnév mint adjectivum egyeztetéssel hosszú végső magánhangzót kapott.² Ezt a hosszú magánhangzót az utótag végső magánhangzójával együtt megtartotta akkor is, amikor a semlegesneműek $\bar{a}$ végzete a iambicus törvény hatására először iambicus végű szavakban, azután másutt is megrövidült. A rövidülés tudvalevőleg megtörtént az -o tövűekben is, amely az elsőtagban lép fel s eredetileg is hosszú, a mássalhangzós tövűekben is, amely — ha *kmt-* volt — az utótagban lép fel s eredetileg rövid volt, de az -o tövűek analogiájára megnyúlt. Hogy itt az $\bar{a}$ mindkét tagban megmaradt, bizonyítja, hogy a semlegesneműek $\bar{a}$ végzetének a megrövidülésekor már nem volt érezhető, hogy többes semlegesnemű, s hogy a iambicus törvény hatása idején már *nōnā-* volt az előtag, mert egyébként az $\bar{a}$ iambicus végben (*nouenā-*) hangsúlyos szótag előtt (*-gintā*) megrövidült volna. Ugyanígy kapta $\bar{a}$ -ját az előtagban a 80 és 70 is. Az *octōgintā* ugyanis analogicus az *octō* után, régi alakja bizonyosan *octuāgintā volt, tehát < *octoŋā-gintā, mint a görögben is ὀκτώ[φ]ήκοντα. A *septuāgintā* Walde (Etym. Wörterbuch² 701) és legutóbb Leumann (Stolz-Schmalz Lat. Gr.⁵ 293) szerint is az *octuāgintā analogiája. Ha így áll is a dolog, a *septumā-gintā-t szorította ki, s ennek is, az analogicus alaknak is hosszú $\bar{a}$ -ja volt. Ennek a hosszú $\bar{a}$ -nak azonban a *septuāgintā*-ban meg kellett volna rövidülnie ($\bar{u}$ - $\bar{u}$ -ből szabályosan $\bar{u}$ - $\bar{u}$ -), de megmaradt a *nōnāgintā* miatt. Már most a 90, 80, 70-ből eljuthatott az $\bar{a}$ a kisebb tízesekbe is, oda, ahol az eredetet tekintve, semmi helye sem volt, csak a *trigintā* és a *vīgintī* maradt meg, amelyek a magánhangzón végű egytagú tő hosszúsága következtében ellene tudtak állni az analogicus hatásnak.

Megjegyzem, hogy a görög ἑβδομήκοντα hosszú $\bar{e}$ -jét is analogicusnak veszik a πεντήκοντα után. Mindenesetre megáll ez a feltevés, mint-hogy ott is η, ahol nincs $\bar{a}$ -η hangváltozás (vö. herakl. ἑβδομήκοντα), de okvetlenül csak a hang színére s nem a mennyiségére nézve is. A görög ἑβδομήκοντα lehet < *septmākōmta, mint a latin *septumāgintā (ha az $\bar{a}$ vég csak későbbi) < *septimākmta.³ A görögben az előtagban

² Az, hogy 70-től kezdve rend-, addig pedig tőszámnév van az előtagban, nem lehetetlen, mivel Schmidt János idevonatkozó eredményeit tovább vizsgálva és fejlesztve Jacobsohn H. megmutatta, hogy egyéb sajátságokon kívül (a palatalalis $\hat{k}$ folytatásai, az esetek korlátozódására való törekvés) a *centum-nyelvek* abban is eltérnek a *satem-nyelvektől*, hogy 70-től felfelé a számnevek élesen elválnak az alacsonyabbaktól.

³ A görög tehát egészen szabályosan hozza a kéttagú basis hangsúlytalansága esetén várható alakot, t. i. idg. *s pt mā már az idg.-ben *septmā lehetett, azonban ugyanezt kellene várni a latinban is, már pedig ott a *m* előtt fellépő magánhangzó aligha anaptycticus.

a *-bdm-* assimilatio bekövetkezése után *Ciardi Dupré* szerint anaptyxis-szel *-bdom-*, illetőleg *-bdem-* áll. Az első tag hosszú *ā*-ja egészen szabályos a semlegesnemű *o* tö többesében, s ezt az *ā*-t, többes jelentése elhomályosulván, megtartotta akkor is, amikor a görögben a mássalhangzós tövek analogiájára az *-o* tövű semlegesek többese is megrövidült. Ott ugyanis *δωρά* lett *-ā* helyett, de *Meister* szerint egyes összetételekben, milyen *ζυγη-φόρος*, *ελλη-φόρος* megőrződött a hosszú hang. E tárgyas összetételekben talán kevésbé valószínű (L. Hirt *Griech. Gr.*² 351) a régi *ā* megőrzése, mint a számnevekben.

A latin tizes számnevek előtagjának hosszú végső hangzójánál azonban gondolni lehetne arra, hogy ez nemcsak a 70–90 számokból, hanem a 40-ből is kiindulhatott, s pedig akkor is, ha nem fogadjuk el a *Brugmann*-féle *quetur̄* indogermán alapalakot. Az indogermán alanyelvben ugyanis a „négy“ még ragozódott, az itáliai nyelvekben is (vö. oszk *petora*), a latin történeti korban azonban nem. De ebből nem következik, hogy a történetelőtti korban sem ragozódott, s így kereshetjük azt is, hogy a *quadrāgintā* előtagja nem semlegesnemű többes nominativus-accusativus-e, amely mássalhangzós tövű létre éppen úgy kapott *-ā* végzetet, mint a talán ugyancsak mássalhangzós tövű utótag. Ennek a feltétele természetesen az, hogy a *quadrāgintā* abban az időben, amikor a mássalhangzós tövű semlegesek többesszámú nominativus-accusativusa az *-o* tövek analogiájára *-ā* végzetet kapott, még ú. n. „Zusammenrückung“, nem valódi összetétel volt, viszont mikor a semleges többes *-ā* megrövidült, akkorra már „Zusammensetzung“, azaz valódi összetétel volt. A *quattuor* ebben az esetben nem vezethető vissza, mint *Brugmann* óhajtja, *-ō(n)* típusú semleges többes nominativus-accusativusra, amilyen szerinte a véd. *ahā* (töve *ahan-* „nap“), *nāmā* (töve *nāman-*, egyes nominativusa *nāma* „név“), amint hogy nem is kell annak lennie, hanem miként a szanszkrit *catvāri*, lehet < **q^utuōra*, amelynek végső magánhangzója, a még meg nem nyúlt *-a* apocopeval először mondat belsejében tűnt el, azután az így általánosult *quattuōr végszótagjában szabályosan megrövidült. Azonban a *quadrāgintā* nem ennek az indogermán alaknak a folytatása, s ez akadályos lehet annak, hogy az előtagban többes nominativus-accusativust lássunk, pedig ezt a feltevést szépen támogatná a nagy valószínűséggel dualis *vī-* és a pluralis *trī-*, amelyek a sorban közvetlenül megelőzik. Nem lehet pedig a *quadrāgintā* a *quattuor*-nak megfelelő indogermán alak folytatása akkor sem, ha feltesszük, hogy a semlegesnemű középszótagbeli *-o*-ja a hímnemű alak analogiájára rövid volt. Mert ebben az esetben a végszótag *-ā*-jának megmerevedése után, tehát mikor már nem érződött többes nominativusi suffixumnak, történhetett syncope, de ennél a syncopenál samprasāraṇával sonans *u*-nak, tehát *quaturā alaknak kellett előállania (vö. *percutio* < *perquatīō) s ez a *quaturā már tovább nem syncopáltatott, legalább is két különböző periódusban beállott syncope a nyelvtörténetből nem igazolható. Hogy nem állott be samprasāraṇa, hanem *tur* > *dr* (lásd *Sommer Hb.*² 257) nincs igazolva, idg. *qu turā felvétele (*Stolz-Schmalz Leumann d. Gr.*⁵ 153) pedig a mássalhangzós tövek semleges többesében eredeti *-ā*-t tesz fel, ami a tényekkel ellenkezik.

A *quadrā-* azonban még egy esetben lehet többesszámú semleges, de ebben az esetben sem egyeztethetők ablautfokai a *quattuor* ablautfokaival, és ez azért baj, mivel az előtag végső *-ā*-ját azzal magyaráztuk, hogy a latin nyelv külön életében egy ideig még érezhető volt az összetétel két tagjának a különállása. A *quadrā-*, illetőleg **quadra-* t. i. létrejöhett úgy, hogy az obliquus casusokban szabályos gyenge tö kiszorította az eredeti erős tövet. Hogy ez megtörténhetik, elég a homerosi alakokra

hivatkoznunk. A többes hímnemű accusativus a szanszkritban *caturas*, Homerosnál ennek megfelelően *πίσυρας*, és ez a gyöngye alak tudvalevőleg bejutott a hom. *πίσυρες*-ben a nominativusba is. Tehát a latinban sem lehetetlen, hogy az obliquus casusokból a többes nominativusba, és a semlegesbe is bejutott a **quatur-* tö, s ebből a *quaturā alakból lehet *quadra* ugyanabban az időben, mikor *quatura-ból *quatura (L. fent), mivel zárhang és sonormássalhangzó között is beállhat syncope (másként *Goetze*) s az *u* is syncopálható. Ennek nem mond ellene sem a *quadru* (gall *Petru-corius*), sem a *quartus*, mert ezeknél *-tur-*van, s ez a *-tur-* anteconsonanticus helyzetben állt elő. De ha a *quadrāgintā* előtagja csakugyan ez a többes semleges, akkor bizonyára régi összetétel, s *-ā*-ja nem az *o* tövek analogiája, hanem a 70—90 számoké. Mindezt azonban csak mint lehetőséget említem, mivel e feltevést nem támogatják sem az itáliai nyelvek,³ s egyenesen ellene mond *quattuor*. Hangtanilag azonban nem lehetetlen, mert az első szótagban ez esetben várható teljes fokú *e*-t az erős alakok *a*-ja átszínezhette, sőt a gyenge alakok közül a többes genitivus lehetett *quaturōm (a görög *τετράριον* analogicus *-e*-jével < *quaturōm). E mellett még egy megmerevedett indogermán *queturā*-re, tehát *V₁R₂queturā* → suffixumra gondolhatok, aminek a felvétele még kevésbé valószínű, mint az a feltevés, hogy a *quadrāgintā* *quaturaginta alakban előbb lett összetétel, mint a *quattuor* ragozhatatlan, s előbb mint amikor a latin ragozásban megtörtént az indogermán eredeti albutviszonyok megzavarásával a kiegyenlítődé s a teljes paradigmákban.

Miután rámutattunk arra, hogy mennyi akadály van annak, hogy ami a legtermészetesebb, a *quadrāgintā* előtagjában a „négy“ többsét keressük, még meg kell jegyeznünk, hogy az előbb említett umber *petur-pursus*, latin *quadru-pēs* alakokon kívül gall *Petru-coriū*, görög *τετρά-φαλος*, aventa *εἰρή-γαοῦα* ragozatlan előtagra vallanak. De ha a latinban is ragozatlan, tehát **quetur-kmt-*, akkor *quadru* volt az eredeti alakja s ebből analigicusan *quadrā*. Mindent összevéve tehát a tizeszámok előtagjának *-ā*-ja a 70—90 számokból ered.

Görög *ὑμεῖς*. A második személyű névmás többes száma a nominativusban szanszkrit *yūyam*, avesta *yūzam*, gót *jūs*, litván *jūs*, tehát indogermán **iū-* tö, továbbá latin *vōs*, óegyházi szláv *vasi*, tehát **ue-*, illetőleg **ues/yos* tö. A görögben ezekkel szemben att. *ὑμεῖς*, ión *ὑμεῖς*, hom. *ὑμεῖς*, *ὑμεῖς*, lesb. *ὑμεῖς*, boet. *οὐμεῖς*, *ὑμεῖς*, dór *ὑμεῖς*. A görög alakokat úgy magyarázzák, hogy azok az obliquus casusokban szabályos s a latinban az encliticus accusativusból a nominativusba is bejutott idg. *ues/yos* null fokát hozzák, tehát az obliquus casusokból új képzések. É szerint a görög nominativus = **us-* + a más idg. nyelvekből kimutatható *-sme* particula. Ez eddig megállja a helyét, de honnan a *spiritus asper*? Erről azt tartják, hogy a régi *iū-nominativusból maradt meg, mivel tudvalevőleg a szókezdő idg. *i* görög folytatása *h*, vö. görög *ἦπαρ*, latin *iecur*. Elöttem nem látszik valószínűnek ez a feltevés. Amikor a görög a régi *iū* tövet elvetette és átvette az obliquus casusokból az *us* tövet, azt gondolom, elvetette a régít mindenestől, azaz *spiritus asper*ével együtt. Tehát más magyarázatot kell keresni. S ezt bizonyára meg is lehet találni, mivel *spiritus asper* szókezdő *u*, illetőleg *ū* előtt nem egy esetben találunk, amikor eredetileg semmi helye sem volt ott, amikor hehezetátugrással vagy analogiával sem lehet magyarázni az ottlétét.

³ Az a körülmény, hogy *S₂* fok kimutatható pl. az umber *petur-pursus* 'quadru pedibus' alakban éppen úgy nem bizonyít, mint a latin *quadru-pēs*, mert ezeknél éppen nincs meg, de nyoma sem, a többes semleges *ə*-a suffixumnak.

Tudvalevő, hogy görög ὕπο szanszkrit *upa*, görög ὑπερ, ὑπερα szanszkrit *upari*, gót *ufar*, görög ὑπορος, ὑπερά szanszkrit *udara*, görög ὕδωρ, ὕδρια latin *unda*, szanszkrit *udan-* (eredetét illetőleg lásd Brugmann-Thumb Griech. Gr. 33.1.). Hát nem lehet ezekhez kapcsolni a görög ὑμεῖς stb. alakot is? Úgy gondolom, hogy ennek nyelvtörténetileg semmi akadálya nincs.

Budapest.

SZIDAROVSKY JÁNOS.

Hyginusnak egy magyarországi eredetű, tirói jegyekkel írt kéziratáról. Egyetemi könyvtárunkban is megtalálható a XVI. századbeli olasz humanistának, *Petrus Bembus*nak, levélgyűjteményében 1513 január 20-án II. Gyula pápához írott levele. Ebben tudósítja őt arról, hogy azt az ismeretlen írást, melyet a pápa a hozzá Dáciából beküldött könyvben nem tudott felismerni, (ad te superioribus diebus liber e Dacia est missus notis... aetate nostra inusitatis atque incognitis), sikerült megfejtenie. A kézirat Hyginus csillagászati értekezésének egy része.

Bembo levele a paleográfusok számára annál örvendetesebb volt, mert a tirói jegyekkel írt kéziratok majdnem kizárólag egyházi szövegeket tartalmaznak. Azért nem mulasztja el róla megemlékezni Gruteriustól kezdve Koppon át egészen Schmitzig egy neves szakember sem, csupán az okozott fejtörést, hogy a Hyginus-féle értekezésnek teljesen nyoma veszett. A legnagyobb modern Tiró-kutató, *Schmitz* képtelen volt a Vatikán könyvtárában nyomára akadni, hisz az olasz *Angelo Mai* se volt erre képes, bár kiadatlan kéziratok után kutatva, a Vatikán egész kéziratgyűjteményét végigforgatta. Így aztán Teuffel latin irodalomtörténetének 5. és Schantz a magáénak 2. kiadásában is Hyginus e művét elveszettnek deklarálták. Ellenben a Pauly-Wissowa Realencycl. (19. Halbband 1917) már tudomást vesz arról, hogy Hyginus műve mégis előkerült, csak hogy nem a Vatikán, hanem a milánói Ambrosiana könyvtárából, ahova bizonyára akként került bele, hogy II. Gyula pápa Bembo levelének kelte után egy hónap múlva már meghalt, még mielőtt a kérdéses kéziratot visszakapta volna. Bembo levelében még arra biztatta a pápát, hogy ezen elfeledett írásmódot újra támassza fel a könyvnyomtatás felhasználása útján (doctis et probis — si qui sunt, qui profecto sunt — perquisitis impressoribus mandes), amivel a maga uralkodásának eddigi érdemeit is betetőzné olyannyira, hogy maga Cicero is rendkívül örülhetne, ha látná, hogy az ő szellemének találmánya annyi évszázad múlva újra felvirul. Tehát Bembo korában még nem tudták, hogy nem Cicero a feltalálója az antik tachygráfiának, hanem szabadosa és titkára, Tiro, hisz a „Notae Tironis“ elnevezést a tények helyes megállapítása alapján először *Gohory* használta majdnem négy évtizeddel Bembo levelének kelte után. Mivel pedig Bembo 1521 után Páduába, majd Velenecébe ment át, a Hyginus-féle kézirat a legközelebbi nagy könyvtárba kerülhetett anélkül, hogy sikerült volna olyan nyomdászokat találni, kik e gyorsírási szöveget sokszorosítani tudták volna. Ez a találmány is majdnem 400 évig váratott magára. Karl *Faulmann* ugyanis, a *Geschichte der Schrift* c. könyv szerzője s annak a gyorsírási rendszernek feltalálója, melynek hangzójelölése alapul szolgált a legújabb, 1924-i egységes német Reichskurzschriftnek, a múlt század nyolcvanas éveiben tényleg nyomtatott a bécsi államnyomdában exotikus és gyorsírási szövegeket is a maga tipográfiai találmánya szerint.

A Hyginus-féle kéziratot ugyan már 1909-ben publikálta pompás facsimilékkel két francia tudós, Emile *Chatelain* és Paul *Legendre* a „Bibliothèque de l'école des hautes études“ történet-filológiai csoport-

jának 180. köteteként (kiadó: Honoré Champion), azonban sem e kézirat magyar vonatkozásairól, sem Hyginusnak e tírói kéziratáról eddig nem sok szó esett. Pedig érdekes feladat volna annak megállapítása, hogyan került e mű Magyarországból a pápához (Chatelain—Legendre szerint ajándékozás útján), valamint tovább kutatni az iránt, vajjon vannak-e még tírói kéziratok hazánkban.

De a Hyginus-kutató is megtalálhatná a maga számadását, mert az *Astronomica* utolsó kiadója, *Bunte* (1875) csak négy kódexet használt fel: a drezdai (Bibl. reg. 183. saec. IX/X D), két darab Guelferbytanust (18. 16 Aug. saec. XII. G és 65 ms. Aug. fol. saec. XV), továbbá a Hemsterhusiit, holott van még számos más is.

Hogy Hyginus e tírói jegyekkel és közönséges írással vegyesen írott kézírata csak újabban került elő, annak az a magyarázata, hogy a 16 oldalnyi füzet bele van kötve egy jobbára palimpsestosokból álló és a felforgatott lapszámozásból itélve gondtalanul bekötött (pl. a 160. lap után jön a 203. stb.) könyvbe, melynek mai címe:

Beda

De temporibus et certis annorum spatiis

M.

12. sup.

Tehát a két mű tárgya rokon, s a *Beda* karolingi minuszkulákkal írt szövegében is sűrűn előforduló tírói jegyek predesztináltak e könyvet a kisebbnek vendégszerető befogadására. Hogy emellett a Hyginus-kézirat sérüléseket is szenvedett, az gondatlanságra vall. A másoló már nem volt egészen otthonos a tírói jegyek ismeretében. Legalább erre mutatnak a közönséges írású szavak belekeverése: az ilyen szók-nak tírói rövidítését bizonyára nem ismerte. De a tírói jegyek között is gyakoriak a hibák. Így Chatelaine—Legendre szerint expectanti van írva exoptanti helyett, a salvator jegyét a saltator jegyével írták, az alter jegyét egyszer helvesen találjuk, máskor autem jelentéssel stb. Ily hibák azonban kisebb-nagyobb számmal másutt is előfordulnak. Érdekessége a műnek, hogy vannak benne oly tírói jegyek is, melyek sem Kopp *Palaeographia critica*-jában, sem Schmitz *Commentarii notarum Tironianorum*-jában nem találhatók. A tírói jegyek tanulmányozását nagyban elősegíti a majdnem természetes nagyságban közölt 16 oldalnyi facsimiléknek pontos átírása közönséges kurzív latin írásba. A tájékozódást elősegíti az, hogy a facsimilén levő tírói jegyeket Chatelain—Legendre a magyarázatul szolgáló nyomtatott átírásban dűlt, a kiírt szöveget pedig rendes antikva szedéssel adják. Erre annál is inkább szükség van, mert a főjegyek fölött vagy alatt elhelyezett értelmmódosító segédjegyek (titulae vagy signa auxiliaria) nem egyszer oly aprók s oly közel vannak a szomszédos sorok írásához, hogy gyakran szem kell a felismerésükhöz.

WAGNER JÓZSEF.

Csokonai újabban előkerült fordításaihoz. a) *Csokonai és Eschenburg*. Ismeretes dolog, hogy Csokonai világirodalmi ismereteinek forrása Eschenburg két munkája volt: Entwurf einer Theorie der schönen Redekünste és Beispielsammlung zur Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften.¹ Már Kölcsey utalt arra, hogy Csokonai az apró

¹ Érdekes megemlíteni, milyen zavar van a mű címe s kiadási éve körül. Csokonai Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften-nek írja, 1783-ból; Ferenczi többször 1789-ből keltezi

olasz dalokat Eschenburgból fordította; Toldy ugyanígy mondja; Imre Sándor szerint németből fordította;² Ferenczy Zoltán szerint Dantet s Shakespeare-t s a többi angol költőt Eschenburg anthológiájából ismerte (E. Ph. K. 1914, 314. Shakespeare-Tár 1914, 309.). Ugyanő s Toldy azt mondja, hogy a könyvet használatra a debreceni kollégium nagy könyvtárából kapta ki. Kasztner szerint Nagy Gábortól kaphatta kölcsön. Ugyanő foglalkozott Csokonainak az olasz költészethez való viszonyával, de csak a Csokonai által kiadásra készített munkák s megjelent versek alapján, s Eschenburggal tüzetesebben még így sem. Pedig megérdemelné a Csokonai s Eschenburg művei közti viszony kiderítése a fáradságot, mert sok olyan dologra jön rá az ember, amire eddig nem is gondolt a tudomány.

Az 1922-ben megjelent Csokonai-kiadásban több olyan prózai fordítás van, amelyek eredetét még tisztázni kell. E feladatot, úgy érzem, mint a kiadás egyik szerkesztőjének, nekem kell elsősorban elvégeznem. Igyekezem munkám közben az eddigi megállapításokat is felsorolni.

A híres Beispielsammlungnak főleg az I—V. köteteit forgatta kölönk. Kinyomtatott műveiben a következő darabokat fordította innen: *Baldi*: A figefa és a mondolafa. Sicilia és Neptun (Esch. I. 10—11.); *Roberti*: A madár a szabadságba (Esch. I. 14., két szakkal rövidebben), A macska és a sajt (Esch. I. 16.); *Ausonius*: Hány a Grácia³ (Esch. II. 16.); *Lemene*: A szépség (Esch. II. 64.), A rózsa (Esch. V. 26.); *Maffei*: Asztali dal (Esch. V. 32.); *Chiabrera*: A viola (Esch. V. 25.). — A Diétai Muzsa olasz eredetű darabjait tehát 1796 előtt Eschenburg példagyűjteményéből fordította. Hogy Kleist Elizáját is innen fordította volna (Esch. II. 57.), nem merjük állítani. — Az Eschenburg V. kötetében a 23—40. lapig terjedő versek jó részét a Hátrahagyott versek közt találjuk fordításban. Ezek: *Chiabrera*: A távolság (E. V. 24.); *Zappi*: Canzonetta; 5 + 9 + 3 szak (E. V. 29.); *Rolli*: Canzonetta, 9 + 3 szak (E. V. 34.); *Ariosto* 10. elégiája (E. IV. 22.). Tehát a Hátrahagyott versek közt 7 darabot fordít e gyűjteményből. *Kasztner még ezeket ismerte csak* (I. K. 1922). A teljes Csokonai-kiadásban is több olyan darab van az újonnan előkerült versek közt, amelyet innen fordított kölönk. Ezek: A reményhez *Menzinitől*. (Csok. II. 258.). Ha összevetjük az

ezt s címét Entwurf einer Theorie der schöne Redekünste-nek mondja. Csak a Shakespeare-Tár 1916. 282. lapján mondja 1783-ból valónak. Kasztner Jenő (Ik 1922) már Einleitung in die schönen Wiensenschaften und schöne Redekünste-nek jelzi címét. Meyer Lexicon sz. „Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Redekünste“ Berlin 1783. Hogy Eschenburg művei ismeretesekek voltak írónk előtt, arról több nyom van. Kiss János, Ráday G., Vályi Nagy F., Ungvárnémeti Tóth L., Buczy, Kölcsey szívesen forgatták. Döbrentey az ő mintájára akart kritikai anthológiát adni (Kaz. lev. I. 209. V. 189, 459, 568. VI. 358, XI. 304. XV. 580. XIX. 140. Shakespeare Tár. 1916. 282 EPhK. 1914. 401.) — Magyarra két munkája van lefordítva: Kiss Jánostól A görögök erkölcei (1809.) s Lánghy Istvántól A tudományok ismeretére tanító könyv. (1823.) Eschenburg (1743—1820) egyébként a teljes Shakespeare első német fordítója.

² Budapest. Szemle 1878, 267. I. Eschenburg a latin, francia, angol s olasz darabokat csak az illető nyelven, a görögök közül többet, a portugál s spanyol darabokat német fordításban is adja.

³ E kis vers így hangzik: De amissa puella. Tres fuerant Charites, sed dum mea Lesbia vixit, Quatuor, ut periit, tres numerantur item.

Lschenburg IV. 26. l. található szöveggel, látjuk, hogy csakugyan töredék: csak az eleje (27 szak közül 9) van lefordítva. Bőbeszédűbb, mint az eredeti. Már *Fulvio Testi* fordítása (Cs. II. 382.) az Esch. IV. 254. lapján lévő versnek a vége, a két utolsó versszak. A sorok egyeznek. A II. k. 260. l.-on olvasható *Tasso*-fordítás („A babérvessző” címmel) szintén Eschenburgból való (II. 63.). A szöveg egyezik. Ugyane lapon olvasható Csokonainál a *Bacchushoz írt inscriptio Casonitól*, mely szintén a *Beispielsammlung*ból való. (II. 21.).

A II. kötet 494—500. lapjain közöltünk több *próza*i fordítást, megjegyezvén a végén, hogy az illető írók németnyelvű életrajzi adatait valószínűleg Eschenburgból írta ki Csokonai a kéziratba. (Akad. 37. II. 10.) Amint akkor csak az életrajzi adatokra s azt is csak valószínűleg mondtunk, azt most teljes bizonyossággal állítom, megtoldva azzal, hogy a szöveget *francián* nyelvű eredetije is megtalálható a *Beispielsammlung* V. 41—55. lapjain. A költőnek szokása volt előbb prózában lefordítani a darabot, s aztán írta át versbe (pl. a *Varázsfuvola* dalait). Tekintettel arra, hogy *Pintér* nagy irodalomtörténete (1921, 329., 326.) ez íróknak — *Dorat* kivételével — még a nevét sem említi, méltó e *próza*i fordításokkal is foglalkozni.

Clement Maróttól van az első darab (Esch. V. 41.). A szöveget Csokonai megértette, csak a *visage*-t adja vissza helytelenül. A „*cor-sage*” szót meghagyja franciául, a *sembler* és a *grand* szót nem fordítja.

Melin de Saint Gelais szép kis dalának fordításában a „*secourir*” szót „segít” helyett „védelmezní”-vel fordítja.

Lainez első dalának fordítása helyesen „hadd” szóval kezdődnek; a *loisir* helyesen „szabad idő”-nek fordítandó. Már a *champagnei* sajtók fordítása nem egészen jó. Ellentét van a *Mese és Champagne* (Franciaország borvidéke) közt. A *punctum saliens* ez: Akár *Görögország* haragszik meg, akár a *Mese morog*: *Champagne* most nem a habból, hanem a bor habjából születtetti *Venust*. Hiba: a „*marmorál*, *reng* a *campagna*, *sajtó*”.

Chaulieu stancájának fordításában is több félreértés van. Az első sorok helyesen így volnának: „*Mennyi bánatba, gyötrelembe, ijedségbe került nekem a te szigorúságod, hálátlan Iris. Kihagyta czekek: kell még, hogy könnyeket öntsek?...*” A II. szakban a kérdőjel a *nálamnál* szó után jön s a *mégis* szó elmaradhat. Az utolsó szakban a „*hit*” szó *esküiddel* cserélendő ki, *elhervaszt* helyett *elhomályosít* kell. — A másik darab egy *chanson*. Ebben a *féltékenységet irigybánásnak* mondja. A harmadikban szabadon fordítja ezt: „csak ez csinálja a mi civódásainkat; nem volt elég, hogy...” A *volage* szót „*fugax*”-szal adja vissza.

A következő darab *La Fare* kis dalának jó fordítása. Utána *Moncrij* *La fantaisie*-jének fordítását olvassuk. Hiba az I. szakban a „*gyenge*” fordítás, a II. szakban az „*Aspasia* mellett”, mert „*Aspasia*” alany, s „*gyenge*” helyett „*gyengéd*” kell. Hibás „*lors*”-nak „*mikor*”-ral való fordítása (akkor h.); „*arc*” helyett „*báj*”, „*visszahozta*” helyett „*visszavette*”, „*abusus*” helyett „*téves eszme*” kell. Hasonlóképen magyar szóval kell kifejezni *modeste*-t.

Eschenburghan ezután *Panard* tréfás *chansonja* következik, költőnk azonban ezt (mert valószínűleg nem nyerte meg a tetszését) kihagyja s az utána következő „*chanson à boire*”-t (2. *Panard* jelzéssel jelezvén az ugrást) fordítja le. Ebben „*mennykő fényei*” helyett „*miennydörgés*” fordítandó s „*hozzánk*” helyett „*esdő* hangjaink” kell.

De Lattaignant *chansonjának* fordítását olvassuk ezután. A II. szakban „*csélcsap* és *pajzán*” helyett változót, *kacér* helyett *csapzit* mond Csokonai, a III.-ban „*szeretettet*” van „*szerelmeskedés*” helyett.

A IV. szakban a „vihart“ szellőcskének fordítja, „megvasalja“ helyett „összebb szorítja a láncot“ mond, s „milyen igazságtalanságot csinálhatnának egymással“ helyett „hogyan bántanának meg egymást“; „hogyan meg ne bocsássonak“ helyett „megbocsássonak“; az V. -ben „lánc“ helyett „szereteteket“, „vegyétek mintául őket“ helyett „varrjakot hímest ezekről“ olvasható. „Feu“t „szerelemekben“ szóval fordítja.

Ezután Bernard négystrófás költeményét fordítja le költőnk. Azonban az I. szakban „beau“ s „ose“ szót nem fordítja s a „féltekeny“ helyett „irigy“t mond. A II. -ben az előbbi „semble“ szó hiányzik a fordításból, a „szeretetünk“ pedig felesleges. A III. versszakban „ihlet“ helyett „sugárol“t mond, az utolsóban „frivole“ és „discret“ a fordításban latinos alakúvá lesz.

Riboutté hasonló hosszú költeményének fordítását adja ezután költőnk. Az I. szakban „mely bájait felrisszítja“ helyett „mely kellemességeivel játszik“ van, a „sa bouche“ nincs fordítva, a „sous“t pedig utánna adja vissza. A II. -ben „hullám“ helyett „vizet“ olvasunk, a „parure“t „ruhá“val, a „visszavert arcoeskáját“ „ábrázattal“ adja vissza. Hibásan fordítja a „nos yeux“t „szemcinek“kel s a „du mensonge“t „hazugság által“nak; „hódító gyönyörűség“t mond „új gyönyör hódítása“ helyett s „ambitiosus“t nagyra vágó helyett.

Dorat szép versének prózai fordítása olvasható ezután. Ebben „confirmáld, homagium, celebráld“ szók kerülnek elénk: „erősítsd, hódolat, magasztald“ helyett; „leur“t eggyessel adja vissza, „pour elle“t nem fordítja; „kevésbé kegyetlenek“ helyett „engeszteld meg“t fordít. — Övé a „Portrait d'une maitresse“ c. vers is. Ebben „tableau“t mond „festmény“ helyett; „hózzád“ van „kezdhez“ helyett; „lstenének“ hibás „lsmenének“ helyett; „tisztá“ van „derült, szívárvány = ív, kemény = szigorú, kegyetlen = büszke, érdeklő = megindító“ helyett; „klárist és virágokat“ mond „kláris ajkain virágokat“ helyett; „diadéma számára“ van „diadémban, azaz koronában“ helyett; „termetének deliségét és könnyűségét és lejtőességét és villogását“ helyett „hajlékony és könnyű természetének pompás vonalait“ kell. „Agilis, exprimáld, inspiráld, fugax, ligál“ szavak helyett magyar kifejezések kellenének.

Végigmenve e fordításokon, látjuk, hogy Csokonai általában jól fordít s csak kevés helyen érti félre a szöveget. Bizonyos, hogy ezek ifjúkori fordításai s később, ha versbe önti e prózai szövegeket, ezeket is kijavította volna.

A prózai szövegek eredetijének szerzőit a Pintér Irodalomtörténete (egy kivételével) nem említi. Pedig ezek egyike a Csokonai költészetére hatással is volt, a Melin de Saint Gelaisé, a „Rózsím sírja felett“ című szép darabban (I. 392.). Heves sóhajtások, lelkemnek részecskéi, akik az én gyászomnak okát egyedül értitek... repüljetek az égbe s oda fel engem várjatok:

Forró sóhajtások, lelkemnek
Elszaggatott darabjai...
Vagy szálljatok fel a mennyekbe,
Hol ő van s a több angyalok
És lelkem a dicső helyekbe'
Várjatok meg, mert meghalok.

Úgy látszik, a prózai fordítás Rózsí halála előttről való (1796). Ez tehát e fordítások korára nézve is felvilágosítással szolgál.

Eschenburg legrégebb említését egy Nagy Gáborhoz 1794-ben írt levélben találjuk. „Holnap után felküldi“, írja. Ez a példány valószínű-

leg a debreceni kollégiumé volt. 1797-ben említi Theoricjét (III. 642.). 1803 február 20-án Kazinczytól azt kérdi, nincs-e új kiadású Eschenburgja a Beispielsammlunggal együtt; még más könyveket is kér, megjegyezvén, hogy mindezekből semmit sem találhatni náluk. Kazinczy e levélre március 2-án válaszol: Eschenburgja Nagy Gábor kedves barátjánál van. 1804 januárjában azt írja Csokonai Nagy Gábornak, hogy küldi az Eschenburgot. Tehát 1794 és 1804 közt foglalkozott Eschenburggal. Az Anakroni dalok jegyzésében is említi — a dal meghatározásánál. — Theoricjét. Toldy Csokonai elveszett művei közt a 181. szám alatt említi A szép tudományok teoriáját (Eschenburg után) s ugyanő azt mondja (XXXIX.), hogy Eschenburg Széptanának fordítása mindmáig nincs semmi által pótolva irodalmunkban. A Példagyűjtemény V. kötete különösen sok anyagot szolgáltatott a költőnek.

E gyűjtemény 1801 májusa előtt is megvolt a pataki könyvtárban is. Ugyanis a pataki példányba Kovács Gábor könyvtáros jegyezte be a tulajdonos főiskola nevét 1803-ban (aki ez időponttól fogva 1805 februárjáig előbb az, majd főkönyvtáros volt). Nincs benne azonban semmi lehetetlenség, hogy Csokonai a pataki könyvtár példányát is használta jogász korában. Hiszen Patakon írt versei közül három (Asztali dal, A rózsza, A viola) Eschenburgból való. A kiviteli naplóban csak a Decameron, Apuleius s Berquin idilljei vannak feljegyezve.

b) Csokonai és Berquin.

Berquin idilljeinél egy pillanatra meg kell állanunk. Ugyanis Csokonai dolgozatai közt (II. 493. l.) van egy prózai töredék, amely az előbb ismertetett fordításokat megelőzi s amelyről egy darabig azt gondoltam, hogy szintén Eschenburgból való. De nem találtam a nyolc kötet egyikében sem. Mivel idill-jellegű, önkéntelenül Berquin idilljeire gondoltam; s e gondolatom helyes volt, mert megtaláltam köztük: ez a VIII. Le naufrage c. idill elejének csaknem szó szerinti fordítása. Csak itt-ott van némi eltérés (pl. sauvage-t „erdei”-nek fordítja „vad” helyett, ecoutons-t „hah!”-nak; „nem elég a távollétel fájdalomból?” helyett ezt mondja: „hát nem nagy fájdalom-e a távollétel?”, „loin d’ici”-t „távokzatok”-kal adja vissza). Mintegy 17 és fél sort fordít le a meglehetősen hosszú költeményből. (Toldy Berquin idilljeinek elveszett fordítását a B) csoportban a 67. sz. alatt említi. Ennyit sikerült megmenteni belőle.)⁴ Csokonai Berquin idilljeit 1797 s 1798-ban is említi (II. 642. I. K. 1918.). Így tehát a II. kötet 493-tól 500. lapig terjedő prózai szövegek forrását sikerült kiderítenem. Ha ezzel csak egy lépéssel is előbbre vittm a Csokonai-irodalmat, munkám meg van jutalmazva.

c) Csokonai és Wieland.

Csokonai maga jelzi *Wieland Gratiának* fordításánál a szerzőt. Itt tehát csak az eredeti szöveggel való összevetés a teendőnk. Költőnk üresen hagyta az általa le nem fordított részek helyét (így: Hainen, der Mann mit der Keule bewehrt, wovon die Werke strahlen, das heiszt ein wenig ausgeschweifft, mit Müssiggang sich begehen, der sich in seinem Stande zu wohl gefällt, ganz leise, Urgande, Gram, für sic... Hain, Arkadiens, frohes belauschet, kam sogar die Grille, jene rohe

⁴ Érdekes, hogy a Dayka verseinek bírálatában Csokonai bevallja, hogy Colardeau és Segrais origináljához nem tudott hozzájutni. S valóban, Eschenburg gyűjteményében sincsenek meg s a Collection kiadásául Eschenburg nem is a liégci, hanem az 1788-i londoni kiadást nevezi meg. Itt Csokonai támasz nélkül maradt.

Kinder der Mutter Erde, zottigen, Sinne dem edlern Vergnügen, so schüchtern, den Vorzug, das Loos, dein Einfall (kétszer is), mit allgemeinen Klatschen, ganz heimlich, zu versagen), némelyik szót nem pontosan fordította (így Schasmin-t jácintnak fordítja, unterschützt = őrt állván, vermuthlich = bizonyos, Leben = tudományt, Peneus = Pontus, Gestad = helyet). Egyébiránt a Kellemek I. könyvének hatzized részét kapjuk elég hű fordításban s a bevezetéséből (An Danac) egy verspárt belesző a Szépség ereje a bajnoki szíven c. versének előszavába (I. 272.). Csokonai Wielandot 1800-ban említi először (I. 272.). Később is (1801, II. 673., 1802, II. 705.) szól róla.

d) Csokonai s Achilles Scyrusban c. *Metastasio-darab.*

Achilles Scyrusban c. töredékes Metastasio-fordításában (III. 481., 483., 484.) az egyes színek (III., IV., V.) végén néhány sort a kéziratban áthúzott Csokonai. Mi kiadásunkban ezeket jegyzetben közöltük. S most megállapítottam, helyesen jártunk el, hogy közöltük, mert a kihúzott részek is hozzátartoznak, mint végső sorok, a szöveghez. Költőnk bizonyára versben akarta őket később kidolgozni, azért húzta ki. Legrégibb említés c fordításnak 1797-ből való (II. 642., 673. I. K. 1918, 48.) 1796-ban Achillest elő akarta adatni Pozsonyban.

e) Csokonai és Goldoni.

Csokonai lefordította Goldoni „A hazug” c. vígjátékát is 1794-ben. (Toldy jegyzéke 59. sz.) A fordítás azonban elveszett. Kiadásunk megmentett belőle néhány sort (II. 491.), mely az II. bugiardo II. felvonásának 21. jelenetéből a végsorok szabadabb fordítása, megtoldva egy latin distichonnal.⁵ Így a II. 458—500 közt lévő prózai szövegek forrása mind⁶ ismeretes.

f) Csokonai és Gessner.

A II. 261. lapon olvasható „Reggeli ének a rózsához” c. versike Toldy szerint Gessner valamelyik idilljéből való, Császár sz. (Német költ. hat. 99.) Gessnerből való. S tényleg az I. könyvben (Az ének és a lantverés felt.) megvan. (Kaz. ford. 1788. 94. l.) Gessner hatása érzik a Daphais hajnalkor c. költeményen is. (Kaz. ford. 231—2.)

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy ezek is bizonyítékai annak a mohóságának, amellyel költőnk a nyugati irodalmak ismeretét szivta magába. Sok folyó, patak, forrás ömlött bele a Csokonai tehetségének nagy folyamába! GULYÁS JÓZSEF.

Halottak beszélgetései. (Adalék Lukianos hatásához.)

A Magyar Könyvszemle tavalyi évfolyamában (XXXIII, 363, 1926) *D'Ester Karl* egy érdekes német újságnak, helyesbben újságalakú nyomtatványnak magyarországi lenyomatait tárgyalja. Ez a *Neuwieder Zeitung*, közkeletűbb és jellemzőbb címén: *Gespräche im Reiche der Todten*. Írója *Moritz Flonius Trenk von Tonder* (*Trenck Frigyesnek*, a hírhedt kalandornak unokabátyja), aki híres halottak beszélgetéseiben, halottak és élők levelezésében szellemes gúnnyal tárgyalta korának politikai és társadalmi kérdéseit. Az újság, mely 1787-től 1810-ig fennállott, nemcsak Németországban, hanem nálunk is elterjedt, sőt öt utányomata is jelent meg. Bizonyos tekintetben a XIX. századi

⁵ Ebben „o” helyett kb. „non” kell.

⁶ A II. 614. l. „A tánc” s a II. 617. l. „A Cziklops” c. darabok szerzője Metastasio. A II. 146. l.-on levő „A reggel Senecából” c. darab alighanem a francia Senccestől való.

^{x)} ... a ... 1720-1736 ...

... m. ...

élelapok őseit kell benne látnunk, mely a maga idején a felvilágosodás s a szabadkőművesség tükrében mutatta korának képét.

Néhány adalékot fűzök e cikkhez e valóban műfajjá lett irodalmi jelenségnék multjáról és későbbi származékairól.

Első művelője és feltalálója úgy látszik *Lukianos* (szül. 125-ben Kr. u.), a görög Voltaire, ahogy nevezni szeretik, aki gúnyos, maró írásaival hozzájárult a görög szellemi világ felbomlásához. Műveinek alakja rendszerint párbeszéd, Platon dialógusainak utánzása és paródiája. Korának embereit tette nevetségessé a νεκρικοί διάλογοι *Halotti beszélgetések*-ben; az elmúlt korok nagy szellemei nyilatkozniak bennük a jelen kis embereinek félszeg, kicsinyes voltáról, egy szermsind cinikus mosollyal boncolgatják a régi világ vallásos nézeteit, erkölceit s egyéb „babonáit”. *Zsámboki János* (Sámboki, Sambucus), XVI. századi híres humanistánk kiadta Lukianost görögül és latinul: „Luciani dialogi coelestes... Argentorati 1550”; közkedveltségét mutatja, hogy ezután még több strassburgi és baseli kiadása volt. Az 1563-ait Dézsi Lajos állapította meg (Szinyei nem említi). E kiadások egyikét használhatta *Bogáti Fazekas Miklós*, mikor Lukianos tizenkettedik párbeszédét, melyben Nagy Sándor, Hannibál és Scipio „vetélkednek”, 1576-ban, Báthory István koronázó ünnepére négyrimű tizenkettősökben magyarra fordította.¹

Szellemben és felfogásban Lukianos párbeszédeinek édes testvérei a francia *Fontenelle: Dialogues des morts* (1682—84) szatirikus párbeszédei, rendszerint egy ókori nagyság s egy újkori egyéniség közt. Mérges nyilai általában a régiség s a hagyomány tekintélye és tisztelete ellen irányulnak, s ebben méltó tanítványa görög mintájának, *Lukianosnak*.

Más lelkeletből folynak *Fénelon*, a Duc de Bourgogne nevelőjének hasonló alakú párbeszédei, a *Dialogues des Morts* (1712—1730). Mint *Télémaque*-jában, Dialogusaiban is a nevelő-tanító célzat, komoly erkölcsi felfogás uralkodik. Egy-egy híres halottat beszélget egy újkori, sőt élő személlyel (pl. Leonardo és Poussin) az állami, társadalmi, művészi élet kérdéseiről.

A német irodalomban nem *Trenk* e műfaj első művelője, hisz Madách Imre könyvtárában is akad korábbi képviselője: *Victorin Hirschfeld: Gespräche im Reiche der Todten zwischen dem Pater Angelo ... und dem Ritter von Moncada. 1774. és Anhang zum Gespräch* etc. 1775. (Magyar Könyvszemle XXIII, 24; 1915). Nincs tudomásom arról, vajjon van-e a német irodalomtörténetben vagy könyvészetben erről valamilyen összefoglalás; ez nem is a mi feladatunk.

Vannak azonban e műfajnak magyar képviselői is. Egyelőre egy-kettőt mutatok be, bizonyára akad több is. *Kulcsár István*, a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztője 1810-ben a maga lapjában is utánozza *Trenk* párbeszédeit s a fiatal *Szemere Pál*-ra bízva megírásukat,² aki szabadon fordította, átültette és utánozta mintáját. *Szemere Pál* ezek képére *Jelenések* címmel egy nyelvújítási szatírárt is írt: „... írtam Vitkovicsnak és Horvátnak egy orientális cruditiótól bűdös vagy

¹ L. Dézsi Lajos: Verses görög regények a régi magyar irodalomban. Csengery-Emlékkönyv. 1926 és kny. 17. l. — U. a. Lukianos és B. Fazekas Miklós. E.Ph.K. 1914, 745.

² L. Ferenczy József, A magy. hírlapirodalom története. 1887, 116. l. és Szinyei, M. Írók. XIII. 681; az eredetihez való viszonyuk még nincsen megállapítva.

illatos levelet Beregszászi manierjában, tréfából... Dugonits, Barczafalvy, Versegghy, Révai, Sándor, Folnesics, Vandzsa, Pethe, Márton József, Gyarmati sat. beszélnék B.[eregszászi]-val, mint halottaiból fel támasztott Árnnyal..." Ugy látszik, hogy ez a *Jelenések a Felelet a Mondolatra* utóterméce. Nyomatásban nem jelent meg, kézírata a Szemeretár V. kötetével együtt még ma is lappang.³

Egy évtizeddel később *Döbrentei Gábor* kél ki a nyelvújítások ellen *Halottak beszélgetéseiben*,⁴ melyekben Versegghyt, Révait, Bároczit és Barcsait szólaltatja meg, természetesen saját ortológus elveinek szellemében.

Ugyancsak 1824-ben jelent meg *M.* és *N.*-től (Maróthy és Nátly) Szegeden egy szintén ortológus gúnyirat: „Új szellem, vagy is Új magyarok Útja Helikonra.“ Ez drámai alakban támad a nyelvújítók ellen; személyei a neológia élő alakjai, kiknek párbeszédébe Gyöngyösi, Révai és Csokonai arnyai is belevegyülnek.⁵

Más természetű *Fazekas Mihály* költeménye: „*Cs. et F.*“, azaz Csokonai és Földi. Fazekas a szívéhez oly közelálló két költő arnyait beszélgetti, Csokonai *A lélek halhatatlansága* című nagy költeményének gondolatmenetét fűzvéen tovább; a párbeszéd végén Földi Csokonait a halhatatlankok dicső seregébe vezeti. A költeményt először *S. Szabó József* közölte,⁶ majd *teljesebb* szöveggel Csokonai verseként a Harsányi—Gulyás-féle kiadás:⁷ „Csokonai és Földi közt való beszélgetés“ címmel. Gulyás József utóbb szintén Fazekas költeményének ismeri el a verset.⁸

Ilyen gazdag utóhajtásai támadtak Lukianos sajátos művének; magyar képviselői is egy szál, mely a magyar irodalmat az ókorhoz s az újkori európai irodalomhoz csatolja.

Pécs.

TOLNAI VILMOS.

Madách Ember Tragédiája római színének forrásaihoz. (Juvenalis, Bulwer, Heine, Anth. Gracca.) Az Ember Tragédiájának VI. színe az erkölcsében lesüllyedt Róma megdöböntő rajza. Előpuhult kéjencek tivornyája ledér nők társaságában, gladiátor-játék, csábító táncok, sikamlós ének, cinikus hitetlenség, minden érték megvetése és belefúlása a pillanatnyi érzéki mámorba, — mindez belesűrítve néhány sorba és egymásután gyorsan lepergő képbe, legcsatánóságabb bizonyítéka Madách annyiszor kétségbevont költői erejének és képzelete alakító munkájának. Honnan vette hozzá a nyers anyagot, azt nagyon nehéz megállapítani; hihetetlenül nagy olvasottsága, — mely Aranyéval vetekszik — szinte lehetetlenné teszi költeménye minden mozzanatának kiderítését. Csak hosszú, tervszerű munkának, s a filológus jótévő nemtőjének: a *veletlennek* fogjuk köszönhetni a források megközelítőleg teljes ismeretét.

I. A római szín második feléhez igen sok anyagot szolgáltatott kedves könyve: *Gibbon* műve a római világbirodalom hanyatlásáról és bukásáról, melyből már első római drámájának, *Commodus*-nak anya-

³ *Kazinczy* Lev. XIII. 212 skv., 540.

⁴ *Tud. Gyűjt.* 1824, VII. köt. 78—86; I. *Kazinczy* Lev. XIX. *Döbrentei*, Elysiumi beszélgetések címszó alatt.

⁵ *Kazinczy* Lev. XIX. 604.

⁶ F. M. ismeretlen versei. E.Ph.K. 1908, 677.

⁷ *Genius*-kiadás II. 387.

⁸ *Üvegcserepek*. Sárospatak, 1927.

7) *Madách* ...
 1911, 1915
 1927, 755

gát merítette s amely néhány más sokat forgatott könyvvel a nagy családi könyvtárból külön kiválogatva, dolgozószobájában állott.⁹ A szin első részéhez, a tivornyához azonban *Gibbon* kevés vonással járult; igen sok, de részletesen alig kimutatható hasonlóságot mutat ez *Bulwer* híres regényével, Pompeji utolsó napjaival, melynek német fordítása szintén megvult a költő könyvtárában.¹⁰

II. A tárgynál fogva az az ötletem támadt, hogy *Juvenalis* szatirait is újra átnézzem, bár neve nincs meg a könyvek jegyzékében, ahol egyéb görög-római klasszikus közt megtaláljuk *Martialis*-t, *Persius*-t, Róma nagy szatirikusait. De hisz Madách máshonnan is megkaphatta Róma hanyatló erkölcsének keserű ostorozóját is. S valóban a római szin néhány mozzanata olyan szoros egyezést mutat *Juvenalis* több helyével, mely kétségtelenné teszi, hogy Madách e jelenetek megírásakor erősen forgatta a római költő szatirait is.

Mindenekelőtt a nevek vágnak össze. A római szin főszereplője három dözsölő pár: Adám mint *Sergiolus*, Lucifer mint *Milo* és *Catulus*, római kéjencek; a nők: Éva mint *Júlia*, *Hippia* és *Cluvia*, kéjhölgyek. E nevek *Juvenalis* két legmaróbb, a római társadalom elaljasulását leginkább ostorozó szatirájában, a másodikban (*Hypocritae*, A képmutatók) s a hatodikban (*Mulieres*, A nők) található meg, mégpedig az Ember Tragédiájával azonos vagy hozzá hasonló jellemmel is.

Sergiolus (Juv. VI. 105.), római gladiátor, aki előkelő hölgyek szeretője volt; *Milo* (Juv. II. 26.), *Clodius* gyilkosa; *Catulus* (Juv. III. 30.), egyike a szegénysorsból fölvergődött töképezeseknek, kik „a tiszta erény hóleplével” fedik a bűnt (qui nigrum in candida vertunt).

Júlia (Juv. II. 32.) *Vespasianus* vérfertőző leánya; *Cluvia* (Juv. II. 49.), a lesbosi szerelemre vetemült nő; *Hippia*, *Fabricius* Vejento szenátornak neje, ki a római társadalomban legmegvetettebbnek tartott egyénnel, egy gladiátorral, *Sergius-Sergiolus*-szal Egyiptomba szökött. Eppen *Hippia* az, aki Adámmal szemben a kéj végletes telhetetlenségét hangoztatja, mely minden áron kielégítést keres, ha másként nem lehet, a társadalom fertőiben is:

... a kéjnek csak egy-egy elszakadt
Részét bírod egy-egy nőben találni,
Míg a szépség s kéj eszményképe mindig
Elérhetlen varázként leng előtted,
Hogyan tudod, hogy szintén egy szeszélye,
Egy ábrándkép nem csábítandja-e el?
Egy gladiátor roncsolt izmai — —

S Adám válaszában elkeseredve felkiált:

... egy megvetett rab, kínos hét után,
Oly órát élvez, milyet hasztalan
Óhajt ura. —

(Róma, VI. szin, 1107—1120.)

Ez a hely pontosan megfelel *Juvenalis* rajzának (VI. 82—103; a szöveget *Barna Ignác* fordításában idézem):

Büszke Senatorné volt *Hippia*, mégis clillant
Pharos alá az Egyptomi partokig egy viadorral...
Mégis mily bájtol lángolt fel *Hippia*? vajj' mit
Pillantott meg, hogy viadorné lenni nem átaílt?
Mert rozsdás ficzkó volt *Sergiolus* szeretőnek,
S már inkább nyugalom kellett neki csonka kezével.

⁹ L. Morvay: Adalékok (VI. ker. áll. főreáliskola értesítője, 1898).

¹⁰ Szűcsi: M. Könyvtára. (M. Könyvszemle 1915, 14. l.)

Hippia a nővel...

Aztán holmi egyéb rútság: *feltörve* sisaktól
Homloka, orrának czimpáján nagy meredő púp,
S a fertelmes kór: örökös csepegése szemének.
Hát *viador* volt, s ez Hyacinthá tette clótte...

Juvenalis nyelvén: „Sed gladiator erat...!” — Ilyen szoros egyezés a tények s a nevek közt csak közvetlen átvételből származhatik s Juvenalist Madách forrásai közé kell iktatnunk.

III. A római költőre utalhatunk, ámbár ősi közhely, a gyönyörtől megcsömörlött Adám fölkiáltásában is:

...émelyít
Ez örökös édesség tengere,
Keserűet kívánna már szívem.
Boromba ürmöt, és fulánkot a
Piros ajakra.

(Róma, VI. szín, 1243—47.)

Juvenalis VI., 179—181: „Voluptas... plus aloës, quam mellis habet.“ De még jobban idevág *Heine* Tannhäuser-jének (1836) egy része (I. 6.):

Frau Venus, meine schöne Frau,
Von süßem Wein und Küssen
Ist meine Seele worden krank;
Ich schmachte nach Bitternissen.

Wir haben zu viel gescherzt und gelacht,
Ich sehne mich nach Thränen,
Und statt mit Rosen möcht' ich mein Haupt
Mit spitzigen Dornen krönen.

Bár *Heine* költeményei sincsenek még Madách könyveinek jegyzékében, alig gondolható el, hogy korának legismertebb német költőjét ne olvasta volna.

IV. Klasszikus vonatkozás van Adám ama szavaiban is, melyekben a kék teljes kielégülésének lehetetlenségét panaszolja:

Miért is vonz az a kék Tantalusként,
Ha Herculesnek ereje hiányzik,
Ha Proteusként nem változhatunk...

(Róma, VI. 1115—1117.)

A *Tantalus* forrására, mint közismert mondáira, nem kell utalunk. Az alakját és lényét folyton cserélgető *Proteus*-nak kellene lennie az embernek, hogy a kékj minden változatában kiélvezhesse. A sokalakúságot Madách *Homeros* Odysseiájából (IV. 380—570) és *Ovidius* Metamorphosisaiból (VIII. 720) ösmerhette; a kékjvel való kapcsolat már az ő saját alakítása. A *Herkules*-re való hivatkozás-már nem tartozik a közismertek közé; forrása az *Anthologia Graeca* egy epigrammája (Lib. IV, Titulus VIII, Epigr. VI), mely a tizenkét nagy munkához egy tizenharmadikat csatol; ezt az iskolában nem emlegetik:

Εἰς τοὺς δώδεκα ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους.

Τὸ τρικαίδεκατον, τοῖον λυγρὸν ἔσχεν ἀεθλον,
Μουνονοχὶ πεντήκοντα εὐνελέεατο κούραις.

Hugo Grotius fordításában:

Tertius a decimo gravior labor omnibus illis,
Nocte una potuit decies quod quinque puellas.

Ezek a lányok *Thestios* (*Thespius*) király ötven lánya volt, kiket apjuk maga engedett át Heraklesnek. Igazság kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy egyikük papné volt s így ment maradt a hős ölelésétől. A monda szerint ennek a herculesi násznak gyümölcse negyvenkilenc fiú volt. Erre a mondára céloz Adám, midőn „Hercules erejét” említi.

Klasszika-filológusainkra vár az a szép feladat, hogy Madách görög-római vonatkozásait teljesen kiderítsék s így nemcsak Madáchnak, hanem a magyar irodalomnak is az ókorhoz fűződő, még ismeretlen szárait kinyomozzák.

Pécs.

TOLNAI VILMOS.

„Madách Imre Herakles-drámája.” Hogy Tolnai Vilmos ösztönzésének legalább egy csekélyke pontban rögtön eleget tegyek, utalok Közlönyünkben (44, 1920, 86. k.) e címen megjelent megjegyzésemre. Ott ugyanis rámutattam arra, hogy Madách ifjúkori drámájához, a „Férfi és nő”-höz Seneca egyik Herakles drámáját használta forrásul, a *Hercules Octaeust*. De persze valószínű, hogy a másikat, a *Hercules furens*-et is olvasta. Mind a kettőben van célzás (*H. f.* 478., *H. Oe.* 369. k.) arra az Ember Tragédiája római színében (VI. 1116.) emlegetett herculesi erővel végrehajtott tizenharmadik munkára, amelyhez Tolnai az *Anthologia Graeca* most XVI. 92-vel jelölni szokásos epigrammáját idézi: a Thespios (ez a helyes forma, v. ö. C. Robert *Die griech. Heldensage II.* = Preller-Robert *Gr. Mythologie II.* 2., 624., 1.) király 50 lányával való nászra. Robert idézett jegyzetében a vonatkozó helyek mind megtalálhatók. A Heraklestől ellentállása miatt életfogytiglan szűzi papnővé megtett leányra vonatkozólag (Paus. IX., 27., 6—7.) I. E. Fehrle *Die kultische Keuschheit im Altertum* 90. k.

Madách klasszikus műveltsége nagy, de — mint Tolnai éppen most a Juvenalis-vonatkozások felfedésével is igen szépen világítja meg — kétségtelenül latinus. Itt említem meg azt is, hogy Marót Károly, akiről u. o. futólag megjegyzem, hogy Xenophanest és Epicharmost olvastat Madáchcsal, az Irodalomtörténet c. folyóiratban (1914. 255. kk.) megjelent dolgozatában, bár Sophokles riválisának nevezi a Férfi és nő szerzőjét, maga is hajlandó az — egyik pontban (az Epicharmos-párhuzamnál) valóban frappáns — egyezéseket a nagy költő klasszikus vonatkozású modern nyelvű olvasmányaira vinni vissza. Legalább azt hiszem, hogy ez a gondosabb fogalmazás fejezi ki pontosan Marótnak a felvetett kérdést különben határozott felelet nélkül hagyó felfogását. Tisztázásra talán csak egy apróság szorul még. Az a Theodoretus, akit Marót a 256. lapon orvosnak mond, görög egyháztudós, ki a „hellén érzelmek” gyógyításáról irt (Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων = *Graecarum affectionum curatio*). Azokat az érzelmeket kell ezen érteni, amelyek irodalmunkba csak napjainkban, Némethy Géza költeményeiben tartották nem várt bevonulásukat.

KERÉNYI KÁROLY.

„Madách egyik gondolatának származásához” című cikkemnek (It. 1914, 255—8. l.) Közlönyünk szerkesztője igazságot szolgáltat; aminthogy e cikk csakugyan félrecérthetetlenül, sőt aláhúzottan csak azt keresi, hogyan juthatott Madách a már Xenophanestól és Epicharmosnál is kimutatható gondolatokhoz; tehát sem Xenophanest, sem Epicharmost nem olvastat költőnkkel.

Határozottabb feleletet a felvetett kérdésre ma sem tudnék adni. Kerényi itt is inkább hajlandó latin közvetítő feltevésére és mint forrást elvben magam sem tartottam soha, főleg valami latin tan- könyvet vagy szentenciagyűjteményt lehetetlennek. Módszertanilag azonban mindaddig, míg ilyet kimutatni nem sikerült, valószínűbbnek kell a „klasszikus vonatkozású modern nyelvű” — esetleg egyenesen magyar — olvasmány befolyását tekintenünk, minthogy ebben a korban az istenek emberszerűségéről szóló tan ott harsogott úton-útfélein. Nem könnyű persze hirtelenében eldönteni, a görög tekintélyek közül e közfelfogás kialakulásában kiknek volt nagyobb szerepük: az egyház- tudósoknak, vagy azoknak, akik Epikurosz tanait közvetítették az új- korba,¹ vagy Aristotelesnek,² vagy melyikük melyik népszerűsítőjének. Bizonyos azonban, hogy ez volt az a kor, melyben közhely lett Schiller híres szava: „In seinen Göttern malt sich der Mensch“, és ez volt az, melynek legkomolyabb irodalmi szenzációjává lehetett Feuerbach Lajos András 1841-ben megjelent, azután sok kiadást ért „Das Wesen des Christentums” című műve,³ melynek közismert alap gondolatai közé tartozott, hogy nem az Isten teremti képmására az embert, hanem ellen- kezőleg: az ember Istenét.

Ezen érdemin kívül van még két szubjektivebb megjegyzésem is. Így őszintén nem értem, miért hiba az, hogy Madáchot „Sophokles rivá- lisának” neveztem. A Seneca-dráma vagy drámák olvasása vagy nem olvasása ezt a kérdést nem érintheti. Madách mint mesteréről értekezik Sophoklesről (It. 258. l.); Kerényi is kétségtelennek tartja, hogy Madá- chot egy Sophokles-fordítás ihlette hőse megválasztásában (EPH 1920, 86. l.) és ha végül még feltehetnők a lehetetlent is — hogy Madách Sophoklest vagy Senecát hírből sem ismerve írta „A férfi és nő”-t —, a téma közössége révén akkor is (úgy érzem) jogos volna őt a Sophokles vagy Seneca riválisaként aposztrofálni.

Ami pedig Theodoretost illeti, készséggel elismerem (főleg ma már), hogy a nem-szakember szempontjából a Cyrillus püspökének sok- oldalúságára való célzás annál inkább elengedhető lett volna, minthogy félreértés alkalmát is szolgáltathatja: az „orvos Theodoretus” kifejezés nálam természetesen csak a szakembernek akarta a „cure of souls” orvosát az „exegeta Theodoretus”-tól, a „theologus Theodoretus”-tól, az „egyháztörténész Theodoretus”-tól stb. megkülönböztetni.

(Budapest.)

MARÓT KÁROLY.

A színháztudomány mai állása Németországban.

Amikor egy új és fiatal kutatási területnek tudományos elismeré- tetéséért kell harcolni, akkor ez a küzdelem rendszerint a módszer, a munka különleges módja körül folyik. A színházzal foglalkozó tuda-omány, a „színháztudomány”, még egészen fiatal munkaterület Német- országban. Sőt mondhatjuk, hogy a „színháztudomány” fogalma sincs még tíz éves. Akkor vetődött fel, amikor Max Herrmann berlini egye-

¹ A tételt mint Epikurosz tanát hagyta ránk az It. 257. lapján már említett Cicero, azonkívül Plutarchos, περί τῶν ἀρεσκ. τοῖς φιλοσ. I., VI. 18. Didot: Ἐπικούρου ἀνθρωποειδεῖς μὲν πάντας τοὺς θεοὺς sc. ἀποφαίνεται) és más, hasonlóan olvasott és ismert szerzők is.

² Pl. Politika (f. Szabó M.) I., 7.: „Az ember istenci külső alakját és életkörülményeit a maga képére formálja” stb.

³ E mű 1843-i lipcei kiadása, mint a költő kétségkívül saját szer- zeménye, megvolt, sőt ma is megvan még (MNM., 62. sz. a.) a „Madách- könyvtárban.” (l. Szűcsi József, Magyar Könyvszemle, 1915. 27. l.)

temi tanár a minisztérium elé terjesztette tervezetét a berlini egyetem létesítendő színháztudományi intézet alapításáról. Addig a színházzal kapcsolatban csak *színház-történetről* volt szó, amely céljául a mult felkutatását tűzte ki. Azonban a színháznak még ez a történeti szempontból való vizsgálása is változásokon ment keresztül. Ahogyan a színház-történetet régebben művelték, az nem vezethetett tudományos elismertetéséhez, mert sem tudományos módszere nem volt, sem munkatere nem volt szigorúan elhatárolva. Az idevágó munkák legnagyobb baja az volt, hogy a „színház” fogalmát összezavarták a „dráma” fogalmával. Hogy a színház-történetet ma már érvényes és teljesítőképes tudománynak ismerik el Németországban, az elsősorban a már említett Max Herrmann berlini egyetemi tanár érdeme. Amit ma a színház-történeti kutatás modern módszeréről mondhatunk, szembeállítva azt az előző évtizedek munkájának eredménytelen és ma már túlhaladott dilettáns módszerével, azt Max Herrmann tanár röviden kifejtette az ő terjedelmes, alapvető és iránytszabó munkájának (*Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance*“, Berlin, 1924) bevezetésében. Nincs a német színház-történeti kutatás terén még egy olyan munka, amelynek csak megközelítően is olyan nagy és messzeterjedő hatása lett volna, mint ennek. Módszertani bevezetésében ezt olvassuk: „A dráma, mint költői alkotás, vagy egyáltalán nem, vagy csak annyiban fontos a színház-történetben, amennyiben a költő műve megalkotásakor figyelemmel van a színpadi viszonyokra is és amennyiben tehát a dráma mintegy szándéktalan képét adja elmúlt idők színházi viszonyainak; azonkívül részéül tekintjük későbbi korok színházi játéktervezetének és tárgyául olyan irányú színművészeti törekvéseknek, amelyek azt a maguk változott színházi viszonyaiba igyekeznek beilleszteni. A specifikusan költőit azonban figyelmen kívül kell hagynunk.“ A drámának és a színháznak ez a szigorú szétválasztása legfőbb követelménye a modern, tudományosan művelt színház-történetnek. Nem valami könnyű dolog ezt a tudományos álláspontot Németországban érvényre juttatni. Nagy nyomattékkal állott melléje Max Deesoir, a berlini egyetem tanára, az „Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft“ szerzője. (Említésreméltó, hogy az oroszországi színház-történeti kutatás azonnal elfogadta ezt az álláspontot és munkájának módszere tekintetében teljesen a berlini iskolát követi.)

A másik követelmény abban áll, hogy el kell hagyni azt a régi álláspontot, amelyet Herrmann így jellemez: Megelégedtek azzal, hogy a „többkevesebb szerencsével előkotort anyagot: akták feljegyzéseit, kritikuskok ítéleteit, különféle egykorú ábrázolásokat egybefűztek és az eredményt színház-történetnek nevezték“. Ma már az a fontos a színház-történetben (miután belátták, hogy alapjában véve milyen kevés az, amit eddig produkált), hogy szigorú „színház-filológiával“ elsősorban az egyes részleteit ismerjük meg a régi viszonyoknak és állapotoknak; azután majd hozzáfoghatunk „a történelmi összekapcsolás munkájához“ és megírhatjuk a színház történetét. (Régebben ezt fordítva csinálták!) Ezeket az egyes és részletvizsgálódásokat azonban csak úgy végezhethetjük el, ha sikerül — a hagyomány fogyatékosságait kombinatórikusan kiegészítő rekonstrukcióval — a mult idők egyes színházi alkotásait... minden részletükkel újból megeleveníteni. Ehhez természetesen izig-vérig színházi embernek kell lenni. Akiben nem rejtőzik titokban a színész, akinek nincs benső diszpozíciója, akiben nincs meg a képesség arra, hogy a mult színészi alkotását, legalább is sejtelem-szerűen, a maga testével megelevenítse, annak nincs mit keresnie a színház-történeti kutatás terén. Hogy a modern tudományos módszert

miként lehet és kell alkalmazni, azt Max Herrmann könyve rendkívül súlyos viszonyok vizsgálatán mutatja bc. És tanítványainak is számos olyan munkája van már, amelyek az ő felfogása szerint oldották meg problémáikat. Amióta Max Herrmann áll a „Színháztörténeti Társaság”-nak az élén, azóta ebben is lehetővé vált egy tiszta színháztörténeti program szigorú megvalósítása. Olyan kiadványok, mint a „Räuber” vagy a „Nathan” folytatásairól vagy travesztiáiról, ma már nem jelenhetnek itt meg.

A „színháztudomány” keretén belül a színháztörténet természetesen csak egy *részt* jelent, bár kétségtelenül a legfontosabbat. De a színháztörténet egymagában még nem színháztudomány. Ha rendszeresen akarjuk ezt a tudományt kiépíteni, akkor a színház tiszta ismeretere is kell törekednünk, meg kell ismernünk mivoltát, sajátosságait, elméleti alapjait. Továbbá a *színháztörténeten* túl a színházi *gyakorlat* is a *színháztudományhoz* tartozik; lehetővé kell tehát válni, hogy a színész művészetéhez vagy a rendezéshez tudományos módszerrel és eszközökkel férközzünk hozzá, vagy hogy a színházi kritika feltételeit, követelményeit és alkalmazott ismereteit tudományosan fejthessük ki; tehát nem csupán arról van szó, hogy talán csak a színházi kritika történetét tárgyalhassuk tudományosan, hanem hogy tudományos eszközökkel a színházi kritikának (vagyis a színháztudomány egy gyakorlati ágának) mibenlétét, tehát a színházi alkotás leírását, magyarázatát és értékelését, a történeti szempont kirekesztésével is, kifejthessük és előadhassuk. Végül a jelmeztan, stilusztan, építészet, zene, színészi pedagógia, színházszociológia, khoreográfia stb. szintén hozzátartoznak a „színház” fogalmához és mint segédtudományok a színháztudomány rendszeréhez. A színházépítéssel, színházigazgatással, színházi joggal foglalkozó tanulmányok, hogyha nem a történelmi fejlődést, hanem a jelenlegi viszonyokat vagy az illető kérdés elméletét tárgyalják, kétségtelenül szintén beletartoznak a színháztudomány keretébe, de a *színháztörténethez* semmi közük sincs. A színháztörténet ugyanis egyáltalán nem meríti ki a színház tudományos feldolgozását. Ugyanígy áll a dolog a hasonló és szomszédos diszciplínákkal is: a zenetörténet kitágította vizsgálódási területét zenetudománnyá, a képzőművészetek története mellett pedig ma már művészettudomány is van. És amiként ezeknek a kitágult körű tudományoknak is küzdeniök kellett elismerésükért, ugyanilyen küzdelmet kell ma megvívnia a színháztudománynak is.

Mert a színháztudománynak különösen két ellenféllel szemben kell érvényesüléséért megküzdenie. Az egyik maga az egyetem. És ez nem is olyan érthetetlen. A színházzal foglalkozó régebbi dilettáns és féltudományos munkák, valamint a mai irodalomnak is egynémely kevéssé örvendetes jelensége, amelyeknek semmi közük sincs a tudományhoz, aggodalmat keltettek egyetemi körökben, hogy a színházról szóló művek lesüllyesztk majd azt a szellemi színvonalat, amelyet az egyetemnek meg kell követelnie. De még valami hozzájárult ehhez: amint a régi iskolához tartozó filológusok felzúdultak akkor, amikor az „irodalomtudomány” különvált az „irodalomtörténettől”, úgy védekeznek most is a „színháztudomány” ellen, amely túlmegy a „színháztörténeten”. Max Herrmann kutatásai és tudományossága, valamint munkatársainak filológiaiilag teljesen komoly és e tekintetben megkérdőjelezhetetlen munkássága megszerezte ugyan az egyetemek elismerését is, de azért ezek a színháztörténetnek színháztudománnyá való kiszélesítésétől már nagyon is berzenkednek, és csak egy egyetem van

Németországban, t. i. a kölni, ahol színháztudományból is lehet vizsgálatot tenni, legalább mint mellékszakból. Aki azonban a doktori címet akarja megszerezni, annak kizárólag a filológiai diszciplinákból kell vizsgálatot tennie és természetesen sok olyat tanulnia, aminek később a színházi gyakorlatban semmi hasznát sem látja. A színháztudomány művelőinek arra a célra kell törekedniök, amitől még kétségtelenül nagyon messze vannak, hogy ne csak filozófiai doktorátust lehessen szerezni, hanem színháztudományi doktorátust is. A berlini egyetemen 1923-ban nyílt meg a „Színháztudományi Intézet“, amely teljesen önálló és semmiféle kapcsolatban sincsen a német szemináriumokkal, amint ez más egyetemeken szokásos.¹

A színháztudománynak ellenfelei más oldalon maguk a színházak, még pedig azért, mert attól félnek, hogy az egyetemekről egy olyan generáció kerül majd a gyakorlati színházi életbe, amely rendelkezik ugyan bizonyos ismeretek és tudományos képzettség felett, de nem iesz színházi tapasztalata és arra való talentuma. Ezek az ellenvetések azonban nem állhatnak meg; elsősorban azért, mert az egyes intézetekben (én legalább így tudom ezt berlini asszisztensi működéseemből) mindig megkövetelik, hogy akinek nincs a színházhoz tehetsége, az maradjon el, mert nem fog boldogulni; másodsor azért, mert a kiképzés nem szorítkozik csupán ismeretek közlésére, hanem praktikus gyakorlatokat is követelnek a hallgatótól. Egyébként a színházak ellenkezése az utóbbi időben jelentékeny mértékben csökkent és már maguktól a színház embercitol is lehet olyat hallani, hogy az egyetemeken kiképzett rendezőké és dramaturgoké a jövő, vagy legalább is, hogy a csak gyakorlati színházi ember egészen jól megfér a tudományos képzettségével.

Hogy a német színháztudomány mennyire csak a kezdet kezdetén van, az abból is kiténik, hogy mily kicsi az eddig megoldott problémák köre. Kétségtelen, hogy igen fontos részletkérdéseknek jelentékeny részéről már egészen jól vagyunk tájékoztatva: így a középkor és a renaissance színházáról, különösen Hans Sachs koráról Marx Herrmann alapos „Vizsgálódásai“ révén; ismerjük a XVI. század végének és a XVII. század elejének színrehozatali módját (K. Kaulfuss-Diesch), a XVII. század vándorszínészeinek színművészetét (F. Tschirn), a jezsuitaszínházat és a színházi viszonyokat Gryphiusnál (W. Flemming); Goethe weimari színházigazgatásáról is van egy kiténő munkánk, mely mintaszerű az efféle kutatások szempontjából (B. Th. Satori—Neumann), ismerjük a weimari és lauchstadi színházak építészeti viszonyait (A. Doepper), a mannheimi udvari színház klasszikus korának színpadi berendezését (K. Sommerfeld), megismertük a XVIII. század színművészetét és színésztársaságait legkiválóbb képviselőikben: Franz

¹ Egy kis füzetemben: „Das Studium der Theaterwissenschaft in Deutschland“ (Berlin-Charlottenburg, 1926) egybeállítottam, hogy milyen munka- és tanulmányi lehetőségeket nyújtanak a színháztudomány számára az egyes német főiskolák, miben különböznek tanításmódjaik egymástól és a színházkutatás számára milyen eredményeket értek el az egyes egyetemeken. E mű megjelenése után nyílt meg Münchenben is az „Institut für Theatergeschichte“, amelynek vezetője Dr. H. H. Borchardt egyetemi tanár. A Münchenben működő Dr. Arthur Kutschler egyetemi tanár különösen a különböző színházak tanulmányozására vezetett tanulmányutazásaival szerzett magának a külföldön is elismert hírnevet.

Schuch (K. Liss), H. G. Koch (E. Prick), Abel Seyler (H. Moses), Joh. Chr. Brandes (Klopffleisch), Beck (H. Knudsen), Beil (E. Witzig), Ifland (H. Härle), Stephanie (H. Bussmann). Vizsgálat tárgyává tették Schillernek és kortársainak a színházhoz való viszonyát, valamint a költőnek és a színpadnak egymástól való kölcsönös függését (J. Petersen), ugyanezt a kérdést megvizsgálták a korai romantizmusra (E. Gross) és Hebbelre (E. Tannenbaum) vonatkozólag is. Vizsgálódás tárgyává tették a szerepszakokat a XVIII. század (B. Diebold) és a XIX. század (H. Doerry) színházaiban. Feldolgozták a színházi kritika fejlődését Lessingig (F. Michael) és egy külön munka foglalkozik a XIX. század egyik irányadó kritikussával, t. i. Rötscherrel (J. Günther). A zenét színháztudományi szempontból két munka is tárgyalja, az egyik Mozarttal és a színházhoz való viszonyával foglalkozik (E. Lert), a másik a klasszikus kor színpadi és felvonásközi zenéjével (F. Mirow). Kitűnően sikerült az a kísérlet is, amely a Chodowiecki-féle Hamlet-rézmetsetek színházi értékét és tartalmát igyekezett lerögzíteni (B. Voelker), és ki van már építve az a módszer is, amellyel a képábrázolásokat a színháztudomány javára értékesíthetjük (H. Härle és Köster). Rendszeresen felkutatták a XVIII. század színházi irodalmát (W. Hill), tárgyalták a színésziskolákat (F. Assmann), az 1848-i forradalmi év színházi reformjait (W. Klein). Ezek már jelzik egyszersmind a segédtudományoknak a problémáit is, amelyek e tárgykör periferiáján jelentkeznek.

De mennyi van még hatra! A színművészet olyan történetére, amely valóban az ábrázolási eszközöket és módokat tárja elénk, ma még csak nem is gondolhatunk és hálásan kell fogadnunk azokat az alapos vizsgálódásokat, amelyek a XVIII. század színművészetében uralkodó elméleti nézetekkel foglalkoznak (H. Oberländer). A színpadi rendezés fejlődéséről még semmink sincs (dilettánsan összetakolt képes könyvek persze nem számítanak!), teljesen érintetlen terület még a színházi közönség kérdése is, a legtöbb nagy színészünkrol sincs még modern értelemben vett színész-monografiánk (amelyben a biográfiai részek csak másodrendű jelentőségűek), a színpal történetét sem írták még meg, noha a kezdetekkel már foglalkoztak (C. Hagemann), a jelmez-kérdésekből az összefoglaló áttekintések (M. v. Boehn) ellenére is elég részletprobléma maradt még fenn és a reánkmaradt színpadi képek értelmezése (P. Zucker, F. Gregor) sem tekinthető semmiképpen sem lezártnak. És éppen itt látjuk, ahol már vannak kezdeményezések nagyobb korszakok feldolgozására, hogy mennyire fordított utat járnak azok, akik történelmi fejlődést akarnak bemutatni akkor, amikor a részletkérdések még megoldatlanok. Németországban most az ilyen részletkérdésekkel foglalkoznak nagy buzgón és metódikus szigorúsággal. A színháztudomány csak akkor lesz képes eddigi sikeres eredményeit biztosítani, ha a megkezdett úton halad tovább és ha a „színház-filológia“ minden eszközével a részletproblémákat igyekszik megoldani. Erre pedig annyi türelmet kell fordítani, amennyit minden tudományos filológiai munka megkövetel. Akkor azután megszerzi majd magának mindazoknak a köröknek a becsülését is, amelyek ma talán még kétkedéssel fogadják első, de igen komoly kísérleteit egy fiatal tudománynak, amely azonban mégis igényt tarthat arra a nagy és szép biztatásra, hogy övé a jövő!

DR. HANS KNUDSEN.

Otmar Schissel, a gráci egyetemen a kései antik és a bizánci filológia rendkívüli tanára, a következők közlésére kért fel: „Fenn kívánom tartani magamnak az elsőbbséget a következő tételre: 1. Pro-

pertius Eleg. IV. 11, a „regina elegiarum“, retorikai előírásokat követő παραμυθητικός λόγος. 2. Vitruvius De architectura-ja könyveihez több prooemium progymnasma-jellegű; III. 1—3 világosan χρεία λογική retorikai ἐξερρασία-ban, ugyanígy VII. 1—9 γνῶμη. 3. Juvenalis Sat. XV, melynek a többi satira között különleges helye van, a progymnasmatikusok szabályai szerint kidolgozott κοινός τόπος. 4. Apuleius Met. IV. 34. Psyche beszéde, szabályos ἠθοποιία παθητική. 5. Az ú. n. egyiptomi Makarios 45. homiliája vége felé szabadabban alakított retorikai γνῶμη. 6. Szt. Basilios híres 14. levele valóságos ἐκφρασις ἐγκωμιαστική. Ezek az eredményeim már több éve meg voltak nekem. Egy füzetbe írtam be őket az egész bizonyítással együtt, hogy alkalomadtán feldolgozzam őket. Ezt a füzetet összes többi, közlésre váró vagy nyomás alatt levő munkáimmal együtt a gráci filológiai szeminárium igazgatói szobájában levő bezárt szekrényben tartottam, melyhez csak nekem volt kulcsom. Ezt a szekrényt álkulccsal felnyitották. Végül a kulcs beletört a zárba s elárulta a behatolókat. Különben ebben a szekrényben őriztem még a következő munkákat: a dicsőítő beszéd elméletének kimerítő története a stoikusokig; a IV. századi keresztény görög irodalom terjedelmes története; a görög minuscula-írás története; a bizánci filológia enciklopédiája; a trapezusi császárságnak Miller legújabb műve által sem egészen pótoltt története; befejezetlen monográfiák Porphyriosról, Psellosról, melyeknek egyes részei sajtó alatt vannak; az Athénben Sakellariosnál részben már kiszedett kézirat: „Neapolisi Marinos és az újplatonikus értekezések taná“; értekezés az ἀπόφθεγμα fogalmáról sidei Troilosnál, s még több más egyebet.“

Beküldött könyvek. A *gal jelzettekre visszatérünk.

Platon, Gastmahl, griechisch und deutsch, bei Ernst Heimeran München, 1926. 12. Band der Tusculum-Bücher. Übertragen von Franz Boll †. Kis 8-sr. 200 l. 4 M.

A nagy olvasóközönségre számító müncheni könyvkiadó kétnyelvű klasszikusainak sorozatában, amelyet Németországban e területen szinte egyedülálló esinos kiállítás jellemez: a Tusculum-könyvek közt, az antik stúdiumok minden barátját megörvendezettető meglepetéssel szolgált. Megjelentette az 1924-ben elhunyt kitűnő filológusnak, Franz Bollnak iratai között hátrahagyott Symposium-fordítást. Boll egyetemi előadásaiban, sőt azokon kívül is, pl. szünidei filológus-kirándulásokon, szenvedélyes Platon-magyarozó volt, s hogy életében ezirányú munkásságából mégsem hozott semmit a nyilvánosságra, azt rendkívüli lelki ismeretessége, a helyes kifejezés lehetőségeit mérlegelni soha meg nem szűnő gondossága magyarozza. Ezen a fordításon is még évekig' esiszolgált volna, jöllehet hosszú részleteken végig mintaszerű, sőt igen szerencsés. Hogy helyenkint mégis egyenlőtlen maradt, az egy postumus munkánál, különösen ebben az esetben, nem csik amellet számításba, hogy az egész egyáltalán közkinccsé lehetett. De a görög szöveg le nyomtatásának gondatlanságát már joggal lehet a kiadó, Reinhard Herbig szemére vetni: az erre vonatkozóan elhangzott kemény bírálatot itt fölösleges ismételni.

—ik—

E. Turowski: Die Widerspiegelung des stoischen Systems bei Philon von Alexandria. Inaugural-Dissertatio, 1927. Königsberg.

A jól átgondolt s világosan megírt kis műnek témája ad a doktori értekezéseken felülmelkedő fontosságot és érdekességet. Általános érvényű megállapítás, hogy Philo páratlan jelentőségét az a szüntézis adja meg, amelyet az exegetikus allegorizálás módszerével a zsidó val-

lásból és a görög filozófiából elsőnek ő alkotott meg. Mind e szintézisre, mind e módszerre Philo után több ezeréves jövő várt. Kérdés, hogyan jutott ez az értelmes, de közepes jellemű és tehetségű gondolkodó ahhoz, hogy az emberi gondolkodás történetében ilyen nagy horderejű dolgokat inauguráljon? Ez az ú. n. Philo-probléma, amelynek a megoldása csak történeti tanulmányok alapján képzelhető, s amelyet az utolsó ötven év óta minden irányból próbálnak megközelíteni, de amely megoldva máig sincs. A megoldáshoz többek között az is hiányzott, hogy Philonak a stoicizmushoz való viszonya tisztázatlanságban maradjon. (Mivel Philo legfőbb filozófus-tekintélyként állandóan Platón emlegeti, ezért eleintén a Philo-kutatók is elhanyagolták a Platón kívüli görög gondolati hatások feltárását.) Ilyenképpen e témának doktori értekezésül való kitűzésével a Philo-kutatásnak Mewaldt professzor nagy szolgálatot tett. Ha ugyanis azt nem tudjuk is, hogy Philo a rendszere elemeit honnan, hogyan és miképpen szedte össze, annyi máris kétségtelenül bizonyos, hogy nagyhatású metódusa stoikus eredetű. „Das Mittel, mit dem er das Kunststück fertig bringt, aus mosaischen Schriften hellenische Philosophie herauszuschlagen, die Allegorese verdankt er der Stoa. Seine Behandlung des Pentateuchs ist genau dieselbe, wie diejenige, mit welcher die Stoa den volkstümlichen Glauben der Hellenen umdeutete“ — írja Bousset, e problémakör legmélyrehatóbb tekintetű kutatója (Die Religion des Judentums, 1926. 440. l.). Ezekután nyilvánvaló, hogy az, aki Philot alaposabban kívánja megérteni, haszonnal fogja olvasni Turowski értekezését, amelyben a szerző összehasonlító forrástanulmányok alapján kimutatja, hogy mit köszön Philo a stoikus fizikának, logikának, etikának és misztikának.

Teichert Margit.

Karl Preisendanz: Akephalos. Der kopflose Gott. Beihefte zum „Alten Orient“ 8. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1926. 8-r. 77 l. + 3 t. 3:60 M.

A *Beihefte zum „Alten Orient“* (újabban *Morgenland*) címen Wilhelm Schubartnak, a kiváló berlini papirologusnak szerkesztésében megjelent füzetsorozat az antik Kelet és a görög-római világ érintkezésének történetével és problémáival foglalkozó dolgozatokat tartalmaz. Preisendanz professzor karlsruhei könyvtárigazgató neve is mint papirologus ismeretes. Az ú. n. varázs-papiruszok annyira nélkülözött gyűjteményes kritikai kiadását ő készíti elő. Itt egy, e papiruszokban s a kései antik babonák más emlékein előforduló rejtelmes alaknak, az újabb európai néphitben is kísértő fejetlen rémnek adja, mintaszerű filológiai szövegmagyarázaton alapuló vallástörténeti értelmezését. Valamennyi szöveg és ábrázolás, amely e démonnal összefüggésbe hozható, a kellő, józan és az elemeket gondosan szétválasztó méltatásban részesül. A római ólomtáblácskák, az ú. n. sethianus átoktáblák Wunsch-féle magyarázata beható kritikában most, 30 év után részesül először, tanulságos jelölésük annak, hogy vallástörténeti irányzatú filológiai tudományunk e legzürzavarosabb területen a tisztán látásnak ez idő alatt mily magas fokát érte el. Ennek, a Preisendanz fejtegetéseiben megnyilvánuló előkelő színvonalnak szinte még nagyobb, általános tudományos jelentősége van, mint az eredménynek magának, amely természetesen a vallástörténet színterén nagy mértékben érdekelheti, t. i. hogy a mágikus praktikákban szövegezt és hívott „Fejetlen“ Osiris maga, mint napisten, akit Seth-Typhon fejezett le.

H. I. Bell: Juden und Griechen im römischen Alexandria. Eine historische Skizze des alexandrinischen Antisemitismus. Mit 1 Textabbildung und 2 Tafeln. Beihefte 9. Leipzig, 1926. 8-r. 52 l. 2:40 M.

Az alexandriai zsidókérdés az ókori történelemnek egyik korunk

számára egészen aktuális érdekességgel bíró problémája, s e problémának egyik legjobb ismerője, akinek a munkássága már eddig is fontos adatokkal gazdagította e területen tudásunkat, éppen H. I. Bell. E dolgozatában nem új részleteket akar megvilágítani, hanem összefüggő történeti képet adni arról, ami már ismeretes. Ez az anyagban való otthonossága mellett főként kiváló elbeszélőkészsége és teljes pártatlansága miatt nagyszerűen sikerült is neki. A képek, amelyeket a váltakozó szerencsével majd a városi politikának, majd a császári udvar intrikáinak útvesztőiben, majd meg nyílt utcán véres pogrom alakjában lefolyó küzdelmekről fest, a ma elérhető teljesség érdemével bírnak. S mint ahogy dolgozatához a legfontosabb irodalom összeállítását is csatolja, H. I. Bell olyan bevezetéssel szolgál itt az e tárgy iránt érdeklődőnek, filológusnak és laikusnak egyaránt, amelynél jobbat kívánni nem lehet.

Wilhelm Schubart: Die Griechen in Ägypten. Beihefte 10. Leipzig, 1927. 8-r. 54 l. + 2 t. 2 M.

Amit H. I. Bell az alexandriai zsidóság viszonyaira vonatkozólag, ugyanazt teszi meg itt egy nem kevésbé kitűnő szakember az Egyiptomban élő görögséget illetően: egy olyan összefoglaló képet ad két egymással szemben etnikai alajában ellenséges kultúra harcáról a fáraók ősi birodalmában, amelynek tudományos értéke és vázlatossága mellett is színes és világos előadása egyelőre helyettesítheti a hiányzó részletes monográfiát. A görögségnek Nagy Sándor hadjárata előtti szereplése Egyiptomban ebben az összefoglalásban természetesen csak egy rövid bevezetés tárgya lehet, későbbi sorsának tárgyalása pedig önként oszlik két nagy fejezetre: a Nagy Sándortól az utolsó Kleopatraig, s az Augustustól az arab hódításig terjedő korról szólóra. Az előbbi kor a görögség küzdelmének időszaka a vezető szerepért az összehasonlíthatatlan számbeli többséget alkotó őslakosság fölött. Ekkor még csak a makedón katonának ad hódítói minősége olyan jogi helyzetet, amely ily szerepet vitathatatlanul és meggingathatatlanul tett. A római kor új hódítót hoz, de ezzel együtt az egyiptomi, sőt a félvér számára is olyan faji alapon való lefokozást még a római polgárjogot el sem nyelő görögséggel szemben is, amelyre a Ptolemaiások idejében nem volt példa. A jogi formákban tükröződő, vérségtől és kultúrától meghatározott társadalmi rétegeződést tudvalevőleg sehol sem figyelhetni meg gazdagabb emlékanyagra támaszkodva, mint Egyiptomban, amelynek száraz homokja az ily vonatkozású iratok tömegét őrizte meg. S páratlan biztossággal követhető a nagy küzdelem végső alakulása is: a barbár etnikum s a kereszténység szövetkezése és győzelme.

k. k.

Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testament, herausgegeben von D. Dr. Hugo Gressmann, o. Professor an der Universität Berlin. Zweite, völlig neugestaltete und vermehrte Auflage. *Altorientalische Texte zum Alten Testament*. In Verbindung mit Dr. Erich Ebeling, a. o. Professor an der Universität Berlin, Dr. Hermann Ranke, o. Professor an der Universität Heidelberg, Dr. Nikolaus Rhodokanakis, o. Professor an der Universität Graz, herausgegeben von D. Dr. Hugo Gressmann, o. Professor an der Universität Berlin. Verlag von Walter de Gruyter & Co. Berlin-Leipzig. Lex. 8-r. 478 + 224 l. + 220 tábla.

A munka kiválóan alkalmas arra, hogy az ókori Elő-Ázsia irodalmi és műemlékeinek ismeretébe forrásszerű megbízhatósággal bevezessen. A vonatkozások középpontjában természetesen a zsidó nép és annak műveltsége áll. De ez csak a műemlékekre vonatkozó részben idézi elő a kiválasztásnak észrevehető egyoldalúságát, s ott sem oly mértékben,

hogy az ókor története iránt érdeklődő, így elsősorban a klasszikus filológus, ne tanulmányozhatná minden részletében nagy haszonnal. A vallástörténész számára pedig, még ha nem az ószövetségi zsidó, vagy a hozzá földrajzilag közeleső keleti vallásokkal is foglalkozik különlegesen, a bemutatott irodalmi és képanyag egyenesen nélkülözhetetlen. Ez az utóbbi 678 darabot ölel fel tiszta lénynyomatokban, oly részletes, több mint 200 lapra terjedő kommentárral, hogy az e műveltségi körtől távolabb eső kutató itt majdnem ugyanazt a segítséget kapja meg, minő az irodalmi részben a fordítás révén. Eppen ezért ez a kötet valóban házagpótlónak mondható. Az irodalmi anyagnál a kiadók csak egészen szükséges bibliográfiái s legfeljebb a helyzetet megjelölő bevezetésekre és a legszükségesebb tárgyi magyarázatokra szorítkoznak. Ugyohgy a az egyiptomi darabok olvasásához Erman vagy Röder fordításgyűjteményeit hasznos dolog a nem-egyiptológusnak segítségül venni, a Gilgames-éposz megértéséhez pedig az új szöveg mellett is nélkülözhetetlen marad az 1911-ben a *Forschungen zur Rel. und Lit. des A. und N. Testaments* c. gyűjteményben megjelent Ungnad-Gressmann-féle kommentáros fordítás. Annak viszont, aki ezt a nagyjelentőségű irodalmi emléket csak régebbi fordításokból ismeri, egyes töredékek újabb elhelyezése miatt ehhez a szöveghez kell folyamodnia.

Festgabe für Adolf Deissmann zum 60. Geburtstag, 7. November 1926. Mit einem Bildnis von A. Deissmann. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1927, 8-r. VIII + 334 l. 18 M. (A dolgozatok külön is kaphatók 1—3:30 M-ért.)

Adolf Deissmann neve nemcsak az újszövetségi exegesis történetében jelent korszakot: erélyes törekvése a hellenisztikus, illetőleg római világ újonnan felfedezett emlékeit az Újszövetségi magyarázatánál teljes mértékben felhasználni, éreztette hatását a klasszika filológiai kutatás körén belül is, annál inkább, mert ott ez az irányzat már jelentékeny képviselőkkel rendelkezett. A tiszteletére kiadott emlékkönyv, az ő összefoglaló szellemének megfelelően, olyan adalékokat tartalmaz, melyeknek majd mindegyike érdekli a filológust is. Sőt az első három dolgozat szinte pusztán profán-filológiaiainak mondható. A kitűnő papirológus Ulrich Wilcken a szíriai istennő és a hozzátartozó férfi-isteniség kultuszához s annak különösen egyiptomi történetéhez közöl új adatokat (*Zu den „Syrischen Göttern“*, 19. l.). Wilhelm Weber Malalas krónikájának kiaknázásához ad szempontokat s használja fel őket érdekes példákon, a Kr. u. I. század és különösen Antiocheia történetéből (*Studien zur Chronik des Malalas*, 47 l.). Friedrich Pfister *Lanx Saturae* címen (15 l.) görög és latin népies stílus- és nyelvelemeket gyűjt össze s az ἄσκησις szó történetét írja meg. A. T. Robertson az újszövetségi nyelvtudomány legújabb történetét tekinti át s bibliográfiáját állítja össze (*New Testament Grammar after Thirty Years*, 11 l.). George Milligan egy 1658-ban megjelent *Lexicon Anglo-Graeco-Latinum Novi Testamenti* könyvészeti leírását teszi közzé (*An early Scottish Lexicon of the Greek New Testament*, 4 l.). Rendel Harris a marcionizmus nyomait középkori egyházi latin szövegekben mutatja ki (*On the Trail of Marcion*, 11 l.). Benjamin W. Robinson röviden, s részben eredeti megfigyelésekkel kikerekítve foglalja össze azokat a szociális milieuhatásokat, amelyek Szt. Pál megtérését előkészítették (*Influences leading toward the Conversion of Paul*, 8 l.). Wilhelm Michaelis érdekes példáját beszéli meg a prepozíció értelmi változását előidéző párhuzamos kifejezőmódnak Szt. Pál stílusában (*Rechtfertigung aus Glauben bei Paulus*, 23 l.). Otto Schmitz az általános vallástudományi szempontból rendkívüli fontosságú, misztikus és mágikus erő-fogalomnak Szt. Pálnál

való sajátos mélységű szerepét világítja meg (*Den Begriff* δὲνασις bei Paulus, 29 l.). Martin Dibelius a hagyomány és a kompozíció elválasztásának formatörténeti problematikáját egy tanulságos példán mutatja be (*Joh.* 15, 13). Georg Bertram egy leledésbe ment gnosztikus színezetű ökeresztény mennybemenetel-változatra hívja fel a figyelmet (*Die Himmelfahrt Jesu vom Kreuz aus und der Glaube an seine Auferstehung*, 31 l.). Ernst Lohmeyer egy az Ujszövetségben s különösen Szt. Pálnál ritka prepozíció-használat eschatológiai hátterét fedi fel (Σὺν Χριστῷ 40 l.). Karl Ludwig Schmidt beható lexikográfiai és bibliai-teológiai tanulmánnyal magyarázza meg, miért választották a keresztények vallásos gyülekezetük megjelölésére az ἐκκλησία szót (*Die Kirche des Urchristentums*, 62 l.). Erik Peterson antik vallásos nyelvhasználatból érteti meg az átváltozás liturgiájának a keleti egyház egyes formuláiban előforduló egyik homályos kifejezését (*Die Bedeutung von ἀνα δέικνυμι in den griechischen Liturgien*, 7 l.). Nathan Söderblom úpsalai érsek adaléka (*Evangelische Katholizität*, 8 l.) egyedül nem foglalkozik filológiai szakkérdéssel.

—i —y.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft 2., völlig neubearbeitete Auflage, In Verb. mit Alfr. Bertholet, Herm. Faber u. Horst Stephan herausg. von Hermann Gunkel u. Leopold Zscharnack. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1927. I. kötete 2052 lapon (A—D) megjelent (22 füzet à 180 M.).

Az előbbi számunkban (75. l.) kiemelt cikkeken kívül különösen figyelemreméltóak még (zárójelben a cikk írójának neve következik): *Augustin* (Nörregaard); *Ausgrabungen*: I. *Im vorderen Orient*, II. *In Palästina* (Ranke, Ebeling, Sellin); *Australien* (Thurnwald); *Avesta* (Geldner); *Baal, Baalath* (Gressmann); *Babylonien* (Ebeling, Baumgartner); *Bäume u. Pflanzen* (Hempel); *Baukunst in Israel* (Köhler); *Bauopfer* (Pfister); *Begräbnis* (Gressmann, Thümmel, Schian); *Bekennnis* (Clemen); *Berge* (Gressmann); *Berufung* (Bertholet, Bertram); *Bibel* (Bertholet, Bauer, Sellin, v. Soden, Michaelis, Meyer, Eger, Hildegard Zimmermann); *Bilder* (Clemen, Galling, Schwarzlose); *Blut* (Hempel, Behm, Schumann); *Brevier* (Stolz); *Briefliteratur* (Bultmann); *Buddha* (Winternitz); *Buddhismus* (Winternitz, Clemen, Lüttge); *Bund* (Clemen, Hempel, Schmitz); *Busswesen* (Pettazzoni, Laun); *Byblos* (Roeder); *Byzanz* (Ph. Meyer); *Chaos* (Gunkel); *China* (Erich Schmitt); *Christentum* (Joach. Jeremias, v. Soden, Glaue, Macfarland, Steinmann); *Christologie* (Dibelius, Bauke); *Christusbilder* (R. Günther); *Chronologie* (Bauermann, Rühle); *Danielbuch* (Baumgartner); *Dekalog* (Volz); *Demut* (Beth); *Diaspora* (Fiebig); *Drache* (Hempel); *Drama* (Moswinckel); *Dreieck* (Stuhlfauth); *Dualismus* (van der Leeuw).

Ökeresztény vonatkozású dolgozatok, magyar filológusok, illetőleg filológiai képzettségű teológusok tollából, Karner F. Károlynak a 115. k. lk.-on ismertetett tanulmányán kívül is szép számmal jutnak el Közlönyünkhöz. Balogh József előadása: *A keresztény-római irodalomtörténet néhány jellemzőbb vonása* (különlenyomat a Minerva 1926. évf.-ból) Társaságunk L. közgyűlésén hangzott el. Különösen az ökeresztény irodalom belső paradoxáiját, irodalomellenes irodalom mivoltát állítja éles megvilágításba. B.-nak *Augustins „alter und neuer Stil“* c. dolgozata (Sonderabzug aus „Die Antike“ III.) az ebből fakadó stílusproblémáinak azt a megoldását mutatja be egy biztos kézzel megvázolt összefoglalásban, amely Szt. Ágostonnak, a nagy írónak legegységibb emberi és művészi vívmánya. Vallás- és szellemtörténeti szempontból fontos motívumokra hívják fel a figyelmet adalékai *Zu Augustins „Konfessionen“*

(Doppelte Kledon in der tolle-lege-Szene. Zeitschr. f. d. neutest. Wissensch. 1926) és *Unbeachtetes in Augustins Konfessionen* (Amor amoris dei. Deo plenus. Imber lacrimarum. Estratto dal „Didaskaleion“.); *Máthé Eleknek* tágkörű olvasottságon alapuló dolgozata *Pál apostol és a misztérium-vallások* (Különlenyomat a Theologiai Szemle II. évf.-ból) hasznos összefoglalást ad Szent Pál leveleinek milieujére vonatkozó vallástörténeti ismereteinkről. Népszerűen megírt *Szent Agoston élete* című füzetének (Budapest, 1925) alapfelfogása érdekes rokonságot mutat R. Reitzenstein egy (M. előtt nem ismeretes) feltűnést keltő előadásával, melyet a Deutsche Literaturzeitung 1926-i évf.-ban a 2557. s. k. lkon Balogh József ismertetett. k. k.

A *Religionsgeschichtliches Lesebuch* (in Verb. mit Fachgelehrten herausgeg. v. Alfred Bertholet, 2., erweiterte Auflage, Tübingen, J. C. B. Mohr 1927) három újabbban megjelent füzetéről adhatnánk számot: 6. *Die Chinesen* von Erich Schmitt. A Grube-féle 1. kiadás szövegeit javítva közli és újakkal egészíti ki. A kínai természetimádásra, ősök tiszteletére, kultuszra s a konfuciusi és menciusi tanokra vonatkozó részek után méltó helyet kapott a taoizmus s egészen új fejezetet alkotnak a kínai buddhizmus szövegei (110 l., 480 M). 7. *Die Jains* von Walther Schubring. A buddhizmussal kb. egykorú dzsajnáknak felekezeteinek (amely újabbban Gandhit adta Indiának) a szent szövegeiből közül szemelvényeket, majdnem kizárólag a prákrit-nyelvű kánon szerint, az alapító személye, a világkép, az élet problémái és a világtól való menekvés tárgykörei szerint csoportosítva (33 l., 180 M). 8. *Die Eingeborenen Australiens und der Südseeinseln* von Richard Thurnwald. Az ausztrálieiak és bizonyos tekintetben a Csendes-óceán szigetvilágának őslakói is a primitív vallás és mithoszalkotás klasszikusainak nevezhetők. E könnyen áttekinthető szemelvény föld- és néprajzi szempont szerint terjeszkedik ki ausztráliei, pápua és melanéziai, mikronéziai és polinéziai szövegekre. K.

Karl Beth: Religion und Magie. Ein religionsgeschichtlicher Beitrag zur psychologischen Grundlegung der religiösen Prinzipienlehre. 2., umgearbeitete Auflage. 1927. Leipzig und Berlin, Verlag und Druck von B. G. Teubner. 8-r. XII + 433 l. 14 M.

Az idők jelének kell tekintenünk azt, hogy a teológus szerző e nagyléleketű, általános elvi kérdéseket tárgyaló munkájának kiadója Közlönyünk filológiai érdeklődésű olvasóinak figyelmére is számít, jól lehet Beth könyve ebben az újabb, kibővült formájában sem tartalmaz filológiai jelentőségű forrásfeldolgozást. De kétségtelen, hogy a könyv igen alkalmas általános tájékozódásra azoknak a kérdéseknek a körében, amelyeket a szerző a vallás és mágia egymáshoz való viszonyának problémája köré csoportosít: a vallás animisztikus vagy praeanimisztikus eredete; a praeanimizmus és a vallásnak a mágiából való származtatása; a mágia tünettana és eredete; az érzékeken túli erő fogalma; a magasabbrendű istenség (*Hochgott*) szerepe a primitívek vallásában és mitológiájában. Csupa olyan kérdés, amely a filológust, elsősorban az antik világ kultúráival foglalkozót valóban érdekli, és pedig azért, mert e kultúrák körében a vallásos élet jelenségeinek középponti, de forrásukban és megnyilvánulásuk legsajátosabb elemeiben ma is sokszorosan problematikus szerepük van. A vallástörténelem története eddig — az antropológiai és szociológiai iskola elméleteit is bele számítva — túlságosan vázlatos magyarázatokat mutatott fel, hogyszem a klasszikus filológust, akinek törekvése az antik görög és római szellem emberi teljességében való felfogására irányul, kielégíthette volna. Ez magyarázza meg pl. egy Wilamowitz számtalanszor kifeje-

zésre juttatott ellenérzését az újabb vallástörténeti iránnyal szemben, amely mintha egy modern megfigyelések alapján konstruált primitív ember teoretikusan megstilizált lelki életére akarná redukálni a homeoszi ember vallásos élményeit. Pedig — ezt érzi a klasszikus szövegek, még a vallásos vonatkozásúak magyarázója is lépten-nyomon — mennyivel többet ad annak a régi léleknek életszerűségéhez a magunk belső összetettségével való összehasonlítás, mint egyoldalú valláskeletkezési elméleteknek görög és római anyagra való bármily rendszeres alkalmazása. Ezért fogadja örömmel a filológus Beth munkájában a teológusnak azt az álláspontját, amely a vallásos élmény nálunk szükség szerű, sajátos finomsági fokának tudatában, ennek lehetőségét az ú. n. primitíveknél, s a kultúrnépek hasonló kultúrfokú őseinél is feltételezni hajlandó. A mágius léleknek és vallásos léleknek az a megkülönböztetése, amelyhez Beth eljut, szembeállítva az előbbinck önámítását, amellyel a maga hatalmának körében vesz létezőnek egy nemlétező erőt (mágia), a másinak önmegadó igenlésével, amely egy érzékelésen és hatalmán kívül álló erőt ismer el maga fölött (vallás), nézetem szerint e fontos alapfogalmakat csakugyan tisztázza és szerző a megkülönböztetés jogosságát hatalmas néprajzi anyag feldolgozásával a primitívek lelkivilágára vonatkoztatva is bizonyítani tudja. Szívesen számolunk ezért minden lehető kultúrfok emberénél a vallásos élmények összetettségével, még akkor is, ha az ilyenképen meghatározott vallás és mágia közös eredetének kérdését nem tarthatjuk Beth-tel együtt egy, a primitív emberre jellemző szimbiotikus-szimpatikus élet- és világfelfogásra való utalással nagyjából megoldottnak. —i —y.

*Karl Beth: *Frömmigkeit der Mystik und des Glaubens*. Leipzig, Teubner, 1927. 8-r. 106 l. 5-60 M.

*Oskar Beyer: *Die Katakombenwelt*. Grundriss, Ursprung und Idee der Kunst in der römischen Christengemeinde. Mit einem farbigen Titelbild, 30 Tafeln und 17 Bildseiten nach Zeichnungen von Rudolf Koch. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1927. 8-r. 153 l. 9 M.

*Karl Kerényi: *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1927. 8-r. XVI + 275 l. 16-50 M.

*Ernst Howald: *Mythos und Tragödie*. Philosophie und Geschichte 12. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1927. 8-r. 35 l. 1-50 M.

*August Freiherr v. Gall: ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ. Eine religionsgeschichtliche Studie zur vorkirchlichen Eschatologie. Religionswiss. Bibl. 7. Heidelberg C. Winter, 1926. 8-r. XV + 491 l. 27-50 M.

*Erich Fascher: ΠΡΟΦΗΤΗΣ. Eine sprach- und religionsgeschichtliche Untersuchung. Giessen A. Töpelmann, 1927. 8-r. IV + 228 lap.

*Viktor Gebhard: *Die Pharmakoi in Ionien und die Sybakchoi in Athen*. Inaugural-Dissertation. München, M. Hucher, 1926. 8-r. VIII + 118 lap.

*Gérassimos Vocos: *Esquisses Grecques*. Paris, Maisonneuve, 1927. 8-r. 152 l. 15 Fr.

Karl Marót: *Aus der Frühzeit der Epik*. Estratto dalla Raccolta Ramorino. Milano, 1927. 8-r. 22 l.

Dr. Módi Mihály: *Herondas VIII. mimusa*. Különlenyomat a győri m. kir. áll. leánygimn. 1926/27. értsítőjéből. 8-r. 12 l.

Darkó Jenő: *Jelentés a Belgrádban tartott II. nemzetközi bizantinológiai kongresszusról*. Különlenyomat az Akadémiai Értesítőből. Budapest, 1927. 8-r. 16 l.

Vári Rezső: *Klasszika-filológiánk.* (Székfoglaló.) Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XXIV. kötet, 11. szám. Budapest, 1927. 8-r. 26 l.

Förster Aurél: *A Magyar Tudományos Akadémia és a klasszikus ókor az Akadémia alapításától 1883-ig.* Budapest, MTA. 1927. 8-r. 56 l.

Epochen der deutschen Literatur. (J. B. Metzler. Stuttgart.)

Ennek az I., III. és VI. kötetével megérdemelt feltűnést keltett szép német irodalomtörténeti sorozatnak régóta várt újabb könyve jelent meg a napokban: a II. k. I. része „*Von der Mystik zum Barock 1400—1600.* Von Dr. Wolfg. Stammerl o. ö. Prof. a. d. Universität Greifswald“. (564 lap. 8°. Füzve 15 M. Kötve 17 M. Stuttgart 1927.) A sorozat első kötete, Golther jól ismert középkori német irodalomtörténetének új alakú második kiadása elmegy ugyan 1500-ig, de mégis teljes joggal veszi föl a tárgyalás fonalát ebben a második kötetben Stammerl 1400-zal, mert ő az eddigi német irodalomtörténeti kézikönyvekben alig tárgyalt humanista irodalmat foglalja itt össze, amely szűkségkép kimaradt a középkort tárgyaló előző műből. Ebben a kétszáz esztendőben ment végbe a német szellemnek középkoriból újkorivá való fejlődése s így a legérdekesebb, egyszersmind legproblematicusabb korokhoz tartozik. Stammerl, a greifswaldi egyetem nagyhírű tanára, bámulatos olvasottsággal s kéziratosságnak nagymértékben való fölhasználásával írta meg ebben az impozáns kötetben ennek a sok tekintetben elhanyagolt kornak a szellemtörténetét. Nem elégedett meg azzal, hogy a szépirodalmi műveket vizsgálja, hanem belevonta tárgyalási körébe a történetírást, földrajzot, természettudományokat s így bámulatosan tökéletes képet nyújtott erről az időről.

Örömmel regisztrálhatjuk, hogy a kitűnő sorozat VI. kötete (H. Naumann: *Die deutsche Dichtung der Gegenwart.* Vom Naturalismus bis zum Expressionismus. Füzve 8—, kötve 10— M.) immár harmadik kiadást ért és hogy 1928 elején meg fog jelenni a IV. kötet „*Die deutsche Dichtung von 1785—1830* von Prof. Dr. Franz Schultz“, valamint az V.: „*Die deutsche Dichtung von 1830—1885* von Dr. Hugo Bieber“. Ez utóbbi már előnyösen ismert, mint a R. M. Meyers-féle *Deutsche Literaturgesch.* des 19. u. 20. Jh. folytatója, illetve befejezője, valamint a Volksverband der Bücherfreunde (Berlin-Charlottenburg) kiadásában megjelent új kis német irodalomtörténet szerzője. — A sorozat tehát nonsokára teljes lesz és így végre megkapjuk azt az alapos, bő, modern szellemű, nívós német irodalomtörténetet, melynek hiányát az utóbbi évtizedekben mindig éreztük.

A III. kötet érdemes szerzője ezidén különben ugyaneml a cég-nél egy új munkáját adta ki: *Der expressive Mensch und die deutsche Lyrik der Gegenwart.* Geist und Form moderner Dichtung. Von Dr. Ferdin. Jos. Schneider o. Prof. a. d. Universität Halle-Wittenberg. (Stuttgart, Metzler, 1927. 7— M.) Ez nagyon kitűnik világos elrendezésével, közérthető és élvezetes nyelvvel, illetve előadásmóddal és szerencsésen foglalja össze mindazt, amit az utóbbi tíz évben erről a témáról írtak. Amellett jó egyéni meglátásai, megfigyelései is vannak s kitűnően megválasztott példák egymásmellé állításával nagyszerűen világítja meg az impresszionista és expresszionista művészet közti különbségeket. Nagyon ajánlható mindenkinek, aki tárgyilagos, tudós, de egyszersmind a legújabb irányokért lelkesedni tudó vezető kezén akarja megtenni az utat ebben a sokat támadott új-művészet megismerésében. A modern irodalomtörténetírás ú. n. tipológiai irányának képviselője ez a munka, amely egyszersmind arra is nagyon alkalmas, hogy ezt az itt olyan ügyesen kezelt módszert megkedveltesse az olva-

sókkal. Ez a könyv olyan érdekes és lebilincselő olvasmány, hogy a szűkebb szakkörökön túl bizonyára sok barátira fog találni a nagyközönség soraiban is. Izléses kiállítása, főként a nagyon tetszetős betűtípus külön említést érdemel. Ez az előnye különben közös a fentebb említett irodalomtörténeti kézikönyvsorozattal.

Eichendorff-Kalender 1927—28. Ein romantisches Jahrbuch. Hg. v. Wilh. Kosch. 18. Folge. Kis 8°. Lothar Schütte, Aichach, 1927. 4 melléklettel, vászonk. 5 M.

A nagyon szép kiállítású évkönyv különös figyelmet érdemel mint a kath. német romantika egyik ébrentartója. Eichendorff csodálatos természetszeretete is kellőképp érvényre jut benne, ami a mai nyugtalan, ideges korban kettős jótétemény. Képek, versek mind ennek szolgálatában állanak (E. Drerup: Odenwaldlieder, Ostertag: Mondnacht am Neckar stb.). Nagyon jó C. Kreitz értekezése: J. v. Eichendorff und die deutsche Erneuerung, valamint A. Dyroff cikke: Über die Wirkung der Eichendorffschen Poesie. A Koschtól magától származó, csaknem hatvan lapra terjedő Romantische Jahresrundschau kitűnő és úgyszólván nélkülözhetetlen minden romantikával foglalkozó szakembernek. A kis évkönyv megérdemelné, hogy nálunk is szélesebb körben terjedjen. Nemcsak az irodalommal foglalkozó talál sok érdekeset benne, hanem az Eichendorff-költemények megzenésítéseit bizonyára nagy örömmel fogadó zeneértő is.

—ch.
Schiller: Die Verschwörung des Fiesco zu Genua. Magyarázta Wilhelm Ede. *A Veihagen u. Klasing-cég* kiadásában megjelenő német iskolai kiadások gyűjteményének egyik száma ez a tetszetős kiállítású könyvecske.

A német iskolai kiadásokat ugyanaz a pontosság, becsületesség és szigorú pedagógiai szellem jellemzi, mint e cég valamennyi magyarázatos, idegennyelvű, gyűjteményes vállalkozásait. Schiller Fiescojának előttünk lévő magyarázatos kiadása szintén iskolai használatra készült. A dráma feldolgozása módszer szempontjából kifogástalan. A darabot világos és könnyen érthető nyelven írt bevezetés előzi meg. A bevezetés első részében a darab keletkezését tárgyalja a szerző, a második részben a történelmi forrásokkal foglalkozik, a harmadikban rámutat azokra a mozzanatokra, melyekben eltérés mutatkozik a történelem tényeivel szemben, a negyedikben a darab főbb jellemvonásait foglalja össze és végül a dráma színpadi történetét ismerteti. A bevezetés nyomon követi maga a dráma, melynek különösen tiszta és világos nyomását kell dícsérnünk. Végül alapos és bő magyarázatok zárják be a könyvecsket. Ezek a magyarázatok a szövegben előforduló minden sajátosságra kiterjeszkednek és röviden s könnyen érthető nyelven adják meg a szükséges felvilágosításokat. Melegén ajánljuk minden szakember figyelmébe ezt a kis könyvet, mely világos és élvezetes nyelven és az iskolai követelmények értelmében nyújt tájékoztatást Schiller Fiescojáról.

Petrich Béla.
Jean-Jacques Rousseau: Diesterwegs Neusprachliche Schulausgaben. Band XII. A majna-frankfurti Diesterweg könyvkiadó cég a francia iskolai kiadások szerkesztése terén jó nevet vívott ki magának. Gyűjteményes kiadásait nagy gond, pontosság, az anyag helyes megválasztása és módszeres feldolgozása jellemzi. Jean-Jacques Rousseau hatalmas írói egyéniségének kidomborítása a műveiből vett szemelvények alapján Georg Dost drezdai tanár érdeme. Georg Dost igen érdekesen oldotta meg feladatát. Rousseau vaskos kötetiből kiválasztott szemelvényeit úgy csoportosítja, hogy azok a nagy író s gondolkozót mindig más és más oldalról mutassák be. Így megismerkedünk a meg-

felcsoportozás alapján Rousseau-val, az emberrel s az íróval, azután Rousseau-val mint korának bírálójával, Rousseau-val mint romantikus költővel s a természet dicsőítőjével. Egy negyedik szemelvénycsoport címe: Rousseau, a pedagógiai újtó, egy ötödik: Rousseau, a társadalmi újtó és jogbölcselő, végül a hatodik: Rousseau, az erkölcsbölcselő s a protestáns. Kötőbevezetésében Rousseau lelki kialakulását és szellemi egyéniségét rajzolja meg a könyv magyarázója. Igen jó áttekintést ad Rousseau életéről dátumok szerint csoportosítva és végül a felhasznált forrásmunkákat sorolja fel. A szép kiállítású könyvet mindenre kiterjedő alapos és bőséges jegyzetek zárják le. Minden szakembernek melegen ajánlhatjuk ezt a kitűnő módszerrel készült könyvet, mely külsejében is teljesen megfelel a jóízű követelményeknek. Ugyancsak Diesterwegnél jelent meg Prosper Mérimée „Les Mécontents” című egyfelvonásosa. Ez a kis füzet a Diesterwegs Neusprachliche Reformausgaben egy száma és annyiban érdekes, hogy a könyv magyarázója francia nyelven közli külön füzetben a megfelelő jegyzeteket.

Petrich Béla.

Ungarische Bibliothek herausgegeben vom Ung. Institut an d. Universität Berlin. Erste Reihe 14. *Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit*. Nach Handschriften in Oxford und Wien bearbeitet von Franz Babinger, Robert Gragger, Eugen Mittwoch und J. H. Mordtmann. W. de Gruyter u. Co. Berlin—Leipzig, 1927. Nagy 8°. 231 l.

Ez a nagyon értékes kiadvány C. H. Becker miniszter úrnak 50. születésnapjára (1926 április 12) volt szánva, de Gragger Róbert tragikusan korai halála miatt elkésve jelent meg. Tőle való az érdekes bevezető tanulmány: „Türkisch-ungarische Kulturbeziehungen”. Mellette s a nálunk személy szerint is jól ismert ifjú orientalista Babinger mellett Eugen Mittwoch és J. H. Mordtmann vettek részt jelentős értekezésekkel az emlékkönyv minél fényesebb kiállításában. Ők ketten egy bécsi gyűjtőkéziratot írnak le és taglalnak behatóan, sőt adják kitűnő reprodukciókban annak fontosabb részeit. Ez a magyar filológusainkat, illetve irodalomtörténészeinket is érdekelheti, mert ebben van a még Toldytól irodalomtörténetünkbe bevezetett Dévényi Mehemmed képviselve.

Ungarische Jahrbücher. Begründet von Robert Gragger. Herausgegeben vom Ung. Institut an d. Universität Berlin. Band VII, Heft 2. *Josef Szinyei zum 70. Geburtstag*. W. de Gruyter u. Co. Berlin—Leipzig, 1927 (Juli). Nagy 8°. 312 l.

Magyar s német tudósok mellett főként finnek hódolnak ebben az impozáns kötetben az ősz, de még lelkiileg fiatal, testileg friss meszternek, kinek jól sikerült képe díszíti a kötetet. Nyelvészeti értekezések kívül két fontos közgazdaságit is találunk ebben az ünnepi számban: Fellnerét és Sinzét, mely utóbbi Magyarország szanalásáról szól. A gazdag kritikai rovat külön figyelmet érdemel. Itt az irodalomtörténet is kellő szerepet játszik.

Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Herausgegeben vom Bund der ehemaligen Instituts- und Collegiumsmitglieder. W. de Gruyter u. Co. Berlin—Leipzig, 1927. Nagy 8°. 264 l. 20 P.

Mind a porosz, mind a magyar kultuszkormány feje szép bevezető sorokkal hódol Gragger emlékének, akiről Magyar Zoltán, a főiskolai ügyosztály vezetője mint tudománypolitikusról emlékszik meg az első cikkben. Tényleg ez volt ő, a szervezés nagy mestere elsősorban és csaknem kizárólagosan. — A Philosophie, Philologie, Volkskunde,

Naturwissenschaften című négy nagy rész értekezései közül csak a bennünket közelebbről érdeklőket sorolhatom föl: Die Hauptperioden der Entwicklung der Kunstform (J. Gál), Sprachentwicklung u. soziale Schichten (E. Öhmann), Valachoturcica (L. Rásonyi—Nagy), Deutsche Fremdwörter des ung. Schusterhandwerkes (W. Stoll), S. Tinódi u. d. deutsche Zeitungsgesang (B. Pukánszky), G. M. Cassai (J. Fitz), Ung. Romantik (J. Koszó), Reviczky's deutsche Dichtungen (Gy. Farkas), Franz Molnár als Dramatiker (J. Barta), Zu den griechischen Trauersitten (St. Lajti), Grimm-Märchen Nr. 93 (E. Moór).

Vas vármegye és Szombathely város kultúregyesülete könyvtárának gyarapodása 1926 júl. 1-től 1927 szept. 30-ig. Összeállította dr. Pável Agoston. Ára 80 fill. Szombathely, 1927. 8°. 72 l.

Zeitschrift f. Politik. Berlin W8. *Das ungarische Kulturproblem.* Von Arthur Weber. 8°. 12 l. 1927.

A „Magyar Nép” könyvtára. Szerk. Gyallay Domokos. 7. sz. Bokréta a legnagyobb magyar elbeszélő, *Jókai Mór* műveiből. Összeállította dr. Kristóf György. Kis 8°. 112 l. 10 lei. Cluj-Kolozsvár, Minerva.

Grund-Schwabe: Englisches Lesebuch für die Mittelstufe. Zur Einführung in die Kulturwelt Englands und Amerikas. M. Dicsterweg, Frankfurt a. M. 1927. 8°. 152 l. Kötve 3-40 M.

Az új németországi modernnyelvtanítási irány egyik szép kiállítású könyve (csupa kitűnő fényképfelvétel teszi élénkké és valóban élethűvé, egyben megkönnyítve a szövegek megértését s azok nyomán az idegen viszonyokba való behelyezkedést). Megismerjük belőle az Egyesült Királyság, a gyarmatok s Angol-Amerikának minden fontosabb helyét, gazdasági viszonyait, életmódját stb. A szerkesztők azonban nagyon ügyeltek arra, hogy mindezt necsak könnyű formában, hanem érdekkeltőn is nyújtsák: nagyon sok jellemző humoros történet van a nehezebb leíró részletek közé iktatva. Az angol ember nemcsak jó oldalairól van bemutatva, hanem gyöngéi felől is. Kitűnően vannak megválasztva éppen ezek a darabok, melyeket a szerkesztők kizárólag angol íróktól vesznek, hogy így még meggyőzőbben hassanak. Elég példaként *The French and the English* c. olvasmányt felhozni (Bulwer, *England and the English* c. írásából): A francia az őt hazájában meglátogató angol előtt — mit várhatunk egyebet a grande Nation fecsegő fiától — szinte tolakodóan dicsécszik. Meglepetve tapasztalja viszont angliai útja alkalmával, hogy a vendéglátó brit sem a fővárosától nincs elragadtatva, sem a saját nemzeti belső írókat, művészeket, államférfiakat nem becsüli, sőt kijelenti, hogy ő még csak nem is hallott napjaiban nagy emberekről! A kétségbeesett, udvariaskodni akaró francia végre kiböki: but you are a very great nation! That is quite true, dülleszt ki erre az angol a mellét. Most következik azután az írónak a keserű, de találó kritikája: *The Englishman, then, is vain of his country. Wherefore? Because of the public buildings? He never enters them. The laws? He abuses them eternally. The public men? They are quacks. The writers? He knows nothing about them. He is vain of his country for an excellent reason — it produced Him.* Viszont éppen ez mutatja az angol nagyságot, hogy ilyen kritikát kibírt és kibír! Élénk, gazdag tartalmú, jellegzetes könyv ez, amely minden dicséretet megérdemel.

—ó—s.

Walter Hübner: Die englische Lektüre im Rahmen eines Kulturkundlichen Unterrichts. Teubner, Leipzig-Berlin, 1925. 8°. 62 l. Füzve 2-60 M., kötve 3-20 M.

Az éppen most létrejött új középiskolatispusainkkal, valamint az új tantervekkel s utasításokkal kapcsolatban nem ajánlható eléggé az

idevágó újabb s legújabb német szakmunkákkal való foglalkozás. Főleg az angol tanítása nem alapul még nálunk igazi tapasztalaton, hiszen új tárgyként most került be tanterveinkbe, viszont a németeknél már nagy multra tekinthet vissza. W. Hübner könyve azonban nemcsak ezért fontos nekünk, hanem mert a Németországban győzelmesen előrenyomuló „Kulturkunde”-t propagálja és nagyon megszívlelendő érvekkel támasztja alá, míg ez minálunk még egyáltalán nem részeseül kellő figyelemben. A német szakkörök pedig éppen a veszített háború tanulságaiból kifolyólag tértek meg teljesen és végképp a Kultur- és Auslandskunde-hoz a modern nyelvoktatásban. Világosan mutatja ki a szerző, hogy itt nem népszokások, művészetek, gazdasági rendszerismeret, történelem stb. beleérőszakolásáról van szó, hanem a kultúrértékképző erők megismeréséről. Ez egy új szemléleti és oktatási forma, amely végre lehetővé tette ebben a szakban egy *egyeséges művelődési cél* felállítását! „Es wird nicht Kulturkunde im englischen Unterricht neben mancherlei anderem — auch neben der Spracherlernung — getrieben, sondern das Unterrichtsverfahren ist kulturkundlich von Tertia bis Prima.“ Szól ez azoknak, kik eddigi felszólalásaimat e tárgyban úgy próbálták erőltetni, hogy félrendszabályokkal elintézhetőeknek vallották őket, mikor pedig itt gyökeres átállításra lenne szükség.

Koszó János.

H. Hamann: *Die Überseele*. Grundzüge einer Morphologie der deutschen Literaturgeschichte. Kis 8°. 151 l. J. J. Weber, Leipzig, év nélkül (1927). Kötvé 375 M.

Megboldogult Bcöthy Zsolt, ki irodalomtörténeti és esztétikai előadásaiban előszeretettel dolgozott a nemzeti lélek fogalmával, bizonyára örömmel üdvözölte volna ezt az izléses kiállítását, szellemes könyvecskét, melynek szerzője a maga fő magyarázó principiumát következő szavakba foglalja: „sucht den eigentümlichen Charakter der poetischen Gebilde aus dem Herzen des als Genie vorgestellten Volksganzen abzuleiten“. A német nép lelkét akarja megragadni és élnék állítani irodalmának vizsgálatában. Központi gondolatának ősbib kitejtőjét meg is nevezi Hölderlin személyében („Secle des Vaterlandes“). Hamann, aki az „észak mágusával“, ama XVIII. századi Herdertanító Hamannal úgy látszik *nemcsak névrokonságban van, ezt a népléket, mely tehát személytelen, illetve személyfölötti, nevezi Überseele* nek, ami elég egyszerű magyarázatul szolgál könyve érdekesen hangzó címéhez. Ennek a német néplékeknek a gyermek s ifjúkorával, az érettségi idejével s férfikorával foglalkozik a munka négy főcsejete. Mindez ilyen rövidre fogott formában talán kissé furcsán hangzik, de a valóságban nem is olyan különös, sőt termékeny nézőpontnak bizonyul s meglepő átértékeléseket tesz lehetővé. A középkor alkotásainak nagy részéről kimondja a szerző: „es fehlt die ethische Schwere und der Ernst der Gewissenhaftigkeit“! Bizonyító erejű példákall igyekeznek ezt megvilágítani. Érthető mindebből, hogy az újabb s legújabb kort komolyabbnak látja. Szép szavakat talál pl. a naturalizmusról, mely szerinte magával hozta az emberileg nemes együttviselést (Mit-Tragen), együtt-szenvedést (Mit-Leiden)! Lesznek sokan, kik nem bírnak egykönnyen együttthaladni a szerzővel, de azok is el fogják ismerni, hogy érdekes s szellemes, elmemozdító művecskével állunk szemben. —ó—.

Dr. Kristóf György: *Jókai napjai Erdélyben*. 8°. 134 l. Cluj-Kolozsvár, Minerva. 1925.

Dr. Gheorghe Kristóf: *Mauriciu Jókai*. Cluj, Minerva. 8°. 144 l. 1925.

Jókai Mór élete és művei. Születésének századik évfordulója alkal-

mából összeállította dr. Kristóf György. Cluj-Kolozsvár, 1925. Minerva. 8°. 103 l.

Kristóf György az ottani elégtelen eszközök mellett nem vállalkozhatott nagyszabású, üttörő munka írására, de annál nagyobb lelkesedéssel látott a Jókai-kultusz ébrentartásához és terjesztéséhez oláh megszállta területen, amit a mai szomorú időben nem köszönhetünk meg neki eléggé.

*Forrás. Antológia. Bányai Kornél, Boros Ferenc, Erdélyi József, Féja Géza, Fodor József, Sárközi György, Simon Andor, Szabó Lőrinc, Varga Zsiga. Ajtay Miklós bevezető tanulmányával. Kiadja a Párizsi Magyar Akadémia az Esztergomi Balassa B. irod. és művészeti Társ. támogatásával. I. (őszi) kötet. Ára 3 pengő. Nagy 8°.

*„*Magyar fa sorsa*.” Makkai püspök Ady-könyvének bírálata. Írta Szász Károly. Különlennyomat a B. H. pünkösdi számából. Budapest, 1927. 16°. 39 l.

**Dr. Nagy Sándor: Ady Endre költészete*. Szerző kiadása. Budapest, 1927. Nagy 8°. 131 l.

Előnyösen tűnik ki a ma Ady körül újra kiújult harc hevében józan, okos, tárgyilagos igazságkeresésével, szenvedély nélküli világos, egyszerű ténymegállapításaival. Adyt túl nem értékeli, hibáit is látja, de bátran kimondja az immár úgyszólván változhatatlan ítéletet Ady költői nagyságáról, pontosan kimutatva hol, miben s mennyivel vitte előre a magyar lírát.

**Földessy Gyula: Újabb Ady-tanulmányok*. Berlin, 1927. L. Voggenreiter V. Magy. oszt. „Studium” bizománya, Budapest. 8°. 190 l.

Jó gondolat volt megszólaltatni egy ilyen régi, jó Ady-ismerőt mint Földessy, aki ezt a könyvét hódolattal s szeretettel ajánlja Ady édesanyjának. Négy már más helyen megjelent értekezést (Ady miszticizmusa, Az özvegy legények tánca, Ady-élmények, Ady nagy elődje: Vajda János) az Ady-kérdés 1927-ben címen követi a legaktuálisabb, amely főként Makkai nagy visszhangot fölvert könyvével foglalkozik.

Ludovikás Levente. A m. kir. honv. Ludovika Akadémia levelezőkörének folyóirata. VI. évf. 1927 június. 4°. 64 l.

Szokásos ízléses kivitelben, ismét több szép, színes műmelléklettel díszítve látott napvilágot ez az érdekes folyóirat. Bennünket különösen egy olyan cikk érdekelhet benne, mint Szőke Endre figyelemreméltó értekezése „Az irodalmi hagyomány folytonossága az új magyar lírában”. Ez is a fentebb ismertetett Ady-könyvek s cikkek sorába tartozik, sőt egyike a legjellemzőbbeknek, amennyiben éppen a legtámasztottabb ponton védi meg a költőt: magyarsága kérdésében.

**Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludítói Petőfig*. Budapest, 1927. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. 8°. 390 l.

Aki Petőfiről olyan mélyenszántó s minden részletkérdésre olyan lelkiismeretesen kiterjeszkedő alapvető munkát írt, mint Horváth János, az szükségképpen el kellett, hogy jusson ehhez a problémához. Viszont a szerző mindjárt a Bevezetés első szakaszában maga mutat rá egy másik fő okra, amely ezzel a témával való foglalkozásra sarkalta: egész XIX. századi költészetünk vagy legalább is ennek klasszicisztikus korszaka a naiv népiből merített — oly sokat és oly mélyről, mint sehol másutt. A már Herder előtt a népiest tanulmányozó Faluival kezdve, Dugonicson s a népszerűeken át Révaival folytatva a gyűjtés megindulásáig pontos rajzát kapjuk az előzményeknek. A III. és IV. fejezet azután a magyar népdalnak az irodalomba való bevonulásáról (Kultsár István felhívásától Kisfaludy Károly haláláig) meg a népies ízlésnek az 1830-as években való térhódításáról szólnak, míg az V. és utolsó a

népiesség történeti jelentőségét vázolja. Nem egyszerű filológiai szorgalom gyümölcse ez a munka sem, — amint nem az Horváth János más műve sem, — hanem szellemtörténet e felkapott szó legjobb értelmeiben, egyben pedig a szerző jólismert esztétikai ítéleteinek s azok kitünő megokolásainak meglepő sorozatával nyújtott legszerecsesebb bevezetés ebbe az irodalmunk történetében olyan végtelenül fontos kérdésbe.

*Kundt Ernő: *Az angol regény mesterei*. Budapest, Franklin-T., 1927. Kis °. 374 l. Kultúra és Tudomány 60.

Nálunk, ahol pedig az angol regény hatása saját irodalmunkra semmivel sem volt csekélyebb, mint más nemzeteknél (gondoljunk pl. csak arra, hogy Dickens mennyire befolyásolta legjobbjainkat!) aránylag keveset foglalkoznak tudományosan is az ide vágó kérdésekkel. Életszeresen örvendtes ezért, hogy egy az angol nyelvben s irodalomban annyira otthonos tudós, mint Kundt Ernő, ilyen alaposan földolgozta ebben a kötetben az angol regényirodalom klasszikusainak (Defoe, Swift, Richardson, Fielding, Goldsmith, Scott, Dickens, Thackeray, Bulwer, Meredith, Stevenson, Kipling stb.) élettörténetét, írói fejlődését és analizálta fő műveiket. Főcérme éppen az, hogy bizonyos epikai szélességgel adja mindazt, amire mindenki, aki az angol regényirodalomra nézve tájékozódást keres, kíváncsi lehet. Szinte regény számba mehet maga ez az elevenen, ügyesen megírt kötet, amelynek széles körben való elterjedést jósolhatunk éppen ezért is. Viszont a tudományos alaposságot sem nélkülözi. Külön ki kell emelnünk, hogy minden fejezet végén megadja a magyar fordítások jegyzékét is.

*John Galsworthy: *A Forsyte Saga*. Fordította Kiss Dezső. I. A vagyon ura. II. Vénasszonyok nyara. Bíró előtt. III. Ébredés. Ez a ház kiadó. 3 kötet: 406, 428, 374 l. Külföldi regényírók. Franklin-Társulat, Budapest (1927). F. 18, k. 25-50 P.

Eddig különösen a németek túntek ki azzal, hogy a világirodalom minden nevezetesebb művét lehetőleg azonnal és megbízható, pontos, szép és teljes fordításban nyújtották a maguk közönségének, újabban mi is kezdünk nyomukba lépni. A Franklin-Társulat nemcsak a fentebb ismertett angol regény történetével lepte meg ez év végére a magyar olvasóközönséget, hanem egyszersmind ezzel az igazán egy világot átfogó modern nagy angol regényalkotással, amelyről nem kisebb ember, mint a kultúrfilozófus Keyserling gróf ismerte el, hogy benne a mai európai irodalom tetőpontját érte el. Hasonlóan ítélelnek azonban a „céhbeliek”, a német anglisták is. B. Fehr, ki nemrég fejezte be az óriási Walzel-féle Handbuch-ban a XIX. és XX. sz. angol irodalmáról szóló hatalmas kötetét, részletesen foglalkozott abban John Galsworthy-val és különösen ezzel a regényciklusával. Legújában (ezidén nyáron) megjelent *Englische Prosa (Von 1880 bis zur Gegenwart)* c. könyvében pedig éppen „A vagyon urá”-ból veszi a legjellegzetesebb példát a „szubjektív pszichológiai realizmus”-ra s így ír Galsworthy írói módszeréről: Meredith kritikai apparátusa a végsőkig le van itt egyszerűsítve. A párbeszéd viszi a cselekvényt, az előtér jól meg van világítva, de a szemünk elől elrejtett lelki történés e mögött mintegy belső színpadon játszódik le. Szavak leplezik azt, ami a lélek félhomályában történik. Szinte filológiai készséggel megírt munka: nagy szeretettel és pontossággal megrajzolt valódi családja vezet be az olvasót az eléje lépő három generáció komplikált rokonsági viszonyaiba. A XIX. és XX. századi angol társadalomnak impozáns rajza: a nagy tánc az aranyborjú körül, melyet más-világbeli erők — szerelem és művészet — megzavar-
nak, de le nem győzhetnek.

Tichy Kálmán: A négy évszak. Színek, mosolyok, könnyek. L. Voggenreiter, Berlin, Magyar osztály, 1927. 8°, 272. l.

Nagyon szép kiállítású könyv, ami azért is érdemel külön említést, mert a nagyon jól sikerült linoleummetszésű címlapot és a részben meglepően ügyes nagyszámú belső illusztrációt maga a szerző rajzolta. A tartalom gazdagsága elismerést érdemel, viszont ez részben egyenlenséget is hozott. Különösen erős a szerző a természeti képek hangulatának rögzítésében, a humorisztikus hangnemben (kitűnő a „Zivatargyáros“, mely egy régi motivumból nagyon friss új történetet tudott kerekíteni) és a finomabb meseszálak szövögetésében.

Lábán A. és Keresztúry K.: Magyar regék. (Anthológia.) L. Voggenreiter, Berlin, Magyar osztály. Kis 8°. 109 l. 1927.

Huszonkilenc, részben közismert regének nagyon ügyes, eleven formában való felújítása. A jól illusztrált, tetszetős kötetke pedagógusok figyelmére méltó, mert nem adhatnak jobb olvasmányt az ifjúság kezébe, amely mind izlését fejleszti, mind a régi egységes haza szellemébe játszva bevezeti.

Némethy Géza: Az Ész tragédiája s egyéb versek. Második bővített kiadás. Budapest, Franklin-Társulat, 1927. 8°. 208 l.

A két évvel ezelőtt a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent verskötet előnyös fogadtatását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy már elfogyott s így ezt az öt költeménnyel megszerzett második kiadást tette lehetővé.

* *Trostler József: Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában.* A racionalizmus és irracionálizmus küzdelméhez. Különnyomat a Magyar Nyelvőr 1927. évfolyamából. 8°. 38 l.

* *Turóczi-Trostler József: Goethe önéletrajza.* Különnyomat a Genius „Nagy írók — Nagy írások“ sorozatának III. 7. kötetéből. Budapest, 1927.

Gulyás József: Üvegcserepek. Sárospatak 1927. 8°. 45 l.

Gulyás József: Homokszemek az idő fövenyóráján. Sárospatak 1927. 8°. 51 l.

Arthur Weber: Graf Tisza und der Eintritt Italiens in den Weltkrieg. Különnyomat a „Kriegschuldfrage“ 1927 júliusi számából. 8°. 25 l.

Lám Frigyes: Virághalmi Ferenc. Különnyomat a győri áll. leánygimnázium 1926/27. értesítőjéből. 8°. 14 l.

* *Wolfram Parzivaljának bevezetése.* Az eredetiből fordította és megjegyzésekkel kísérte Travník Jenő. Különnyomat a győri áll. reálisk. 1926/27. évi értesítőjéből. 8°. 8 l.

Lelkiismeretes, alapos tanulmányok után igazi szeretettel és érzékel szerencsésen megkísérelt fordítása e nehéz részletnek.

* *B. v. Pukánszky: Die Druckerei Brewer in Leutschau.* Sonderabzug aus d. Gutenberg-Jahrbuch. Mainz, 1927. 4°. 5 l.

* *Dr. B. v. Pukánszky: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn 1848—1867.* Sonderabdruck aus „Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte III.“ Wien u. Leipzig, 1927. 8°. 32 l.

* *Mincva Könyvtár 7. Három jellemzés.* (Vörösmarty rózsái. Madách emlékezete. Jókai lelke.) Irta: *Dr. Kristóf György.* Cluj-Kolozsvár, 1926. Kis 8°. 86 l.

W. Graham: The Beginnings of English Literary Periodicals. New York. Oxford University Press. 2-50 dollár.

E. Vowinkel: Der engl. Roman der neuesten Zeit und Gegenwart. Stilformen u. Entwicklungslinien. Berlin, Herbig, 1926. 8°. 253 l. 6-50 M.

Friedv. Brie: Englische Rokoko-Epik. München, Hueber, 1927. 8°. 110 l. 4-50 M.

Új könyvek.

Dr. Walther Rehm: Geschichte des deutschen Romans. I. Vom Mittelalter bis zum Realismus. Auf Grund der Mielkeschen Darstellung neubearbeitet. (S. Gösehen 229. Berlin-Leipzig W. de Gruiter u. Co. 1927. Kötve 1'50 M.) II. Vom Naturalismus zur Gegenwart. (S. Göschen 956. U. o. 1927. Kötve 1'50 M.)

Mielkenek ez az egyébként nagyon ügyes kis összefoglalása már régebben eltűnt volt a könyvpiacról s valóban hiányát lehetett érezni. Annál nagyobb örömmel fogadhatjuk ezt a modernizált, legfrissebb kiegészített kiadását, melyhez újonnan csatlakozott a II. kötet: ez W. Rehm kizárólagos szellemi tulajdonát képezi. Sajnáljuk ugyan Mielke régebbi kiadásának ügyes, rövid kis tartalmi analíziseit, melyek innen legnagyobb részt kiszorultak, de bőven kárpótolnak értük az új földolgozást átlengő modernebb szellem, no meg a feltétlenül szükségesé vált továbbvezetés: a legújabb idők jellegzetes műveinek tekintetbevétele. Előnye Rehm kis munkájának a nagyon világos, könnyen áttekinthető tagolás. Érdekes, hogy, noha rengeteg nevet s könyvcímet ölel föl, mégsem válik előadása fárasztóvá, avagy pusztá nomenklatúrává. Minden íróról, műről tud pár szóval is figyelemreméltót mondani. Különös értéknek tudhatjuk be azt is, hogy a II. kötetben a legújabb korról a legelfogulatlanabban igyekszik s tud is írni, sőt helyenkint igazi lelkesedéssel teszi ezt. Meglátja s átérzi a főművekben saját korunk mozgató nagy problémáit; egyszerű keresetlenséggel vázolja föl ezeket ebben a rendelkezésre álló szűk kis kötetben is. Bizonyos, hogy ezt a két új kötetkét szeretettel fogadják majd nálunk is; a nagyközönségnek sem megvetendő útmutató a regényalkotások labirintusában.

—6—s.

Bernhard Fehr: Englische Prosa von 1880 bis zur Gegenwart. B. G. Teubner, Leipzig-Berlin 1927. 8°. 228. l. Füzve 6— M., kötv 7'40 M.

Jobbra alig bízhatta volna a világszerte ismert Teubner-cég egy ilyen munkának a megírását, mint B. Fehr-re, erre a zürichi anglistára, ki az O. Walzel-féle hatalmas vállalkozás, a Handbuch der Literaturwissenschaft számára valóban mintaszerűen írta meg a XIX. és XX. század angol irodalmának történetét. Ennek az újabb kisebb munkájának a megírását, illetve összeállítását is olyan lelkiismeretesen fogta föl, hogy külön Angliába utazva, angol szakemberekkel tárgyalta meg egyes részleteit. Rendkívül jellemző és nagyon értékes a több mint 50 lapnyi általános bevezetés az 1880—1925 közti 45 év angol társadalmáról és az írókról, kik ebben a félévszázadban belőle kisarjadzának. A bevezetés második fele ennek az angol prózának a stílusát tárgyalja merőben új és eredeti szempontok szerint: a szövegek pedig illusztrálásul szolgálnak az itt leszögezetekhez. Minden szöveget azonban megelőz egy külön kis bevezetés, amely speciálisan foglalkozik a szóbanforgó íróval és stílusával. Nemcsak érdekes kiegészítő mű ez Fehr fentebb említett nagy irodalomtörténeti munkájához, hanem egyszerűsége, önálló története az angol prózai műfajoknak 1880-tól 1925-ig, valamint kitűnő stílusgyakorló kézikönyv, mert a gondos szerző rendkívüli alaposággal mutatott rá minden darab szépségeire, jellegzetes sajátágaira. A regény és a „short story” csak egy részét képezik a kötetnek, amely a történelmet, a filozófiát, szociológiát, vallásos irodalom legjellegzetesebb alkotásait, az irodalmi kritikát és az útleírás legművészebb termékeit is tekintetbe veszi.

Koszó János.

Joh. Scherr: Illustrierte Geschichte der Weltliteratur. 11. neu bearb. u. bis auf die neueste Zeit ergänzte Auflage von Dr. L. Lang u. a. Dieck u. Co., Stuttgart, 1927. Nagy 8°. 2 köt.: VIII + 442 és 444 lap. Vászok. 29 M.

A régi nagy keleti népek irodalmától kezdve az egész európai és amerikai irodalmon át a legrégibb időkől napjainkig összefüggőleg egy nem túlságos terjedelmes műben, jól olvasható formában, igazi világirodalomtörténetet nyújtani, valóban nem könnyű feladat. Ez magyarázhatja meg az olyan szakemberek ítéletét a munka régebbi kiadásairól, mint a szellemes R. M. Meyer-ét „Die beste Übersicht der Weltliteratur, die wir haben!“ Jelentékenyen elősegíti a két kötettel való foglalkozást a világos, jól tagolt beosztás. A rengeteg név és cím ennek jóvoltából nem hat nyomasztón. A nagyon jól összeválogatott, jellegzetes képek nagyszerűen élnékitik az egészet és a tömör előadást helyel-közzel behatóbb analizisek, próbák szakítják meg, melyek nyugvópontokkal szolgálnak ebben a végnélküli áradatban. Különös itt csak az, hogy a nyugati nagy irodalmak legnagyobbjai sokszor meglepő röviden vannak elintézve, míg kevésbé fontos írók a mű terjedelméhez viszonyítva túl nagy helyhez jutnak. Pl. a franciáknál Racine-ról alig kapjuk a legszükségesebbet, míg Rabelais öt lapon át van tárgyalva. A spanyol irodalomban is egész csomó olyan író ismerhetünk meg próbákról, kikeről alig tudunk, de a nagyokról keveset hallunk. Talán igaza van a szerzőnek, ki helyenként maga is szükségesnek látta eljárását magyarázgatni: a nevesebb írókat mindenki ismeri annyira, hogy tömören összefoglaló jellemzés elég neki róluk, avagy, ha nem ismeri, kötelessége olvasni tőlük valamit. Ez az irodalomtörténeti kézikönyv csak útbaigazítást ad ehhez. Viszont ez a módszer arra vezet, hogy bizonyos aránytalanság áll elő, amely nem válik a könyvnek mint írásműnek clönyére.

Az az egy bizonyos, hogy gyors tájékozódás eléréséhez nagyon ajánlható munka, amely rengeteg név és címhalmozása ellenére is „olvas-tatja magát!“ Ha aránytalan is helyenként a tárgyalás, de legalább majdnem mindig érdekes. Szó sincs természetesen arról, hogy pótolhatná a külön-külön nemzeti irodalmakat tárgyaló alaposabb irodalomtörténeti műveket, de mellettük is jól megállhat, ha csak összefoglaló áttekintést várunk tőle. Mászt egy ilyen terjedelmű világirodalomtörténet alig is adhat. Különben olyan óriási sorozattá kell kinőnie magát, mint Walzel Handbuchja. A német irodalom történetét a II. kötet nyújtja s ugyanez a magyarét is, amely persze nagyon kis helyre van korlátozva, de emellett meglepően sokat ölel föl a régebbi korból, míg az újabb s legújabb íróink alig-alig vannak megnevezve. Nyilvánvaló, hogy a sok rendelkezésre álló régebbi németnyelvű magyar irodalomtörténet valamelyike nyomán készült, míg a kiegészítésre már nem állt elég könnyen hozzáférhető adat rendelkezésre. — Mindent összefoglalva élénk, tetszetős, szép kiállítású munka, amely megérdemelte az új kiadást.

—ch.

1927. JAN.—JÚN.

LI. ÉVFOLYAM.

I—VI. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS

Handwritten note:
L. a. m. t.
-
m. t. a.

BUDAPEST, 1927.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt *class. philologiai* dolgozatok **dr. Kerényi Károly** (V, Visegrádi-u. 11/a I. 3.), a *modern philologiai* dolgozatok és könyvek **dr. Koszó János** címére (I., Győri-út 13.) küldendők. Főolvasások az első titkárnál, **Vayer Lajosnál** (IX, Bakáts-tér 7.) jelentendők be.

Schriftleitung: **K. Kerényi**, Budapest V, Visegrádi-u. 11/a I. 3. (altphilologischer Teil), und **J. Koszó**, Budapest I, Győri-út 13. (neuphilologischer Teil).

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Lap

<i>Balogh József</i> : Catullus egy <i>carmen famosum</i> -a	1
<i>Husztai József</i> : Francesco Maturanzio magyar vonatkozású költeményei	7
<i>Eckhardt Sándor</i> : Molière janzenista Terentiusa	18
<i>Kastner Jenő</i> : XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink	24
<i>Kaiblinger Fülöp</i> : Egyszerű és összetett mult. II.	31

HÁZAI IRODALOM.

Némethy, Geyza: Ad Ciceronis De finibus. <i>Husztai József</i>	36
Csengery János: Euripides elveszett drámáinak töredékei. <i>Jirka Alajos</i>	37
J. Haug: Pätschnäiterchen. <i>Gréb Gyula</i>	39

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Ernst Cassirer: Die Begriffsform im mythischen Denken. <i>Marót Károly</i>	40
Nilsson, M. P.: A history of greek religion. <i>Lajti István</i>	43
O. Kern: Die Religion der Griechen I. <i>Lajti István</i>	44
Friedr. Focke: Herodot als Historiker. <i>Lajti István</i>	46
Franz Boll: Sternglaube und Sterndeutung. <i>Kerényi Károly</i>	47
Dr. E. Kieckers: Histor. griech. Grammatik. <i>Szidarovszky János</i>	49
Dante: Über das Dichten in der Muttersprache. Übersetzt und erläutert von Dornseiff—Balogh. <i>Kerényi Károly</i>	51
Új német beszédművészeti és stilisztikai könyvek. <i>H. Göttling</i>	53
Újabb könyvek a középkori francia irodalomról. <i>Hirschler Imre</i>	58
Annales de la Société J. J. Rousseau. <i>Rác Lajos</i>	61
Friedr. Schür: Das altfranz. Epos. <i>Hirschler Imre</i>	65
E. Lehmann: Der Sudetendeutsche. — Dr. E. Winter: Die Deutschen in der Slowakei. <i>Gréb Gyula</i>	67

VEGYES.

<i>Losonczy Zoltán</i> : A magy. filologia ünnepe	69
<i>Koszó János</i> : Burián János †	71
<i>Hornvánszky Gyula</i> : Felelet Förster megjegyzéseire	72
Pótlás az I. l.-hoz. <i>B. J.—K. K.</i>	73
Az Orvosi Hetilap-ból	74
Beküldött könyvek	74
Új könyvek	80

Vgl. S. 3 des Umschlags!

	Lap
Hyginusnak egy magyarországi eredetű, tirói jegyekkel írt kéziratáról. <i>Wagner József</i>	159
Csokonai újabban előkerült fordításaihoz. <i>Gulyás József</i>	160
Halottak beszélgetései. <i>Tolnai Vilmos</i>	165
Madách Ember Tragédiája római színének forrásaihoz. <i>Tolnai Vilmos</i>	167
„Madách Imre Herakles-drámája.“ <i>Kerényi Károly</i>	170
„Madách egyik gondolatának származásához.“ <i>Marót Károly</i>	170
A színháztudomány mai állása Németországban. <i>Hans Knudsen</i>	171
Otmár Schissel közleménye.	175
Beküldött könyvek	176
Új könyvek	191

Mivel értekezéseink egy része még nem zárult ebben az évfolyamban, az idegenyelvű kivonatot csak a következő évfolyam egyik számához fogjuk csatolni.

INHALT.

ABHANDLUNGEN.

	Seite
<i>Kerényi, Karl</i> : ΑΣΤΕΡΟΒΛΗΤΑ ΚΕΡΑΥΝΟΣ	81
<i>Boda, Steph.</i> : Die „Absonderliche Natur“ des Joh. Arany und die seelisch gebrochenen Helden seiner Balladen	89
<i>Kaiblinger, Philipp</i> : Einfache und umschriebene Vergangenheit III.	104
V., R.: Enotata e Dorothei Abbatis codice quondam Variano	110

BUCHBESPRECHUNGEN.

Vaterländische Literatur	115
Ausländische Literatur	126

VARIA.

Der II. internationale byzantinolog. Kongress, <i>Moravcsik Jul.</i>	146
Grammatische Kleinigkeiten, <i>Szidarovszky, Joh.</i>	155
Über eine mit tironischen Zeichen geschriebene ungarländische Handschrift des Hyginus, <i>Wagner, Jos.</i>	159
Zu den neuestens aufgefundenen Übersetzungen Csokonais, <i>Gulyás, Jos.</i> ..	160
Gespräche der Toten, <i>Tolnai, Wilh.</i>	165
Zur Quellenfrage der römischen Szene in Madáchs Tragödie des Menschen, <i>Tolnai, Wilh.</i>	167
Das Herakles-Drama von Em. Madách, <i>Kerényi, Karl.</i>	170
Zur Herkunft eines Madách-Gedankens, <i>Marót, Karl</i>	170
Der heutige Stand der Theaterwissenschaft in Deutschland, <i>Hans Knudsen</i>	171
Eine Mitteilung von Otmár Schissel	175
Eingesandte Bücher	176
Neue Bücher	191

Da ein Teil der Abhandlungen in diesem Jahrgang noch nicht abgeschlossen erscheinen konnte, bringen wir den fremdsprachlichen Auszug erst mit einem Hefte des folgenden Jahrgangs.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben jelenik meg. Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhozhoz, **dr. Császár Ernőhöz** (VI., Felső erdősor 1) intézendők. Tagdíj évi 5 (öt) pengő. Előfizetési díj évi 8 (nyolc) pengő.

Preis des Jahrgangs (10 Hefte ca. 20 Bogen) Gm. 6.—. Bestellungen sind an Herrn **Dr. Ernst Császár** (Budapest VI, Felső erdősor 1) zu richten.

Ajánljuk t. tagjainknak, hogy a mellékelt levelező-lap felhasználásával a **Magyar Lélektani Szemlének** valószínű előfizetőjeiül, illetve a megalakulás előtt álló **Magyar Psychologiai Társaság** tagjaiul jelentkezzenek. Az új folyóiratot, mely tudományos irodalmunkban érezhető hiányt van hivatva pótolni, a legjelesebb hazai és külföldi tudósok közreműködésével **Boda István** tagtársunk fogja szerkeszteni. Évi előfizetése kb. 8—10 P, terjedelme 28—50 ív lesz.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

Kiadja a DANUBIA R. T. Pécs. (Munkácsy M.-utca 9.)

A könyvsorozatból eddig megjelentek:

I. <i>Princz Gyula</i> : Európa városai.	XIII. <i>Szász Béla</i> : Orvosi jogtud.
II. <i>Cholnoky Jenő</i> : Ált. földrajz I.	XIV., XXV. <i>Gombocz Endre</i> : Rendszeres növénytan. I—II.
III. <i>Dékány István</i> : Bevezetés a társadalom lélektanába.	XV. <i>Princz Gyula</i> : Magyarország földrajza. I.
IV. <i>Cholnoky Jenő</i> : Ált. földrajz II.	XVI. <i>Gombocz Zoltán</i> : Magy. tört. nyelvtan.
V. <i>Gaal István</i> : A föld története.	XVII—XVIII. <i>Bozóky Géza</i> : Magyar váltójog. I—II.
VI. <i>Kuncz Odön</i> : Bevezetés a jogtudományba.	XIX. <i>Várkonyi H.</i> : A pszichológia alapvetése.
VII. <i>Eckhardt Ferenc</i> : Bevezetés a magyar történelembe.	XX. <i>Molnár K.</i> : Magy. Közjog I.
VIII. <i>Rhorer László</i> : Atomok, molekulák, kristályok.	XXIII. <i>Kérészy Z.</i> : Kath. egyh. jog.
IX. <i>Lassovszky Károly</i> : A Mars bolygó.	XXIV. <i>Irk A.</i> : A Nemzetek Szövets.
X—XI. <i>Soós Lajos</i> : Rendszeres állattan I—II.	XXVI. <i>Nagy J.</i> : A pszichológia főkérdései.
XII. <i>Nagy József</i> : Az ethika alapvonalai.	

MINERVA.

Folyóirat a magyar szellemi élet történetének művelésére. Szerkeszti: *Thienemann Tivadar.* (Pécs, Központi Egyetem.)

UNGARISCHE JAHRBÜCHER

Prof. Dr. ROBERT GRAGGER-től

alapított évnegyedes folyóirat.

WALTER de GRUYTER u. Co. BERLIN W. 10.

A KIADÁSÉRT FEELŐS: KOSZÓ JÁNOS. — FŐIGAZGATÓ: DR. CZAKÓ ELEMÉR.